

Наукoвi перспективи
Видавничa група

Merry
Christmas

AND HAPPY NEW YEAR

Ho, Ho
Ho!

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

*v rámci publikační skupiny
Scientific Publishing Group*

*Svazek XXVI mezinárodní
kolektivní monografie*

Česká republika
2022

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Česká republika)
Středoevropský vzdělávací institut (Bratislava, Slovensko)
Národní institut pro ekonomický výzkum (Batumi, Gruzie)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazachstán)
Institut filozofie a sociologie Ázerbájdžánu Národní akademie věd (Baku, Ázerbájdžán)
Institut vzdělávání Ázerbájdžánské republiky (Baku, Ázerbájdžán)
Batumi School of Navigation (Batumi, Gruzie)
Regionální akademie managementu (Kazachstán)
Veřejná vědecká organizace „Celokrajinské shromáždění lékařů ve veřejné správě“ (Kyjev, Ukrajina)
Nevládní organizace „Sdružení vědců Ukrajiny“ (Kyjev, Ukrajina)
Univerzita nových technologií (Kyjev, Ukrajina)

v rámci publikační skupiny Publishing Group „Vědecká perspektiva“

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XXVI mezinárodní kolektivní monografie

Česká republika

2022

International Economic Institute s.r.o. (Czech Republic)
Central European Education Institute (Bratislava, Slovakia)
National Institute for Economic Research (Batumi, Georgia)
Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)
Institute of Philosophy and Sociology of Azerbaijan National Academy of Sciences (Baku, Azerbaijan)
Institute of Education of the Republic of Azerbaijan (Baku, Azerbaijan)
Batumi Navigation Teaching University (Batumi, Georgia)
Regional Academy of Management (Kazakhstan)
*Public Scientific Organization "Ukrainian Assembly of Doctors of
Sciences in Public Administration" (Kyiv, Ukraine)*
Public Organization Organization "Association of Scientists of Ukraine" (Kyiv, Ukraine)
University of New Technologies (Kyiv, Ukraine)

within the Publishing Group "Scientific Perspectives"

MODERN ASPECTS OF SCIENCE

26- th volume of the international collective monograph

Czech Republic
2022

UDC 001.32: 1/3] (477) (02)
C91

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika
Zveřejněno rozhodnutím akademické rady

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. (Zápis č. 23/2022 ze dne 8. prosinec 2022)

Monografie jsou indexovány v mezinárodním vyhledávači
Google Scholar

Recenzenti:

Karel Nedbálek - doktor práv, profesor v oboru právo (Zlín, Česká republika)
Markéta Pavlova - ředitel, Mezinárodní Ekonomický Institut (Praha, České republika)
Iryna Kharchenko - kandidátka na vědu ve veřejné správě, docentka (Kyjev, Ukrajina)
Yevhen Romanenko - doktor věd ve veřejné správě, profesor, ctěný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Oleksandr Datsiy - doktor ekonomie, profesor, čestný pracovník školství na Ukrajině (Kyjev, Ukrajina)
Jurij Kijakov - doktor informatiky, dr.h.c. v oblasti rozvoje vzdělávání (Teplice, Česká republika)
Vladimír Bačšín - docent ekonomie (Bratislava, Slovensko)
Peter Ošváth - docent práva (Bratislava, Slovensko)
Oleksandr Nepomnyashy - doktor věd ve veřejné správě, kandidát ekonomických věd, profesor, řádný člen Vysoké školy stavební Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Vladislav Fedorenko - doktor práv, profesor, DrHb - doktor habilitace práva (Polská akademie věd), čestný právník Ukrajiny (Kyjev, Ukrajina)
Dina Dashevskaya - geolog, geochemik Praha, Česká republika (Jeruzalém, Izrael)

Tým autorů

C91 Moderní aspekty vědy: XXVI. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. str. 600

Svazek XXVI mezinárodní kolektivní monografie obsahuje publikace o: utváření a rozvoji teorie a historie veřejné správy; formování regionální správy a místní samosprávy; provádění ústavního a mezinárodního práva; finance, bankovníctví a pojišťovnictví; duševní rozvoj osobnosti; rysy lexikálních výrazových prostředků imperativní sémantiky atd.

Materiály jsou předkládány v autorském vydání. Autoři odpovídají za obsah a pravopis materiálů.

OBSAH

PŘEDMLUVA	11
ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA	12
<i>§1.1 ВІЙСЬКОВА ПОЛІЦІЯ ЗАМІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ (Романенко Є.О., Національний авіаційний університет)</i>	12
ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU	43
<i>§2.1 IMPROVEMENT OF CORPORATE MANAGEMENT UNDER THE CONDITIONS OF RESTRUCTURING OF ENTERPRISES (Hnylianska O.V., Lviv Institute of Management)</i>	43
<i>§2.2 СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ У РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ (Білик О.І., Національний університет «Львівська політехніка»)</i>	59
<i>§2.3 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК ОСНОВА РАЦІОНАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОБІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (Лисенко А.М., Центральноукраїнський національний технічний університет)</i>	71
<i>§2.4 ОРГАНІЗАЦІЙНО – ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ (Галкін В.В., Миколаївський національний аграрний університет)</i>	82

ODDÍL 3. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE, 128
FILOLOGIE

- §3.1 USAGE OF DISTANCE EDUCATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF INNOVATIVE TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION (Honcharuk V.V., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Honcharuk V.A., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Melnyk O.V., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Dekarchuk S.O., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Hedzyk A.A., National Pedagogical Dragomanov University, Poshtaruk L.I., Municipal Institution «Uman Taras Shevchenko Professional College of Education and Humanities of Cherkasy Regional Council») 128**
- §3.2 PROBLEMS AND TRENDS OF THE DEVELOPMENT OF MODERN SCIENCE (Pochapska I.Ya., Lviv Polytechnic National University) 141**
- §3.3 PROBLEMS OF FORCED DISTANCE LEARNING DURING THE PANDEMIC AND WARTIME IN UKRAINE (Potenko L., National University "Odesa Law Academy") 154**
- §3.4 ЕКОКАТАСТРОФІЗМ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО (Зелененька І.А., Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського, Ткаченко В.І., Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського) 168**
- §3.5 РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СОЦІОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В АКАДЕМІЧНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (Марчук І.П., РГФ ОНУ ім. І.І.Мечникова) 179**

§3.6 «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ» ЮРІЯ
АНДРУХОВИЧА ЯК ПРОСТІР ВЗАЄМОДІЇ НОМО
ERRATICUS І НОМО EROTICUS (Опришко Н.О.,
Харківський національний автомобільно-дорожній
університет) 203

§3.7 АНАЛІЗ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ ПРАЦІВНИКІВ
ОСВІТИ ПІСЛЯ КУРСУ НАДАННЯ ПЕРШОЇ
ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ
В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ (Чорна В.В.,
Вінницький національний медичний університет
імені М.І.Пирогова, Подолян В.М., Вінницький
національний медичний університет імені М.І.Пирогова,
Івашкевич Є.М., Вінницький національний медичний
університет імені М.І.Пирогова, Кондратюк В.М.,
Вінницький національний медичний університет імені
М.І.Пирогова, Гудзевич Л.С., Вінницький державний
педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
Коломієць Д.І., Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського) 217

§3.8 ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ
ДОШКІЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ
ПАРАДІГМ ОСВІТИ: ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА
ПРОВЕДЕННЯ (Шулігіна Р.А., Національний
педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,
Довбня С.О., Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова) 241

ODDÍL 4. PSYCHOLOGIE 261

§4.1 SOCIO-PSYCHOLOGICAL NATURE OF AN
INDIVIDUAL (Spytska L.V., Volodymyr Dahl East
Ukrainian National University) 261

§4.2 ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ КРИЗИ СЕРЕДИНИ ЖИТТЯ У ЖІНОК (Сметаняк В.І., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Николюк С.М., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника) **275**

§4.3 АВТОРСЬКА ДІАГНОСТИЧНА АНКЕТА «КВІТКА ЖИТТЯ» З ОПИТУВАЛЬНИКОМ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ І ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ (Фарафонова І.А., Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») **286**

ODDÍL 5. PRÁVNÍ ŘADA **302**

§5.1 ЩОДО КРИМІНАЛІЗАЦІЇ КОНТРАБАНДИ ТОВАРІВ ТА ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ, А ТАКОЖ НЕДОСТОВІРНОГО ДЕКЛАРУВАННЯ ТОВАРІВ (Романенко Є.О., Національний авіаційний університет) **302**

§5.2 КВАЗИ-СУБ'ЄКТИ ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ (Вовк В.М., Київський інститут Національної гвардії України) **324**

§5.3 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ ВИМУШЕНИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ (Карпенко Р.В., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ) **353**

§5.4 ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ ПІД ЧАС ПОЗАСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВИХ СПОРІВ (Крамаренко Ю.М., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ) **365**

§5.5 ПРАВОВІ ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З АКТАМИ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ (Мошняга Л.В., Льотна академія Національного авіаційного університету, **Єрмоленко-Князєва Л.,** Льотна академія Національного авіаційного університету, **Князєва К.,** Головне слідче управління Національної поліції України) **379**

§5.6 РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ, ЯКІ БУЛИ ВЧИНЕНІ НА ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (Сиводєд І.С., Інститут права ім. Князя Володимира Великого МАУП) **394**

§5.7 ВНУТРІШНЯ СИСТЕМА ПРАВОСУДДЯ МІЖНАРОДНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ (Сироїд Т.Л., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, **Фоміна Л.О.,** Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, **Фомін П.В.,** Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна) **411**

ODDÍL 6. OTÁZKY NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI **432**

§6.1 МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ В ВІЙНІ З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ (Романенко Є.О., Національний Авіаційний Університет) **432**

ODDÍL 7. KULTURA A UMĚNÍ **461**

§7.1 КОЛІР ТА ЙОГО АНАЛОГ В ПРИРОДІ ТА ЖИВОПИСІ (Дяків М.В., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника) **461**

<i>§7.2 СТАНОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЇ ПРОЄКТУВАННЯ КНИЖКОВИХ ВИДАНЬ В УКРАЇНІ (Олійник В.А., ПВНЗ “Київський університет культури”)</i>	494
--	------------

ODDÍL 8. TECHNICKÉ VĚDY	512
--------------------------------	------------

<i>§8.1 ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН ДЛЯ ВИКОНАННЯ АВІАЦІЙНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ (Залевський А.В., Льотна академія Національного авіаційного університету)</i>	512
---	------------

ODDÍL 9. LÉKAŘSKÉ VĚDY	524
-------------------------------	------------

<i>§9.1 ЗМІНИ У БУДОВІ ЛІМФОЇДНОЇ ТКАНИНИ ЯК МОРФОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ОКРЕМИХ КЛІНІЧНИХ АСПЕКТІВ ПЕРЕБІГУ КОРОВОЇ ІНФЕКЦІЇ (Торяник І.І., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Мінухін В.В., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Калініченко С.В., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Моїсеєнко Т.М., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Христян Г.Є., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Мельник А.Л., Запорізький державний медичний університет)</i>	524
---	------------

ODDÍL 10. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR	537
---	------------

<i>§ 10.1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ОТРИМАНИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ» В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (Миненко С.В., Сумський державний Університет)</i>	537
---	------------

ODDÍL 11. CESTOVNÍ RUCH

557

§11.1 ВІРТУАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: МОЖЛИВОСТІ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ (Лущик М.В., Національний університет «Львівська політехніка»)

557

ODDÍL 12. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

576

§12.1 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОЄДНАННЯ ГРАНТОВОГО ФІНАНСУВАННЯ ТА ПРИВАТНОГО ІНВЕСТИВАННЯ НА ОСНОВІ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА (Сердюк О.С., Інститут економіки промисловості НАН України, Петрова І.П., Інститут економіки промисловості НАН України)

576

ODDÍL 13. INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

588

§13.1 ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНИХ І КОМЕРЦІЙНИХ УСТАНОВАХ (Синиціна Ю.П., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

588

Шановні колеги!
Слава Україні! Героям Слава!

Останній цього року XXVI-ий том міжнародної колективної монографії міждисциплінарного напрямку "MODERNÍ ASPEKTY VĚDY" ("Сучасні аспекти науки") сформований напередодні важливих новорічних свят. У цьому контексті, бажаємо благополуччя, виконання бажань, зміцнення віри в майбутнє, щоб успіх супроводжував у всіх починаннях завжди і у всьому, а в сім'ях панували любов і душевна теплота!

Миру, злагоди, терпіння, добра, щастя!

Цікаві та змістовні матеріали розміщені у поточному виданні, що є серйозним доробком для «наукового фронту» та прологом до подальших наукових дискусій з питань: особливостей діяльності державних органів у сфері забезпечення прав внутрішньо-переміщених осіб, у період режиму воєнного стану; застосування позасудових способів врегулювання правових спорів та шляхів їх вирішення; досвіду поєднання публічно-приватного партнерства із фондами ЄС як з теоретичної, так і з практичної точок зору; аналізу шляхів формування дитячого колективу в закладах загальної середньої освіти; використання суб'єктів з непрозорою структурою власності у схемах відмивання кримінальних доходів; розуміння процесів культурного виробництва та їх зв'язку з іншими креативними індустріями у воєнний період та ін.

Переконана, що цей том міжнародного видання буде цікавим для науковців, здобувачів вищої освіти, представників органів влади та громадськості як в Україні, так і далеко за її межами.

З повагою,

*директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премій Президента України
для молодих учених*

Ірина ХАРЧЕНКО

ODDÍL 1. VEŘEJNÁ SPRÁVA, SAMOSPRÁVA A STÁTNÍ SPRÁVA

§1.1 ВІЙСЬКОВА ПОЛІЦІЯ ЗАМІСТЬ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ (Романенко Є.О., Національний авіаційний університет)

Вступ. Відповідно до статті 17 Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України. Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави. Держава повинна забезпечувати соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.

Зараз відбувається дуже швидко та ефективно переоснащення ЗСУ на натовські стандарти. Але натовські стандарти - це не тільки рівень оснащення військ сучасною зброєю і технікою, це й взаємостосунки, які виникають у військовому середовищі в період війни. а тому вже зараз абсолютно є зрозумілим та необхідним запровадження в Україні військової юстиції за натовськими стандартами.[1]

Військова юстиція - це військова прокуратура, військові суди та військова поліція, як єдина цілісна система. Військова

юстиція - це військова прокуратура, військові суди та військова поліція, як єдина цілісна система. І перший крок вже робиться – це створення військової поліції, як орган досудового розслідування, яка окрім того здійснює ще деякі функції в інтересах збройних сил.

Виклад основного матеріалу. Військовий правопорядок - заснований на нормах права порядок у збройних силах. В Україні нормативною основою військового правопорядку є військове законодавство як складова частина єдиної системи законодавства. Норми цього законодавства містяться в чинних у ЗСУ нормативно-правових актах. Важливе значення у нормативному регулюванні військового правопорядку належить також статутам ЗСУ. Військовий правопорядок забезпечується не тільки нормативними актами, а й реальним, гарантованим їх виконанням. За порушення відповідних норм і правил винні особи притягаються до юридичної відповідальності.[2]

Відповідно до Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року, військова служба правопорядку у Збройних Силах України (далі - Служба правопорядку) - спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях (далі - військові частини), військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання кримінальним та іншим правопорушенням у Збройних Силах України, їх припинення;

для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.[3]

Вперше спеціалізовані поліцейські підрозділи з'явилися в англійській армії на початку 16 ст. В Росії у 17 – серед. 19 століття поліцейські функції виконували профоси – спец. солдати й унтер-офіцери, які слідкували за дотриманням порядку в місцях дислокації, наглядали за заарештованими і виконували тілесні покарання. У гарнізонах наприкінці 18– у 19 ст. роль військової поліції відігравали гарнізонні полки. Крім того, вони займалися охороною фортець і укріплених районів та організацією військової підготовки ополченців із числа цивільного населення (зокрема під час Вітчизняної війни 1812 року).

У період Визвольних змагань 1917–1921 найбільш досконалою була система, прийнята в УГА. В місцевостях, зайнятих її військами, порядок забезпечували стаційні команди, організовані при штабах корпусів. Існувала також польова жандармерія, що наводила лад у прифронтовій смузі та, при необхідності, виконувала обов'язки державної жандармерії. При бригадах УГА діяли відділи польової жандармерії (30–50 осіб), при корпусах – сотні (100–110 осіб). За радянської доби поліцейські функції в армії виконували штатні комендантські підрозділи (як правило, від взводу до роти) і гарнізонні наряди (варта на гауптвахті, гарнізонні

патрулі, пости військової автомобільної інспекції тощо). Такий порядок зберігався і в ЗС України протягом 1991–2002.

Днем народження Військової служби правопорядку є 19 квітня 2002 року, коли було видано перший наказ по ВСП про початок формування її структурних підрозділів^[2]. У 2022 році ВСП відзначила своє 20-річчя.

Основними завданнями Служби правопорядку є:

- виявлення причин, передумов і обставин кримінальних та інших правопорушень, вчинених у військових частинах та на військових об'єктах; розшук осіб, які самовільно залишили військові частини (місця служби);
- запобігання вчиненню і припинення кримінальних та інших правопорушень у Збройних Силах України;
- участь в охороні військових об'єктів та забезпеченні громадського порядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях;
- захист майна Збройних Сил України від розкрадання та інших кримінально протиправних посягань;
- забезпечення безпеки дорожнього руху військових транспортних засобів;
- участь у гарнізонних заходах;
- виконання у передбачених законом випадках рішень про тримання військовослужбовців на гауптвахті;
- забезпечення виконання кримінального покарання стосовно військовослужбовців, які за вироком суду засуджені до тримання у дисциплінарному батальйоні;
- сприяння у межах своєї компетенції органам, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органам

досудового розслідування та суду, органам державної влади, органам місцевого самоврядування, органам військового управління, підприємствам, установам, організаціям у виконанні покладених на них відповідно до законів обов'язків;

- участь у протидії диверсійним проявам та терористичним актам на військових об'єктах.

При прийнятті рішення про введення в Україні чи в окремих її місцевостях режиму воєнного або надзвичайного стану на Службу правопорядку додатково покладаються завдання щодо:

- участі у боротьбі з ворожими диверсійно-розвідувальними групами на території України;

- організації збору, супроводження та охорони військовополонених з місць (місцевостей), де вони утримуються після взяття їх в полон, до таборів для тримання військовополонених або дільниць для тримання військовополонених;

- поводження з військовополоненими в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

- забезпечення дотримання комендантської години в гарнізонах;

- охорони військових об'єктів, військових містечок та їх населення, сприяння його евакуації;

- відновлення та підтримання порядку і дисципліни у військових частинах;

- контролю за рухом транспортних засобів і перевезенням вантажів Збройних Сил України.[3]

Військову службу правопорядку у ЗС України становлять: органи управління (Головне управління

військової служби правопорядку. у ЗС України і територіальні управління); підрозділи служби (охорона військових об'єктів; патрульно-постова служба; безпека дорожнього руху; дізнання; спец, призначення); навчальний центр служби. Рішення про створення відповідних підрозділів цієї служби приймає міністр оборони України. Він же здійснює загальне керівництво службою через начальника Ген. штабу ЗС України.

Центральне управління ВСП (по місту Києву і Київській області, Західне, Південне та Східне територіальні управління Військової служби правопорядку у ЗС України, окрім безпосередніх зон відповідальності несуть відповідальність за виконання завдань і функцій підпорядкованими зональними відділами (відділеннями) та військовими частинами ВСП ЗСУ у зонах їх діяльності.

Військова служба правопорядку у ЗС України має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених законами України.

Порядок і строки проходження військової служби військовослужбовцями даної служби, присвоєння їм військових звань і звільнення з військ, служби здійснюються відповідно до Закону «Про загальний військовий обов'язок і військову службу» (1999) та до положень про проходження військової служби.

Представники ВСП проходили службу в кожному українському миротворчому контингенті. Наприклад, в 2003-2005 роках військовослужбовці ВСП були представлені й у складі українського миротворчого контингенту в

Республіці Ірак. Сфера відповідальності військовослужбовців ВСП в Іраку включала діяльність близько тридцяти районних та місцевих локальних поліцейських дільниць.

З 2014 року близько 500 військовослужбовців Військової служби правопорядку постійно виконували завдання в районі проведення АТО та ООС. 19 квітня 2018 року, м. Василькова, що на Київщині, відбулися урочистості з нагоди відзначення 16 річчя створення Військової служби правопорядку Збройних Сил України та вручення Бойового прапора 138-му Центру спеціального призначення ВСП (протидії диверсіям та терористичним актам).[] 23 серпня 2021 року Указом Президента України від 23.08.2021 № 409/2021 138 центру спеціального призначення (протидії диверсіям та терористичним актам) присвоєне почесне найменування «імені князя Володимира Святославича».[5]

Вперше про перетворена Військової служби правопорядку у ЗСУ у військову поліцію почали говорити з 2008 року. Відповідно до Указу Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 року "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»" Військова служба правопорядку у Збройних Силах України має бути перетворена у військову поліцію, яка здійснюватиме попередження, виявлення, розкриття злочинів та досудове розслідування справ про злочини проти встановленого порядку несення військової служби.[6].

21 січня 2015 р. народними депутатами Паламарчук М. П. та Король В. М. (VIII скликання) було зареєстровано у

Верховній Раді законопроект №1805 про Військову поліцію.[7] Законопроект № 1805 мав наділити військову поліцію, окрім стандартних функцій, які притаманні їй у інших країнах світу (про це йтиметься нижче), ще додатковими повноваженнями. Йдеться, зокрема, про досудове розслідування корупційних злочинів, вчинених державними службовцями та працівниками Міністерства оборони України та ЗСУ під час виконання ними службових обов'язків в розташуванні військової частини чи на військових об'єктах. Це могло привести до переплетення повноважень між антикорупційними органами. Адже, крім НАБУ, яке згідно ч.5 ст.216 КПК має широкі процесуальні повноваження щодо досудового розслідування корупційних злочинів, в тому числі вчинених державними службовцями та працівниками Міністерства оборони України та Збройних Сил України, маємо іще ДБР, яке згідно ст.5 Закону "Про ДБР" має повноваження щодо розслідування військових злочинів. Законопроект, як наголошували правники, недосконалий, потребував правок і не був включений в порядок денний.[7]

Стратегічним оборонним бюлетенем України 2016 року було передбачено перетворення Військової служби правопорядку у ЗСУ на Військову поліцію.[8]

У 2019 році. Президент України доручив керівництву Міноборони створити військову поліцію (ВП). "Міністр оборони Андрій Загороднюк до 31 грудня має впровадити нову об'єднану систему керівництва та управління силами оборони, яка відповідатиме стандартам НАТО. Крім того, у структурі Міноборони має бути створений сучасний

ефективний правоохоронний орган – Військова поліція", – повідомляє прес-служба Офісу президента.[9]

Визначена Законом гранична чисельність військовослужбовців і працівників Військової служби правопорядку не може перевищувати 1,5 відсотка загальної чисельності (тобто не більше ніж 3750 осіб). Дискусійним залишається питання чисельності військової поліції. Згідно з пропозицією Міноборони (2021 року), вона має складати не менше ніж 8,5 тис. особового складу, однак повідомляється, що з огляду на розширення функціоналу ця кількість ще зросте. Орієнтуватися пропонують на міжнародний досвід, адже у більшості провідних країн Європи та світу існують правоохоронні органи з військовим статусом (військова поліція, карабінери, жандармерія). Так, у Великій Британії та Канаді чисельність військових поліцейських становить 2% від загальної кількості військовослужбовців, у США – 3–4 %, у Франції – до 10%.

Військова поліція - створений у багатьох країнах світу спеціальний правоохоронний орган з підтримання правопорядку в Збройних силах та інших військових і воєнізованих формуваннях, утворених відповідно до законодавства. Як правило, військова поліція є самостійним органом військової юстиції, діяльність якого спрямовується і координується через міністерство оборони. Назва «військова поліція» значною мірою умовна, оскільки, наприклад, , а в Польщі має назву — Військової Жандармерії Війська Польського. Створення органів військової поліції у багатьох країнах почалося в роки Другої світової війни та в повоєнний період. Військова поліція існує в більшості європейських країн, в

США і в Канаді. Схожі структури є також в Японії, Ізраїлі, Італії, Франції, Китаї, Нідерландах, Ірані, Туреччині, Індії, Пакистані.

Військова поліція США. Корпус військової поліції США як рід військ був створений в 1941 році. Військова поліція США налічує близько 30 тисяч чоловік особового складу. Офіцери навчаються в школі військової поліції (Форт-Макклелан, штат Алабама). Керує військовою поліцією США начальник військової поліції — заступник генерального інспектора сухопутних військ.

Військова поліція складається з:

• Окремих бригад і батальйонів у складі армійських корпусів.

- Рот у складі дивізій
- Ескадрилій військової поліції у ВПС США.
- Двох батальйонів морської піхоти у ВМС США.

Функції поліції

- Підтримання дисципліни в гарнізонах та на базах.
- Охорона об'єктів.
- Розслідування військових злочинів.
- Регулювання дорожнього руху.
- Проведення антитерористичних заходів.
- Ліквідація або надання сприяння у ліквідації

хвилювань серед цивільного населення, у тому числі й у тих країнах, де дислокуються частини і підрозділи Збройних сил США.

Військова поліція існує у всіх видах Збройних сил США. Військова поліція в Армії США називається Корпусом військової поліції. Військова поліція у Військово-морських

силах США зветься Корабельною охороною. Військова поліція у Військово-повітряних силах США називається Силами безпеки. У Корпусі морської піхоти США військова поліція представлена правоохоронними батальйонами. У Космічних силах США роль військової поліції відведена підрозділам сил безпеки Військово-повітряних сил США, які діють у складі гарнізонів військових баз, що використовуються Космічними силами США.

Велика Британія. Структура:

- Поліція Міністерства оборони, чисельність якої перевищує 5 тис. чоловік.

- Представники поліції Міністерства оборони в гарнізонах

- Військова поліція видів Збройних сил. Остання підпорядкована управлінню військової поліції апарату постійного заступника міністра оборони.

- Роти чисельністю по 100 чоловік у кожному військовому окрузі, з'єднанні і окремих частині.

До складу військової поліції входять спеціальні підрозділи із забезпечення охорони вищого військового керівництва країни та організації супроводу важливих військових делегацій.

Функції поліції: У мирний час:

- Забезпечення безпеки особового складу, озброєння, техніки та майна Збройних сил як на військових об'єктах, так і за їх межами.

- Охорона громадського порядку в частині, що стосується військовослужбовців і цивільного персоналу Збройних сил.

- Патрулювання військових об'єктів.
- Проведення слідчих та розшукових заходів на території військових об'єктів.

- Затримання і допит підозрілих осіб.
- Інспектування військового автотранспорту.

У воєнний час:

- Радіаційна та хімічна розвідка тилових районів.
- Охорона та супроводження військовополонених.
- Пошук і збір відсталих або таких, які втратили зв'язок з військами, підрозділів і окремих військовослужбовців.

Військова поліція Франції. Функції військової поліції виконує Національна жандармерія, яка входить до складу Збройних сил і підпорядковується Міністру оборони Франції.

Функції поліції. Жандармерія вирішує завдання в інтересах Збройних сил, а також виконує значний обсяг поліцейських і адміністративних функцій в інтересах всієї держави. Діяльність жандармерії має міжвідомчий характер і координується також з Міністерством внутрішніх справ Франції та Міністерством юстиції Франції.

Структура. Керівництво жандармерією здійснює Міністр оборони Франції.

Безпосереднім начальником військової поліції є генеральний директор, який очолює Головне управління.

Жандармерія складається з:

- Центрального апарату і технічних служб.
- Територіальних командувань і підпорядкованих їм:
 - Департаментської жандармерії;
 - Мобільної жандармерії.

- Республіканської гвардії.
- Частин і підрозділів, що дислокуються за межами Франції, в департаментах і у складі угруповання французьких військ у Німеччині.

- Спеціалізованих формувань.

Департаментських жандармерія призначена для охорони та оборони важливих об'єктів, підтримання громадського порядку, збору і передачі даних про внутрішню обстановку, ведення обліку резервних компонентів. Мобільна жандармерія виконує завдання із забезпечення громадського порядку і фактично є оперативним резервом сил безпеки.

Республіканська гвардія — спеціальне воєнізоване формування із забезпечення безпеки та режиму на важливих державних об'єктах (резиденції Президента Франції та прем'єр-міністра Франції, Національної асамблеї і т. д.).

Спеціалізовані формування забезпечують охорону режимних об'єктів, здійснюють нагляд за дотриманням правопорядку та законності, допомагають адміністративним службам в їх повсякденній діяльності.

Військова поліція налічує близько 94 тисяч чоловік особового складу.

Військова поліція ФРН — самостійний рід військ Сухопутних військ бундесвера, вирішує завдання в інтересах ВВС, ВМС, а також військ союзників по НАТО, які перебувають на території Німеччини. Службовці військової поліції в Німеччині називаються фельд'єгерями (нім. Feldjäger). Військова поліція ФРН налічує близько 4500 чоловік особового складу.

Структура. Центрального командування військової поліції в бундесвері не передбачено. Керівництво

підрозділами військової поліції здійснює командир дивізії через свій штаб.

Функції поліції У мирний час:

- Охорона військових об'єктів, органів управління.
- Забезпечення транспортних перевезень.
- Підтримка або відновлення порядку і дисципліни у частинах і підрозділах.

• Запобігання злочинним акціям щодо військовослужбовців і військових об'єктів бундесверу і союзних військ.

У воєнний час:

- Здійснення первинного контролю на пунктах збору військовослужбовців, які відстали від військових частин.

• Організація охорони і транспортування військовополонених.

• Здійснення регулювання руху та охорони маршрутів висування військ.

• Сприяння федеральній поліції в регулюванні потоку біженців.

Військова поліція Швейцарії комплектується з поліцейських, які проходять строкову військову службу. Функції військової поліції ті ж, що й у поліції взагалі. Військова поліція, як і цивільна, має право затримати людину на 12 годин. А далі суд має ухвалити рішення щодо подальшого утримання під вартою. До речі, найпоширенішим військовим злочином там є ухилення від військового обов'язку – 70% від усіх справ, що розглянуто. Крім того, у Швейцарії працюють військові суди і військова прокуратура. Швейцарія має військовий кодекс, який передбачає військові

злочини. Усі злочини, що скоєні військовослужбовцями, підлягають юрисдикції цих судів. Але дисциплінарні стягнення, до яких належить і короткострокове взяття під варту, накладаються командирами військових підрозділів.

15 лютого 2022 року у Верховній Раді було зареєстровано законопроект №6569-1 Про військову поліцію, підготовлений групою депутатів на чолі з депутатом Іонушас С.К. – головою Комітету ВР з питань правоохоронної діяльності.[10] Законопроект є альтернативним до проекту Закону України «Про Державне бюро військової юстиції» від 28 січня 2022 року № 6569, поданий народним депутатом України Олександром Дануцею. Вказана законодавча ініціатива (№6569) містить у своїй основі норми, базові положення та переважну більшість статей законопроекту від 21 травня 2018 року № 8387 «Про Державне бюро військової юстиції», що був поданий народними депутатами України Андрієм Кожем'якіним, Марією Матіос та Ігорем Лапіним, з усіма його помилками, неузгодженостями та протиріччями.

Зважаючи на те, що за останній час було внесено низку змін до чинного законодавства з питань національної безпеки і оборони, а у підсумку це унеможливлуватиме належну імплементацію законопроекту № 6569 у випадку його прийняття, - вноситься як альтернативний проект Закону України «Про Військову поліцію».[10]

Поточний стан загроз обороноздатності держави, зовнішнє вторгнення РФ виявили необхідність додаткового підвищення рівня організації Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів у воєнній сфері. У

Європі розуміли, що Росія порушила норми міжнародного права, коли напала 2008 року на Грузію, коли 2014-го анексувала український Крим та розпочала агресію на Донбасі, але вважали ці конфлікти, так би мовити, локальними. Тепер, після широкомасштабного вторгнення РФ в Україну, для керівництва ЄС стало очевидним, що йдеться не про проблему локального характеру, а про руйнування системи безпеки у Європі та світі загалом.[11]

У пояснювальній записці до законопроекту №6569-1 «Про Військову поліцію» вказується що уповільнене реформування системи правоохоронних органів у війнній сфері несе загрози обороноздатності та національній безпеці України через: недосконалість підходів до формування державної політики та правового регулювання відносин при забезпеченні законності та правопорядку; наявність системних проблем у забезпеченні належного рівня правопорядку та дисципліни серед військовослужбовців у районі здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації; відсутність скоординованих дій правоохоронних органів при здійсненні повноважень через їх вузьку спеціалізацію, розпорошення функцій досудового розслідування кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями, та правопорушень, вчинених на території військових частин, установ, організацій, в інших місцях дислокації об'єктів сил оборони, оборонно-промислового комплексу України, оперативно-розшукової діяльності, представництва інтересів держави у судах та здійснення превенції; відсутність ефективної системи управління правоохоронними органами,

які комплектуються військовослужбовцями, як цілісною функціональною системою, здатною забезпечити законність у військових формуваннях та оборонній сфері; недостатність кваліфікованого кадрового потенціалу.

Здійснення досудового розслідування військових кримінальних правопорушень відповідно до частини 4 ст. 216 КПК України віднесено до компетенції слідчих Державного бюро розслідувань, що є невластивим для правоохоронного органу, завданням якого є розслідування кримінальних правопорушень, вчинених топ-чиновниками, судьями, працівниками правоохоронних органів та здійснення заходів щодо встановлення системних причин та умов проявів організованої злочинності.

Водночас кримінальні провадження про злочини щодо збройної агресії Російської Федерації здійснюються слідчим органів Національної поліції, Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України.

Аналогічно різними правоохоронними органами здійснюється досудове розслідування інших злочинів, вчинених військовослужбовцями, та злочини, потерпілими від яких є військовослужбовці.

Проте на вказані органи чинним законодавством не покладається комплексне завдання забезпечення законності і правопорядку у Збройних Силах України та інших військових формуваннях.

Крім того, зазначені правоохоронні органи та органи прокуратури не мають жодних повноважень щодо вжиття превентивних заходів, направлених на запобігання правопорушенням у Збройних Силах України та інших

військових формуваннях, оборонно-промислового комплексі держави і лише у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, органи прокуратури можуть представляти інтереси держави в судах.

Діюча Військова служба правопорядку у Збройних Силах України немає жодних повноважень щодо здійснення оперативно-розшукових заходів, досудового розслідування військових кримінальних правопорушень і притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності.

Упродовж 2021 року близько 12 тисяч військовослужбовців, які самовільно залишили місця несення служби, оголошені в розшук. Водночас органи Національної поліції України належного розшуку цих осіб в рамках оперативно-розшукових справ не проводили. Керівництво Національної поліції, ініціювало залучення до розшуку військовослужбовців оперативних підрозділів Державного бюро розслідувань. Проте ДБР же упродовж 2021 року завело лише одну оперативно-розшукову справу для розшуку військовослужбовця, який самовільно залишив місце несення служби, а на зауваження щодо необхідності активізації цієї роботи не реагує.

Відсутність належного розшуку дезертирів та інших осіб, які самовільно залишили місця несення служби, незабезпечення невідворотності їх покарання, негативно позначається на стані боєготовності та правопорядку у Збройних Сил України та інших військових формуваннях.

Неузгодженості чинного законодавства, специфіка військової структури держави, інститутів Збройних Сил України та інших військових формувань вказують на

необхідність функціонування системи військової юстиції в Україні, зокрема утворення Військової поліції, удосконалення діяльності військових прокуратур тощо.

За таких обставин, з метою забезпечення своєчасного та належного реагування на кризові ситуації, які загрожують національній безпеці та обороноздатності держави, підготовлений проєкт Закону України «Про Військову поліцію».

Авторським колективом ураховано, що відповідно до Указу Президента України від 8 листопада 2019 року № 837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» [12] у сфері обороноздатності передбачено створення саме Військової поліції, а Указом Президента України від 1 лютого 2022 року № 36/2022 «Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії» [13] передбачено збільшення чисельності Збройних Сил України до 2025 року на 100 тисяч осіб для підвищення оборонних спроможностей держави.

Крім того, пунктом 5.7 Стратегічного оборонного бюлетеня України, затвердженого Указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021, передбачено завдання щодо реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію, яка буде здатна виконувати завдання з підтримання правопорядку в системі Міністерства оборони України, та одночасно передбачено розвиток спроможностей слідчих підрозділів та підрозділів оперативно-розшукових заходів

Військової поліції, розвиток спроможностей органів управління Військової поліції із забезпечення правопорядку та антитерористичного забезпечення на потенційно небезпечних об'єктах у системі Міністерства оборони України.

Також передбачається досягнення сумісності Військової поліції з відповідними структурами держав-членів НАТО.[10]

Законопроект передбачає утворення Військової поліції як центрального органу виконавчої влади із спеціальним статусом, який забезпечує інтереси держави у сфері оборони та національної безпеки України із здійснення правоохоронної діяльності з попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття злочинів, кримінальних проступків, віднесених до його підслідності, а також превентивних заходів з метою забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України, інших утворених відповідно до законів України військових формуваннях, в Міністерстві оборони України, органах управління силами і засобами, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони, у державних замовників у сфері оборони, окремих виконавців державного контракту (договору) з оборонних закупівель та захисту інтересів держави у сфері оборони і національної безпеки України у порядку, визначеному законом.

Утворення такого органу військової юстиції відбудеться на основі Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, а також до нього перейдуть окремі повноваження щодо досудового розслідування злочинів та кримінальних проступків від Державного бюро розслідувань, Служби безпеки України, Національної поліції України. Фінансове та

матеріально-технічне забезпечення планується здійснювати переважно за рахунок існуючих видатків Державного бюджету України на відповідні органи, які реформуватимуться.

Концептуальні положення проекту Закону України «Про Військову поліцію»:

1. Військова поліція - центральний орган виконавчої влади із спеціальним статусом. Діяльність Військової поліції спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, а також Міністром оборони України в межах, визначених законом.

2. Військова поліція здійснює такі основні завдання: 1) правоохоронну діяльність з попередження, виявлення, припинення, розслідування та розкриття злочинів, кримінальних проступків, віднесених до його підслідності, згідно з нормами Кримінального процесуального кодексу України; 2) оперативно-розшукову діяльність; 3) спеціальну превенцію у Збройних Силах України; 4) забезпечення правопорядку, військової дисципліни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях тощо.

3. Керівництво діяльністю Військової поліції здійснює Голова та його заступники.

4. Військова поліція складатиметься з таких підрозділів: 1) центрального апарату; 2) головних зональних управлінь та їх місцевих управлінь; 3) спеціальних підрозділів; 4) гауптвахт; 5) дисциплінарних батальйонів; 6) тренінгових центрів. У складі центрального апарату Військової поліції, головних зональних управлінь та їх місцевих управлінь утворюються слідчі підрозділи, підрозділи дізнання,

підрозділи військової поліції, підрозділи спеціальної превенції, підрозділи забезпечення представництва в судах, оперативні, оперативно-технічні та інші підрозділи, на які покладається виконання завдань, визначених цим Законом.

Департамент розслідувань та спеціальної превенції і департамент військової поліції є самостійними структурними підрозділами Військової поліції, органами вищого рівня щодо відповідних структурних підрозділів головних зональних управлінь та їх місцевих управлінь, а головні зональні управління є органами вищого рівня щодо місцевих управлінь, розташованих у межах військово-адміністративного поділу території України, що підпадає під територіальну юрисдикцію відповідного головного зонального управління.

5. Особовий склад Військової поліції складається з військовослужбовців, державних службовців та інших працівників. Особовий склад буде сформований насамперед за рахунок військовослужбовців Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Перелік посад особового складу Військової поліції, які заміщуються військовослужбовцями, та граничних військових звань за цими посадами затверджує Президент України за поданням Голови Військової поліції. Загальна чисельність військовослужбовців, державних службовців та інших працівників Військової поліції не може перевищувати 1,5 відсотка від загальної чисельності особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань. В умовах воєнного стану регіональне розташування та штат Військової поліції, його органів визначаються і формуються з

урахуванням пропозицій Генерального штабу Збройних Сил України, Міністра оборони України та фактичної кадрової потреби.

6. Керівником Військової поліції є її Голова, який призначається на посаду Кабінетом Міністрів України за результатами конкурсного відбору, а у випадку неможливості проведення засідань Кабінету Міністрів України під час воєнного стану, – виключно Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України. Головою Військової поліції може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту за ступенем не нижче спеціаліста (магістра), стаж роботи за спеціальністю не менше 10 років, досвід роботи на керівних посадах в органах державної влади не менше шести років, вільно володіє державною мовою і здатний за своїми діловими та моральними якостями, освітнім і професійним рівнем, станом здоров'я виконувати відповідні службові обов'язки та пройшов спеціальну перевірку. Порядок проведення конкурсного відбору Голови Військової поліції визначається Кабінетом Міністрів України. . Голова Військової поліції призначається строком на сім років за умови укладення контракту про проходження військової служби, який підписує Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. Одна і та сама особа не може обіймати цю посаду понад два строки підряд.

7. Основу Військової поліції складатимуть:

1) військові поліцейські, які виконуватимуть основні функції щодо забезпечення військової дисципліни, попередження вчинення злочинів серед військовослужбовців, адекватне та оперативне реагування як на факти вчинення

військовослужбовцями адміністративних правопорушень, так і кримінально караних діянь;

2) слідчі, які здійснюватимуть досудове розслідування кримінальних правопорушень - злочинів, віднесених Кримінальним процесуальним кодексом України до підслідності Військової поліції, та **дідзнавачі**, які здійснюватимуть дізнання;

3) інспектори, які здійснюватимуть спеціальну превенцію у формі перевірок дотримання вимог законодавства у Збройних Силах України, інших військових формуваннях, в Міністерстві оборони України, органах управління силами і засобами, які залучаються до виконання завдань територіальної оборони, у державних замовників у сфері оборони та виконавців державного контракту (договору) з оборонних закупівель, у статутному капіталі яких частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків;

4) офіцери з особливих доручень, які сприятимуть здійсненню прокурорами представництва в судах інтересів держави у сфері оборони, національної безпеки України, представлятимуть інтереси Військової поліції в судах як третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, а також здійснюватимуть інші повноваження у випадках, визначених законом.

8. Законом пропонується встановити, що формування підрозділів Військової поліції здійснюється насамперед за рахунок військовослужбовців Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Саме приведена у законопроекті модель створення, формування особового складу, функціонування Військової поліції дозволить

ефективно виконувати визначені завдання вже через 2-3 місяці після її створення та призначення керівного складу, дасть відчутний ефект вже упродовж першого півроку діяльності.[10]

Законопроектом пропонується реформаторський підхід для комплексного вирішення тих проблемних питань, які вже існують у секторі безпеки і оборони та які можуть виникнути у подальшому збройного вторгнення Російської Федерації та її терористичних утворень. Особливу увагу приділено необхідності внесення змін до ряду чинних кодексів та законів для створення належного правового поля діяльності новоствореного органу та його взаємовідносин із іншими органами державної влади.

У розвиток даного проєкту Закону одночасно вноситься проєкт Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, у зв'язку із прийняттям Закону України «Про Військову поліцію».

Прийняття та реалізація законопроекту може бути проведена внаслідок реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, зменшення навантаження на інші правоохоронні органи. Кадрове, фінансове та матеріально-технічне забезпечення планується здійснювати за рахунок вже існуючих видатків Державного бюджету України на відповідні органи, частина повноважень яких перейде до Військової поліції, зокрема, за рахунок вже існуючих видатків Державного бюджету України на відповідні органи: з бюджетів Міністерства оборони України, Державного

бюро розслідувань, а також можливих міжнародних програм технічної допомоги країн-партнерів для підготовки військових поліцейських.

Крім того законопроектом передбачається, що він набуває чинності лише з 1 січня 2023 року, тобто у наступному бюджетному періоді, що дозволить відповідним міністерствам та відомствам своєчасно передбачити необхідне бюджетне фінансування на наступний рік. [10]

Чи готова ВСП взяти на себе поліцейські функції?

У 2017 році був створений 25-й навчальний центр Служби правопорядку. Він готує фахівців для ВСП, а також займається перепідготовкою та підвищенням кваліфікації за стандартами військової поліції країн-членів НАТО. У 2020 навчальному році найбільше уваги приділялося підготовці військовослужбовців сержантського складу Служби правопорядку в системі багаторівневої підготовки сержантського складу ЗСУ. Для цього на базі навчального центру розгорнули школу Військового поліцейського відповідно до досвіду країн-партнерів НАТО.

Нині в навчальному центрі готують фахівців рядового та сержантського складу за спеціальністю “Правоохоронна діяльність”. Терміни навчання: військові ВСП рядового складу (базовий курс військового поліцейського) – 3 місяці; сержанти ВСП та солдати, які висувуються для призначення на сержантські посади для підрозділів Військової служби правопорядку базового рівня – 3 місяці; курс підвищення кваліфікації сержантського складу – 1 місяць.

У Військовому інституті КНУ ім. Т. Шевченка готують офіцерські кадри за спеціалізацією "Правоохоронна діяльність

в Збройних Силах України" в Україні. Перший набір до ВІКНУ був влітку 2016 року. Тоді навчання розпочали 20 курсантів.

Курси підвищення кваліфікації військовослужбовців ВСП також є в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого.

Міжнародна співпраця. З 2015 року почала набирати значних обертів співпраця з західними партнерами. Для її поглиблення створена група міжнародного співробітництва та миротворчих операцій у Головному управлінні ВСП.

У вересні 2017 року було створено навчальний центр Військової поліції. Це відкриває для нас можливості самим готувати своїх солдатів та сержантів як майбутніх військових поліцейських. Спільно з міжнародними фахівцями розробили перші навчальні програми підготовки, що дозволило центру одразу розпочати курси.

Наприкінці 2018 року було збільшено спроможність центру вдвічі, щоб забезпечити одночасне навчання 120 слухачів. У навчальному центрі Служби правопорядку наразі проходять службу п'ять іноземних військовослужбовців на ротаційній основі, також додатково приїжджають іноземні фахівці для проведення навчальних курсів та підготовки наших інструкторів.

У 2019 році ВСП отримала матеріально-технічну допомогу від США на суму близько 300 тис. доларів США (здебільшого слідче обладнання). Також надійшла канадська матеріально-технічна допомога на суму 1,2 млн доларів США. Це автомобілі та навчальне обладнання для навчального центру Служби правопорядку. Нове обладнання сприяє підвищенню наших

спроможностей та покращенню якості підготовки солдатів та сержантського складу ВСП у навчальному центрі.[14]

Висновки. Восьмий місяць героїчні Збройні сили України (ЗСУ) чинять опір російським загарбникам. Завдяки винятковій мужності українських захисників і ефективному та компетентному управлінню військовими операціями, ворогу не вдалося досягти жодної стратегічної мети у цій війні.

ЗСУ вступили у цю війну збагачені значним досвідом військових інструкторів США, Великої Британії, Канади та інших країн. Зараз відбувається дуже швидко та ефективно переоснащення ЗСУ на натовські стандарти. Але натовські стандарти - це не тільки рівень оснащення військ сучасною зброєю і технікою, це й взаємостосунки, які виникають у військовому середовищі в період війни. а тому вже зараз абсолютно є зрозумілим та необхідним запровадження в Україні військової юстиції за натовськими стандартами.

Військова юстиція - це військова прокуратура, військові суди та військова поліція, як єдина цілісна система. У нас вже існували військові суди (ліквідовані у 2010 році) і військова прокуратура (припинила свою діяльність в 2020 році). Але усі ці дискусії і рішення про ліквідацію важливих державних інституцій були в мирний час. Те, що відбувалось на сході України з 2014 року, не вважали повноцінною війною. Але зараз в Україні широкомасштабна війна.

Мабуть, настав час негайно створити потужну і ефективну систему військової юстиції. І перший крок вже робиться – це створення військової поліції, як орган досудового розслідування, яка здійснює ще деякі функції в інтересах збройних сил.

Звичайно, можна використати досвід зарубіжних країн, де вона створена і ефективно виконує свої функції. Так в США 31 травня 1951 року набрав чинності Єдиний кодекс військової юстиції, який застосовується до усіх збройних сил, замість попередніх статей війни, статей урядів й дисциплінарних законів окремих служб. На наш погляд, і в Україні було б доцільно прийняти Кодекс військової юстиції. Зокрема, передбачити, що у військовій юстиції є три взаємопов'язані елементи: військові суди, військова прокуратура і військова поліція. Єдине, що ми повинні чітко усвідомити, створення ефективної військової юстиції за найкращими світовими зразками - важливий фактор зміцнення обороноздатності країни.

Законопроект №№6569-1 «Про Військову поліцію» покликаний забезпечити інтереси держави з метою підтримання військової дисципліни, бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань України на рівні, що гарантує адекватне реагування на загрози територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, національній безпеці та обороні, здійснення оборонних закупівель, більш ефективного контролю за використанням мільярдів гривень, що виділяються з Державного бюджету на потреби оборони, та ефективне розслідування і розкриття військових кримінальних правопорушень та інших кримінальних правопорушень, що скоєні в зоні військового чи збройного конфлікту, захист прав військовослужбовців, які ціною власного здоров'я і життя боронять суверенітет держави та безпеку громадян.

Список використаних джерел:

1. Головатий Микола, Романенко Євген. Політика: реальність і гра: монографія / М. Ф. Головатий, Є. О. Романенко. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 276 с. Бібліогр. : с. 263–275.

2. Правопорядок // Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / О. В. Петришин (відп. ред.) та ін.. — 2017. — Т. 3 : Загальна теорія права. — С. 578.

3. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>

4. Військова служба правопорядку відзначає 16-ліття від часу створення <http://www.mil.gov.ua/news/2018/04/19/vijskova-sluzhba-pravoporyadku-vidznachae-16-littya-vid-chasu-stvorennya/>

5. Указ Президента України від 23.08.2021 № 409/2021 "Про присвоєння почесного найменування 138 центру спеціального призначення (протидії диверсіям та терористичним актам)".

6. Указ Президента України № 311/2008 від 8 квітня 2008 року "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»".

7. Про військову поліцію: проект Закону від 21.01.2015 №1805 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=1805&skl=9

8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Президент України; Указ від 06.06.2016 № 240/2016

9. Міноборони має створити Військову поліцію та впровадити систему керівництва силами оборони, що відповідає стандартам НАТО – Президент

<https://president.gov.ua/news/minoboroni-maye-stvoriti-vijskovu-policiyu-ta-vprovaditi>

10. Про військову поліцію: проект Закону від 15.02.2022 №6569-1 http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=73774

11. Романенко Є.О. Росія визнана державою-спонсором тероризму //Membership in the WTO: Prospects of Scientific Researches and International Technology Market: Materials of the VII International Scientific-Practical Conference. In two volumes. Volume I – Calgary (Canada): Regional Academy of Management, 2022 – p.82-89 .

12. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 8 листопада 2019 року № 837/2019

13. Про першочергові заходи щодо зміцнення обороноздатності держави, підвищення привабливості військової служби у Збройних Силах України та поступового переходу до засад професійної армії: Указ Президента України від 1 лютого 2022 року № 36/2022

14. Військова поліція замість ВСП. в чому різниця?

<https://www.armyfm.com.ua/vijskova-policiya-zamist-vsp.-v-chomu-riznicya/>

ODDÍL 2. EKONOMIKA A ŘÍZENÍ PODNIKU

§2.1 IMPROVEMENT OF CORPORATE MANAGEMENT UNDER THE CONDITIONS OF RESTRUCTURING OF ENTERPRISES (Hnylianska O.V., Lviv Institute of Management)

Introduction. Many large, international corporations are like huge sea tankers carrying oil. It is difficult to change their collision course quickly and avoid hitting objects that stand in your way or react properly to unexpected market circumstances. Large organizations tend to follow routine, gain “organizational fat” and play the same game that made them successful in the past. However, the global market and consumer trends evolve so quickly that corporations cannot afford to do business as usual. If they want to play big roles in the market or even survive, they have to firm organizational restructuring processes in place. Business restructuring (or organizational restructuring) is a process that can address a company’s unsatisfactory status quo in the constantly evolving market. It should be based on proper strategic planning, fueled by innovation, or it can be a tactical reaction to unexpected circumstances.

Presentation of the basic material. Many enterprises experience corporate restructuring at some point. Companies often undergo restructuring to improve their competitiveness by cutting costs, improving efficiency, and boosting profits. The financial aspects of corporate restructuring strategies may be aided by extensive valuations of firm assets, which can help optimize the advantages of reorganization. However, a successful business

restructuring is an intensive and complicated endeavor, which is best served by an accurate assessment of the company's overall value or the value of the individual parts. To correctly formulate the impact of corporate restructuring methods, you must begin with an accurate assessment of the company's assets. There are many distinct forms of corporate restructuring, each with its unique characteristics and motivations.

Corporate restructuring is the process of reorganizing a company's management, finances, and operations to improve the efficiency and effectiveness of the company. Changes in this area can help a company increase productivity, improve the quality of products and services, and reduce costs. They can also help a company better serve the needs of its customers and shareholders. Restructuring businesses may also result in the closure of underperforming or unprofitable business units. For some ventures, a company restructure may be a final effort to retain solvency when a firm is in financial trouble and has to restructure its debts with its creditors. To keep the business afloat, the procedure entails reorganizing the company's debt and selling off non-essential assets.

Companies can either have their restructuring done informally (outside the court system) or through one of the various legal corporate restructuring strategies, depending on the severity of their condition. In the following cases, corporate restructuring is used:

- **Organizational Strategy.** Some divisions and subsidiaries that do not fit with the company's primary strategy are eliminated by the troubled company's management in an effort to boost performance. Strategically, the division or subsidiaries may

not fit in with the company's long-term goals. Such assets will be sold to possible purchasers so that the company may focus on its primary strategy.

- **Economic Loss.** The venture may not generate enough revenue to pay the company's capital expenditures, resulting in an economic loss. Management's erroneous decision to start the division or the reduction in profitability of the endeavor may be the cause of bad performance. This might be due to changes in client requirements or rising prices.

- **Reverse Synergy.** As the name implies, reverse synergy postulates that the value of a single unit may be greater than the combined value. This is a frequent motive for the corporation to sell up its assets. The concerned company may determine that selling a division to a third party is better than keeping it in-house since it would bring in more money.

- **Cash Flow.** Getting rid of an unprofitable project might bring in a significant amount of money for the organization. Selling an asset can be a way to raise cash and decrease debt for a company that is having difficulty securing financing.

Why is Restructuring Important? Restructuring company organization and financial assets through inorganic growth strategies include mergers, amalgamations, and acquisitions, which can be a lifesaver for businesses on the brink of collapse. Creating synergy is the common objective of these company restructuring strategies. The value of the combined firms is larger than the sum of their parts because of this synergy effect. For the most part, synergy might take the shape of higher revenues or lower costs. An individual company's competitive position and

its contribution to corporate objectives are the primary goals of corporate restructuring. Companies expect to get the following advantages through various corporate restructuring *strategies* [2]:

✚ **Market Share.** Mergers provide for a larger share of the combined market for the merged firm. Increasing your market share is as simple as offering your customers more of what they want and need. One way to achieve this result is through a horizontal merger. However, while companies attempt to become the dominating player or the market leader in their specific industry through mergers and acquisitions.

✚ **Reduced Competition.** Company restructuring strategies resulting in a horizontal merger also have the added benefit of reducing competition.

✚ **Scale in Growth.** Mergers and acquisitions allow companies to increase in size and become a more dominant force in the marketplace than their rivals. If you want to build a business by organic means, you'll have to wait for a long time. However, acquisitions and mergers (i.e., inorganic expansion) may accomplish this in rapid succession.

✚ **Scale in Cost.** It is possible to reduce the cost per unit of production by merging two or more businesses. The fixed cost per unit decreases when the total output of a product rises.

✚ **Tax Advantages.** Companies often utilize mergers and acquisitions for tax reasons, particularly in cases where a profit-and-loss firm merges with another.

✚ **Technology Adoption.** Companies must pay attention to new technological breakthroughs and how they might be applied to the commercial world. Enterprises can gain a competitive advantage by acquiring smaller firms that have unique technology.

 Brand Adoption. Brand loyalty is a huge driving factor in sales, and many companies will opt to buy a well-known brand rather than start from scratch in order to reap the benefits.

 Diversification. Some companies hope to expand their offerings via the joining of businesses engaged in unconnected fields. It aids in the smoothing of the company's business cycles, hence lowering risk by having a large number of enterprises.

Situations when you might *use a restructuring* [3]:

1. Directors will likely use a restructuring to restructure a balance sheet where the underlying business is viable but for the existing debt burden.

2. The plan will likely be focused on a particular debt or category of contracts where the terms are particularly onerous. The rationale is that the company would be solvent if the specific debt or contracts could be restructured. This has already been seen in relation to the categorization and restructuring of property leases. However, this may equally apply where there is one particular contract that is so onerous as to impact upon the solvency of an otherwise viable company. As mentioned above, a restructuring does not necessarily need to be approved by all of the creditors but only those that currently hold a vested economic interest in the company. So, such a plan may also be a useful option when dissenting creditors that are not 'in the money' are preventing a consensual restructuring or other formal compromise arrangement. Because the creditors do not vote together, but in classes, even large individual debts cannot block a restructuring where the relevant conditions are met.

3. While the underlying basis of a restructuring will likely be the compromise or restructuring of the debt, it may also

provide a sustainable platform for the injection of new monies into the company for the future. As such, a restructuring may well be an appropriate option where a shareholder or debt provider wishes to retain control/primary security and is prepared to extend further funding to the business but only on the basis that such funding is used for the future benefit of the business and not used to fund the payment of historic liabilities.

4. A restructuring may also be used to deal with an underperforming division of a group in a wider group needs to be wound down in a controlled manner in order to minimize the impact on the remaining companies within the group.

However, each situation will have its own facts and circumstances and a restructuring can be shaped to each one as needed.

Different forms of Restructuring explained.

There are different types of restructuring and the type used will depend on the reason for being restructured in the first place.

1. Debt Restructuring. Debt restructuring is one of the most common motivators that we see for business restructuring. Owing creditors can put the very existence of your company at risk, but there are often steps you can take to reduce your liabilities. You may be able to restructure your debt and continue trading by introducing a Company Voluntary Arrangement (CVA), which is a legally binding agreement between you and your creditors. If you think you will make profit again in the future, a CVA can provide short-term relief from your debts in return for a guarantee that you will honour them in the future. Alternatively, you may be able to clear part or all your debts by agreeing a corporate restructure to provide your creditors with equity in your business.

Debt restructuring could also include restarting the company or using an insolvency process call pre-pack administration. Both of these mean closing the existing business and selling the assets to a new company. The money realised by the sale of the assets means that creditors can be repaid at least some of what they are owed. These processes also mean that jobs could be saved. Crucially a company restart can also be used when they may be very little in the way of assets to realise.

2. Cost Reduction. If your business is facing a growing amount of debt, it is likely that its running costs are too high. In these situations, reviewing your company structure, or simply reviewing the basics, can highlight overspend, whether in the administration or operational side of your business.

To reduce costs, you may consider selling unneeded assets to realise cash, reducing the number of employees, or restructuring individual departments to remove unnecessary management costs.

Business simplification and streamlining is one of the more common ways restructuring can be carried out. By identifying and shutting down the departments or costs that are not necessary, or profitable will allow a business funds or resources to be channelled into areas that are more beneficial to the business. This process both reduces and maximises cost as well as increases the efficiency of the business. A company that has been effectively restructured, is supposed to have increased resilience enabling it to be well prepared for the future.

3. Mergers & Acquisitions. One of the best ways of increasing profitability in a business quickly is to incorporate an existing company into yours. This can come in a variety of forms, from buying a business outright to merging with one and

absorbing their assets. Mergers and acquisitions (M&A) can allow a business to rapidly increase your revenue, production capacity and market reach, all without the time and hard work of building a new company. Mergers and acquisitions have their own variety of structures based on the relationship between the businesses involved. For example, horizontal mergers describe the process of two companies in direct competition coming together, while vertical mergers could take place when a company buys a supplier or complimentary business to expand service offerings.

4. Divestment and Spin-Offs. If M&As exist for companies that want to grow, divestment and spin-offs are useful for businesses that are looking to consolidate. They are usually used in larger businesses. Where part of a business unit, for example manufacturing factory in a largely service based business, is no longer profitable or fulfilling a strategic purpose, it could be sold to raise capital or simply closed to save on running costs — this is known as divestment. If you want to reduce your involvement in a business unit without entirely stepping away from it, a spin-off can be a better solution. This involves restructuring the unit to become its own standalone company which you still have a stake in. This can be particularly useful if you want to achieve a high valuation on part of your business.

5. Legal Restructuring. In some cases, corporate restructuring may be necessary not because a business is struggling, but simply because there is a shift in responsibilities at the top. This could include adding new investors or a change in the ownership structure.

As already mentioned in our article organizations reorganize for a variety of reasons. Sometimes, they are compelled to do so

by evolving markets that require a different approach to product and service delivery. At other times, a reorganization is required for growth. One thing is for sure: All company reorganizations bring about change, often transforming jobs and the people in them. Although some research has shown that 80 percent of reorgs fail to deliver their desired value, some company reorganizations succeed. *Here are some recent success stories of **company reorganization done right**:*

Facebook. When Facebook announced its first reorganization in 2011, the reasons included a desire to accommodate growth and streamline the company's product development process. By that point, Facebook had already become the world's second most visited website, bested only by Google. The company's reorganization proved to be fruitful, as Facebook went on to achieve worldwide success and a steadily rising number of users of its services.

In 2018, Facebook announced another reorganization, at the same time that the company has been under scrutiny for its handling of cybersecurity attacks related to the 2016 U.S. presidential election. Although Facebook says its decision to restructure is unrelated to security and data privacy issues, it has announced a reorganization around three key product areas instead of five. The reorganization brings new leaders to Facebook's existing product suite and fledgling product lines such as block chain technology. Time will tell how successful this latest reorganization will prove to be, but if the past offers any indication of what the future holds for Facebook, greater growth may be coming.

Tesla. Manufacturer of electric cars, solar-powered batteries, and spaceships, Tesla has earned a reputation for innovation and

rapid growth since its founding in 2003. Tesla's CEO, Elon Musk, recently announced a major reorganization and cost-cutting initiative, citing the need to achieve a flatter organizational structure and improve communication between teams. Facing pressure from investors to increase cash flow and speed up new car production, Tesla also laid off 3,000 employees, or 9 percent of its workforce, as part of the reorganization. Most of the individuals affected were salaried, rather than production workers, illustrating the company's willingness to make cuts in areas other than frontline production. Conducting layoffs is often difficult and sometimes a necessary part of restructuring. In Tesla's case, early signs suggest that the company's reorganization is paying off. Its share price is recovering, with market analysts now predicting the company will soon meet production and cash flow goals.

The Wall Street Journal. In early 2017, Dow Jones announced plans to reorganize its flagship publication, The Wall Street Journal, saying that it would help the company shift toward a more digital strategy. Dubbed WSJ2020, the reorganization was announced as a plan to move away from outdated editorial processes and shift the focus from print to digital. The company also announced the creation of new job categories and alignment of journalist positions with a more technology-driven vision. Some employee positions have already been cut in the WSJ Asia and Europe bureaus, but in the U.S., WSJ plans a reorganization of existing staff rather than a series of layoffs or position eliminations. According to the Editor-in-Chief, the company plans to keep the WSJ headcount of 1,300 roughly flat. The plan is to avoid mass layoffs by reallocating employees into new roles, for which existing employees must self-select and apply. Although

such a strategy can seem like a veiled attempt to cut jobs, having employees apply for new positions could help the publication identify internal candidates for roles rather than having to do layoffs and subsequently recruit from the outside.

Hulu. Recently announced a company reorganization to accommodate company growth and further enhance and expand its streaming content for customers. In the new structure, the company will be organized around four strategic priorities, resulting in both the elimination of key management positions, as well as the hiring of a new Chief Technology Officer (CTO) and Chief Data Officer (CDO). Since announcing its reorganization, Hulu has taken steps to streamline and consolidate smaller offices, and says it plans to add at least 200 tech and product employees through 2018. In Hulu's case, its reorganization and growth may make it more attractive to potential buyers. Hulu is jointly owned by several media companies, including Disney, Fox, and Comcast, and is widely considered the valuable prize in Disney's current bid to purchase 21st Century Fox. Hulu has built up over 20 million subscribers to date, and with its recent reorganization (and possibly a new parent), it may be well poised to continue its growth in profitable areas such as original programming.

Google. In 2015, Google announced a reorganization and the creation of its Alphabet holding company to solidify its lead as one of the world's most successful tech innovators and expand into new industries. The reorganization named a new CEO and also provided Google's two cofounders more time to focus on exploring new business opportunities. Since reorganizing, Google has continued its growth trajectory. After two years of operating under the new structure, the company announced some of the

positive outcomes of its reorganization, including: The separation of its traditional business from speculative ventures has offered greater transparency for investors. Each business unit has its own CEO and greater autonomy in day-to-day operations. Alphabet's speculative "moonshot" business units have controlled spending and are working toward becoming profitable. The company's leadership team has become more diverse, with more women on its senior executive team (six out of 13) than any other tech company in the Fortune 100.

Disney has grown exponentially since Walt Disney created the company's first org chart, which featured a mass of arrows pointing in every direction. Most recently, Disney announced a corporate restructuring to help it capitalize on U.S. and international growth opportunities. Under the new structure, the company will be organized into four key business segments, a move that is intended to position the company for global expansion, more technological innovation, and the creation of more diverse content for its audiences.

Disney creates theme park magic and movies that captivate both young and old, and it is also taking steps to compete with the likes of Netflix and Amazon in direct-to-consumer streaming. The recent reorganization consolidates certain business units and expands responsibilities for certain individuals on the management team. In addition, CEO Bob Iger has committed to delaying his planned retirement from 2019 to 2021, evidence of flexibility in the company's succession and workforce planning as it continues to grow.

At the heart of any successful reorganization is a well-thought-out and well-executed plan that considers a range of

industry, customer, and employee implications. Although companies are reorganizing all the time, those who find success take their reorganization in stride and continue to grow and compete. As some of the recent reorganizations demonstrate, restructuring can lead to the redundancy of certain positions and layoffs, but it can also expand individual responsibilities and may even create jobs. No one knows what the future holds, but these real-world examples prove that reorganizations work and can help companies achieve their long-range strategic goals.

Conclusion. As a result of the research it was found that thanks to corporate restructuring, the corporation can continue to function in some capacity. The company's management takes all conceivable efforts to keep the organization afloat. Even if the worst happens and the firm is forced to dissolve due to financial difficulties, there is still optimism that the sold components will work effectively enough for a buyer to purchase the weakened company and restore profitability.

What makes the current environment unique is its suddenness. Firms nosedive into the financial danger zone has been startlingly abrupt. Some are prepared to withstand it, either by preparedness or good fortune. Others now find themselves in circumstances wholly unfamiliar, navigating uncharted waters. Many companies must reinvent themselves to survive and prosper beyond the restructuring, and in many cases that transformation is already underway. Time is of the essence. Nuanced liquidity strategies are crucial for creating the breathing room necessary to execute transitions. Quickly finding ripe opportunities and implementing them efficiently will buy time and confidence. Finally, ensuring that the workforce strategy is drawn up and

carried out to drive home the business strategy, and at the same pace, will determine success. Boldness in all phases is the only option.

References:

1. Kitching J., Hart, M., & Wilson N. (2010). Regulation: constraint on, or enabler of, business performance? Evidence from UK small enterprises. Maastricht: RENT XXIV: Research in Entrepreneurship and Small Business, November 17–20.
2. Ruiz J., & Coduras A. (2015). Can company restructuring create a healthier work environment, promote corporate entrepreneurship, and improve productivity? *Journal of Business Research*, 68(7), 1466- 1467. doi:10.1016/j.jbusres.2015.01.035.
3. Sauka A. & Welter F. (2014). Determinants of Business Insolvencies During Economic Growth and Recession in Latvia. *Journal of Baltic Studies*, 45(3), 375-396. doi:10.1080/01629778.2013.848372
4. Ansoff I.Kh. (1999). *Novaya korporativnaya strategiya* [New corporate strategy]. Saint Petersburg, Piter [in Russian].
5. Yehorova H.A. (2016). *Zlyttia ta pohlynannia v Ukraini: problemy vyznachennia definitsii ta osnovni motyvy ukladannia uhod* [Mergers and Acquisitions in Ukraine: Problems of Defining Definitions and Main Motives for Concluding Agreements]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, 6, vol. 1, 105–108. Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6\(1\)__26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6(1)__26) (in Ukrainian).

6. Maksymenko I.Ya. (2018). Zlyttia ta pohlynannia yak instrument innovatsiinoho rozvytku: stan ta perspektyvy v Ukraini [Mergers and Acquisitions as a Tool for Innovative Development: Status and Prospects in Ukraine]. *Ekonomichnyi visnyk natsionalnogo hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University*, 2, 43–50. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2018_2_7 (in Ukrainian).

7. Tsyhyl, I.Ya. & Petlovana, O.O. (2013). Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku protsesiv zlyttia ta pohlynannia v Ukraini [Current State and Prospects of Development of Mergers and Acquisitions in Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy – Scientific Bulletin of UNFU*, 23.10, 273–279. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvntu_2013_23 (in Ukrainian).

8. Kyrychenko O.A. & Vahanova E.V. (2009). Deiaki aspekty zlyttia ta pohlynannia kompanii u svitli pobudovy novoi intehratsiinoi systemy ekonomiky [Some Aspects of Mergers and Acquisitions of Companies in the Light of the Creation of a New Integration System of the Economy]. *Aktualni Problemy Ekonomiky – Current Economic Problems*, 2(92), 45–55. (in Ukrainian).

9. Voloshaniuk N.V. (2012). Potentsial synerhii v rezultati ukrupnennia pidpriemstv [The Potential for Synergies as a Result of Business Consolidation]. *Finansy Ukrainy. Finansy Instytutsiinykh Sektoriv Ekonomiky – Finance of Ukraine. Finance of Institutional Sectors of the Economy*, 4, 106–114. (in Ukrainian).

10. Belova, A. (2013). Restructuring influence at the efficiency of industrial enterprises in the context of regional development [Vplyv restrukturyzatsii na efektyvnist promyslovykh pidpriemstv v konteksti rehionalnoho rozvytku], *Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika»*, No. 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2163> [in Ukrainian].

11. Vinokourova, O. I. (2017). Place of the restructuring in management of strategic transformation at the microlevel, The development of business in Ukraine: theory, methodology and practice: monography [Mistse restrukturyzatsii v upravlinni stratehichnymy peretvorenniamy na mikrorivni: monohrafiia «Rozvytok pidpriemnytstva v Ukraini: teoriia, metodolohiia ta praktyka»], Sochinskyi M. M., Uman, 244 s. [in Ukrainian].

*§2.2 СУТЬ І ЗНАЧЕННЯ КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ У
РИНКОВІЙ ЕКОНОМІЦІ (Білик О.І., Національний
університет «Львівська політехніка»)*

Вступ. Про креативність як важливий фактор розвитку почали говорити ще у 1980-х роках. Гуннар Торнквіст у своїй праці під назвою Творчість і оновлення регіонального життя ввів в наукову літературу поняття креативного середовища, перекладене як творче середовище [1]. Нині дискусія про роль креативності підтверджує, що креативність людини є одним із найважливіших джерел соціально-економічного розвитку, включаючи створення нових компаній та нових робочих місць. У результаті цього розвитку виникає нова соціально-економічна стратифікація, в якій креативний клас, який формує креативні індустрії, займає дедалі важливішу позицію. Креативність – це термін, який робить кар’єру в науці та журналістиці, і приписування цієї риси діяльності людини майже завжди вважається позитивним. У літературі зустрічаються такі терміни, як «креативні міста», «креативні регіони» чи «креативні організації», але насправді йдеться про роль людської творчості в їх функціонуванні.

Крім того, слід звернути увагу на тісний зв’язок між креативними індустріями та розвитком міст і регіонів.

Важливим методологічним елементом є прийняття географічної та економічної перспектив одночасно, і, таким чином, надання особливого значення просторовому аспекту культурних явищ, які також мають економічний вимір. Зрештою, культура та економіка відбуваються в конкретних місцях, і ці місця іноді мають великий вплив на можливість

виникнення, інтенсивність та перебіг культурних явищ та їх значення для економіки.

Проблема полягає насамперед у дуже широкому спектрі впливу цих секторів, як в економічній, так і в соціально-культурній сферах. Таким чином, це визначення включає не тільки творчий акт, але також акцентує увагу на комерційній спрямованості діяльності та враховує розподіл (продаж) створених товарів і цінностей.

Виклад основного матеріалу. Дослідження креативних індустрій почали проводити зовсім недавно. Започаткування дослідження сфери креативних індустрій були безуспішними і пов'язані з роботами Макса Горкгаймера та Теодора Адорно [2, 3], які, звертаючи увагу на зміни, що відбуваються в культурі, і особливо на її масовізацію, сформулювали термін «культурна індустрія», вважаючи таку культуру, культурою «низької якості».

Оціночний елемент відтоді постійно присутній у розглядах креативної економіки. Культура, однак, була, принаймні в багатьох формах, пов'язана з економікою майже від самого початку і як така підкорялася ринковим механізмам. Окрім витрат, це часом приносило значні прибутки. Тому пошук зв'язків між культурою та економікою стає дедалі очевиднішим викликом для дослідників, починаючи з 1960-х років, тобто перших спроб включити традиційні економічні підрозділи за допомогою таких термінів, як «культурні індустрії», «креативні індустрії», «креативні продукти», «творчі індустрії», «креативні заняття» та ін. Такі концепції та підходи мали багато обмежень, спричинених головним чином відсутністю згоди щодо того, що являє собою творчий сектор.

Соціальні, культурні, економічні та технологічні умови функціонування сучасних суспільств зараз зазнають дуже динамічних змін. Така ситуація змушує постійно дискутувати про соціально-економічні джерела розвитку. Сьогодні беззаперечне значення для інноваційного розвитку та економічного зростання надається креативним індустріям. Спочатку цей термін стосувався інституцій, пов'язаних лише з культурою та мистецтвом, але з часом він набув ширшого контексту, поєднуючи також інші сфери.

Одна з найбільш поширених інтерпретацій креативного сектора була створена у Великобританії в 1990-х роках. Це визначення було включено в документ, розроблений робочою групою креативних індустрій. Цей звіт містив перше визначення креативного сектору, яке діє в цій країні й сьогодні. Відповідно до цієї точки зору, креативні індустрії — це «види діяльності, які впливають з індивідуальної творчості та таланту, а також мають потенціал для створення багатства та зайнятості шляхом виробництва та використання прав інтелектуальної власності» [4].

На практиці, окрім діяльності, пов'язаної з культурою та мистецтвом, цей сектор також включає IT-фахівців, науковців та різного роду радників. Прогрес у аналітичній роботі дозволив сформулювати висновок про те, що творча діяльність не обмежується креативним сектором у жодному розумінні, і багато людей творчих професій працюють поза креативним сектором. З'являлося все більше підстав для визнання того, що діяльність, пов'язана з творчістю, не може обмежуватися окремими галузями чи навіть конкретним сектором.

У креативній економіці перехід креативних товарів у товари, що підпорядковуються ринковим силам, зазвичай відбувається в рамках певного процесу, першим етапом якого є перетворення культурної цінності, тобто надання їй ознак споживної вартості. Лише на наступній стадії товари набувають мінової вартості, коли їх ціна фіксується.

Культурна цінність трансформується і стає економічною. Творча діяльність — це послідовність етапів, кожен з яких додає вартість до загальної вартості товарів. Ці цінності потім розподіляються та приймаються споживачами, творцями та виробниками. Інструментами аналізу явищ, що відбуваються у сфері обігу культурних благ, є аналіз ланцюга вартості та мережі вартості.

Пропозиція - це окремий випадок з'єднання різних ланок ланцюжка вартості (в даному випадку створення і споживання). Така еволюція стану дослідження та рефлексії призвела до формулювання терміну «креативна економіка».

Креативні індустрії є важливим сектором для економічного зростання та розвитку не лише в сенсі додавання робочих місць чи розширення економічної діяльності, але й у сприянні економічної еволюції через внесок у поведінку, соціальну та інституційну еволюцію. Культура, як спільні цінності, може впливати на ефективність, справедливість або визначення економічних і соціальних цілей. Усі ці наслідки від окремих осіб об'єднуюватимуться в колективні результати та впливатимуть на макроекономічні результати, такі як ВВП, технологічні показники, зайнятість, структурні зміни, доходи та програми соціального забезпечення.

Економічне зростання залежить від людського капіталу, здатності залучити «креативний клас» і реалізувати цю перевагу у вигляді нових ідей і регіонального зростання. Інструментом для визначення цих можливостей є індекс креативності – базовий показник здатності креативної економіки працювати. Його можна використовувати для вимірювання довгострокових тенденцій економічної креативності регіону як відображення спільного впливу концентрації «креативного класу» та інноваційних економічних результатів. Як і будь-який інший сектор, сектор креативних індустрій тісно пов'язаний з умовами вітчизняної економічної системи. Зростання ВВП, рівень особистих доходів, рівень безробіття, відсоткова ставка, індекси цін, субсидії з боку держави, – усі ці фактори впливають на творчий сектор, як і на будь-яку іншу економічну діяльність. Креативні індустрії також пов'язані з виробництвом у контексті соціального розвитку, і через складність згаданих вище економічних факторів важко пояснити розвиток секторів окремими факторами. Креативні індустрії розвиваються з культурного сектора, який базується на мистецькій діяльності, місцевій культурі та місцевому економічному добробуті, соціальних цінностях тощо. Тому для дослідження розвитку креативних індустрій, слід виділити фактори впливу на них (табл.1).

Таблиця 1.

Чинники, які впливають на розвиток креативних індустрій

Вхідні умови	Якісне вдосконалення вхідних факторів	Зростання попиту	Інституційні зміни та ефективність
Допомога держави та стейкхолдерів	Розробка політики та адвокації	Посилення організаційного потенціалу через систему освіти	Створення професійних мереж, кластерів та хабів
Облікова ставка	Науково-дослідна робота	Вікова структура попиту	Доступність заходів креативної індустрії
Інфляція	Система патентування	Функціонування інкубаторів та прискорювачів	Толерантність
Соціальні передумови	Освіта	Розвиток культури і науки	Збільшення заходів в сфері креативної індустрії
Рівень безробіття	Індекс інновацій	Підвищення рівня доходу через інтернаціоналізацію	Зростання ВВП

Згідно з визначенням ЮНЕСКО, культурні та креативні індустрії включають усі економічні сектори, які виробляють або продають товари та послуги, через які передаються культурні форми вираження. Залежно від своєї спрямованості ці економічні сектори поділяються на одинадцять підринків: музична індустрія, ринок книг і мистецтва, індустрія кіно та радіомовлення, виконавське мистецтво, індустрія дизайну, архітектура та ринок преси, а також індустрія програмного забезпечення/ігор і ринок реклами. Визначення показує, що це перехресна галузь, яка включає багато субринків. Вони варіюються від створення культурних або креативних товарів до послуг і показують, що культурні та креативні індустрії дуже неоднорідні. Крім того, існують різні субринки, такі як музична індустрія, книжковий ринок, виконавське мистецтво

та індустрія дизайну, які відрізняються з точки зору своєї продукції та соціального сприйняття. Культурні та креативні індустрії представляють не лише митців і творчих людей, а й інші професійні групи. Це породжує питання про те, наскільки дані про культурні та креативні індустрії можуть адекватно відображати становище людей, які займаються культурними професіями.

Культурно-креативна індустрія – це динамічна галузь економіки, що швидко розвивається, яка характеризується прототипним характером діяльності та швидкими темпами. Тим не менш, розвинені економіки світу давно визнали, що сприяння культурі та мистецтву також означає сприяння бізнесу. І галузь також робить значний внесок в економічний розвиток на міжнародному рівні. ЮНКТАД описує креативні індустрії як «цикли створення, виробництва та розповсюдження товарів і послуг, які використовують креативність та інтелектуальний капітал як основні ресурси». Вони охоплюють набір діяльності, заснованої на знаннях, яка створює матеріальні блага та нематеріальні інтелектуальні чи мистецькі послуги з творчим змістом, економічною цінністю та ринковими цілями [5].

3 грудня 2015 року ЮНЕСКО, міжнародною зонтичною організацією колективних товариств CISAC і компанією EY (раніше Ernest & Young), культурні та креативні індустрії створили 29,5 мільйонів робочих місць у всьому світі та генерували 2250 мільярдів доларів США щорічно. Останні доступні дані показують, що у 2020 році на сектор культури припадало 3,1% світового валового внутрішнього продукту (ВВП) [6].

За оцінками ЮНКТАД, творчі товари та послуги становлять 3% від загального експорту товарів і 21% від загального експорту послуг у всьому світі [5]. Крім того, індустрії культури та творчості забезпечили 6,2% [5] усіх робочих місць у світі, створили майже 50 мільйонів робочих місць у всьому світі та залучили більше молоді (15–29 років), ніж інші сектори.

У доларовому еквіваленті світовий експорт креативних товарів зріс з 419 мільйонів доларів США у 2010 році до 524 мільйонів доларів США у 2020 році, тоді як світовий експорт креативних послуг зріс з 487 мільярдів доларів США до майже 1,1 трильйона доларів США за той самий період [5,6]. Дизайнерські товари, такі як предмети інтер'єру, одяг, ювелірні вироби та іграшки, домінували в торгівлі товарами для творчості, виходячи з поточного складу продуктів ЮНКТАД, і становили майже дві третини всього експорту в 2020 році.

Експорт креативних товарів сильно постраждав через пандемію COVID-19 і карантинні заходи по всьому світу. Експорт креативних товарів у 2020 році впав на 12,5%, тоді як експорт усіх товарів впав лише на 7,2%. Однак попередні дані показують, що експорт креативних товарів почав відновлюватися в 2021 році і перевищив рівень 2019 року [5]. Експорт креативних послуг також зріс, його частка в загальному експорті послуг зросла з 12,3% у 2010 році до 21,4% у 2020 році. Країни з розвинутою економікою експортують значно більше креативних послуг, ніж ті, що розвиваються, на них припадає 82,3% усього експорту креативних послуг у 2020 році (рис.1).

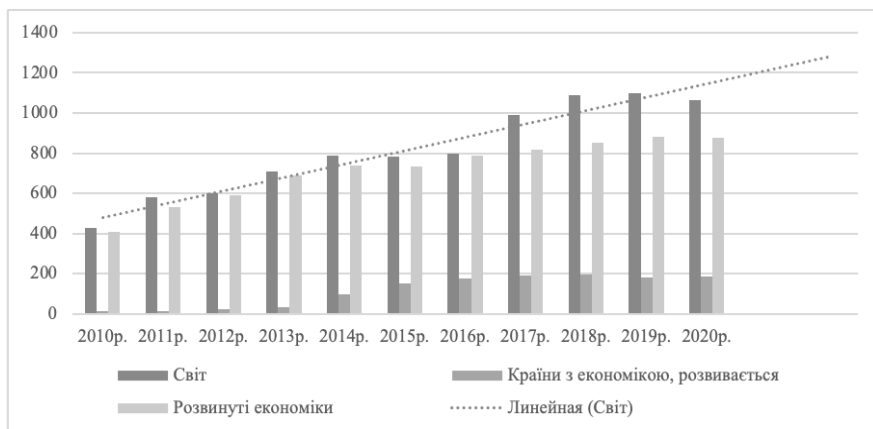

Рис.1 Динаміка і прогноз експорту креативних послуг відповідно до поділу країн*

*Побудовано авторкою на основі джерел [5,8]

Зараз майже кожна держава впроваджує стратегії креативної економіки; помітними ентузіастами є країни Азії та Латинської Америки, країни, що розвиваються. Таким чином, розбудова місцевого потенціалу у зборі й аналізі даних, а також у розробці політики є серйозною проблемою. Паралельно, більш очевидним моментом є розвиток місцевого потенціалу в креативній економіці. Перешкодою тут є те, що креативна економіка є унікальною за своєю організацією та схемами роботи; загальна промислова політика, як правило, не ефективна. Найбільшими експортерами креативних послуг у 2020 році були США (206 мільярдів доларів), Ірландія (174 мільярди доларів), Німеччина (75 мільярдів доларів), Китай (59 мільярдів доларів) і Велика Британія (57 мільярдів доларів) [5]. Творчі послуги були більш стійкими, ніж інші сектори послуг під

час пандемії COVID-19. Експорт креативних послуг у 2020 році впав лише на 1,8%, тоді як експорт усіх послуг впав на 20% [8].

Проте, як показує динаміка, креативні індустрії мають тенденцію до розвитку. Таким чином, враховуючи зазначені фактори, можна впливати на розвиток креативної економіки, зокрема в Україні у військовий час, адже війна зумовила міграційні хвилі. Проте показники податкових надходжень за перший квартал 2022 року показують позитивну тенденцію (зростання на 16% у порівнянні із першим кварталом 2021 року) [9]. Тому, з метою розбудови вітчизняної креативної індустрії слід забезпечити збереження зайнятості у цій сфері, оскільки, як вже було зазначено, вона поєднує в собі інтелектуальний капітал і економічну ефективність.

Висновок. Маючи майже невичерпний і стійкий ресурс креативності, культурна та креативна індустрія має великий потенціал розвитку, особливо для міжнародного співробітництва. Адже хороші ідеї та креатив є скрізь у світі. Таким чином, потенціал культури та творчості може бути використаний, зокрема, для ініціювання важливих процесів трансформації в Україні, як в умовах війни, так і у поствоєнний період, оскільки Україна має величезний резервуар культурних надбань завдяки своїм традиціям і культурному розмаїттю. При мінімальному споживанні ресурсів можна створювати робочі місця, отримувати дохід та експортні рішення. Прагнення до зрілості в креативній економіці є одним із напрямків як самого сектора, так і його управління; і зміни впливу на населення. Питання, які стоять на порядку денному наступного десятиліття, стосуються розуміння процесів культурного виробництва та їх зв'язку з

іншими креативними індустріями, з усіма галузями та рештою суспільства. Політика буде ефективною лише тоді, коли процеси (тобто функціонування та організація креативної економіки) будуть оцінені.

Список використаних джерел:

1. Törnqvist G., 1983, Creativity and the renewal of regional life, [w:] Creativity and Context, A. Buttmer (ed.), „Lund Studies in Geography”, Ser. B. Human Geography, no. 50.
2. Горкгаймер М. Критика інструментального розуму / Переклад, передмова та післямова Култаєва Марія — Київ: ППС — 002, 2006. — 282 с.
3. Горкгаймера М. Dialektik der Aufklärung, / М. Горкгаймера, Т. Адорно. – Frankfurt: Social Studies Association,, 1947. – 345 с. – (1).
4. Garnham N. From cultural to creative industries: An analysis of the implications of the “creative industries” approach to arts and media policy making in the United Kingdom. International Journal of Cultural Policy. 2005. Vol. 11, No. 1. 15-29 p.
5. Creative Economy Outlook 2022 [Електронний ресурс] // UNCTAD. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://unctad.org/system/files/official-document/ditctsce2022d1_overview_en.pdf.
6. Ферлі Д. The global report assesses the creative industries [Електронний ресурс] / Джина Ферлі // artshub. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.artshub.com.au/news/career-advice/global-report-takes-pulse-on-creative-industries-2586294/>.
7. SHAPING POLICIES FOR CREATIVITY [Електронний ресурс] // UNESCO. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://cultureactioneurope.org/files/2022/02/380475eng.pdf>.

8. The creative economy offers countries a path to development, says a new UNCTAD report [Електронний ресурс] // UNCTAD. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://unctad.org/news/creative-economy-offers-countries-path-development-says-new-unctad-report>.

9. Креативні індустрії у I кварталі 2022 року (статистичний огляд) [Електронний ресурс] // Міністерство культури та інформаційної політики України. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://mkip.gov.ua/news/7654.html>.

*§2.3 НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК
ОСНОВА РАЦІОНАЛЬНОГО ФУНКЦІОНУВАННЯ АГРОБІЗНЕСУ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (Лисенко А.М.,
Центральноукраїнський національний технічний університет)*

Вступ. В умовах воєнного стану спостерігаються негативні процеси у розвитку як економіки України загалом, так і, зокрема, сфери агробізнесу, яка всупереч цілеспрямованому знищенню росіянами матеріально-технічної бази суб'єктів господарювання нашої країни та руйнації попередньо налагоджених ланцюгів логістики продовжує функціонувати, залишаючись важливим інструментом забезпечення не лише внутрішніх потреб у продовольстві, а й зовнішніх. За січень-серпень 2022 р. в структурі експорту частка живих тварин та продуктів тваринного походження становила 3,3 %, продуктів рослинного походження - 25,1 %, жирів та олії рослинного та тваринного походження - 12,6 %, готових харчових продуктів - 5,3 %. У порівнянні з відповідним періодом 2021 р. експорт живих тварин та продуктів тваринного походження збільшився на 18,3 %, водночас на 5,3 % зменшився експорт продуктів рослинного походження, на 11,3 % - жирів та олії рослинного або тваринного походження, на 36,7 % - готових харчових продуктів [1].

Раціональне функціонування агробізнесу в надскладних умовах забезпечується за рахунок поєднання сукупності інструментів, важливим серед яких є нормативно-правове регулювання бізнес-процесів.

Виклад основного матеріалу. Урядом України розроблено та ухвалено ряд нормативно-правових документів,

спрямованих на забезпечення раціонального функціонування сфери агробізнесу в умовах воєнного стану. В їх сукупності найбільш важливе значення відводиться наступним нормативно-правовим актам (рис. 1):

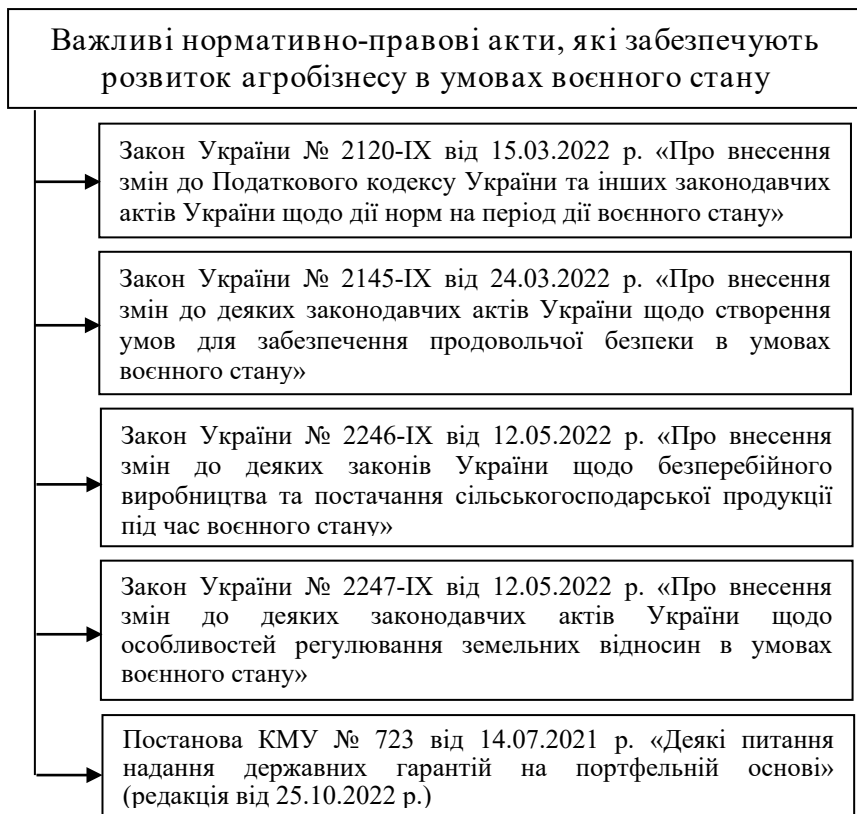

Рис. 1. Основні нормативно-правові документи, які забезпечують раціональний розвиток сфери агробізнесу в умовах воєнного стану

З 17.03.2022 р. вступив в дію Закон України № 2120-IX від 15.03.2022 р., у відповідності з яким на період дії воєнного

стану внесено зміни до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів. Зокрема, Податковий кодекс доповнено важливим положенням, відповідно до якого з 01.03.2022 р. по 31.12 року, наступного за роком, у якому буде припинено або скасовано воєнний стан, не нараховується та не сплачується плата за землю (земельний податок та орендна плата за земельні ділянки державної та комунальної власності). Дія цього положення розповсюджується на ті земельні ділянки, які розташовані на територіях, де ведуться або ж велися бойові дії, а також на тимчасово окупованих територіях, перелік яких визначено Кабінетом Міністрів України. Під звільнення від плати за землю підпадають також визначені обласними військовими адміністраціями ділянки, які засмічені вибухонебезпечними предметами, або на яких розташовані фортифікаційні споруди. Водночас, на період дії воєнного стану не зупиняються камеральні перевірки щодо бюджетного відшкодування ПДВ (підпункт 69.2 пункту 69) [2].

З 07.04.2022 р. чинним є Закон України № 2145-IX від 24.03.2022 р., відповідно до якого Земельний кодекс України доповнено пунктами 27 та 28 Перехідних положень, що регулюють земельні відносини в умовах дії воєнного стану. Так, інтересів агробізнесу найбільше стосуються наступні положення цього Закону:

- автоматичне поновлення терміном на один рік договорів оренди та суборенди земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Поновлення договорів здійснюється без волевиявлення сторін, а також без внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав.

Водночас має дотримуватися наступна умова: термін користування земельною ділянкою повинен закінчуватися після введення воєнного стану;

- спрощення процедури оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності терміном до року. При цьому передбачається укладання договору в електронній формі з засвідченням його електронними кваліфікованими підписами. Проведення земельних торгів при передачі в оренду земельної ділянки не здійснюється. Також передбачається можливість щодо збирання орендарем врожаю у випадку закінчення терміну договору до моменту збирання врожаю;

- заборона передачі земель державної та комунальної власності у приватну власність, надання договорів на розроблення документації із землеустрою та розроблення такої документації [3].

З 27.05.2022 р. вступив в дію Закон України № 2246-IX від 12.05.2022 р., відповідно до якого:

- доповнено статтею 25 Закон України «Про пестициди і агрохімікати». При цьому передбачено, що для державної реєстрації пестицидів та агрохімікатів на період дії воєнного стану та упродовж 90 днів з дати його припинення або скасування не вимагається наявність позитивного висновку державної санітарно-епідеміологічної експертизи. Також розширено перелік агрохімікатів, на які не вимагається державна реєстрація;

- до Закону України «Про карантин рослин» внесено зміни щодо можливості переміщення без карантинного сертифікату об'єктів регулювання в межах України та за її

межі у випадку їх переміщення в межах та за межі зони, вільної від регульованих шкідливих організмів, а також місця виробництва або ж виробничої ділянки, вільних від регульованих шкідливих організмів. Крім того, запроваджено можливість оформлення фітосанітарного сертифіката в електронній формі. На території України під час воєнного стану термін дії фітосанітарного сертифіката, а також фітосанітарного сертифіката на реекспорт становить 30 днів з дня видачі;

- до Закону України «Про ветеринарну медицину» внесено зміни щодо певного спрощення вимог до ввезення на територію країни або переміщення транзитом живих тварин [4].

З 09.06.2022 р. вступили в дію положення Закону України № 2247-IX від 12.05.2022 р., яким передбачається спрощення процедури та забезпечення оперативного розміщення виробничих потужностей суб'єктів господарювання, переміщених із зони ведення бойових дій. Встановлено, що Кабінетом Міністрів України затверджується порядок визначення підприємств, виробничі потужності яких підлягають евакуації (переміщенню) із зони ведення бойових дій, а також осіб, яким надається право на одержання в оренду земельної ділянки державної або комунальної власності без проведення земельних торгів для розміщення виробничих потужностей таких підприємств. Перелік підприємств та осіб, яким надається це право, визначається спільним рішенням двох обласних військових адміністрацій (тієї, звідки переміщуються та тієї, куди переміщуються такі юридичні та фізичні особи) [5].

Постанова КМУ № 723 від 14.07.2021 р. (у редакції від 25.10.2022 р.) регулює загальний порядок надання державних гарантій суб'єктам підприємницької діяльності, у тому числі й суб'єктам сфери агробізнесу. Зокрема, цією постановою регламентовано основні критерії, яким повинен відповідати позичальник:

- бути резидентом (ФОП або юридична особа, учасники та кінцеві бенефіціарні власники якої є фізичними особами-резидентами; сільськогосподарські товаровиробники);

- бути суб'єктом підприємництва (у відповідності до статті 55 Господарського кодексу України), зареєстрованим на території України (за виключенням тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, АРК та м. Севастополь);

- якщо кредит надається для фінансування придбання земель сільськогосподарського призначення, то основним видом економічної діяльності такого суб'єкта господарювання має бути сільське господарство. Суб'єкт повинен мати у власності та/або користуванні земельні ділянки сільськогосподарського призначення обсягом не більше, ніж 500 га з урахуванням земельних ділянок, які придбаваються за рахунок кредитних ресурсів;

- для отримання кредиту на відновлення виробничих потужностей, повністю або частково зруйнованих внаслідок проведення воєнних (бойових) дій, позичальник станом на 01.01.2022 р. повинен провадити прибуткову господарську діяльність упродовж року (що підтверджується даними річної фінансової звітності), а його виробничі потужності повинні бути розташовані на території не ближче, ніж за 50 км до

районів проведення воєнних (бойових) дій, які не перебувають у тимчасовій окупації або оточенні (блокуванні);

- термін провадження господарської діяльності з моменту реєстрації суб'єкта господарювання повинен перевищувати 12 місяців (що має бути документально підтверджено);

- позичальник не повинен бути пов'язаною особою з банком-кредитором та не повинен мати інших обмежень, які передбачені умовами надання державних гарантій [6].

Слід зазначити, що пунктом 5 Постанови КМУ № 723 від 14.07.2021 р. (у редакції від 25.10.2022 р.) встановлено, що термін дії державної гарантії на портфельній основі за кредитами, які надаються суб'єктам господарювання - сільськогосподарським товаровиробникам не може перевищувати двох років, а за кредитами, які надаються для відновлення частково або повністю зруйнованих внаслідок проведення воєнних (бойових) дій виробничих потужностей - п'яти років. Кредит у рамках портфеля кредитів може надаватися суб'єктам сфери агробізнесу, зокрема, й для фінансування оплати праці, придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення, основних засобів та нематеріальних активів, сільськогосподарської продукції груп 1-24 УКТЗЕД, запчастин, пально-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин, добрив, пестицидів та агрохімікатів, інших товарів (робіт, послуг), що використовуються під час провадження операційної діяльності [6].

Основні умови кредитування суб'єктів сфери агробізнесу формують наступні складові:

- валюта;

- номінальна відсоткова ставка;
- розмір комісії на покриття витрат банку;
- забезпечення;
- складові кредитного портфеля;
- вид кредиту;
- термін (строк) кредиту;
- максимальна сукупна заборгованість позичальника і учасників групи пов'язаних контрагентів.

Так, валютою кредитування слугує гривня. Номінальна відсоткова ставка не може бути більшою UIRD (3 місяці) за станом на найближчий робочий день перед датою підписання кредитного договору плюс 7 % річних, а для кредиту на відновлення частково або повністю зруйнованих внаслідок воєнних дій виробничих потужностей - не може бути більшою індексу UIRD (12 місяців) плюс 14 % з відтермінуванням на рік сплати основної суми кредиту з відсотками. Крім того, на час дії воєнного стану та упродовж 90 календарних днів з моменту його припинення (скасування) банк-кредитор може збільшити відсоткову ставку до 20 % річних. Розмір комісії на покриття витрат банку (без плати за надання державної гарантії), пов'язаних з обслуговуванням кредиту - не більше 1 % річних, а для кредитів з терміном кредитування менше року - до 1 % одноразово [6].

Забезпеченням покриття кредиту слугує майно, або інше забезпечення. Так, якщо кредит надається для придбання земель сільськогосподарського призначення, то під заставу передаються придбані за рахунок такого кредиту земельні ділянки сільськогосподарського призначення. Якщо кредит надається для відновлення частково або повністю

зруйнованих внаслідок проведення воєнних (бойових) дій виробничих потужностей, то заставою слугують, зокрема, корпоративні права позичальника, а виконання зобов'язань забезпечується, зокрема, порукою акціонерів.

До кредитного портфеля може бути включеним кредит, за яким надається державна фінансова підтримка як часткова компенсація ставки відсотку, але не може бути включений кредит, по якому надається забезпечення у гарантійній формі за іншими програмами державної підтримки, а також за програмами міжнародних фінансових організацій.

Видами кредиту є кредит, а також кредитна лінія (окрім кредитування, яке надається сільськогосподарським товаровиробникам у відповідності з пунктом 16 Постанови КМУ № 723). Термін кредитування становить: для кредиту, який надається сільськогосподарському товаровиробнику у відповідності з пунктом 16 Постанови КМУ № 723 - до року; для кредиту, наданого для фінансування придбання земельних ділянок сільськогосподарського призначення - до 15 років; для кредиту, наданого під фінансування інших передбачених законодавством цілей - до 10 років.

Також законодавством передбачено максимальний обсяг сукупної заборгованості позичальника і учасників групи пов'язаних контрагентів. Зокрема, для кредиту, наданого сільськогосподарському товаровиробнику у відповідності з пунктом 16 Постанови КМУ № 723 максимальний обсяг сукупної заборгованості допускається у розмірі 1500 млн. грн. [6].

Висновки. Отже, нормативно-правове регулювання є вагомим компонентом, що зумовлює функціонування

економіки загалом та, зокрема, його важливої складової - сфери агробізнесу. В умовах воєнного стану з метою забезпечення раціонального функціонування цієї стратегічної ланки господарювання було прийнято нові нормативно-правові документи та внесено істотні зміни до чинного законодавства. Зокрема, врегульовано спрощений порядок здійснення земельних відносин та певних регуляторних процедур, встановлено податкові пільги, запроваджено механізм оперативного переміщення із зони бойових дій виробничих потужностей, забезпечено дієвість кредитних механізмів та сформовано систему державних гарантій для сільськогосподарських товаровиробників. Дієвість розроблених заходів та їх ефективність проявиться з часом.

Список використаних джерел:

1. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-серпні 2022 р.: Експрес-випуск. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 06.12.2022).

2. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України № 2120-IX від 15.03.2022 р. / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану : Закон України № 2145-IX від 24.03.2022 р. / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

4. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час воєнного стану: Закон України № 2246-IX від 12.05.2022 р. / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України № 2247-IX від 12.05.2022 р. / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

6. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі: Постанова КМУ № 723 від 14.07.2021 р. (редакція від 25.10.2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.12.2022).

*§2.4 ОРГАНІЗАЦІЙНО – ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ВИРОБНИЦТВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ (Галкін В.В.,
Миколаївський національний аграрний університет)*

Вступ. Виробництво сільськогосподарської продукції у сучасних умовах фінансово-економічної нестабільності, на яку впливає воєнний стан, є пріоритетним та стратегічно важливим напрямком діяльності аграрних товаровиробників, оскільки їх ефективна робота гарантує продовольчу безпеку держави. Організаційно - правова підтримка сільськогосподарських товаровиробників в таких умовах, поряд із прагненням України до вступу у Європейський Союз, має забезпечуватися шляхом державного регулювання, яка реалізується методами правового, адміністративного та фінансово-економічного впливу.

Результати досліджень науковців свідчать про необхідність вироблення стратегії розвитку аграрного сектора економіки, в тому числі сільськогосподарських товаровиробників, створення ефективної системи управління, яка забезпечить захист аграріїв від кризових явищ.

Виклад основного матеріалу. Розвиток аграрного сектору економіки є запорукою продовольчої безпеки країни та головною передумовою ефективного функціонування економіки в цілому. Сучасний стан галузі характеризується рядом негативних тенденцій і проблем, які потребують термінового розв'язання. Ситуація загострюється дестабілізуючим впливом явищ глобалізації та нестабільністю вітчизняної економіки. Вже досить тривалий час у сфері

аграрного виробництва спостерігається деструктивний вплив саморегульованого ринку, необґрунтованої державної політики, що виражається у низькій (особливо порівняно із зарубіжними країнами) прибутковості й конкурентоспроможності галузі. Крім того, характерними рисами сучасного розвитку АПК є диспаритет цінових відносин, недосконалість бюджетних, податкових, фінансових, зовнішньоекономічних механізмів, зниження рівня життя сільського населення та відтворення трудового потенціалу.

Розвиток аграрної сфери набуває особливого значення в контексті забезпечення продовольчої безпеки держави, насамперед, у період входження України до європейського співтовариства й посилення світових глобалізаційних процесів. Провідна роль у захисті вітчизняного АПК належить саме державі, тим більше, що модель ринкової саморегуляції довела свою неефективність [1].

Перспективи розвитку агропродовольчого комплексу нині здебільшого визначає зовнішній фактор - ємність ринку його продукції. Тому піднесення доходів населення - не тільки мета і результат, а й, одночасно, чинник економічного зростання [2].

Теоретичне узагальнення шляхів реформування, подолання економічної та фінансової кризи, вибір правильних орієнтирів економічного розвитку агропромислового виробництва показує, що без забезпечення продовольчих ресурсів у країні це завдання реалізувати не можливо. У свою чергу створення в Україні збалансованого продовольчого господарства можливе лише за умов здійснення механізму державного регулювання агропромислового виробництва, що

включає комплекс різноманітних інструментів впливу держави на систему економічних відносин з метою стабілізації ситуації на продовольчому ринку на основі підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення. Державна аграрна політика повинна мати системний характер функціонування, охоплюючи не тільки виробничу сферу агропромислового комплексу, а й питання здорового харчування населення, якості та безпеки продовольства, розвитку сільських територій, наукового забезпечення. Тоді як в Україні застосовувалися лише окремі елементи цілісної системи регулювання, внаслідок чого для вітчизняної економічної системи характерний ефект затриманого розвитку. Однак цей недолік можна перетворити на перевагу - оминаючи промахи допущені іншими країнами у ході становлення та розвитку ринкового середовища, орієнтуватись на прогресивні тенденції.

Об'єктивна необхідність гарантування продовольчої безпеки в сучасних умовах вимагає поєднання державних та ринкових методів регулювання. При цьому з одного боку - повинні бути творчо використані теоретичні досягнення світової економічної думки в галузі державного регулювання, для реформування української економіки на сучасному етапі, які повинні бути націлені на зменшення всеохоплюючого впливу державного регулювання аграрного сектора, значному послабленні державного втручання в його економічні процеси, а з другого - у заміні існуючих в адміністративно-плановій економіці форм і методів державного регулювання. Вважаємо за необхідність зробити наголос на тому, що при цьому мають бути враховані національні особливості

економічного розвитку в процесі формування механізму державного регулювання економіки України в цілому та механізму державного регулювання розвитку агропромислового виробництва [3].

Слід запровадити ефективні ринкові механізми, спрямовані на максимальну збалансованість попиту і пропозицій на продовольчому ринку України, удосконалювати регулювання експортно-імпоротної діяльності з максимальним використанням досвіду розвинутих країн, створення умов для активізації інвестування аграрних проектів. Вимагає підвищеної державної уваги створення умов для прискореного розвитку обслуговуючої сільськогосподарської кооперації, врегулювання діяльності агрохолдингів та великих аграрних корпорацій тощо [4].

Інтеграція аграрного сектору України до світової продовольчої системи дедалі більше вказує на недостатньо сформоване інституційне середовище, що не забезпечує його подальший конкурентний розвиток. Базовими складовими розбудови сприятливого середовища для агропромислового розвитку є «інституції» - як правила, та «інститути» - як суб'єкти, які утверджуються державою й ринком, практика функціонування яких передбачає їхній взаємозв'язаний вплив через систему стимулів та обмежень, що повинно забезпечувати ефективну діяльність суб'єктів аграрного підприємництва.

Нині функціонування аграрного сектору супроводжується недосконалою й застарілою системою управління, великою залежністю від сировинного експорту й одночасно всезростаючим згортанням ємності внутрішнього

ринку через зниження купівельної спроможності населення та цінової інфляції, переважно декларативним дерегулюванням аграрного підприємництва, деградацією сільського населення і занепадом сільської поселенської мережі.

Слід терміново розробити та прийняти законодавчі акти, які концентровано модернізують і формалізують державну аграрну політику відповідно до сучасних реалій, вимагає підвищеної уваги завершення земельної, управлінської, інфраструктурної, цінової й податкової реформи, реальна підтримка розвитку обслуговуючої кооперації як інституту, спроможного вирівняти конкуренцію із великими агрохолдингами та корпораціями; здійснити заходи щодо демонополізації аграрного ринку, створити однакові умови для діяльності дрібних, середніх і великих суб'єктів підприємництва, що сприятиме розвитку сільських територій, забезпечити своєчасне виконання інших зобов'язань, взятих Україною відповідно до Угоди про євроінтеграцію [5].

Розробка стратегії організаційного розвитку забезпечує поступальний, пропорційний, ефективний розвиток підприємства, його економічну стійкість і безпеку. При цьому, як показує досвід зарубіжних країн, підприємства агропромислового комплексу повинні зосереджувати свої зусилля на чотирьох пріоритетних напрямках:

- 1) перетворення техніко-технологічної бази, впровадження комплексної механізації та автоматизації виробництва й управління;
- 2) формування нового складу персоналу, зокрема, шляхом підвищення кваліфікації і творчої активності працівників, а також інноваційне оновлення всіх сфер

діяльності, напрямів організації виробництва та праці, елементів систем управління;

3) посилення спрямованості діючої системи мотивації праці на підтримання інноваційної діяльності й інноваційного клімату в підприємстві;

4) об'єктивне та достовірне оцінювання інноваційного рівня підприємства - визначення системи показників соціально-економічного його розвитку, ефективності розробки і впровадження у виробництво, реалізації науково-технічної політики.

Актуальність даної проблеми зумовлена потребою підвищення конкурентоспроможності вітчизняних фермерських господарств та досягнення збалансованості розвитку аграрного сектору економіки й сільських територій. Одним із підходів, у рамках якого можна узгодити питання досягнення конкурентоспроможності при забезпеченні збалансованості територіального розвитку, є підхід щодо формування територіальних агропромислових кластерів. Одним із зарубіжних класиків, який досконало вивчив засади даного підходу, є Майкл Портер. Акцентом його робіт було виявлення взаємозв'язку конкурентоспроможності окремих підприємств із станом конкурентоспроможності галузей [6].

Перевага кластера проявляється в тому, що всі види виробництв спрямовані в ньому на надання взаємної підтримки. Позитивний ефект при цьому діє по всіх напрямках зв'язків. Більше зосередження виробничої діяльності багатьох виробників у рамках кластера стимулює його розвиток, оскільки ними опрацьовуються різні підходи до впровадження

наукових розробок та є більше можливостей для впровадження нових стратегій і технологічних новацій.

Бажаним для підприємства стратегічним станом є одночасна розвиненість економічного, політичного і організаційного аспектів, і веде до стану, що дістав назву «стратегічна рівновага». В даному випадку буде постійний пошук відповідності, з одного боку, між глобальними цілями фірми і конкретними цілями людей і груп усередині і за межами фірми і, з іншого боку, між характеристиками цієї фірми.

Три складових стратегічного стану компанії будуть доповнювати і урівноважувати одна одну, за рахунок впливу організаційної інфраструктури, яка є кращою гарантією строгого і постійного контролю за реалізацією стратегії. Підприємство намагатиметься досягти комбінації, яка дуже бажана, оскільки сукупність цих трьох аспектів досить гармонійна [7].

Очевидно, що незавершеність аграрної реформи, зокрема невизначеність із проблемою ринку землі, позначається на розвитку багатьох процесів в аграрному секторі економіки, безпосередньо впливає на формування підприємницького середовища й функціонування відповідних структур. Очікувані інституційні зміни в галузі однозначно потребують ще глибшого обґрунтування теоретичних та методологічних засад структурної трансформації в аграрному секторі економіки.

Майбутнє країни полягає в тому, що для малих сімейних ферм треба створити відповідні умови, і тоді вони переростуть у приблизно 1,5 млн потужних сімейних ферм. І це вже буде

справжній середній клас сільськогосподарських виробників, що є основою соціальної та економічної стабільності й рушієм прогресу. Вони вироблятимуть значно більше аграрної продукції, ніж нині, в тому числі органічної, цим самим забезпечуючи продовольчу безпеку країни та повністю змінивши баланс нашого експорту. Це також нові робочі місця, можливість розбудовувати сільську інфраструктуру.

Якщо ключовою метою державної політики в сфері АПК на високому рівні вважається реалізація найближчими роками амбітної програми виробництва близько 80-100 млн т зерна й відповідного нарощування його експортних поставок до 50-80 млн т, то фахівцям галузі є очевидним і зрозумілим - продовжиться курс на укрупнення (холдингізацію) структур у сільськогосподарській галузі України. Цьому, безумовно, сприятиме й принципово нова податкова система в АПК, коли єдина реальна пільга щодо справляння ПДВ суттєво урізається, а натомість величезні кошти передбачаються для відшкодування експортного ПДВ. Такий підхід однозначно задовольняє великих виробників (а також експортерів, трейдерів) і ставить на межу виживання кілька десятків тисяч дрібних та середніх фермерських господарств, які невдовзі можуть зникнути як конкуренти, передусім на ринку оренди земельних угідь.

Зовні все виглядає обґрунтовано. Україна вже у трійці світових лідерів із виробництва й експорту зерна, АПК вийшов на чільне місце за валютною виручкою серед інших галузей (близько 17 млрд дол. щорічно), підвищується до європейського рівня врожайність, продуктивність праці тощо. Але це лише видима частина айсберга. Під водою –

фундаментальні проблеми, про які вже в повний голос говорять науковці, громадські організації, експерти, прості селяни: зростання безробіття на селі, виснаження орного шару ґрунту, падіння родючості чорноземів (монокультура, відсутність органіки, пересиченість мінеральними добривами), безправ'я місцевих громад у вирішенні злободенних земельних питань, занепад соціальної інфраструктури. Загрозливого характеру все більше набувають також економічні проблеми. Насамперед, зерно – це сировина, яка в кризові часи не виправдовує надмірних очікувань стосовно зростання прибутку за рахунок форсування кількісних показників.

Ситуація дедалі більше погіршується саме тим, що ми продовжуємо наполегливо йти хибним шляхом, наросшуючи експорт сировини, начисто ігноруючи поглиблену переробку для торгівлі продуктами з більшою доданою вартістю.

Водночас використовуючи українське зерно для переробки, багато країн створюють великі підприємства й навіть галузі, які демонструють на світовому ринку високий попит і продуктивність.

Це призводить до того, що ми таки перетворюємося на країну-виробника виключно сировинної продукції, не створюємо додану вартість та втрачаємо внутрішній баланс у сільському господарстві [8].

В економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення сутності поняття «регулювання». Певні труднощі в трактуванні цього терміна в економічному сенсі пов'язані з тим, що воно обов'язково супроводжується додатковим словом: державне, фінансове, банківське й т. д. Це означає, що

зміст терміна «регулювання» частково розкривається в інших категоріях. Такий стан речей безпосередньо вказує на наявність проблем визначення суті поняття «регулювання» в економічній науці [9].

Варто зауважити, що сам термін «регулювання» переважно використовується в країнах пострадянського простору. У західних країнах та в документах СОТ здебільшого застосовують термін «регламентування» [10]. У широкому розумінні слова він ототожнюється з державним втручанням в економіку загалом, у вузькому – переважно з адміністративною чи правовою регламентацією діяльності бізнесу.

Досить вдало систему засобів та інструментів державного регулювання описав О.Г. Мордвінов, які за спорідненими ознаками автор об'єднав у такі групи:

1. Засоби державного регулювання: адміністративні (стандарти, дозволи, ліміти, заборони, обмеження, нормативи, штрафи); економічні (податки, державні інвестиції, закупівлі, субсидії, дотації, кредити, позички, ціни на сільськогосподарську продукцію); інформаційні (публікації у засобах масової інформації, документи).

2. Інструменти державного регулювання: законодавчо-правові (закони, постанови, укази); нормативно-адміністративні (розпорядження, рішення, вказівки, накази, інструкції, правила, положення, договори); організаційно-економічні (плани, проекти, державний та місцевий бюджети, державне замовлення й державний контракт, договори, цільові програми, прогнози) [11].

Головною метою здійснення фінансового регулювання аграрного сектору економіки України є забезпечення максимального обсягу виробництва валової сільськогосподарської продукції через розвиток стимулювання фінансового потенціалу аграрних підприємств. Вирішальне значення для регулювання розвитку аграрного сектору України має державна підтримка, її масштаби і ефективність. Дослідження глобалізаційних процесів показують, що бюджетно-податкова політика розвинених країн будується на визнанні концепції багатофункціональності, яка дозволяє усвідомити, що на відміну від інших галузей, які виконують лише виробничу комерційну функцію, сільське господарство виконує комплекс соціально значущих для кожного суспільства функцій забезпечення продовольчої безпеки країни, підтримки соціоекономічної життєдіяльності сільської території, захисту суспільства від негативних явищ, надмірної урбанізації, створення умов для рекреації міських жителів. Тому фінансове регулювання агропромислового комплексу в Україні має бути спрямоване на розвиток галузі з використанням ключових інструментів державного регулювання [12].

Нормативно-правовими актами визначаються основи правового забезпечення державного регулювання у сфері виробництва сільськогосподарської продукції.

Законодавчо визначено основи державної політики у бюджетній, кредитній, ціновій, регуляторній та інших сферах державного управління щодо стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції та розвитку аграрного ринку, а також забезпечення продовольчої безпеки населення [13].

Визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті Мінагрополітики за програмою “Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників” (далі - бюджетні кошти) [14].

За такою програмою бюджетні кошти спрямовуються на:
державну підтримку розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції;

фінансову підтримку розвитку фермерських господарств;

часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва;

фінансову підтримку заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів;

фінансову підтримку розвитку садівництва, виноградарства та хмелярства;

надання сімейним фермерським господарствам додаткової фінансової підтримки через механізм доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування;

державну підтримку страхування сільськогосподарської продукції;

відшкодовування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;

державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників, які використовують меліоровані землі, та організацій водокористувачів;

державну підтримку виробників органічної сільськогосподарської продукції;

державну підтримку виробників картоплі;

державну підтримку сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь.

Окремим порядком визначено умови, критерії та механізм надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва шляхом здешевлення вартості кредитів.

Фінансова державна підтримка надається з метою фінансування суб'єктів підприємництва - сільськогосподарських товаровиробників для провадження сільськогосподарської діяльності на період воєнного стану та протягом шести місяців після його припинення чи скасування.

Кредит може бути наданий в період до 31 жовтня 2022 р. суб'єкту підприємництва - сільськогосподарському товаровиробнику на придбання основних засобів та покриття будь-яких витрат, пов'язаних із провадженням сільськогосподарської діяльності [15].

Передбачено державні гарантії на портфельній основі, які надаються відповідно до Бюджетного кодексу України та закону про Державний бюджет України на відповідний рік, на підставі відповідного рішення Кабінету Міністрів України, яким, зокрема, визначається перелік банків-кредиторів та встановлюються для кожного банку-кредитора граничні обсяги державних гарантій на портфельній основі, що не перевищують 50 відсотків загальної суми зобов'язань за основним боргом за портфелем кредитів банку-кредитора та 70 відсотків за кожним окремим кредитом, а у разі надання

державних гарантій за кредитами, отриманими з метою купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення, - в обсязі, що не перевищує 50 відсотків непогашеної суми основного боргу за кожним окремим кредитом [16].

Визначено правові та організаційні засади ведення та адміністрування Державного аграрного реєстру, який є державною автоматизованою інформаційною системою збирання, обліку, накопичення, оброблення та надання інформації про виробників сільськогосподарської продукції та сільськогосподарську діяльність, яку вони провадять.

Виробник сільськогосподарської продукції набуває право на отримання державної підтримки, підтримки за рахунок коштів місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги чи іншої допомоги виробникам сільськогосподарської продукції, не забороненої законом, адміністрування заявок на отримання яких здійснюється через Державний аграрний реєстр, на основі інформації, що міститься в реєстрі, після електронної реєстрації в реєстрі та надання ним доступу до відповідних відомостей про себе адміністратору Державного аграрного реєстру і третім особам, залученим до надання відповідної підтримки чи допомоги [17].

Законодавчо прописано правові, організаційні, економічні та соціальні основи функціонування сільськогосподарської кооперації, особливості утворення і діяльності сільськогосподарських кооперативів, їх об'єднань, а також щодо державної підтримки та державного регулювання функціонування сільськогосподарської кооперації в Україні.

Основними видами діяльності сільськогосподарського кооперативу є виробництво, переробка, заготівля, закупівля, зберігання, збут, продаж сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів та інші види сервісного обслуговування членів кооперативу, зокрема надання технологічних, транспортних, меліоративних, ремонтних, будівельних послуг, послуг з ветеринарного обслуговування тварин і племінної роботи, з бухгалтерського обліку і аудиту, науково-консультаційного обслуговування.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність без мети одержання прибутку, є неприбутковою організацією у разі, якщо його діяльність відповідає сукупності таких ознак:

кооператив не здійснює виробництва сільськогосподарської продукції і надає послуги виключно своїм членам;

кооператив не набуває права власності на сільськогосподарську продукцію, вироблену, вирощену, відгодовану, виловлену або зібрану (заготовлену) його членами - виробниками сільськогосподарської продукції. При цьому власниками сільськогосподарської продукції, що заготовлюється, переробляється, постачається, збувається (продається) таким кооперативом, є його члени.

Сільськогосподарський кооператив, що здійснює діяльність з метою одержання прибутку, може надавати послуги, здійснювати операції, зокрема із закупівлі сільськогосподарської продукції, постачання засобів виробництва і матеріально-технічних ресурсів, з особами, які

не є членами або асоційованими членами сільськогосподарського кооперативу, за умови що сумарна вартість таких послуг та операцій не перевищує 20 відсотків виручки кооперативу за рік.

Основним завданням державної політики з підтримки сільськогосподарської кооперації є створення сприятливих умов для утворення, становлення і розвитку сільськогосподарських кооперативів (сільськогосподарських кооперативних об'єднань) шляхом формування сприятливої податкової, фінансово-кредитної, інвестиційної політики для їхньої діяльності [18].

В організаційно-правовому порядку Урядом розроблено та затверджено модельний статут сільськогосподарського кооперативу, що діє з метою одержання прибутку, та модельний статут сільськогосподарського кооперативу, що діє без мети одержання прибутку [19].

Організаційно-правове поле відносно фермерських господарств спрямовано на створення умов для реалізації ініціативи громадян щодо виробництва товарної сільськогосподарської продукції, її переробки та реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також для забезпечення раціонального використання і охорони земель фермерських господарств, правового та соціального захисту фермерів України [20].

Допомога за рахунок коштів державного бюджету через Український державний фонд підтримки фермерських господарств надається фермерським господарствам на безповоротній основі та на конкурсних засадах на поворотній

основі для здійснення виробничої діяльності та диверсифікації виробництва [21].

Порядком визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою “Надання кредитів фермерським господарствам”, які спрямовуються на фінансову підтримку фермерських господарств через Український державний фонд підтримки фермерських господарств.

Фінансова підтримка фермерських господарств для провадження виробничої діяльності та диверсифікації виробництва надається у розмірі, що не перевищує 1 млн. гривень, із забезпеченням виконання зобов’язання щодо повернення бюджетних коштів:

новоствореним фермерським господарствам та фермерським господарствам з відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, - строком від трьох до п’яти років для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, провадження виробничої діяльності;

іншим фермерським господарствам - строком до п’яти років для придбання техніки, обладнання, поновлення обігових коштів, у тому числі для придбання маточного поголів’я сільськогосподарських тварин (телиць, нетелей, корів, свиноматок, ярок, вівцематок, кізочок та козоматок) та проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини), виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, будівництва та реконструкції виробничих і невиробничих приміщень, для

закладення багаторічних насаджень, розвитку кредитної та обслуговуючої кооперації, у тому числі для сплати вкладів до статутних капіталів сільськогосподарських кооперативів, утворених фермерськими господарствами самостійно або разом з членами особистих селянських господарств, зрошення та меліорації земель [22].

Також визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою “Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників”, які спрямовуються на фінансову підтримку розвитку фермерських господарств (далі - бюджетні кошти) [23].

Передбачено надання фінансової підтримки:

фермерському господарству, яке має чистий дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній рік до 20 000 000 гривень, у власності та/або користуванні якого перебувають землі сільськогосподарського призначення;

zareєстрованому в поточному році фермерському господарству, у власності та/або користуванні якого перебувають землі сільськогосподарського призначення, незалежно від обсягу чистого доходу (виручки).

Фінансова підтримка може надаватися за такими напрямками:

часткова компенсація витрат фермерським господарствам, пов'язаних з наданими сільськогосподарськими дорадчими послугами (крім новостворених);

фінансова підтримка новостворених фермерських господарств для отримання сільськогосподарських дорадчих послуг;

бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь (1 гектар) - новоствореним фермерським господарствам;

спеціальна бюджетна дотація за утримання корів усіх напрямів продуктивності фермерському господарству, у власності якого перебуває від п'яти корів, ідентифікованих та зареєстрованих відповідно до законодавства.

Майбутнім фермерам доцільно врахувати, що громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства у межах норм безоплатної приватизації, необхідно підтвердити досвід роботи у сільському господарстві або наявність освіти, здобутої в аграрному навчальному закладі [24]. Відповідний перелік документів, що підтверджують досвід роботи у сільському господарстві затверджено Урядом [25].

Окремим порядком визначено механізм використання коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою “Підтримка фермерських господарств та інших виробників сільськогосподарської продукції” (далі - бюджетні кошти), що надаються з метою забезпечення безперебійного виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення рівня продовольчої безпеки та економічної стійкості України.

Отримувачами бюджетних коштів є фермерські господарства та інші виробники сільськогосподарської продукції (далі - отримувачі).

Отримувач повинен мати у власності та/або користуванні від одного до ста двадцяти гектарів земель сільськогосподарського призначення або мати у власності від трьох до ста голів великої рогатої худоби (корів),

ідентифікованих та зареєстрованих відповідно до законодавства.

Бюджетні кошти надаються для надання підтримки за такими напрямками:

бюджетна субсидія на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (1 гектар) для провадження сільськогосподарської діяльності;

спеціальна бюджетна дотація за утримання великої рогатої худоби (корів) усіх напрямів продуктивності.

Отримувач може скористатися одноразово одним із визначених у цьому пункті напрямів.

Сума бюджетних коштів, що надаються протягом одного бюджетного періоду отримувачам та пов'язаним із ними особам за вказаними напрямками не може перевищувати 10 тис. розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року [26].

Кабінетом Міністрів України у 2021 році затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь [27].

Таким порядком передбачена державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь за рахунок бюджетних коштів надається сільськогосподарським товаровиробникам - юридичним особам незалежно від організаційно-правової форми і форми власності та фізичним особам - підприємцям (отримувачі).

Субсидії надаються отримувачам на безповоротній основі в межах бюджетних призначень, передбачених у державному бюджеті на поточний рік, у розрахунку на один гектар оброблюваних угідь, на яких вирощувались гречка, жито, просо та овес, у розмірі до 5000 гривень на один гектар, але не більше ніж на 300 гектарів оброблюваних угідь одним отримувачем.

При цьому фермерам необхідно врахувати, що площі посівів сільськогосподарських культур, на які виділено субсидію новоствореним фермерським господарствам за рахунок коштів бюджетної програми «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «фінансова підтримка розвитку фермерських господарств», не підлягають виділенню субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь за напрямом «державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь».

Державна політика щодо розвитку ринку зерна визначена як пріоритетний сектор економіки агропромислового комплексу України з метою забезпечення функціонування ринку зерна на засадах поєднання вільної конкуренції та державного регулювання для збалансування інтересів суб'єктів господарювання та держави.

Основними засадами державної політики по регулюванню ринку зерна є забезпечення внутрішніх потреб держави у продовольчому, насіннєвому, фуражному, технічному зерні та заходів щодо нарощування його експорту.

В рамках державного регулювання також законодавчо прописано: фінансова підтримка виробників насіння, науково-

дослідних установ, сортовипробувальних станцій за рахунок коштів державного бюджету; часткова компенсація сільськогосподарським товаровиробникам сортових надбавок за придбане ними насіння високих репродукцій за рахунок коштів державного бюджету [28].

Для збалансування інтересів суб'єктів господарювання та держави, Урядом розроблено Порядок декларування зерна суб'єктами зберігання зерна [29] за видами сільськогосподарських культур.

За інформацією Мінагрополітики продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО) спільно з Міністерством аграрної політики та продовольства України оголошено про початок реєстрації для отримання засобів тимчасового зберігання зерна (рукавів) місткістю 200 тонн. Проект реалізується за донорської підтримки урядів Канади та Японії, а також австралійської благодійної організації Minderoo Foundation.

Надання такої допомоги українським аграріям є частиною Стратегії ФАО щодо підтримки зберігання зерна, метою якої є подолання дефіциту зерносховищ для забезпечення глобальної продовольчої безпеки.

Загалом ФАО та Мінагрополітики розповсюдять 30 000 поліетиленових зернових рукавів. Засоби зберігання зерна зможуть отримати агровиробники: юридичні особи та фізичні особи-підприємці (ФОП), які обробляють землі на території України, окрім тимчасово окупованих.

Кількість рукавів, яку отримає аграрій, буде розрахована відповідно до кількості отриманих заяв та пропорційно до площі оброблюваних земель [30].

Фінансова підтримка передбачена суб'єктам господарювання, які закладають плодово-ягідні насадження, виноградники та хмільники, бюджетні кошти надаються на безповоротній основі в межах бюджетних призначень, передбачених у державному бюджеті на поточний рік, для компенсації витрат (без урахування податку на додану вартість), здійснених у період з 1 жовтня попереднього року по 30 вересня поточного року на:

1) придбання садивного матеріалу плодово-ягідних культур, винограду та хмелю - у розмірі до 80 відсотків здійснених витрат (після проведення ними садіння або ремонту насаджень). Компенсація витрат за садивний матеріал не може перевищувати нормативи, у межах яких проводиться часткове відшкодування їх вартості, затверджені Мінагрополітики;

2) проведення робіт та придбання матеріалів для спорудження шпалер і встановлення систем краплинного зрошення - у розмірі до 50 відсотків здійснених витрат (після завершення монтажних робіт);

3) закупівлю техніки, механізмів та обладнання (зокрема іноземного виробництва, які не виробляються в Україні) для проведення технологічних операцій у виноградарстві, садівництві і хмелярстві - у розмірі до 30 відсотків їх вартості.

Суб'єктам господарювання - виробникам плодів, ягід, винограду та хмелю, які провадять сільськогосподарську діяльність з обробки, переробки та/або консервації плодів, ягід, винограду та хмелю, бюджетні кошти надаються на безповоротній основі в межах бюджетних призначень, передбачених у державному бюджеті на поточний рік, для

компенсації до 50 відсотків вартості (без урахування податку на додану вартість):

1) нового будівництва та реконструкції холодильників для зберігання плодів, ягід, столових сортів винограду та хмелю власного виробництва, цехів первинної переробки винограду, плодів та ягід власного виробництва, об'єктів із заморожування плодово-ягідної продукції;

2) придбання ліній товарної обробки плодів та ягід, автоматизованих ліній з висушування плодів, ягід та хмелю власного виробництва, ліній з переробки плодів, ягід та технічних сортів винограду власного виробництва на соки, пюре, виноматеріали після завершення пусконаладжувальних робіт.

Компенсації підлягає вартість об'єктів, введених в експлуатацію з 1 жовтня попереднього року по 30 вересня поточного року, та/або вартість ліній, придбаних у той самий період [31].

Крім того, передбачено надання грантів для створення або розвитку садівництва, ягідництва та виноградарства, які надаються для висадки та облаштування нового саду, ягіднику, винограднику площею від 1 до 25 гектарів з кількістю створених нових робочих місць або залучення до роботи у фермерському господарстві нових членів господарств. Отримувачами грантів мають право бути суб'єкти господарювання - юридичні особи (крім юридичних осіб комунальної форми власності та суб'єктів господарювання державного сектору економіки), кінцевими бенефіціарними власниками яких є громадяни України, та фізичні особи - підприємці - громадяни України, які провадять

діяльність у сфері вирощування сільськогосподарських культур.

Гранти надаються на будівництво модульної теплиці відповідно до типового проекту орієнтовною площею 2 гектари (не менше 1,6 гектара та не більше 2,4 гектара) з кількістю створених нових робочих місць не менше 14 на 1 гектар модульних теплиць шляхом будівництва (встановлення) модульної теплиці, придбання засобів виробництва (садивний матеріал, насіння, технологічне обладнання), покриття витрат на їх доставку та введення в експлуатацію [32].

Державним механізмом визначено спрямування бюджетних коштів з метою підтримки виробників, які займаються сільськогосподарською діяльністю, в тому числі вирощуванням картоплі, для стимулювання збільшення площ посадки картоплі, обсягів виробництва, нарощування потужностей із її зберігання та переробки.

Отримувачами таких коштів є сільськогосподарські товаровиробники - юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми, основною діяльністю яких є вирощування картоплі та/або виробництво продуктів переробки власно вирощеної картоплі.

Бюджетні кошти спрямовуються на надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам на безповоротній основі в межах бюджетних призначень, передбачених у державному бюджеті на поточний рік для компенсації до 50 відсотків вартості (без урахування податку на додану вартість) нового будівництва холодильників для зберігання власно вирощеної картоплі (картоплесховищ),

цехів первинної переробки власно вирощеної картоплі, побудованих і прийнятих в експлуатацію [33].

Законодавчо визначено організаційні і правові засади ідентифікації та реєстрації тварин з метою одержання оперативної та надійної інформації про поголів'я тварин щодо статі, віку, породи та їх місцезнаходження для поліпшення управління і прогнозування ринків продукції тваринництва та контролю за епізоотичною ситуацією в Україні.

Державна підтримка у сфері ідентифікації та реєстрації тварин здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України шляхом обов'язкового відшкодування державою витрат на оплату послуг з ідентифікації та реєстрації тварин фізичним особам - власникам цих тварин [34].

З метою державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції передбачено спрямування бюджетних коштів за такими напрямками:

1) спеціальна бюджетна дотація за наявні бджолосім'ї (дотація за бджолосім'ї);

2) часткове відшкодування вартості закуплених для подальшого відтворення племінних тварин, а саме телиць, нетелей, корів молочного, молочно-м'ясного та м'ясного напрямку продуктивності, свинок та кнурців, вівцематок, баранів, ярок, козематок, цапів, кізочок, цапків, бджолиних пакетів, бджолиних маток, сперми бугаїв і кнурів та ембріонів великої рогатої худоби, які мають племінну (генетичну) цінність;

3) часткове відшкодування вартості будівництва та/або реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, рибницьких

господарств, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції;

4) часткова компенсація вартості будівництва та/або реконструкції тваринницьких ферм і комплексів, доїльних залів, підприємств з переробки сільськогосподарської продукції в частині витрат, профінансованих без урахування податку на додану вартість за рахунок банківських кредитів;

5) часткове відшкодування вартості будівництва та/або реконструкції підприємств із зберігання та переробки зерна;

6) спеціальна бюджетна дотація за утримання кізочок, козематок, ярок, вівцематок;

7) спеціальна бюджетна дотація за приріст поголів'я корів власного відтворення;

Отримувачами бюджетних коштів є суб'єкти господарювання - юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми та форми власності та фізичні особи - підприємці, зокрема сімейні фермерські господарства, що провадять діяльність у галузях тваринництва, бджільництва, рибництва; переробної промисловості, які виробляють харчові продукти (м'ясні, рибні, молочні) [35].

Державна політика у сфері аквакультури здійснюється шляхом науково обґрунтованого поєднання екологічних, економічних та соціальних інтересів з метою забезпечення сталого розвитку аквакультури.

Аквакультура (рибництво) - сільськогосподарська діяльність із штучного розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у повністю або частково контрольованих умовах для одержання сільськогосподарської продукції (продукції аквакультури) та її реалізації.

Державна підтримка у сфері аквакультури здійснюється за такими основними напрямками:

стимулювання виробництва якісної та екологічно безпечної продукції аквакультури, конкурентоспроможної на внутрішньому та зовнішньому ринках;

розвиток та фінансування селекційно-племінної роботи, включаючи створення і підтримання суб'єктів племінної справи у рибництві, маточних стад та генофондних колекцій об'єктів аквакультури;

підвищення рибопродуктивності водних об'єктів (їх частин) шляхом штучного розведення (відтворення) водних біоресурсів;

поширення та впровадження у виробництво наукових розробок [36].

З цього питання також розроблено єдиний організаційно-економічний механізм розрахунку розміру плати за використання на умовах оренди акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України (орендна плата) для цілей аквакультури (марикультури) [37].

Марикультура (морська аквакультура) - діяльність з розведення, утримання та вирощування об'єктів аквакультури у внутрішніх морських водах, територіальному морі та виключній (морській) економічній зоні України із застосуванням плавучих садків, інших технологічних пристроїв з використанням морської води [36].

Законодавством регулюються відносини у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, що виробляється, перебуває в обігу, ввозиться на

митну територію України або вивозиться з неї в митному режимі експорту [38].

У відповідному порядку визначено галузі органічного виробництва:

органічне рослинництво (зокрема насінництво та розсадництво);

органічне тваринництво (зокрема птахівництво, бджільництво);

органічне грибівництво (зокрема вирощування органічних дріжджів);

органічна аквакультура;

виробництво органічних морських водоростей;

виробництво органічних харчових продуктів (зокрема органічне виноробство);

виробництво органічних кормів;

заготівля органічних об'єктів рослинного світу [39].

В рамках державного регулювання прописано механізм ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу та вимоги до їх змісту [40].

Для проведення сертифікації суб'єкт господарювання, що має намір перейти на органічне виробництво та/або здійснювати обіг органічної продукції, надсилає органу сертифікації за допомогою засобів поштового або телекомунікаційного зв'язку заяву про проведення сертифікації [41].

За програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» за напрямом «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва» визначено, що бюджетні кошти спрямовуються на забезпечення сільськогосподарських товаровиробників вітчизняною технікою та обладнанням для агропромислового комплексу шляхом здійснення часткової компенсації вартості техніки та обладнання, що закуплені у вітчизняних виробників та/або їх дилерів.

Часткова компенсація надається сільськогосподарським товаровиробникам на безповоротній основі за придбані техніку та обладнання, вартість яких зазначена в актах приймання-передачі та інших документах, що підтверджують оплату через уповноважений банк у розмірі 25 відсотків вартості (без урахування податку на додану вартість) - за придбані техніку та обладнання.

Техніка та обладнання, придбані сільськогосподарськими товаровиробниками з частковою компенсацією вартості, протягом трьох років не підлягають відчуженню та використовуються за призначенням, крім випадку, коли техніка та обладнання прийняті уповноваженими банками у заставу і відчужуються в разі невиконання позичальником зобов'язань за кредитним договором [42].

Спрямовування коштів державного бюджету визначено суб'єктам господарювання агропромислового комплексу на часткову компенсацію відсоткової ставки за залученими у національній валюті банківськими кредитами.

Компенсація надається позичальникам за нараховані і сплачені у поточному році відсотки за користування

кредитами (поновлювальними та непоновлювальними, крім овердрафтів (контокорентних кредитів) у розмірі 1,5 облікової ставки Національного банку, що діє на дату нарахування відсотків, але не вище розмірів, передбачених кредитними договорами, зменшених на 5 відсоткових пунктів [43].

Організаційно-правовим забезпеченням державного регулювання у сфері виробництва сільськогосподарської продукції також передбачено спрямовування бюджетних коштів для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі та провадять сільськогосподарську діяльність із застосуванням гідротехнічної меліорації, для підвищення ефективності сільського господарства в умовах змін клімату, стимулювання збільшення площ меліорованих земель та збільшення валового виробництва сільськогосподарської продукції.

Бюджетні кошти спрямовуються на державну підтримку у вигляді бюджетної дотації сільгосптоваровиробникам для реконструкції існуючих та/або будівництва нових меліоративних систем з використанням зрошення дощуванням або краплинного зрошення.

При цьому слід враховувати, що сума бюджетної дотації, що надається протягом одного бюджетного року сільгосптоваровиробнику та пов'язаним з ним особам не може перевищувати 10 тисяч розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року [44].

Також передбачено спрямування бюджетних коштів на будівництво, реконструкцію, модернізацію, капітальний ремонт та відновлення гідротехнічних споруд (відкриті канали в земляному та облицьованому руслі, закриті трубопроводи та

дренажні мережі, лоткові мережі, водосховища, ставки-накопичувачі, водоприймачі осушувальних систем, земляні греблі і дамби обвалування, насосні станції (заміна та ремонт насосно-силового обладнання та здійснення заходів з енергозбереження), дренажні свердловини, підпірні та регулювальні споруди, водоскиди і водозабори), що забезпечують подачу води та її відведення із зрошувальних та осушувальних систем загальнодержавних та міжгосподарських меліоративних систем, що перебувають у державній власності, та на витрати, пов'язані із здійсненням технічного та авторського нагляду.

Ціллю використання бюджетних коштів є збільшення площ зрошуваних земель за рахунок реконструкції, модернізації та відновлення меліоративних систем [45].

В рамках правового забезпечення законодавство регулює відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється з державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві [46].

При страхуванні сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень належать загибель (втрата, пошкодження) застрахованих посівів (посадок), загибель (недобір, недоотримання) застрахованого врожаю, продуктів бджільництва.

При страхуванні сільськогосподарських тварин належать загибель (втрата, вимушений забій, травматичне пошкодження або захворювання) застрахованих сільськогосподарських тварин.

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції полягає в наданні з державного бюджету

сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді відшкодування до 60 відсотків вартості страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договорами страхування.

При цьому слід врахувати те, що не підлягають страхуванню з державною підтримкою:

1) сільськогосподарські культури, врожай яких при культивуванні протягом трьох або більше років становив менше 50 відсотків середньостатистичного врожаю в районі, на території якого розташований об'єкт страхування;

2) урожай багаторічних насаджень плодоносного віку, що не давали врожаю протягом останніх п'яти років;

3) хворі сільськогосподарські тварини, а також ті, що перебувають у зоні карантину або в зоні виникнення надзвичайних епізоотичних обставин;

4) посіви, що не мають належної густоти стояння рослин та/або якщо стан рослин не відповідає фазі розвитку, мають ознаки ураження хворобами або шкідниками.

Відповідно до прогнозних розрахунків Національного наукового центру “Інститут аграрної економіки” щодо прямих технологічних витрат у 2021 році для проведення осінньо-польових робіт сільськогосподарськими товаровиробниками під час вирощування озимої пшениці (від підготовки ґрунту під посів до відновлення весняної вегетації) у розмірі 6 709,12 гривні на гектар, страхова сума на гектар застрахованої площі посівів не повинна перевищувати [47]:

у 2022 році - 7230 гривень на гектар;

у 2023 році - 7680 гривень на гектар;

у 2024 році - 8120 гривень на гектар.

Державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції здійснюється шляхом відшкодування страхувальникам (сільськогосподарським товаровиробникам - юридичним особам та фізичним особам - підприємцям) частини сплачених страхових платежів (премій) за договором страхування.

Сума компенсації, що надається на одного страхувальника протягом бюджетного періоду, не може перевищувати 10 тисяч розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року.

Компенсація надається на безповоротній основі страхувальникам, які сплатили відповідно до умов договору страхування страхові платежі страховику [48].

Окрім того, державою регулюються використання бюджетних коштів (дотації) з метою надання підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, у яких внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру повністю втрачено (загинули) посіви сільськогосподарських культур, для стабілізації валового виробництва сільськогосподарських культур та забезпечення продовольчої безпеки держави.

Дотація надається на безповоротній основі в розмірі до 4 700 гривень на 1 гектар повністю втрачених (загблих) посівів, але не більше 50 гектарів посівів на одного отримувача (для кожного випадку надзвичайної ситуації) [49].

У законодавчому порядку внесені зміни відносно того, що на період дії воєнного стану до Державного аграрного реєстру вносяться відомості про виробників сільськогосподарської продукції без дотримання вимог, визначених Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України", щодо питомої ваги вартості сільськогосподарських товарів/послуг.

Такі суб'єкти господарювання включаються до Державного аграрного реєстру на період дії воєнного стану та не більш як на 12 місяців після його припинення або скасування. Якщо після завершення цього періоду виробник сільськогосподарської продукції не відповідає вимогам, визначеним Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України", він автоматично виключається з Державного аграрного реєстру" [50].

Вказаним Законом прописано, що сільськогосподарський товаровиробник - юридична особа незалежно від організаційно-правової форми або фізична особа - підприємець, основною діяльністю якої є виробництво сільськогосподарської продукції та/або розведення, вирощування, вилов риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах) та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у тому числі власновиробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання, причому в такій діяльності питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75 відсотків вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно [13].

Програмою "Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників" передбачено виділення бюджетних коштів за десятьма напрямками фінансової підтримки (розвиток тваринництва, фермерських господарств, часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки, здешевлення кредитів, розвиток садівництва та виноградарства, підтримка страхування сільськогосподарської продукції, відшкодування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур, підтримку

виробників органічної сільськогосподарської продукції, виробників картоплі, субсидія з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь).

Відповідно до інформації щодо виконання Державного бюджету України на 2021 рік фінансова підтримка здійснена тільки за п'ятьма напрямками щодо підтримки сільгосптоваровиробників (здешевлення придбання сільськогосподарської техніки, здешевлення кредитів, розвиток фермерських господарств, розвиток тваринництва, розвиток садівництва та виноградарства) [51].

Обґрунтовуючи актуальність державного регулювання у сфері виробництва сільськогосподарської продукції у табл. 1 представлено авторський погляд на державну підтримку сільгосптоваровиробників по відношенню до валового внутрішнього продукту.

Таблиця 1

Відношення ВВП сільгосптоваровиробників до загального валового внутрішнього продукту та підтримки сільгосптоваровиробників до загальних видатків державного бюджету

Показники	млрд грн		
	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Валовий внутрішній продукт - всього	3977,2	4222,0	5459,6
в тому числі сільське, лісове та рибне господарство	356,6	393,1	580,5
ВВП сільгосптоваровиробників в загальній сумі валового внутрішнього продукту, %	9,0	9,3	10,6
Видатки державного бюджету - всього	1086,6	1327,8	1339,3
Підтримка сільгосптоваровиробників - разом	4,5	4,0	4,7
Підтримка сільгосптоваровиробників в загальній сумі видатків держбюджету, %	0,4	0,3	0,3

Джерело: побудовано автором на основі [52; 53]

В загальній сумі валового внутрішнього продукту, ВВП сільгосптоваровиробників становить в межах 10 відсотків. При цьому підтримка сільгосптоваровиробників по відношенню до загальних видатків державного бюджету визначається на рівні 0,3 відсотки.

Висновки. Наукові дослідження відображають стан справ у сфері виробництва сільськогосподарської продукції в умовах фінансово-економічної нестабільності та звертають увагу на організаційно-правове забезпечення державного регулювання із урахуванням воєнного стану, а також із входженням України до європейського співтовариства.

Збалансований продовольчий ринок може бути за умов здійснення механізму державного регулювання агропромислового виробництва, оскільки необхідність гарантування продовольчої безпеки в сучасних умовах вимагає поєднання державних та ринкових методів регулювання.

Регулюванню підлягає питання нарощування експорту продуктів з більшою доданою вартістю, шляхом збільшення переробки сільськогосподарської продукції як сировини. Результатом такого державного регулювання має бути завантаження діючих переробних підприємств та/або створення нових підприємств та відповідно додаткових робочих місць.

Науковими дослідженнями зауважується, що сам термін «регулювання» переважно використовується в країнах пострадянського простору та обов'язково супроводжується додатковим словом: державне, фінансове, банківське й т. д. У західних країнах здебільшого застосовують термін

«регламентування», але й тут виникає питання, і знову можемо повернутися до додаткових словосполучень. Тому, питання мають бути не в термінах, які ототожнюють державне втручанням в економіку в цілому та агробізнес зокрема, а у результативності державного регулювання.

Для розвитку виробництва сільськогосподарської продукції також має функціонувати сільськогосподарська кооперація, яка забезпечуватиме переробку, заготівлю, закупівлю, зберігання, та збут сільськогосподарської продукції. Результатом діяльності сільськогосподарського кооперативу має стати збільшення доходів членів кооперативу.

Загалом організаційно-правове забезпечення державного регулювання у сфері виробництва сільськогосподарської продукції реалізується через відповідні Порядки щодо спрямування бюджетних коштів для фінансової підтримки сільгосптоваровиробників як на безповоротній так і на поворотній основі. Така підтримка може здійснюватися в межах бюджетних призначень на відповідний рік.

Зважаючи на рівень ВВП сільгосптоваровиробників у загальній сумі валового внутрішнього продукту, то на наш погляд державну фінансову підтримку сільгосптоваровиробників доцільно визначати на такому ж рівні від загальних видатків державного бюджету, які останніми роками становлять у тридцять разів менше.

Відповідно до визначеної загальної суми видатків щодо державної фінансової підтримки сільгосптоваровиробників затверджувати напрями асигнувань для виробництва сільськогосподарської продукції.

Список використаних джерел:

1. Бондаревська К.В. Тенденції розвитку аграрного сектору економіки / К.В. Бондаревська // Економіка АПК, 2014. – 2014. – № 11. – С. 36-42.
2. Пасхавер Б.Й. Агросфера: тенденції і перспективи розвитку / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. - 2015. - № 9. - С. 5-15.
3. Глубіш Л.Я. Економічні важелі механізму державного регулювання виробничої складової продовольчої безпеки / Л. Я. Глубіш // Економічний форум. - 2013. - № 3. - С. 9-18.
4. Лузан Ю.Я. Сучасні проблеми та основні фактори розвитку аграрного сектору України / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. - 2014. - № 6. - С. 5-9.
5. Лузан Ю.Я. Інституціоналізм - наукова платформа для удосконалення державної аграрної політики / Лузан Ю.Я., Лузан О.Ю. // Економіка АПК. - 2016. - № 2 - С. 29.
6. Мізюк Б. М. Системне управління : монографія / Б. М. Мізюк. – Львів : Видавництво Львівської комерційної академії, 2004. – 388 с.
7. Степанюк Н.С. Особливості управління організаційним розвитком сільськогосподарського підприємства / Вісник Хмельницького національного університету. – 2017. № 2. том 2. – С. 136-138.
8. Кириленко І.Г. Структурні реформи на селі: світовий досвід, українські реалії / І. Г. Кириленко, В. Є. Івченко // Економіка АПК. - 2016. - № 2. - С. 5-11.
9. Зеленський А.В. Фінансове регулювання аграрного сектора України: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку / А. В. Зеленський // Науково-методологічні засади соціально-економічного розвитку аграрної сфери економіки України в умовах євроінтеграційних процесів: колективна монографія. – Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2016. – С. 45-53.

10. Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: [Монографія] / О. Є. Гудзь – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 112.

11. Андрусенко Г.О. Державне регулювання макроекономічними процесами: опорний конспект лекцій / Г. О. Андрусенко, Г. І. Мостовий. – Х.: Вид-во ХРІДУ НАДУ “Магістр”, 2003. – С. 79-80.

12. Юрчишина С.І. Фінансова складова в системі державного регулювання розвитку підприємств агропромислового комплексу України / Економічний аналіз. 2017. – Том 27. – № 4. – С. 118-123.

13. Про державну підтримку сільського господарства України : закон України від 24.06.2004 № 1877-IV / Верховна рада України. 2004. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#n658>.

14. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки сільгосптоваровиробників : постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 2017 р. № 77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/77-2017-%D0%BF#Text>.

15. Про надання фінансової державної підтримки : постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 р. № 28. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/28-2020-%D0%BF#Text>.

16. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі : постанова Кабінету Міністрів України від 14 липня 2021 р. № 723. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/723-2021-%D0%BF#n76>.

17. Про функціонування Державного аграрного реєстру : постанова Кабінету Міністрів України від 2 червня 2021 р. № 573. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2021-%D0%BF#Text>.

18. Про сільськогосподарську кооперацію : закон України від 21 липня 2020 року № 819-IX / Верховна рада України. 2020. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#Text>.

19. Про затвердження модельних статутів сільськогосподарського кооперативу : постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 175. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/175-2021-%D0%BF#n198>.

20. Про фермерське господарство : закон України 19 червня 2003 року № 973-IV / Верховна рада України. 2003. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>.

21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання діяльності фермерських господарств : закон України 24 вересня 2021 року № 1788-IX / Верховна рада України. 2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1788-20#Text>.

22. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам : постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1102. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF#n13>.

23. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств : постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 106. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2018-%D0%BF#Text>.

24. Земельний кодекс України : закон України 25 жовтня 2001 року № 2768-III / Верховна рада України. 2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.

25. Про затвердження переліку документів, що підтверджують досвід роботи у сільському господарстві : постанова Кабінету Міністрів України від 12 серпня 2015 р. № 584. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-2015-%D0%BF#Text>.

26. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції : постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 р. № 918. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/918-2022-%D0%BF#Text>.

27. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь : постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 р. № 886. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/886-2021-%D0%BF#Text>.

28. Про зерно та ринок зерна в Україні : закон України 4 липня 2002 року № 37-IV / Верховна рада України. 2002. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text>.

29. Про затвердження Порядку декларування зерна суб'єктами зберігання зерна : постанова Кабінету Міністрів України від 12 грудня 2002 р. N 1877. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-2002-%D0%BF#Text>.

30. Програма забезпечення аграріїв засобами тимчасового зберігання зерна (рукавами) : Інформація Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26 вересня 2022 року. URL : <https://minagro.gov.ua/pidtrimka/programa-zabezpechennya-agrariyiv-zasobami-timchasovogo-zberigannya-zerna-rukavami>.

31. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку виноградарства, садівництва і хмелярства : постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 2005 р. № 587. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2005-%D0%BF#n12>.

32. Деякі питання надання грантів бізнесу : постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2022 р. № 738. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-2022-%D0%BF#Text>.

33. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки виробників картоплі : постанова Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2021 р. № 1008. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1008-2021-%D0%BF#Text>.

34. Про ідентифікацію та реєстрацію тварин : закон України 4 червня 2009 року № 1445-VI / Верховна рада України. 2009. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1445-17#Tex>.

35. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції : постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 107. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF#Text>.

36. Про аквакультуру : закон України 18 вересня 2012 року № 5293-VI / Верховна рада України. 2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5293-17#Text>.

37. Про затвердження Методики визначення розміру плати за використання на умовах оренди акваторії (водного простору) внутрішніх морських вод, територіального моря, виключної (морської) економічної зони України для цілей аквакультури (марикультури) : постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2015 р. № 1066. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1066-2015-%D0%BF#n8>.

38. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : закон України 10 липня 2018 року № 2496-VIII / Верховна рада України. 2018. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n593>.

39. Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції : постанова Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-2019-%D0%BF#n10>.

40. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу : постанова Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2020 р. № 87. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2020-%D0%BF#n9>.

41. Про затвердження Порядку сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції та внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970 : постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2020 р. № 1032. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1032-2020-%D0%BF#Text>.

42. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для часткової компенсації вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва : постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 р. № 130. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/130-2017-%D0%BF#n12>.

43. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів : постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 р. № 300. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/300-2015-%D0%BF#Text>.

44. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки сільськогосподарським товаровиробникам, які використовують меліоровані землі, та організаціям водокористувачів : постанова Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2021 р. № 1070. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1070-2021-%D0%BF>.

45. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для реконструкції, модернізації та відновлення меліоративних систем : постанова Кабінету Міністрів України від 16 лютого 2022 р. № 138. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138-2022-%D0%BF#Text>.

46. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою : закон України 9 лютого 2012 року № 4391-VI / Верховна рада України. 2012. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>.

47. Про затвердження граничного розміру, структури та порядку застосування страхових тарифів для страхування посівів озимої пшениці з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі: постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1285. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1285-2021-%D0%BF#Text>.

48. Про затвердження Порядку надання державної підтримки страхування сільськогосподарської продукції : постанова Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2021 р. № 1342. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1342-2021-%D0%BF#Text>.

49. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для відшкодування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру : постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 2021 р. № 885. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/885-2021-%D0%BF#Text>.

50. Про внесення змін до Закону України "Про Державний бюджет України на 2022 рік" : закон України 9 липня 2022 року № 2385-IX / Верховна рада України. 2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2385-20#n14>.

51. Інформація щодо виконання Державного бюджету України на 2021 рік : PowerPoint Presentation - Міністерство фінансів України. 2021. URL : <https://mof.gov.ua/uk/budget-process-projects-declaration>.

52. Статистична інформація / Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах) : Державна служба статистики України. URL : <https://ukrstat.gov.ua>.

53. Публічне представлення Звіту про виконання Державного бюджету : Міністерство фінансів України. URL : <https://mof.gov.ua/uk/previous-years-budgets>.

ODDÍL 3. PEDAGOGIKA, VÝCHOVA, FILOZOFIE, FILOLOGIE

§3.1 *USAGE OF DISTANCE EDUCATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF INNOVATIVE TRAINING OF FUTURE TEACHERS IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION* (**Honcharuk V.V.**, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, **Honcharuk V.A.**, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, **Melnyk O.V.**, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, **Dekarchuk S.O.**, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, **Hedzyk A.A.**, National Pedagogical Dragomanov University, **Poshtaruk L.I.**, Municipal Institution «Uman Taras Shevchenko Professional College of Education and Humanities of Cherkasy Regional Council»)

Introduction. The current stage of education development in Ukraine is characterized by a special intensity and scale of transformations caused not only by the urgent tasks of forming a young personality but also by the entry of the education system into the world integration processes taking place in the conditions of informatization and globalization. The quality of education is one of the most urgent problems of the global community. Education is a complex and multifaceted formation. At the current stage, scientists and practitioners consider it both as a certain value (personal, public, state, economic, cultural) and as a social system that unites various state institutions, public organizations, educative, didactic, educational institutions and organizations, and as a special educational, informational, communicative, social,

spiritual and cultural process, and as a multifaceted and multilevel result, and as a state of consciousness of an individual or society.

As stated in the National Doctrine of Education Development of Ukraine in the 21st century, new priorities and socio-cultural values, which determine the need to innovate the content, means, forms and methods of training scientific and pedagogical personnel of higher education contributed to the significant activation of scientific research in various directions. However, the issue of innovative training of future teachers in institutions of higher education, as well as related scientific-pedagogical and scientific-methodical aspects of teachers' activities, in particular, improving their skills in modeling and implementing the functions of innovative activity, were not the subject of a special scientific-pedagogical study.

Nowadays, occurs a period of adaptation of the qualification improvement system to new requirements and conditions, because the old system cannot fully satisfy Ukraine's entry into the international educational and information space. One of the leading trends in modern education is its renewal with electronic educational tools. In the system of professional development of pedagogical workers, considerable attention is paid to distance education. Information globalization made it possible to expand the degree of openness and democratic freedoms in society, creating unprecedented opportunities for free access to information and, accordingly, education (self-education) of an individual.

Literature Review. The main purpose of using distance learning in higher education institutions is to provide access to electronic educational resources through the use of modern information technologies. Solving this problem requires finding

effective and optimal ways to implement the professional training of future teachers, increasing attention to the formation of their scientific outlook.

At the current stage of the development of science, several studies by domestic and foreign scientists dedicated to the problems of the development of pedagogical education should be highlighted, in particular, M. Alekseeva, V. Andruschenko, V. Baidenko, B. Wolfson, V. Lugovoi, V. Osadchy, A. Kharkivska, V. Honcharuk, V. Tyurina, etc. [1–6, 17].

Most scientific publications are devoted to the identification and justification of structural components, content and means of forming digital competence of the teacher (P. Boichuk, V. Honcharuk, O. Redko and etc. [8], I. Astremaska, V. Honcharuk, O. Bialyk and etc. [9]). In the context of the specified problem, T. Stratan-Artyshkova, N. Fedchychyn, V. Honcharuk considered the creative potential of the future specialist as an important component of professional training [10].

Aims. The purpose of the article is to analyze the peculiarities of the use of distance learning technologies in institutions of higher education in the process of training future teachers.

Methods. In the XXI century, the Internet, information and communication technologies, telecommunication communication systems began to determine the nature of building relationships in society. The modern «network society» is a single computerized information community focused on the production of information and processing of information and communication flows. Consequently, ICT acquires global significance in the life of modern society, and information and communication competence

becomes a key skill of an individual, necessary for his active socialization.

Information and communication technologies of education are understood as technologies that are oriented towards the pedagogically balanced use of various components of modern information and communication technologies for various purposes in the educational process. In this case, the purposeful educational activity simultaneously involves teaching the relevant academic discipline and mastering IT technologies and how to use them in the educational process. The European Commission considers the use of new multimedia technologies and the Internet to be extremely important and promising for improving the learning process by simplifying access to resources and services, as well as through remote exchange and collaboration [11]. The use of Internet technologies in the educational process is devoted to the research of some domestic and foreign scientists. The issue of using the global Internet network in education is discussed in the works of M. Zhaldak [12] and N. Morse [13].

Distance learning as an educational technology can be easily integrated into any form of education. Distance technologies are intended for the delivery of educational material at any time and in any place convenient for students of higher education, therefore such technologies are used both for full-time and extramural forms of education with elements of distance learning. Special attention is paid to these technologies in the conditions of pandemics, natural disasters, wars, when there is a need to carry out educational activities.

Results. The term «information technologies» was introduced by V. Hlushkov [14]. The scientist believed that

information technologies are related to the process of processing data. With this approach, it becomes obvious that information technologies have always been used in education, because education is a process of searching, analyzing and understanding various information, in particular, the transmission of educational messages from a teacher to a student. When computers became so widely used in education that it became possible to talk about information technologies of learning, it turned out that they have long been actually implemented in the learning process. Then the term «new information technologies of education» appeared, which, with the advent of powerful means of telecommunications and the global Internet, was replaced by the clarifying term «information and communication technologies of education». We understand distance learning as an individualized process of acquiring knowledge, abilities, skills and ways of cognitive activity of a person, which takes place mainly through the mediated interaction of remote participants of the educational process in a specialized environment that functions on the basis of modern psychological and pedagogical and information and communication technologies.

The purpose of distance learning is to provide educational services through the use of modern information and communication technologies in education at certain educational levels in accordance with state education standards; according to the programs of preparing citizens for admission to educational institutions, training foreigners and improving the qualifications of employees.

The task of distance education is to provide citizens with the opportunity to exercise the constitutional right to obtain education

and professional qualifications and improve qualifications regardless of gender, race, nationality, social and property status, type and nature of occupations, worldview beliefs, party affiliation, attitude to religion, creed, state of health, place of residence, according to their abilities. Using such conditions, the innovative activity of the teacher involves the reorientation of the educational process from an extensive model, which is reduced to the transfer of a certain amount of ready-made knowledge to the acquirer, to an intensive model, which is based on the formation of the ability for self-education, the development of the creative potential of the future specialist.

The key direction of the state education policy, according to the project of the National Strategy for the Development of Education in Ukraine, is the informatization of education, the improvement of library and information-resource provision of education and science. M. Zgurovsky specified that one of the most characteristic educational technologies from the point of view of the need to use information networks is distance learning [15]. Distance education is a type of education, according to which the participants and organizers of the educational process carry out mainly individualized interaction both asynchronously and synchronously in time, mainly and fundamentally using electronic learning tools, computer networks, the Internet, media-learning tools and information and communication technologies.

V. Demkin [16] identifies a number of psychological principles that affect the quality of distance learning. He pays special attention to the need for detailed planning of educational activities, its organization, and clear setting of educational goals and objectives. Applicants for higher education must understand

the purpose of the courses offered to them. The effectiveness of their educational activities directly depends on the content of the material, which determines the structure and level of cognitive interests, namely general or special.

Discussion. Distance education, which was started at the end of the XX century, entered the XXI century as one of the most effective and promising systems and technologies of training specialists, characterized by the psychological features of the strategy and tactics of the student of higher education's interaction with the carriers and sources of new knowledge for him.

Learning in a distance course includes several types of interaction, such as: interaction with content (tutor – content, higher education student – content, content – content), interpersonal interaction (higher education student – tutor, higher education student – student, tutor – tutor). In the process of distance learning, certain requirements are put forward to the teacher-tutor, which should be paid attention to (Table 1).

Table 1

Tutor requirements

to be aware of	to be able to	to possess
basic principles of functioning of telecommunication systems, cloud technologies	work with information resources (databases, information services)	information navigation skills, digital literacy
peculiarities of conducting video conferences, webinars, forums	create web-sites	skills of working in a specially created informational and educational environment
basics of network etiquette	use the complex of services provided by the environment and cloud technologies	methodology of formation of system thinking and digital literacy of students of higher education

individual styles of educational and cognitive activity of students of higher education	to submit educational material in such a way as to ensure effective, individual, place- and time-independent work of the student of higher education	active methods and methods of learning, individual style of interaction with students of higher education
peculiarities of independent activity of higher education students in the network in the process of distance education	to offer such tasks for independent work of higher education students to ensure their independent work, independent of place and time	feedback skills
facts that motivate the activity of higher education seekers in the network, combined with the ability to use them in the process of distance learning	conduct psychological and pedagogical testing of the current activities of higher education applicants	
active learning methods (cooperative learning, project method, multi-level learning, research, search methods, etc.)	warn and resolve conflict situations, conduct online role-playing games	
	integrate face-to-face and distance learning	
	organize and implement projects	
	actively use the communication capabilities of computer networks to organize fruitful communication between participants of the educational process	
	create courses or adjust existing ones according to the new requirements of the educational process	

Modern institutions of higher education diversify the forms of obtaining higher education; introduce interdisciplinary educational programs, methods of organizing the educational process, teaching methods and the academic environment in general.

The rapid change in living conditions forces us to look for new approaches to the training of personnel capable of working effectively in the 21st century. Between higher education and life, a certain information system, a kind of cognitive infrastructure, should be formed, which will ensure the translation of production needs into the education system, will encourage it to form the content of new ideas and knowledge in accordance with today's needs. Today, we can observe innovations in tutoring, which are widely supported by institutions of higher education. These innovations concern both the improvement of the tutoring development strategy and the use of the latest educational and information and communication technologies and specific teaching methods that are developed in response to the needs and interests of higher education students. Tutoring is a support and counseling system designed for higher education students, aimed at facilitating their integration into higher education institutions by guiding the process of choosing the best social, cultural, and educational options, as well as motivation and development of skills and abilities to improve their academic performance.

Conclusion. So, the conducted research and the experience of most institutions of higher education confirm that the use of tutoring programs, the use of distance learning has several advantages, among which should be mentioned the provision of assistance to students of higher education in understanding the

optimal development of their academic trajectory, the development of self-management skills and abilities, responsibility for own personal and professional development, awareness of the potential of tutoring support, formation of academic experience in the conditions of a university environment, awareness of the perspective of professional and career development, promotion of the development and implementation of strategies and activities that have a positive impact on the educational activities of students of higher education. Taking into account the above, we conclude that a teacher-tutor of a higher education institution must constantly improve his information and communication skills and skills, take care of updating existing training courses, as well as create new educational content taking into account the demands of education of the XXI century.

References:

1. Alekseev, N. G. (1994). Principy i kriterii ekspertizy programm razvitiya obrazovaniya [Principles and criteria for the examination of educational development programs]. *Methodological issues*. Vol. 1–2. P. 65–78. [in Russian].
2. Andrushhenko, V. P. (2004). Rozdumy pro osvitu. Stati. Narysy. Intervyu [Reflections on education. Articles. Draw. Interview]. *Knowledge of Ukraine*. 738 p. [in Ukrainian].
3. Bajdenko, V. I. (2004). Kompetentnistnyj pidxid do proektuvannya derzhavnyx osvitnix standartiv vyshchoyi profesijnoyi osvity (metodologichni i metodychni pytannya): metodychna dopomoga [Competence approach to the design of state educational standards of higher professional education (methodological and methodological issues): methodological assistance]. M., 203 p. [in Ukrainian].

4. Vulfson, B. L. (1999). Strategiya razvitiya obrazovaniya na poroge XXI veka [Strategy for the development of education on the threshold of the XXI century]. M.: UR Publishing House. 208 p. [in Russian].

5. Lugovyj, V. I. (1994) Pedagogichna osvita v Ukrayiny: struktura, funkcionuvannya, tendenciyi rozvytku [Pedagogical education in Ukraine: structure, functioning, development tendencies] / edited by O.G. Morozov. K.: MAUP. 196 p. [in Ukrainian].

6. Osadchyj, V. V. Suchasni vymogy do profesijnoyi pidgotovky majbutnix vchyteliv [Modern requirements for professional training of future teachers]. Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky. URL: http://www.nbu.gov.ua/znpbdp/Ped/2009_4/Osadchyj.pdf.

(data zvernennya 13.07.2022) [in Ukrainian].

7. Boichuk, P., Honcharuk, V., Redko, O., Dziubyshyna, N., Vlasiuk, O. and Tiuska, V. (2020). Pedagogical Conditions for Ensuring the Formation of Information and Communication Competences of Higher Education Applicants. *SRP*, 11 (11), 1130-1134. doi:10.31838/srp.2020.11.162. URL: <http://www.sysrevpharm.org/fulltext/196-1607440379.pdf?1608618185> (data zvernennya 13.07.2022)

8. Kharkivska, A., Honcharuk, V., Tyurina, V., Yuldasheva, S., Koval, L. & Poliakova, O. (2022). Intensification of cognitive activity of higher education seekers as a central problem of modern didactics. *International Journal of Computer Science and Network Security*. Vol. 22, No.1, January, 161–166. doi: <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.1.22>. URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202201/20220122.pdf (data zvernennya 13.07.2022)

9. Astremaska, I., Honcharuk, V., Bialyk, O., Horbatiuk, N., Martynyshyn, Y., Pidlypskyi, A. (2021). Training of teachers of

higher education for the use of distance learning technologies in the context of digitalization. *Laplage em Revista*, 7 (Extra-D), pp.612–605 . DOI: https://doi.org/10.24115/S2446-622020217_Extra-D1145p.605-612. URL: <https://laplageemrevista.editorialaar.com/index.php/lpg1/article/view/1145> (data zvernennya 13.07.2022)

10. Tetiana Stratan-Artyshkova, Nadiia Fedchychyn, Valentyna Honcharuk (2017). Future Specialists' Creative Capacities and Personal and Professional Quality. *Science and education*, 10, 182-187. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/6529> (data zvernennya 13.07.2022)

11. Pro схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 15 трав. 2013 року No. 386-р. [On approval of the Strategy for the development of the information society in Ukraine: order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 15 May]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>. (data zvernennya 13.07.2022) [in Ukrainian].

12. Zhaldak, M. I., Lapinskyj, V. V., Shut, M. I. (2004). Компьютерно-ориентовани засоби навчання математики, фізики, інформатики: [posib. dlya vchyteliv]. K.: Dinit. 110 p. [in Ukrainian].

13. Morze, N. V. (2003). Система методичної підготовки майбутніх вчителів інформатики в педагогічних університетах [The system of methodical training of future teachers of computer science in pedagogical universities]: dys. dokt. ped. nauk. K.: NPU Dragomanova. 600 p. [in Ukrainian].

14. Glushkov, V. M. (1987). Основи безбумажної інформатики [Fundamentals of paperless computer science]. M.: Nauka. 552 p. [in Ukrainian].

15. Zgurovskij, M. Z. (2002). Rozvitok sistemi distancijnoyi osviti v Ukrayini [Development of the distance education system in Ukraine]. Proceedings of the Meeting of IITE Focal Points in CIS Countries on UNESCO Cross-Cutting Project «Higher Education Open and Distance Learning Knowledge Base for Decision Makers», Ukraine, National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytech. Instit.». Kyiv, October 10–12. 167 p. [in Ukrainian].

16. Demkin, V. P., Mozhaeva G.V. (2002). Organizacionno-metodicheskaya rabota pri distancionnom obuchenii [Organizational and methodical work in distance learning]. *Open and distance education*. № 2 (6). P. 15–23. [in Russian].

17. Honcharuk, V. V. (2020). Psyxologo-pedagogichni osnovy kompetentnisnogo pidxodu u procesi faxovoyi pidgotovky majbutnix uchyteliv pryrodnychyx specialnostej [Psychological and pedagogical bases of the competence approach in the process of professional training of future teachers of natural specialties]. *Key issues of scientific research in the field of pedagogy and psychology in the XXI century: collection of abstracts of scientific works of participants of the international scientific-practical conference* (Lviv, January 24-25, 2020). Lviv: NGO «Lviv Pedagog. Community». Part 1. P. 132–136.

§3.2 PROBLEMS AND TRENDS OF THE DEVELOPMENT
OF MODERN SCIENCE (Pochapska I.Ya., Lviv Polytechnic
National University)

Introduction. Over the past decade, living conditions and social approaches have changed significantly, and pandemics, natural disasters, and military confrontations have introduced their corrections into social life. All the mentioned influencing factors affect not only social life, but also trends in science and scientific research. In fact, a successful scientific result is influenced, first of all, by the training of specialists, funding of research and the possibility of practical application of research results.

The creator of science can be a group of scientists (corporate science) and a specific person whose scientific achievements have an individual character.[1] Many modern scientists see the future of humanity, civilization and science in particular in different ways, anticipating the advantages and disadvantages that civilization brings. For example, Ray Kurzweil is the inventor of the most innovative, an international authority in the field of artificial intelligence and one of our greatest visionaries. It now offers a framework for imagining the twenty-first century, an era in which the combination of human sensitivity and artificial intelligence is fundamentally changing and improving the way we live. Kurzweil's book "The Age of Spirit Machines" is a kind of guide on our way into the next century.

In the book Kurzweil outlines his vision for how technology will progress during the 21st century. Kurzweil believes that evolution is proof that humans will one day create machines that are smarter than they are. He introduces his Law of Accelerating

Returns to explain why key events occur more frequently over time. This also explains why the computing power of computers grows exponentially. Kurzweil argues that this augmentation is one of the ingredients in the creation of artificial intelligence; such developments will lead to the fact that computers will have their own will and spiritual experience, and thanks to this, people will live forever [2]. Such a vision of the future of the scientific community was received ambiguously: some (given the authority of the author) perceived the book as their own prediction, and others (such as Bill Joy, Colin McGinn, John Searle, etc.) argued that computing could not create computers with its consciousness. Kurzweil developed similar ideas in his next book "The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology". However, Kurzweil in [3] claims that machine intelligence will be infinitely more powerful than all human intelligence combined, moreover, he clearly indicates that this will happen in 2045.

At first glance, such ideas seem not just futuristic, but fantastic. However, delving into history, one can find many examples of being ahead of their time, such as the discoveries of Galileo and Copernicus, Gray and Bell, Renten and Pouliot, Hedy Lamar and Tim Berners-Lee. This list can be continued because the things that are familiar to us now were innovative in their time thanks to the hard work of many researchers.

Next, let's dwell on some trends that are monitored as a priority direction of research, and consider some features of the development of science in Ukraine from the point of view of the formation of the view of scientific personnel.

Presenting main material. According to official statistics for 1991, the number of organizations that carried out scientific

research and development in Ukraine was 1,344, and the number of scientists was more than 300,000. During the 30 years of independence of our state, the reduction of these indicators was monitored. Thus, in 2013, the directory "Scientific Institutions of Ukraine" listed 732 institutions, and already in 2019, the number of scientific organizations was 417, and the number of employees engaged in scientific research and experimental development was 79.3 thousand. Of them, 64.5% are researchers, 9.4% are technicians, and 26% are support staff. The share of doctors of science and doctors of philosophy (candidates of science) was 29.6%, and researchers - 45.6%. [5]

Based on the data of official statistics, we see certain problems in the training of scientific and scientific-pedagogical personnel [6-9]. Thus, 2012 -2013 years the number of scientific and higher educational institutions with graduate school and the number of higher educational institutions that train postgraduates were approximately at the same level respectively ~520 and 250. However, in the period of 2014-2017, their number decreased to ~485 and 230, respectively, but remained essentially stable, instead, since 2018, the number of scientific and higher educational institutions with postgraduate degrees and the number of higher educational institutions that prepare postgraduate students have decreased by ~10%. The tendency to decrease the number of these institutions is progressing from year to year, as the number of such organizations has decreased by 21% over 20 years.

A similar situation exists with the human component, according to official data, the number of people who entered and completed postgraduate studies in Ukraine decreased by 2.5 times.

At the same time, the age group from 30 to 39 years old was and remains the most numerous among researchers, while researchers aged 65 years and older accounted for almost the same share.

A logical question arises: what is the reason for such a decline in the interest of young people in scientific research? Does no one want to do mental work?

In fact, it refers to a number of problems, among them the low level of social and economic security, the lack of housing and the prospects of having it in the near future, the low level of material security at the workplace, little free time, etc. In addition, now postgraduate study lasts 4 years, so it affects personal and private life in a certain way, because all postgraduate students, regardless of status, have neither time nor the possibility of additional earnings. International cooperation, business trips, participation in conferences and the desire to stay abreast of all scientific trends require funding, which can be obtained again by spending considerable effort through sponsors, grants or participation in competitions for obtaining prizes or government funding. In Ukraine, there are two different ways of submitting requests for grants, they practically exclude one: administrative (a scientific institution provides a package of documents for receiving a grant from itself) and individual (a group of researchers submits their idea for a scientific project immediately to the grantors with or without notification from their supervisor). The last way is focused on attracting talented people to the scientific system of the donor state. Another way to do science is private research laboratories, but this of course includes a scientific career, but it creates good material conditions both in the workplace and outside it. And yet the main forms of training of

highly qualified scientific and scientific-pedagogical workers remain postgraduate and doctoral studies.

At the same time, the requirements for scientists are expanding [10-11], which, in fact, are fixed at the legislative level, due to which a modern scientist is required not only to specialize in the field of his activity, but also to master foreign languages and various technical means.

However, there is no official statistical information on the socio-economic status, working conditions, mobility and youth before emigration of young students of Ukraine, and the data that can be found in open sources are incomplete, subjective and not systematized. However, a significant share of those who emigrated, won a grant for research or study, supports scientific interaction with domestic scientists.

In general, everything is not so pessimistic, because at the state level in Ukraine, even now, there are programs to support current innovative ideas. The surge of "young" science occurs approximately in 2013-2015, according to official statistics [6-9] it was during this period that the most candidate and doctoral theses were defended and significant funding of scientific developments was received.

According to the Ministry of Education and Culture, 50 main topics are primarily relevant [12]. Special attention (among them) is paid to research in industry innovations, technology transfer, pedagogy, interdisciplinary research, technologies for creating diagnostic systems, problems of impact on the human body, radiation of various types, air purification, technologies for improving product quality, obtaining new substances in chemical production, hardware solutions in industry, IT, etc. In fact, this

Order covers all industries and areas that reflect the course of sustainable development, progress and energy saving. For example, in 2019 alone, the state provided more than 17 billion hryvnias for research and development.

However, the analysis of information in various international resources [13-15] can be attributed to a narrower spectrum of problems that are relevant for the population and popular among researchers, as follows:

- Nanotechnology, the special development of which is expected after 2025;

- Discipline convergence, in other words, not only interdisciplinary interaction is monitored. In automobiles, what was essentially an engineering industry is merging with areas like computers. It is also difficult to separate such sciences as chemistry and biology, medicine and physics, because computers have become the main thing in each of these branches of science. In fact, we are returning to the scientific association of various fields and interests, as it was in the 17th and 18th centuries.

- The very big and the very small. We know that research at the level of atomic theories and the study of the structure of the universe are equally important for scientists.

- The rise of the machines, as already reported above, computers can replace people in many fields, demonstrating not only the continuity of processes, but also a better final product and not only physical, but also intellectual.

- Identity solutions. This approach is used to protect certain data, that is, identification of a person is not only based on a photo, signature, DNA, but probably based on such characteristics that our mind is not able to comprehend.

- Expanding the time frame and application of Radio Frequency Identification Devices in most areas of life, which can facilitate the work of the police, search services, etc.

- Climate change can certainly lead to such problems as drought, famine, and cause changes in animal populations, flora and fauna.

- Ethics. The question of the ethics of certain inventions is very delicate, sometimes partly immoral. Thus, even today, the discussion of animal cloning raises a number of legal and socio-moral problems for many people.

From the point of view of technologies that will become key for business and various spheres of life, of course, it is necessary to highlight 3D printing technology, the production of different wearables, technology to healthcare, bioengineering, robotics, gene therapy, neurotechnology, etc.

However, it is necessary to clearly understand the methodology of scientific research, which differs not only by scientific fields, but by scientific schools and countries. First of all, this is the use of various material and technical capabilities of each specific scientist, but the national environment also has an influence, which gives or, on the contrary, attracts the means to implement specific ideas.

Let's consider some problems that are relevant for scientists outside of Ukraine. It has already happened that today science is a pyramid. During the last two decades, there was a period of unsustainable growth. [16] "This widening at the bottom of the pyramid has been essential to maintain the publication output of PIs at the top, who face increasing competition to secure limited government funding". So, say, in Australia, a scientist, having

received a degree, despite his knowledge, becomes a potential unemployed. In addition, the main challenge for researchers today is that in many fields, science is growing rapidly in interdisciplinary.

To succeed in science today means doing well at many non-research-related activities. The continuous fight for grant money while having numerous administrative tasks that young researchers are expected to fulfill results scientists to spend more time with paperwork than actually doing true scientific work. And it seems that a scientist, especially a young one, is busy looking for grants, and the level of scientific knowledge is assessed by the publication in which it is published, and not by real scientific achievements. One of the biggest challenges facing young scientists is the intense competition for research positions and delayed job security. "Research scientists can often only gain secure (or tenured) employment in their late 30s, which is particularly difficult for those with, or wanting to start, young families. This creates particular challenges for young women scientists. Women are also perhaps less attracted to careers, whether in science or any other profession, if they involve unrelenting pressure, competition, long working hours, and uncertainty regarding future employment" [16] A lot of disillusioned youth scientists are forced to adjust their career plans relatively late in life. In general, the reason for this is a tense competitive atmosphere and a certain disappointment in science. The ratings should not become the main indicator of professionalism.

"In 2016, responses were received from 270 scientists at all levels, representing a variety of disciplines, who overwhelmingly believed that the current pressures and incentives for career

survival lead to bad science". [17] This study showed that the biggest problems of modern science, according to scientists of different fields, age and gender, are reduced to three main ones, namely: funding, low level of fundamental research and non-transparency of publications. Scientists need to publish the methods and findings more fully, and share their raw data in ways that are easily accessible and digestible for those who may want to reanalyze or replicate their findings. [18]

Regarding the specific problems of Ukraine in the field of science, according to T. Petrushina [19], they consist in the lack of qualified personnel; underdevelopment of the modern culture of scientific activity; the lack of prestige of the profession of a scientist; "poor knowledge of the English language and insufficient use of the latest information technologies".

Conclusions. Summarizing the main problems in modern science, we can say, based on the analysis, that they are similar in almost all countries. The differences between the problems in different countries lie in their % severity, but they are one and the same: funding of science, social insecurity of scientists, publishing (related to prestigious publications). Until the current culture within scientific research changes, and does so very substantially, the reproducibility of published research will remain unclear to all except the experts.

However, the problems of Ukrainian science have their peculiarities, difficulties in attracting talented young people in science due to the lack of initial conditions; "weak integration of Ukrainian science into the world"; "the role of a donor of scientific and technical potential is imposed on Ukraine from the outside" and finally "the predominance of conjectural aspects over content-

scientific ones. As a matter of fact, the Strategy for the Development of Higher Education of Ukraine [20] is characterized by the established amount of revenues to the special fund based on the results of scientific and scientific and technical works under economic contracts and based on the results of the provision of scientific services per scientific and pedagogical worker at the main place of work in 2032 at least UAH 15,000 , that is, it again involves the search for grants and financing at the expense of business structures.

As for promising research, they concern, first of all, nanotechnology, the IT field, genetic research, which is aimed at overcoming global problems, such as diseases, climate change, and increasing the level of life and work safety. Therefore, the future of science is closely related to the production of different wearables, technology to healthcare, bioengineering, robotics, gene therapy, neutechtechnology and needs adequate funding to promote new ideas.

References:

1. Онопрієнко Ю. Наука у ХХІ столітті: проблеми і перспективи / Ю. Онопрієнко. // Вісник НАН України. – 2007. – №11. – С. 37–51.
2. Kurzweil R. The Age of Spiritual Machines: When Computers Exceed Human Intelligence / Ray Kurzweil. – New York,,: NY: Penguin Books, 1999. – 388 с.
3. Kurzweil R. The Singularity Is Near: When Humans Transcend Biology / Ray Kurzweil. – New York,,: NY:Viking Books, 2006. – 672 с..

4. Наукові установи України / Упорядники: Д.В.Чеберкус, С.М.Мельник, Б.М.Олексюк, Т.К.Кваша, С.В.Карпенко, В.М.Земцева. — Довідкове видання. — Київ : Видавничо-поліграфічне відділення УкрІНТЕІ, 2013. — С. 1-3, 218-220.

5. Антонюк Н. Скільки науковців в Україні та якими були витрати на дослідження. Дані МОН [Електронний ресурс] / Н. Антонюк // Український інтерес. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <https://uain.press/news/skilky-naukovtsiv-v-ukrayini-ta-yakumu-buly-vytraty-na-doslidzhennya-dani-mon-1316626>.

6. Архів Державної служба статистики [Електронний ресурс] // Державна служба статистики. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/16/ Arch_nau_zb.htm.

7. Вища освіта в Україні у 2019 році : статистична інформація. (2020). Київ: Державна служба статистики України. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

8. Архів Державної служба статистики [Електронний ресурс] // Державна служба статистики. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2019/zb/09/zb_nauka_2018.pdf

9. Архів Державної служба статистики [Електронний ресурс] // Державна служба статистики. – Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_nauka_2017.pdf

10. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>

11. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>

12. Наказ МОН № 1466 від 28.12.2018 "Про затвердження тематики наукових та науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2019-2020 роки" [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу:

<https://mon.gov.ua/ua/nauka/nauka/tematika-naukovih-doslidzen-i-naukovo-tehnichnih-eksperimentalnih-rozrobok-mon>

13. Watson K. Top Trends in Science, technology & design [Електронний ресурс] / K. Watson – Режим доступу до ресурсу: <https://www.nowandnext.com/top-trends/science-technology-design/>.

14. The Technology Trends In Life Sciences In 2023 [Електронний ресурс] // TEAM LINCHPIN. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://linchpinseo.com/technology-trends-in-life-sciences/>.

15. Duggal N. Top 18 New Technology Trends for 2023 [Електронний ресурс] / Duggal. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.simplilearn.com/top-technology-trends-and-jobs-article>.

16. The Biggest Challenges Facing Young Scientists. // Elsevier Inc: Cell. – 2014. – №157. – С. 763–764.

17. Barclay E. The 7 biggest problems facing science, according to 270 scientist [Електронний ресурс] / E. Barclay, B. Plumer, B. Resnick // Vox. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.vox.com/2016/7/14/12016710/science-challenges-research-funding-peer-review-process>.

18. John Sumpter. The problems scientists face – by a scientist 2019 <https://www.brunel.ac.uk/news-and-events/news/articles/The-problems-scientists-face-by-a-scientist>

19. Петрушина Т. Стан і перспективи науки в Україні [Електронний ресурс] / Т. Петрушина. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://i-soc.com.ua/ua/news/stan-i-perspektivi-nauki-v-ukraini-za-danimi-sociologichnih-doslidzhen.-naukova-dopovid-t.o.-petrushinoi>.

20. Стратегія розвитку вищої освіти України на 2022-2032 роки [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text>

§3.3 PROBLEMS OF FORCED DISTANCE LEARNING DURING THE PANDEMIC AND WARTIME IN UKRAINE (Potenko L., National University "Odesa Law Academy")

Introduction. The educational experience gained during the COVID-19 pandemic has proved the ability of higher education institutions worldwide to establish training during the quarantine on remote platforms where teachers could test interactive and other forms of distance learning (DL). The pandemic has necessitated the largest and quickest transformation of pedagogic and assessment practice ever seen in contemporary universities. This put pressure on institutional systems of quality assurance and governance as well as increasing workload for faculty and professional staff [1, p. 454]. Nowadays in distance learning, the use of Internet technologies helps tutors to maintain close contact with the students, monitor and adjust their work. Means of remote control are constantly being improved allowing the teacher to quickly measure the level of mastery of educational material, analyze the results, make assessments, write comments.

However, because of the COVID-19 outbreak, many educational institutions were largely unprepared for an emergency transition to distance learning. Teachers and professors, many of whom have spent their entire careers teaching face-to-face, were suddenly forced to adapt to an entirely new teaching paradigm. From a pedagogical perspective, remote education demands a shift towards more active learning methodologies [2]. Both teachers and learners had to master the necessary applications, online educational platforms, video conferencing systems etc. regarded as necessary tools for distance learning and virtual communications.

New skills and abilities are needed to eliminate unjustified loss of time during the educational process. At the same time, quarantine has not only become a restriction but also provided new opportunities. Educational, cultural and scientific projects that were previously unavailable for various reasons have become available online [2].

Presentation of the basic material. In recent researches, DL is examined as an important supporting element in the global educational space that acts as an effective complement to traditional forms of education. In the context of this study it should be noted that different terms have been used to describe the teaching and learning process since the outbreak of the Covid-19 virus. These terms constitute e-learning, online learning, distance education, digital learning, blended learning, remote learning / teaching, online distance education, and emergency remote teaching, forced distance learning etc. It has been claimed that the traditional style of teaching and learning is becoming outdated and that e-learning may even replace traditional teaching methods [3]. COVID-19 enhanced significantly and on an unexpected scale the role and meaning of online education, which has appeared to be the only way of teaching since March 2020 in the majority of universities in the world [4, p. 2]

Kulikowski et al. (2021) investigated "the students' perception of e-learning in the midst of this Covid-19 outbreak". The authors consider this question to be important both for students and for educational institutions because learning processes must be continued even with the various conditions and challenges that are affecting universities [4, p. 4]. For his part, Maguire noted that moving to online learning wasn't easy due to a

range of issues including IT problems, internet access and lack of knowledge around digital teaching resources. By far the most common challenge students reported while learning remotely was staying focused and motivated. With distractions littered around the house, and without the physical delineation between home and school, keeping students engaged is the core of every successful remote learning program [2].

Distance learning, also called **distance education**, is an online learning form of education in which the main elements include physical separation of teachers and students during instruction and the use of various technologies to facilitate student-teacher and student-student communication. [5]. The closure of postsecondary educational institutions induced by COVID-19 brought about many changes to almost all areas of study. In this context, study mostly takes place online and at a distance [6, p. 2]. Distance education is defined as an innovative educational technology in which the leading role belongs to the significant advantage for students [7, p. 80].

The conventional definition of **remote learning** implies learning that does not involve interaction, but some recent definitions refer to it as a new development, involving advanced technology that entails an interactive learning experience in an online educational setup [8, p. 83]. In this regard, “distance learning” refers to formal academic programs that are conducted completely online, while “remote learning” refers to courses that are typically held on campus but have been moved partially online as part of a hybrid class or temporarily online in response to an unforeseen situation [9].

In contrast to experiences that are planned from the beginning and designed to be online, **Emergency Remote Teaching** (ERT) is a temporary shift of instructional delivery to an alternate delivery mode due to crisis circumstances. It involves the use of fully remote teaching solutions for instruction or education that would otherwise be delivered face-to-face or as blended or hybrid courses and that will return to that format once the crisis or emergency has abated [10].

It goes without saying that among numerous modes of technology enhanced learning there are not many that have received in recent studies as much attention as distance learning during the COVID-19 pandemic. However, forced distance learning has not yet been comprehensively investigated. Given the enforced nature of **Online Distant Learning** (ODL), which is a student-centred approach where learning is a result of teaching and study activities, Virtič et al. suggested to adopt the term **Forced Online Distant Learning** (FODL) when referring to learning activities during the closure of the university [3, p. 394]. Summarizing the findings from the study researchers concluded that:

- ◆ among all applications used to learn and communicate learning materials, the biggest jump during the emergency remote teaching occurred in the videoconferencing system, MS Teams, which during the lockdown, was used by almost all students and regularly by only a few before it,

- ◆ there are major differences in teaching large groups of students compared to small groups. Working with small groups of students allows for more individualized teaching and learning experiences,

♦ student satisfaction with ODL statistically significantly influences their continuance preferences towards online learning; however, students' attitude toward online learning does not statistically significantly influence satisfaction with ODL [3, p. 405].

E-learning is not the most preferred way of studying and only 10% prefer 'online only' as a form of teaching, while the blended formula is the most preferred, followed by face-to-face learning [4, p. 2]. Currently, there is a trend toward the digital transformation of education, with the transition to blended forms of education [11]. Blended learning integrates face-to-face teaching with web-based learning, that entails the combination of different methods of delivery, styles of learning, and types of teaching.

The term ***Forced Online Distance Education*** (FODE) combines the well-defined and elaborated term Online Distance Education as a combination of content and pedagogy in an online environment with the mostly unwanted pressure to go online. In the case of COVID-19 lockdown, the transfer of lessons and courses was not carefully planned and organized, and teachers were forced to transfer online what they had on hand with their knowledge and skills to save a study year [12, p. 7080].

Dolenc et al. (2021) in their study "The difference in views of educators and students on Forced Online Distance Education (FODE) can lead to unintentional side effects" presented unbiased insight into the obstacles and benefits of FODE as perceived by students and their educators. The authors reported that in the situation of COVID-19 lockdown many researchers and opinion-makers have found education challenging. In an extremely short

time, they produced numerous papers on the influence of COVID on various aspects of university life [12, p. 7097].

German researchers Drueke et al. (2021) introduced in their collective study "An evaluation of forced distance learning and teaching under pandemic conditions using the technology acceptance model" the methods of "forced" distance learning and teaching within the framework of the technology acceptance model (TAM). In their research, an extended TAM model was used to investigate the acceptance and usage of the students and lecturers of the online teaching and learning offered at a Medical Faculty of a German university in 2020. The students and lecturers were in a very special situation as they were forced to learn and teach with the help of online tools as face-to-face-teaching and -participation was not allowed due to the risk of infection with COVID19 [13, p. 6].

FODE not only seems to be a lifeboat for universities during a COVID crisis, but has the potential to become a new standard, even in situations where the outcomes of such education can be harmful or without measurable benefit [12, p. 7081]. Moving lectures and courses online has not only changed the format of courses but also brought with it several side effects. One of the most often reported side effects of FODE is the impact on students' mental health, with stress, anxiety, and depression being the most commonly reported impacts worldwide [6, p. 9].

The general importance of distance education for the educational process as well as the advantages of and the obstacles to distance education have been the subject of much discussion in a number of recent studies. At the same time, the problems of distance education based on the experience of a country in a state

of open war remain relevant. Since the beginning of a russian invasion, and now, when Ukrainians are forced to study online under martial law remote learning has become the only available tool for distance learning options in some regions. In this regard, we should determine that during the 2022-2023 school year under conditions of war, most students in Ukraine have 3 options: 1) in-person learning, which means learning at school; 2) remote learning, which means learning at home that's organized by their school; 3) homeschooling, which means learning at home that's organized by their parent.

Matviichuk and colleagues (2022) have conducted the survey research on issues of organization and implementation of e-Learning in wartime inside Ukraine. According to the study, educational internet technologies, used during the COVID-19 pandemic as well as during the war in Ukraine, have become even more desirable, mandatory tools, serving as the sole means of organizing the educational process. The authors claim that a substantial number of studies establishing the e-learning potential during the pandemic have already been conducted, but there are not many that investigated issues concerning the effectiveness of e-learning in war zones [14].

In the study "The future of distance education in war or the education of the future (the Ukrainian case study)" Sherman et al. (2022) explored the complex problem of distance education functioning in Ukraine from 2019 (the beginning of the Covid-19 pandemic) and the decisions made already during the russian-Ukrainian war in 2022. Among others this paper investigated such issues as the specifics of the use of distance education in Ukraine, the formation of recommendations for further development of

distance education based on learning the situation in Ukraine. It has been noted that "the aggressive actions of the Russian army and the threat of shelling of educational facilities make the traditional work of educational institutions difficult. Consequently, for Ukraine in the near future, distance learning is an integral part of education of the future" [15, p. 20].

The open military aggression of the Russian Federation against Ukraine poses new challenges to university education, including responding to the loss of the material base, working in dangerous conditions, dispersal of students, etc. The large-scale Russian invasion of Ukraine in February 2022 demonstrated that it is dangerous to study on a regular full-time basis [16]. Obviously, distance education during the war is radically different from the quarantine period. It is another challenge for the administration, the teaching staff and the students of higher education themselves. Therefore, preparation for classes should include elements of support, readiness to immediately stabilize the psychological state, interesting motivational forms, sincere communication [17].

With the onset of war in Ukraine, the number of weaknesses and threats posed by remote learning has increased. In particular, many learners are not psychologically and physically ready to continue their studies. In addition, some students and teachers do not have the necessary domestic conditions to conduct classes (stable Internet connection, powerful computers, a separate room, etc.). Prior to the COVID-19 pandemic outbreak and the start of the active phase of military operations (war) on Ukrainian territory, teachers only used ICT tools "from time to time" (as needed) and in a limited amount. Their arsenal has been far too

limited. Moodle and Google Drive have emerged as the most popular among teachers [14].

We share the opinion that "the main purpose of distance learning during the war is not the assimilation of new knowledge, but psychological support, communication, switching the attention of children and students" [17]. Respectively, it depends on the teacher and lecturer how he will be able to reveal the potential in students for the development of meta-skills, which have latent power and influence on the personality.

In the conditions of the war, the issue of creating a comfortable educational environment and organizing the educational process becomes important, especially for those children who have suffered psychological trauma. With the aim of providing psycho-emotional support to the population during the war, forming pedagogical skills of working with children, with the support of the First Lady of Ukraine Olena Zelenska, the National Program of Mental Health and Psychosocial Assistance has been launched [18, p.8].

An online portal Osvitanow.org designed to help Ukrainians with questions about education during wartime has been launched in partnership with the United Nations Children's Fund (UNICEF) and the Ministry of Education and Science (MES) of Ukraine. This platform also provides information about higher education, psychosocial support, teaching vacancies and help with obtaining educational documents, as well as information on wartime labor relations, how to work in temporarily occupied territories and free teaching tools for distance learning [19]. The MES has recommended that higher education institutions resume classes in a remote or mixed format when the vacation ends, provided that

there are safe conditions to do it. In addition, it recommended introducing special studying conditions (individual schedules, academic leaves) for students serving in the Armed Forces of Ukraine or the Territorial Defense [20].

It is important to notice that the impact of war and violent conflict on education not only reduces the effectiveness of learning environment organization but also has a significant impact on student educational achievement [14]. In other words, despite the difficulties as well as the challenges that today's youth face while receiving education in Ukraine, there are also the effects of war on education such as "the perseverance of Ukrainian youth who take a difficult path to education and attend schools and universities while their country is at war" [21]. Therefore, it is doubtless that "the Ukrainian experience of the functioning of education against the background of the confrontation with the aggressor demonstrates that distance education is of particular importance at present" [22, p. 161].

The use of distance learning technologies in recent years has become not only relevant, but also a vital and integral part of both the Ukrainian education system and the global education industry [23, p. 303]. The COVID-19 pandemic has forced the rapid introduction of not only online communication technologies, but also the filling of various platforms with educational content. The war additionally objectively actualized the continuation of the started activities and their comprehensive deepening.

Conclusions. Distance learning focuses on advanced pedagogical and methodological experience, on the use of the latest and most efficient information and pedagogical technologies both in the Ukrainian education system and the global education

industry as well. However, many educational institutions were largely unprepared for an emergency transition to distance learning. Among numerous modes of technology enhanced learning there are not many that have received in recent studies as much attention as distance learning during the COVID-19 pandemic. An analysis of recent scientific works of Ukrainian and foreign scientists has shown that the issues of forced distance learning are becoming increasingly important and require thorough study. Since the Russian invasion of Ukraine in February, forced distance learning has been about learning in a critical time, surviving in a time of war with all resources available, including offline and/or online, blended learning that ensures the continuity of education in varying delivery modes. The results of the study made it possible to identify the difficulties, shortcomings and advantages of FDL during the Covid-19 pandemic. Possessing a lot of advantages distance learning has features that cause a negative attitude and endanger the success of learning professional skills, in particular under war conditions. The prospects for future research include an investigation of Ukrainian education system, its significant role in rebuilding and recovering post-war education.

References:

1. Brammer, S, Clark, T. (2020). COVID-19 and Management Education: Reflections on Challenges, Opportunities, and Potential Futures. *British Journal of Management*. 31(3), 453-456. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12425>
2. Maguire, T. Overcoming Remote Learning's three Greatest Challenges. In The Educator online. URL: <https://www.theeducatoronline.com/k12/news/overcoming-remote-learning's-three-greatest-challenges/277276>

3. Ploj, Vrtič, M., Dolenc, K., & Šorgo, A. (2021). Changes in online distance learning behaviour of university students during the Coronavirus disease 2019 outbreak, and development of the model of forced distance online learning preferences. *European Journal of Educational Research*, 10(1), 393-411. <https://doi.org/10.12973/eu-jer.10.1.393>
4. Kulikowski, K., Przytula, S. & Sulkowski, L. (2021). Emergency forced pandemic e-learning – feedback from students for HEI management, Open Learning: *The Journal of Open, Distance and e-Learning*. <https://doi.org/10.1080/02680513.2021.1942810>
5. Simonson, M. Distance Learning (n.d.). In Encyclopædia Britannica online. URL: <https://www.britannica.com/topic/distance-learning>
6. Šorgo, A, Crnković N, Gabrovec, B, Cesar, K, Selak, Š. (2022). Influence of Forced Online Distance Education During the COVID-19 Pandemic on the Perceived Stress of Postsecondary Students: Cross-Sectional Study. *J Med Internet Res*. 24(3). <http://dx.doi.org/10.2196/30778>
7. Nalyvaiko, O., Vakulenko, A., & Zemlin, U. (2020). Features of forced quarantine distance learning. *Scientific Notes of the Pedagogical Department*, 1(47), 78-87. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2020-47-09>
8. Torres R. A., Ortega-Dela Cruz R. A. (2022). Remote Learning: Challenges and Opportunities for Educators and Students in the New Normal. *Published by Modestum Publishing Ltd in Anatolian Journal of Education*, Vol. 7, 83-92. <http://dx.doi.org/10.29333/aje.2022.717a>
9. Distance and Remote Learning (DRL) Task Force. In NC State University College of Education online. URL: <https://ced.ncsu.edu/college-resources/distance-and-remote-learning/>

10. Hodges, C. B., Moore, S. L., Lockee, B. B., Trust, T., Bond, M. A. (2020). The Difference between Emergency Remote Teaching and Online Learning. *EDUCAUSE Reviews*. URL: <https://vtechworks.lib.vt.edu/bitstream/handle/10919/104648/facdevarticle.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
11. Artino, Jr. A. R. (2010). Online or face-to-face learning? Exploring the personal factors that predict students' choice of instructional format. *The Internet and Higher Education*, 13(4), 272-276. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2010.07.005>
12. Dolenc, K., Šorgo, A. & Ploj Virtič, M. (2021). The Difference in Views of Educators and Students on Forced Online Distance Education Can Lead to Unintentional Side Effects. *Educ Inf Technol* 26, 7079-7105. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10558-4>
13. Drueke, B, Mainz, V, Lemos ,M, Wirtz, MA, Boecker, M. (2021). An Evaluation of Forced Distance Learning and Teaching Under Pandemic Conditions Using the Technology Acceptance Model. *Front Psychol*.12. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2021.701347>
14. Matviichuk, L., Ferilli, S., Hnedko, N. (2022). Study of the Organization and Implementation of E-Learning in Wartime Inside Ukraine. *Future Internet*, 14(10), 295 <https://doi.org/10.3390/fi14100295>
15. Sherman, M., Puhovskiy, E., Kambalova, Y., & Kdyrova, I. (2022). The future of distance education in war or the education of the future (the Ukrainian case study). *Futurity Education*, 2(3), 13-22. <https://doi.org/10.57125/FED/2022.10.11.30>
16. Aladekomo, A. (2022). Russian Aggression against Ukraine, Sovereignty and International Law. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4064020>
17. Luchaninova, O. (2022). Dystantsiine navchannia studentiv v umovakh viiny: latentna syła metanavychok. [Distance

education of students in conditions of war: the latent power of meta-skills]. *Adaptyvne upravlinnia: teoriia i praktyka. Pedahohika*. Vypusk 13(25). URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/15743/1/Luchaninova.pdf> [in Ukrainian].

18. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist [Education of Ukraine under martial law. Innovative and project activities]: Naukovo-metodychnyi zbirnyk/ za zahalnoiu red. S. M. Shkarleta. (2022). Kyiv-Chernivtsi «Bukrek». 140 p. [in Ukrainian].

19. Education Site Launches for Students and Teachers Shattered by War. In UNICEF Ukraine online. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-release/osvitanoworg>

20. Education and War in Ukraine (February 24 – April 1, 2022). In Cedos online. URL: <https://cedos.org.ua/en/researches/education-and-war-in-ukraine-february-24-april-1-2022/>

21. Brück, T., Di Maio, M., Miaari, S. (2022). Learning the hard way: The effect of conflict on education. *Global Economic Consequences of the War in Ukraine Sanctions. Supply Chain. Sustain.* 32, 175-180.

22. Malimon, O., Malimon, L., Tykhonenko, O., Honcharuk, S., & Guts, N. (2022). Modern European trends in the development of the higher education system in the realities of large-scale military aggression (the experience of Ukraine). *Amazonia Investiga*, 11 (55), 156-162. <https://doi.org/10.34069/AI/2022.55.07.16>

23. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk “Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu” [Informational and analytical collection "Education of Ukraine under martial law]. (2022). Kyiv. URL: <https://drive.google.com/file/d/10Ss2L-9U7GKZa4HCeolmndICZkuHLoP7/view> [in Ukrainian].

§3.4 *ЕКОКАТАСТРОФІЗМ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО*
(Зелененька І.А., Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського, Ткаченко В.І., Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського)

Вступ. У ХХІ столітті екопоезія стала певною літературною домінантою, що втілювала мистецьку концепцію довоєнної України, будучи вихідною з українського пантеїзму, високого модернізму відлигівців, що вповні характеризує творчість Ліни Костенко. Письменниця перейшла від традиційних для постепохи мотивів збереження й відновлення природи до відвертого катастрофізму й апокаліпсизму. Екоестетична концепція Ліни Костенко втілена в найсучасніших її поетичних збірках – «Річка Геракліта», «Мадонна перехресть» (до того ж «Мадонна перехресть» стала своєрідним продовженням «Річки Геракліта»).

Тому **метою розвідки** є дослідження ліричних екорегістрів лірики Ліни Костенко, що виявляють себе у пейзажно-ландшафтній образності Полісся, зосібна, Зони відчуження. Серед **завдань розвідки**: розглянути образи-домінанти «Річки Геракліта», «Мадонни перехресть» Ліни Костенко, катастрофічні й апокаліпсичні мотиви в них. **Об'єкт дослідження** – поезотворчість Ліни Костенко доби незалежності. **Предмет дослідження** – екоапокаліпсична образність поезії Ліни Костенко збірок «Річка Геракліта», «Мадонна перехресть».

Стан досліджень. Екопроблематику лірики Ліни Костенко та її рецепцію у сучасній українській поезії

досліджували Юрій Ковалів [1], Оксана Пахльовська [5], Дмитро Дроздовський [5], Тетяна Філат [8], Вікторія Ткаченко [2, С. 18-19], Ірина Зелененька [3, С. 14-15], однак ліризоване образне осмислення зміщення екобалансу від катастрофізму до апокаліпсизму є, так би мовити, цілиною, що й становить актуалітет нашої розвідки. **Методологічну основу** дослідження становлять аналіз і синтез поглядів на екоестетику, описовий метод, теорія архетипів.

Виклад основного матеріалу. «Річка Геракліта», «Мадонна перехресть» – це збірки, що фіналізують сучасну парадигму виданої творчості Ліни Костенко, передчуття апокаліпсису та постапокаліпсису є філософською основою книг. Письменниця максимально амплітудно розвиває інтонації від екобезпеки до екокатастрофізму, пов'язуючи світові техногенні катастрофи з воєнними в інфернальну тріаду: Хіросіма, Чорнобиль, Фокусіма. Ліна Костенко з властивою їй менторсько-притчевою інтонацією пророкує-натякає, що експериментуючи, людство прирікає себе на загибель, і попри застереження самої природи залишається приречено амбітно-захланним у своїй основі. Про те, що екобаланс в Україні належить рятувати саме українцям, Ліна Костенко оповідає в іронічно-притчевій манері: «Потім, як усі ми, / почула раптом дзвони Фокусіми. / А потім – дзвін Чорнобиля. І зону. / І серце дзвону, де вже й не до дзвону...» (поезія «Коли ганяли голку патифони...») [4, С. 101], загрозливо підсумовуючи риторичним філософським набатом: «Яким він буде, наш наступний дзвін?..» [4, С. 101], що справдився, із огляду на найсучасніші події.

Із 90-х років ХХ ст. Ліна Костенко пише про Чорнобиль не лише як про національну травму, а як про державний спазм; екологічна й техногенна катастрофа переростає у персональну трагедію, персоналізується техногенність через жіноче «я». Письменниця знаходить аргументи для переосмислення Євангелія та Апокаліпсису на українському ґрунті й переконливо доводить, що Україна й українці спокутують провину за співучасть у створенні тоталітарної імперії.

Серед найсучасніших поезій Ліни Костенко, оприлюднених поза збірками, є образок, у якому свідомість українців іще не є універсально екологічною, а постає катастрофічною, такою, яка приймає війну: «І жах, і кров, і смерть, і відчай, / І клекіт хижої орди, / Маленький сірий чоловічок / Накоїв чорної біди» [7]. Авторка відкрито звинувачує алегоризованого лідера, якого подає завуальовано, але впізнавано: «Це звір огидної породи, / Лох-Несс холодної Неви. / Куди ж ви дивитесь, народи?! / Сьогодні ми, а завтра – ви...» [7]. Цей твір, із дарчим підписом авторки, написаний від руки на початковій сторінці подарункового видання вибраних віршів Ліни Костенко, презентованому батальйонові «Київська Русь» на початку воєнних дій на сході України, засвідчує намагання авторки універсалізувати людське сумління, повернути все цивілізоване суспільство у бік ідеї порятунку світу й відвернути від споживацтва.

Незмінною у віршах Ліни Костенко як двотисячниці залишається любов до природи Полісся, співпереживання, плекання ідеї болісного відновлення Чорнобиля, Зони відчуження, з'являється образ Чорнобиля 2, радіолокаційної

станції, покрізь призму яких виписується образ України (образ трагічного фатуму й дому авторки, святості родової та національної пам'яті, презумпції довкілля як буття), разом із тим авторка транслює себе як господиню, захисницю-менторку всього живого навколо, почувається то захищеною, то не захищеною. У художньому світосприйнятті Ліни Костенко екоестетичними є образи села, саду, міста, хати, лісу, поля, ріки, саме їх символічно захищає лірична героїня, занурюючись то в молитву, то в медитацію, експериментує зі зміною часопростору, від мікроклімату взаємин особистості з природою до усвідомлення самоті у Всесвіті.

Тому не випадково лірична героїня збірки «Мадонна Перехресть» є аналітиком, у багатьох рядках навіть скептиком (у збірці «Річка Геракліта» вона – спостерігач); у медитації «Хто я?» лірична героїня постає не лише аборигенкою (як це було в образах «Річки Геракліта»), а «стеблинкою гравітаційного поля...» [4, С. 5], тобто екзистенційним мікро у макро. Дихотомії з ланцюгової форми переходять у кільце: оселя – Полісся – Україна – Усесвіт – бездомність – самоть. Лірична героїня знаходить прихисток у «зеленому домі», який символізує не лише улюблені форми ландшафту авторки (ідеться про ліс, поле, сад), а й ототожнює себе з ним, переосмислює себе як екомікро в екомакро, дорікаючи людському суспільству в тому, що її екзальтація – вимушена, оскільки на велелюдді вона відчуває себе самотньою, тому перевтілюється почасти в образ Гюго у старому маяку, у чорнобильський ліс.

Тому в медитації «Віки живуть в старому фоліанті...» [4, С. 15] модельовано образ планети в легі, «із

людством на плечі...» (порівняємо, принагідно, збірка віршів Івана Малковича називається «Із янголом на плечі»). Авторка то дистанціюється від Чорнобиля й радіації в родинних образах, у філософських спостереженнях, у світотворчих замальовках про те, що буде «після» катастрофізму, межі якого розмиті, незмінно повертаючись до екодискурсу й до власної ролі в ньому як мисткині (транслюємо це на прикладі двострофної мініатюри-замальовки зі збірки «Річка Геракліта»): «Час поле тихою сапою. / На світі бойня і гризня. / А я іду до водопою, / веду крилатого коня...» [5, С. 271], при цьому стійкість природи – відмінна від стійкості жінки-деміургині: «Ріки немає. Русло всохло. / Дно каламутне і брудне. / І кінь здригається. І охло / іще раз в душу ремигне» [5, С. 271].

Можливо, саме тому літературної героїні (як і душа зрілої авторки) «...шукає не прощення – прощ...» [6]. Чорнобильський дощ, образних форм і символічних варіацій якого чимало в так званій Костенковій поезії катастрофізму – не лише апокаліпсичний набат, це образ-комплекс, що має ознаки антропоморфні, пов'язаний зі спогадами: «А дощ шепочеться із листям, / як я з тобою уночі...» [6].

Роздуми письменниці часто афористичні, у яких народний та індивідуальний досвіди перманентно поєднані з фантазмагоріями: «Життя – це божевільне раллі...» (цикл «Летючі катрени») [5, С. 263]. Загострення афористичної кінцесвітності простежуємо від збірки «Річка Геракліта» до збірки «Мадонна перехресть», у якій підсумовано досвід ХХІ століття: «У наших лісах блукають вже інші люди» [4, С. 25], «Життя – великий цейтнот». У передчутті ланцюга

національних катастроф авторка підсумовує так: «Благословенна кожна мить життя...» («Страшний калейдоскоп») [4, С. 7]. У ретроспективній поезії «Навшпиньки повертаюся в ті дні...» екоестетизм завуальовано в темі родинності, в особистісному: «І донечка росте...», «І син малює квіточку зорі...» [4, С. 14].

Для ліричної героїні найсучасніших віршів Ліни Костенко зі збірок «Річка Геракліта» й «Мадонна перехресть» трагедія Чорнобиля як етап українського катастрофізму протиставлена етнопростору, в якому історична пам'ять, діаноестичні цінності, ретроспекції з дитинства. Опираючись на особливості протиставлень, поезії зі згаданих збірок можна кваліфікувати й класифікувати так:

1) твори з мотивами екотолерантності та з ідеєю екобалансу: «Стоять жоржини мокрі-мокрі...» [4, С. 60], «Коти, зайці, ведмедики, лисиці...» [4, С. 13];

2) твори з мотивами екоробінзонади: «Труханів острів» [4, С. 78]; «Вже третій день живу у лісі...» [4, С. 71];

3) твори з мотивами екопам'яті: «Я виросла в Київській Венеції...» [4, С. 71], «Чомусь пам'ятаю, що річка звалася Леглич...» [4, С. 57], «Акварелі дитинства» [5, С. 246];

4) твори з мотивами екоевристики: «Три принцеси» [4, С. 29], «Ранесенько, акації не спали...» [5, С. 269], «Старий годинникар» [4, С. 19], «У запічку гномик плямає...» [4, С. 244];

5) твори з мотивами ретроскоекоестетизму: «Акварелі дитинства» [4, С. 45], «В дитинство хочу, там усе моє...» [37, С. 240], «Стоїть у ружах золота колиска» [5, С. 245];

6) екопанно: «Заходить сонце за лаштунки лісу...» [4, С. 193], «Пекучий день... Лісів солодка млява...» [5, С. 254], «Готичні смереки над банями буків...» [5, С. 274].

Екоміфи та екоідеали, що всмоктують у себе образи материзни й батьківщини, дому й дитинства, бабизни й дідизни переростають у образні комплекси із горизонтальними й вертикальними образами, з асоціативними змішуваннями, особливо, на основі колористики: «світає світ в терновому галуззі...» [5, С. 270], «... хатка, як біла мушля...» [4, С. 244], «Черніг сідає в чорний човен і ставить чорні ятері...», «...золотаве звечоріння в зелених кучерях сосни...» [4, С. 45].

Від ретроспекцій письменника легко переходить до одивнених екоодкровеннь, урешті одивнення починають втягувати в себе комплекси образів історичної та культурної пам'ятей та екосистеми сучасності: «А я люблю зеленого слона...» [4, С. 13], «...дзвеніли сміхом, сонцем і гітарами балкончиків причалені гондоли...» [4, С. 71], «дім за хмарами бузку...» [4, С. 17], «старий тремтячими руками ловив секунди крильце золоте...» [4, С. 19]. Комплекс екоісторичної пам'яті ліричної героїні, заснований на символах, образах і деталях, у яких закодовано відчуття, передбачення та спостереження за світом, можна кваліфікувати в такій частотній послідовності:

1) чуттєво-субстанційна образність: «Щасливиця, я маю трохи неба...» [4, С. 157], «Сороко, не кричи! Я в лісі не стороння...» [4, С. 79];

2) акцентна візуалізація: «Виходжу в сад, він чорний і худий...» [4, С. 51] «Сніги і ніч. І ліс дорогу пише...» [5, С. 127];

3) інтерпретація кольорової гами, від традиції до змішувань і фантазмагорій: «Стояла груша, зеленів лісочок...» [5, С. 221], «Рожеві сосни...» [4, С. 82];

4) тактильні варіації, латентна тактильність або відсутність тактильності: «Сумує хата, бо вона вже пуста...» [4, С. 52], «Стоять жоржини мокрі-мокрі» [5, С. 241];

5) аудіальність образності, акустичне підсилення: «Летять на землю груші, як з рогаток...» [5, С. 214], Малина, м'ята, дим і димарі...» [4, С. 243], «Старої казки пісня лебедина...» [5, С. 237].

Класичним зразком моделювання екобалансу в поезії є образок Ліни Костенко «Українське альфреско», це, із одного боку, об'ємна чуттєва протокартина, національне панно з імпресіоністичними й сюрреалістичними мазками. Однак на початку твору, як у його завершенні, помічаємо не просто візіонерство, а екоказковість: «Над шляхом при долині, біля старого граба, / де біла-біла хатка стоїть на самоті...» [5, С. 213]. Із розвитком оповіді авторка вдається до прийомів екопритчевості: «Я знаю, дід та баба – / це коли є онуки, / а в них сусідські діти / шовковицю їдять» [5, С. 213].

Однак у назві поетичного твору є вказівка на стильові особливості його виконання – авторка натякає, що це словоживопис, похідний від альфреско як техніки традиційного настінного живопису. Ми не спостерігатимемо у строфах образка за якимось новітнім нанесенням водяної фарби на попередньо зволожену штукатурку, письменниця увиразнює ретроспективу філософськими мазками, непомітно для читача вплітаючи в екоестетику кінцесвітні мотиви: «Дорога і дорога лежить за гарбузами. / І хтось до когось їде тим шляхом золотим. / Остання в світі казка сидить під образами. / Навшпиньки виглядають жоржини через тин...» [6].

Ліна Костенко застосовує кадрування на основі образно-символічного часово-просторового екоалгоритму:

- 1) хата,
- 2) хлів,
- 3) тин,
- 4) дорога,
- 5) шлях.

Наступний екоалгоритм становлять образи-символи української флори й фауни (орнітоморфи):

- 1) любисток,
- 2) жоржини,
- 3) патлашки,
- 4) вишні,
- 5) гарбузи,
- 6) лелека.

Найменш численним є екоалгоритм із образами, що містять семантичне поле родинності:

- 1) дід,
- 2) баба,
- 3) онуки,
- 4) діти.

Хоч вони й нечисленні, проте безпосередньо пов'язані з виписуванням традиційного для мислення Ліни Костенко українського ельдорадо, одивнення: «Там повен двір любистку, / цвітуть такі жоржини, / і вишні чорноокі / стоять до холодів...» [4, С. 213].

Екорегістри традиційної для Ліни Костенко, незалежно від періоду творчості, світлої печалі містяться, як правило, у метафоричних узагальненнях щодо збереження родинного,

національного, світового екобалансів – прикінцеві: «Остання в світі казка / сидить під образами. / Навшпиньки виглядають / жоржини через тин...» [4, С. 213].

Чорнобильська природа в поезії Ліни Костенко 90-х років ХХ століття й у 10-20-х роках ХХІ століття антропоморфізована, апокаліпсична й урешті – постапокаліпсична, яка поступово повертає собі втрачений екобаланс, схожа до людини, котра змушена відселитися з тридцятикілометрової Зони відчуження, але повертається туди бодай мисленнєво; відтак авторка уже не вбачає межі «між зоною й не зоною»: «День нахмурить нічню. / Переглянутьсь зорі. / Озирнеться комета. / Заплачуть дощі, / що Земля вже пустельна. / І ріки вже хворі, / і немає ж куди / повертатись душі...» [4, С. 186].

За допомогою часто використовуваного образу реактора Ліна Костенко не спекулює читацькою свідомістю, а гіпертрофує в межах індивідуальної прогностики, переосмислюючи реактор як Україну з могильником ядерних відходів: «...той чорний реактор – / і пекло, і трон. / Він спить на піску підібгавши коліна. / І сниться йому в ореолі ворон / вже вся Україна, вже вся Україна...» [4, С. 297].

Висновки. Отже, катастрофізм поезії Ліни Костенко – це екокатастрофізм, що опирається на осмислення екодисбалансу, на філософію екоестетики й на ідею відновлення світового екобалансу, у першу чергу, через відновлення Чорнобильської зони. Витворюючи екопанно сучасної України через варіації з мікро- й макрообразами, із горизонтальними й вертикальними символами, серед яких домінують флора й фауна Полісся, письменниця одивнює,

прогнозує довкола всього, що уособлює стратегію збереження планети, країн, народів і культури, фокусуючи особливу увагу на ілюструванні українських катастроф.

Список використаних джерел:

1. Антологія української поезії другої половини ХХ сторіччя. Автор передмови та упорядник текстів Ю. Ковалів. Київ : Гранослов, 2001. 432 с.

2. Zelenenka I., Krupka V., Poliarush N., Tkachenko V. Modern ukrainian literature of Vinnytsia region in the context of the problems of definition of the genes and the framework of the general experience. The scientific heritage : The journal is registered and published in Hungary. Budapest, 2020. P. 5, № 43. S. 16-22.

3. Зелененька І. «Чиї це ілюзії стенають плечима, якого народу...» : Тарас Мельничук і літературний процес 60-90-х років в Україні. Вінниця : «Едельвейс і К», 2008. 152 с.

4. Костенко Л. Мадонна перехресть. Київ : Либідь, 2012. 112 с.

5. Костенко Л. Річка Геракліта : поезії. Передмова О. Пахльовської, післямова Д. Дроздовського. Київ : Либідь, 2011. 336 с.

6. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. Київ: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2015. 416 с.

7. Ліна Костенко передала неопубліковану поезію бійцям АТО. Кореспондент.net. 19 березня 2015.

8. Філат Т. «Особливості художнього трактування трагедії Чорнобиля в ліриці Ліни Костенко. Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». 2017, № 2. С. 162–173.

§3.5 РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ МАЙБУТНІХ СОЦІОЛОГІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ В АКАДЕМІЧНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ (Марчук І.П., РГФ ОНУ ім. І.І.Мечникова)

Вступ. Потреба у професійній соціологічній освіті й перспективних напрямках її подальшої модернізації, яка посилюється щороку, дає підстави по-новому поглянути на рівень і якість підготовки майбутніх соціологів, зокрема в аспекті формування професійно важливих якостей.

Істотно, що хоча психолого-педагогічні аспекти модернізації вищої професійної освіти за рахунок оновлення педагогічних технологій знайшли своє досить повне віддзеркалення в роботах А.Алексюка, В.Андрющенко, С.Батишева, Н.Борисової, А.Вербицького, В.Глузмана, Н.Давидова, Т.Дмитренко, А.Каганова, Л.Кондрашової, Н.Крилової, В.Кузьмінського, А.Нікітіна, А.Новикова, З.Решетової, В.Сластьоніна, Г.Суходольського та ін., аспект вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціологів у цілому залишається маловивченою, а проблема формування професійно важливих якостей є нагальною та недостатньо представленою в науково-педагогічних дослідженнях. Обумовлено це тим, що багато відомих практикуючих соціологів, які паралельно з науковою здійснюють викладацьку діяльність на соціологічних факультетах провідних вищих навчальних закладів України та зарубіжжя (А.Бороносєв, М.Буданова, В.Добренєков, Г.Зборовський,

В.Нечаєв, Г.Осипова, Н.Победа, В.Подшивалкіна, Г.Силласте, В.Ядов, Є.Головаха, М.Чурилов, С.Максєв, В.Бакіров, Ю.Яковенко, та ін.), в основному надають увагу розкриттю сутнісних рис змісту соціології як науки на різних історичних етапах, висвітленню особливостей процесу інституціоналізації соціологічної науки й соціологічної освіти, аналізу вітчизняної та зарубіжної соціологічної спадщини. При цьому досить рідко аналізуються актуальні проблеми професійної підготовки майбутніх соціологів, завдання і цілі її подальшого розвитку, інноваційні методи та форми організації.

Проте формування нової моделі соціологічної освіти в умовах глобалізації й інформатизації суспільства на основі оновлення державного освітнього стандарту істотно змінює наочне поле соціологічних дисциплін: розвиваються нові галузі соціологічної науки (управлінське консультування, зв'язки з громадськістю, іміджелогія, реклама і т.д.), вивчення яких підвищує попит на соціологів у багатьох сферах суспільного життя. У свою чергу, радикальні зміни вимог до соціолога як фахівця, з урахуванням єдності фундаментальної й спеціальної підготовки, роблять актуальною проблему формування в нього професійно важливих якостей у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

У зв'язку з цим підкреслимо, що професійна підготовка майбутніх соціологів у вищих навчальних закладах не повною мірою відповідає їх майбутнім виробничим та управлінським функціям, а проблема формування професійно важливих якостей, відповідних вимогам сучасного ринку праці, ще далека від свого конструктивного вирішення. Одну з причин цього ми вбачаємо в тому, що навчання майбутніх соціологів

загальнонауковим, професійно орієнтованим і спеціальним дисциплінам у багатьох вищих навчальних закладах виконує тільки традиційну функцію передачі минулого соціального досвіду й поки ще не оволоділо випереджаючою функцією, тобто їх орієнтацією на майбутню виробничу діяльність, загальну й професійну культуру. Традиційна система викладання, що склалася, орієнтована на “замкнуті” навчальні дисципліни. Майбутні соціологи часто не розуміють глибинної суті своєї професійної діяльності, істинного значення й значущості в ній ряду навчальних дисциплін, що вивчаються. У зв’язку з цим у даний час загострилися суперечності: “між абстрактним предметом навчальних дисциплін і реальним предметом майбутньої професійної діяльності соціологів; між індивідуальним способом засвоєння майбутніми соціологами змісту освіти і колективним характером їх професійної праці; між традиційними формами організації навчально-пізнавальної діяльності майбутніх соціологів та інноваційними формами їх професійної діяльності; між необхідністю підготовки професійно компетентних, мобільних і конкурентоспроможних соціологів та недостатньою розробкою дидактичного й методичного забезпечення цього процесу” [1].

У зв’язку з цим видається конструктивною ідея організації процесу професійної підготовки майбутніх соціологів на концептуально технологічній основі контекстного підходу, що забезпечує природний зв’язок засвоєних ними знань, умінь і навичок із майбутньою професією та дозволяє ефективно формувати в них професійно важливі якості особистості. З метою

підтвердження гіпотези було проведено дослідження відповідно до тематики, передбаченої планом науково-дослідної роботи кафедри педагогіки Одеського національного університету імені І.І.Мечникова “Концептуальні засади та психолого-педагогічні підходи до визначення методологічної сутності і дидактичного структурування інноваційних технологій навчання у вищій школі” (№0101U008291). Авторкою досліджувався аспект формування професійно важливих якостей майбутніх соціологів у процесі контекстного навчання.

Основні положення, висновки та результати дослідження були оприлюднені на міжнародних (“Проблеми особистості у сучасній науці: результати та перспективи дослідження”, Одеса, 2005 р.; “Інтеграція гендерного підходу в сучасну науку і освіту: результати і перспективи”, Одеса, 2005 р.; “З питань методики викладання іноземної мови, пам’яті професора В.Л.Скалкіна” Одеса, 2005 р., 2007 р., 2009 р; “Інформаційно-комунікаційні технології навчання”, Умань, 2006 р.; “Сучасний український університет: теорія і практика впровадження інноваційних технологій”, Суми, 2007 р.; “Управління якістю підготовки фахівців”, Одеса, 2007 р.; “Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу”, Одеса, 2008 р.) науково-практичних конференціях, щорічних наукових конференціях викладачів та обговорювалися на методологічних семінарах аспірантів Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського та Одеського національного університету імені І.І.Мечникова впродовж 2004-2022 рр.

Основні положення й результати дослідження опубліковано в 29 наукових і навчально-методичних працях, з яких 15 одноосібних статей у провідних фахових наукових виданнях з педагогіки, 1 посібник у співавторстві, 1 методичні рекомендації.

Виклад основного матеріалу. Достовірність результатів дослідження забезпечувалася теоретико-методологічним обґрунтуванням його вихідних положень; використанням апробованого діагностичного інструментарію; експериментальною перевіркою гіпотези, висновків і рекомендацій; використанням комплексу методів дослідження, адекватних його предмету, меті, завданням і логіці розв'язання проблеми; всебічним якісним і кількісним аналізом одержаних даних та їх зіставленням із педагогічною практикою вищої школи щодо формування в майбутніх соціологів професійно важливих якостей.

Під час експериментального дослідження ефективності формування професійно важливих якостей майбутніх соціологів у процесі контекстного навчання розкрито сутність педагогічного експерименту щодо впровадження моделі контекстного навчання; описано процедури якісного й кількісного аналізу даних.

У дослідженні зазначено, що відповідно до розуміння змісту професійної підготовки майбутнього соціолога та значення формування його професійних якостей, доцільно виокремити культурологічний (В. Волович, А. Навроцький, Н. Победа), діалогічний (І. Бех, І. Зязюн, Л. Кондрашова, М. Мануїльський, В.Паніотто), індивідуально-творчий (В. Добренєкова, Г. Зборовський, В. Нечаєв, В. Подшивалкіна та ін.) та

особистісно-діяльнісний підходи (Г. Іконнікова, М. Комарова, Ю. Рещнік, Г. Саганенко та ін.).

Отже, здійснений аналіз філософських, педагогічних, психологічних та соціологічних наукових доробок щодо визначення сутності професійних якостей дали підстави розуміти під професійними якостями соціолога сукупність діалектично взаємопов'язаних властивостей особистості як суб'єкта професійної діяльності, затребуваних вимогами суспільства до фахівців цієї професії, сформованих завдяки власної активності на основі біопсихологічних властивостей. Професійні якості соціолога зумовлюють ефективність його професійної діяльності та визначаються стійкістю (а не ситуативністю актуалізації), суттєвістю, кінцевістю (їх не можна розкласти на інші властивості) й спостережливістю (рівень їх сформованості може бути продіагностований).

На підставі здійсненого аналізу нормативних документів, що визначають вимоги до професійної підготовки майбутнього соціолога (Державний стандарт вищої освіти за спеціальністю “Соціологія”, освітньо-кваліфікаційна характеристика, професіограма), характеристики професійної діяльності соціолога та експертного опитування, в якому взяли участь 27 провідних учених-соціологів, у дослідженні презентована авторська система професійних якостей, що ґрунтується на п'яти основних сферах самореалізації соціолога: 1) професійного (соціального) пізнання, 2) професійного спілкування, 3) професійної праці, 4) професійної творчості та 5) духовного розвитку.

Сфера професійного (соціального) пізнання представлена блоком інтелектуальних (дослідницьких та

прогностичних) якостей соціолога, що забезпечують виконання ним інформаційно-аналітичної, науково-дослідної, прогнозувально-проектувальної діяльності. Сфера професійного спілкування соціолога - блоком його комунікативних (перцептивних, інтеракційних та інформаційно-мовленнєвих) якостей, що визначають реалізацію експертно-консультативної, просвітницької та організаційно-виконавчої діяльності. Сфера професійної праці соціолога в єдності її миследіяльнісного й організаційно-діяльнісного аспектів забезпечена блоком фахових, зокрема мотиваційних (професійна спрямованість), емоційно-вольових (професійна усталеність) та виконавчих (цілеспрямованість, відповідальність, упевненість, організованість, наполегливість) якостей соціолога. Сфера професійної творчості соціолога забезпечується переліком креативних якостей. Сфера духовного розвитку соціолога, охоплюючи акмеологічний період його життєдіяльності, тобто фази його входження, утвердження й самовираження в професійній діяльності, представлена відповідними морально-етичними якостями, серед яких виокремлено громадянську відповідальність, толерантність, принциповість, чесність, коректність.

У дослідженні визначено критерії сформованості професійних якостей майбутнього соціолога: 1) усвідомлення сутності професійних якостей, механізмів їх актуалізації; 2) розвиненість усіх підсистем професійних якостей соціолога: інтелектуальної, комунікативної, фахової, творчої та морально-етичної.

Зазначено, що відповідно до тривалості та динамічності, а також психологічних закономірностей розвитку

властивостей особистості, процес формування професійних якостей майбутнього соціолога має містити три етапи: орієнтувальний, імітаційний та перетворювальний.

Здійснений аналіз науково-теоретичних основ дослідження професійних якостей майбутнього соціолога створив підґрунтя для визначення організаційно-педагогічних умов, що забезпечать успішність їх формування в процесі професійної підготовки у вищих навчальних закладах.

Відповідно до представленої концептуальної моделі, професійна підготовка майбутнього соціолога має ґрунтуватися на положеннях контекстного навчання (за А. Вербицьким). Оскільки саме контекстне навчання, ґрунтуючись на орієнтирах гуманістичної педагогіки, передбачає: максимальне наближення професійної підготовки до реалій майбутньої професійної діяльності; впровадження практико орієнтованих форм, методів та засобів навчання; формування здатності майбутнього фахівця аналізувати, прогнозувати й проектувати траєкторію власного професійного шляху; розвиток професійних якостей. Збагачення провідних положень контекстного навчання ідеями педагогічного менеджменту (О. Цокур) дозволило визначити позицію і роль викладача як менеджера професійної підготовки, студента-соціолога - як менеджера самоосвітнього процесу. Це передбачає реалізацію таких принципів: індивідуальної значущості знань, умінь і навичок, що набуваються майбутнім соціологом; послідовного переходу від навчальної через квазіпрофесійну до професійної діяльності; проблемного і діалогічного спілкування в системах “студент - викладач”, “студент - студент”; ігрового

моделювання й рольової перспективи; диференційованого підходу; єдності навчання й виховання; відкритості – обґрунтованого використання різних технологій навчання.

Основним завданням запропонованої педагогічної технології є підвищення якості професійної підготовки майбутніх соціологів з урахуванням європейських стандартів освіти за допомогою використання дидактичних ресурсів і можливостей контекстного навчання. Особистість студента як майбутнього фахівця, тобто суб'єкта професійно-особистісного розвитку, моделювалась як така, яка б забезпечувала рівень “упередженого” включення в процеси пізнання й оволодіння професійною діяльністю. Це робило можливим засвоєння майбутнім соціологом змісту професійної освіти не шляхом механізму засвоєння інформації в готовому для запам'ятовування вигляді, а в процесі його власної інтелектуальної, пошукової, емоційно-вольової, мовленнєвої й творчої активності, спрямованої на предмети та явища навколишнього світу, які створені в процесі розвитку людської культури. У зв'язку з цим суть формування професійно важливих якостей майбутніх соціологів у процесі контекстного навчання ми вбачали в тому, щоб максимально забезпечити трансформацію одного типу діяльності (пізнавального) в інший (професійний) із відповідною зміною наявних потреб і мотивів, цілей і дій (вчинків), а також педагогічних засобів, умов і можливостей. Моделюючи технологію дій викладача вищої школи, який розглядався як третій необхідний елемент даної педагогічної технології, ми убачали суть його професійної ролі (як менеджера процесу навчання) у взаємодії із студентами, у процесі здійснення

широкого переліку функцій, починаючи від маркетингових досліджень ринку освітніх послуг і ринку праці, пошуку інновацій і закінчуючи моніторингом якості освіти. При цьому під час моделювання діяльності викладача ми перевагу віддали наступним принципам контекстного навчання: єдність навчання й виховання особистості майбутнього соціолога як професіонала; індивідуальна значущість знань, що здобуваються ним; цілісне уявлення про вибрану професійну діяльність; послідовний перехід від навчальної через квазіпрофесійну до професійної діяльності; проблемне й діалогічне спілкування; диференційований підхід; ігрове моделювання.

Моделюючи зміст професійної підготовки майбутніх соціологів, ми, спираючись на державний освітній стандарт, мали намір створити цілісне уявлення про майбутню професію. У зв'язку з цим ми зробили спробу навчати по-новому, тобто не за логікою навчального предмета, а за логікою актуальних освітніх потреб майбутніх соціологів, викликаних змінами в їх життєвій, суспільній і професійній практиці. Запозичуючи інноваційні знахідки новаторів освіти (А.Валіцької, Н.Победи, В.Подшивалкіної, О.Філіпової та ін.), у програмний матеріал ряду загальнонаукових та професійно-орієнтованих предметів було внесено нові теми або розділи, викликані потребами оновлення й розширення функцій професійної діяльності майбутніх соціологів.

Ми, вслід за А.Вербицьким [2], виділили три базові форми діяльності: навчальна діяльність академічного типу з провідною роллю лекції й семінару; квазіпрофесійна діяльність (аналіз конкретних ситуацій, ділові ігри та інші

форми); навчально-професійна діяльність (виробнича практика, курсове й дипломне проектування). Крім того, враховуючи той факт, що освіта повинна закласти в особистість механізми взаєморозуміння, спілкування, співпраці, оскільки саме соціальний аспект адаптації найбільш складний для випускника соціологічного факультету, ми в процесі підготовки майбутніх соціологів до активного включення в професійну діяльність мали намір моделювати не тільки її предметний, але й соціально-культурний контекст. Крім того, враховуючи необхідність переходів основних форм діяльності студентів-соціологів від нижчих до вищих, ми передбачили й те, що процес формування в них професійно важливих якостей у межах контекстного навчання має динамічний характер. У зв'язку з цим було умовно виділено три етапи педагогічного експерименту. Із метою вияву ефективності дидактичного забезпечення було реалізовано методику діагностичних зрізів (початкового, проміжного й завершального), яка вибудовувалася на засадах критеріального підходу.

Припущення, що для формування в майбутніх соціологів професійно важливих якостей ефективніше використовувати технологію контекстного навчання як спеціально організованої системи професійної підготовки, вимагало перевірки його достовірності експериментальними даними. До початку формувального етапу педагогічного експерименту був реалізований констатувальний етап, метою якого було визначення первинного рівня розвитку професійних якостей майбутніх соціологів. Для цього були застосовані такі діагностичні методи як: метод самооцінки та експертної

оцінки, експрес-методика придатності до професії “Соціолог” (Академія педагогічних наук України), методика діагностика мотивації досягнення (А.Мехрабіан), адаптованої методики діагностики професійної усталеності (З. Курлянд). Кількісні та якісні показники, отримані на констатувальному етапі експерименту, дали змогу зробити висновок про загальний низький рівень розвитку професійних якостей у майбутніх соціологів

На різних етапах дослідно-експериментальної роботи взяли участь 310 студентів-соціологів Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Безпосередньо до формувального етапу педагогічного експерименту було залучено 104 студента-соціолога: три експериментальних групи (ЕГ1 – 25 студентів, ЕГ2 – 24 студенти, ЕГ3 – 26 студентів) та контрольна група (КГ – 29 студентів).

Суть формувального експерименту полягала в тому, щоб на основі наповнення змісту навчання особистісним значенням за допомогою викладання кожної навчальної дисципліни з орієнтацією на відтворення предметного й соціального контекстів професійної діяльності, з використанням імітаційного моделювання конкретних умов і динаміки професійного середовища, застосування форм, методів і засобів, які забезпечують поступове зближення й перехід здобувачів освіти від навчально-пізнавальної через квазіпрофесійну до навчально-професійної діяльності, сприяти успішному формуванню професійно важливих якостей. Спеціальному спостереженню піддавалися обсяг (масштаб) і насиченість (концентрація) використання форм,

методів і засобів контекстного навчання в процесі формування професійно важливих якостей майбутніх соціологів.

Контекстне навчання розуміється нами як процес взаємопов'язаної діяльності викладача й студентів – майбутніх соціологів, у якому за допомогою всієї системи дидактичних форм, методів і засобів моделюється предметний і соціальний зміст професійної діяльності, а засвоєння знань як знакових систем накладено на канву цієї діяльності. Саме це наповнює процес навчання особистісним значенням, створює можливості для формування мети і її реалізації, розгортання діяльності від минулого через теперішній час до майбутнього, тобто від навчання до праці. Як логічний наслідок, навчання в умовах контекстного навчання не замикається саме на собі – вчитися, щоб здобути знання, а виступає тією формою особистісної активності майбутніх соціологів, яка забезпечує формування в них професійно важливих якостей особистості. Тому переваги контекстного підходу до підготовки майбутнього соціолога, на нашу думку, зумовлені тим, що в його організації здійснюється застосування системи дидактичних форм, методів і засобів, які забезпечують послідовне зближення й перехід від навчально-пізнавальної діяльності студента до професійної діяльності фахівця (через квазіпрофесійну та навчально-професійну діяльність) із відповідною зміною потреб і мотивів, цілей, дій (вчинків), засобів і результатів.

Формувальний етап експерименту проводився за варіативною схемою під час викладання дисциплін гуманітарного циклу з урахуванням міждисциплінарних зв'язків, що дозволило відстежити вплив на рівень

сформованості професійних якостей майбутнього соціолога таких чинників, як термін використання форм, методів та засобів контекстного навчання, їх обсяг (системність) і насиченість (систематичність).

У порівнянні з контрольною групою, процес професійної підготовки в якій був традиційним, орієнтованим переважно на пояснювально-ілюстративне викладання навчальних дисциплін та репродуктивний спосіб формування знань, умінь та навичок, навчання майбутніх соціологів у трьох експериментальних групах здійснювалося на основі реалізації принципів контекстного навчання за висхідною динамікою використання його методів, форм та засобів від першого курсу до п'ятого, включаючи гуманітарні та психолого-педагогічні дисципліни з метою формування професійних якостей. При цьому контекстним навчанням у мінімальному обсязі були охоплені майбутні соціологи першої експериментальної групи (ЕГ1), засоби, форми й методи якого використовувались при викладанні курсу “Іноземної мови професійної спрямованості” (І-УІ семестри – 972 години). У другій експериментальній групі (ЕГ2), контекстне навчання впроваджувалося під час викладання іноземної мови (І-УІ семестри – 972 години) та педагогіки (УІ семестр - 108 годин). У третій експериментальній групі (ЕГ3) контекстним навчанням охоплювалося викладання як вказаних вище гуманітарних та педагогічних дисциплін, так і проведення педагогічної (УІІ семестр - 144 години) та виробничої практик (УІІІ семестр – 216 годин).

Оскільки формування професійних якостей майбутнього соціолога у процесі контекстного навчання передбачало

реалізацію трьох основних моделей навчання: семіотичної, імітаційної та соціальної, то найсприятливіші умови для їх використання були створені саме в рамках викладання англійської мови професійної спрямованості. Так, цілеспрямоване використання семіотичної моделі переважно на початку нової теми дозволяло максимально використати систему завдань, що передбачають роботу майбутнього соціолога з іншомовним текстом. Це сприяло усвідомленому привласненню іншомовної знакової інформації. Предметний контекст навчально-пізнавальної діяльності становив письмовий або усний текстовий виклад навчальних проблем і завдань. Одиницею роботи майбутнього соціолога в цьому випадку була іншомовна мовленнєва дія. Серед завдань, що включалися в імітаційну модель організації навчально-пізнавальної діяльності майбутнього соціолога, найчастіше використовувалися: 1) завдання на корекцію та усунення іншомовних мовленнєвих бар'єрів професійного спілкування (що сприяло формуванню здатності майбутнього соціолога адекватно висловлювати свої думки іноземною мовою, розуміти репліки співрозмовника, реагувати на них, виражати згоду або незгоду, виявляти головне, доповнювати, узагальнювати думку і т.д.). Для цього моделювалися типові комунікативні ситуації іншомовного професійного спілкування соціолога із зарубіжними партнерами (ситуації презентації наукових доповідей і повідомлень, дискусій за круглим столом, ситуації спільної професійної діяльності з вироблення соціальних проектів і т.д.), які були орієнтовані на формування професійних якостей майбутнього соціолога; 2) завдання, спрямовані на розвиток професійних якостей

майбутнього соціолога, необхідних для дискусійного обговорення професійних проблем із використанням прийомів активного слухання в процесі ведення діалогу іноземною мовою; 3) завдання, спрямовані на вивчення соціокультурного компонента на основі текстів, що відображали особливості традицій, менталітету носіїв англійської мови, ділового етикету тощо, і демонстрували традиційні форми звертання, ведення кореспонденції і т.д.; 4) квазіпрофесійні завдання, що містили вправи психокорегувального змісту, спрямовані на самоаналіз і самодіагностику професійних якостей майбутнього соціолога за допомогою використання вербалізованої рефлексії, емпатійного сприйняття учасників групи й отримання повноцінного зворотного зв'язку та підтримки. Навчальні завдання, включені в соціальну модель, одержували динамічне розгортання в спільних групових і колективних формах роботи майбутніх соціологів.

У другій та третій експериментальних групах форми, методи та засоби контекстного навчання впроваджувалися під час викладання дисципліни “Педагогіка”. У процесі реалізації авторського модуля “Професіоналізм особистості та діяльності майбутнього соціолога” було забезпечено: усвідомлення студентами-соціологами сутності їх професійних якостей, які представлені у професіограмі та психограмі; ефективний розвиток тих особистісних властивостей, що утворюють усі підсистеми професійних якостей майбутнього соціолога.

Під час педагогічної практики перед майбутніми соціологами третьої експериментальної групи відповідно до змісту формульованого експерименту ставилися такі завдання:

навчитися виокремлювати професійні ситуації, характерні для діяльності викладача як менеджера освіти й організатора культурно-дозвільної діяльності студентів. Зміст виробничої практики передбачав актуалізацію сформованої системи професійних якостей майбутнього соціолога у реальних виробничих ситуаціях. Рефлексія студентів щодо процесу формування та саморозвитку професійних якостей забезпечувалась організацією науково-дослідної роботи (написання тез доповідей на наукові студентські конференції, кваліфікаційної роботи з запропонованої тематики).

Аналіз результатів формувального етапу педагогічного експерименту засвідчив, що відбулися значні позитивні зміни у рівнях розвитку професійних якостей майбутніх соціологів. Це виявилось у позитивній динаміці коефіцієнтів сформованості: інтелектуальних (дослідницьких та прогностичних); комунікативних (перцептивних, інтеракційних та інформаційно-мовленнєвих); фахових (професійної спрямованості, діловитості та професійної усталеності); творчих та морально-етичних якостей. Діагностика рівня розвитку професійних якостей майбутнього соціолога здійснювалася в спеціально змодельованих навчально-професійних ситуаціях на основі бланка діагностичної анкети методом рейтингу, який припускає єдність самооцінки й експертної оцінки двох компетентних суддів (викладачів).

Лонгітюдний характер педагогічного експерименту (8 років) потребував здійснення трьох діагностичних зрізів: констатувального, проміжного та контрольного, результати яких представлені у таблиці 1.

Таблиця 1

**Динаміка коефіцієнтів сформованості професійних
якостей майбутнього соціолога експериментальних та
контрольної груп до та після формувального етапу
експерименту**

Професійні якості	Групи											
	Експериментальні						Контрольна					
	ЕГ1			ЕГ2			ЕГ3			КГ		
	Конст.	Проміжн.	Контр.	Конст.	Проміжн.	Контр.	Конст.	Проміжн.	Контр.	Конст.	Проміжн.	Контр.
Інтелектуальні якості	0,27	0,47	0,39	0,27	0,57	0,60	0,31	0,66	0,68	0,29	0,32	0,34
Комунікативні якості	0,24	0,40	0,42	0,26	0,60	0,70	0,27	0,67	0,75	0,29	0,31	0,32
Фахові якості	0,25	0,49	0,54	0,26	0,53	0,64	0,27	0,71	0,74	0,27	0,39	0,50
Творчі якості	0,23	0,43	0,49	0,24	0,54	0,63	0,26	0,65	0,72	0,26	0,39	0,47
Морально- етичні якості	0,29	0,49	0,64	0,25	0,59	0,72	0,24	0,64	0,79	0,26	0,46	0,54
Загальний коефіцієнт сформованості професійних якостей	0,26	0,46	0,50	0,26	0,57	0,66	0,27	0,67	0,74	0,27	0,37	0,43

Розподіл студентів в кожній з трьох експериментальних і контрольній групах щодо інтенсивності вияву інтелектуального потенціалу по закінченню формувального експерименту був принципово різним. Так, якщо у першій експериментальній групі (ЕГ1), в якій контекстним навчанням було охоплено викладання тільки

окремих навчальних дисциплін (іноземна мова, ділова українська мова), інтелектуальні якості виявилися на рівні коефіцієнта 0,47, то у другій та третій експериментальних групах, в яких контекстним навчанням було охоплено більшість дисциплін, відповідно, інтелектуальні якості виявилися на рівні коефіцієнтів 0,57 і 0,69. На відміну від експериментальних груп, інтелектуальні якості, що входять у структуру інтелектуального потенціалу майбутніх соціологів, що навчалися у контрольній групі (КГ), виявилися менш інтенсивно - на рівні величини коефіцієнта 0,32 бали. Різниця між виявленими коефіцієнтами була відчутна, оскільки складала величину 0,15-0,37.

Подібна залежність була виявлена і за іншими професійно важливими якостями майбутніх соціологів. Так, якщо у першій експериментальній групі (ЕГ1) комунікативні, фахові, творчі і духовно-моральні якості виявилися, відповідно, на рівні коефіцієнтів 0,45, 0,49, 0,43 і 0,49, то у другій (0,60, 0,53, 0,54 і 0,59) та третій (0,67, 0,71, 0,65 і 0,64) експериментальних групах означені якості виявилися ще більш інтенсивно. На відміну від експериментальних груп, означені якості у студентів контрольної групи (КГ) виявилися менш інтенсивно - на рівні величин коефіцієнтів, відповідно, 0,31, 0,39, 0,39 і 0,46. Різниця між загальними коефіцієнтами була відчутна, оскільки складала величину 0,14-0,18 балів. Це означало, що на динаміку формування професійно важливих якостей майбутніх соціологів суттєво впливає термін, інтенсивність і систематичність використання засобів контекстного навчання.

Таблиця 2

**Дані третього - завершального діагностичного зрізу
щодо сформованості професійно важливих якостей
майбутніх соціологів**

Професійно важливі якості майбутнього соціолога	Групи			
	Експериментальні			Контрольн а
	ЕГ1	ЕГ2	ЕГ3	КГ
1.Логічні якості 2.Евристичні якості	0,43 0,35	0,62 0,58	0,71 0,65	0,35 0,32
Коефіцієнт сформованості інтелектуального потенціалу (КІП)	0,39	0,60	0,68	0,34
3.Перцептивні якості:	0,31	0,68	0,76	0,30
4.Інтерактивні якості:	0,27	0,68	0,75	0,29
5.Інформаційно-мовленнєві якості	0,69	0,73	0,79	0,37
Коефіцієнт сформованості комунікативної культури (Ккк)	0,42	0,66	0,75	0,32
6.Професійна спрямованість	0,45	0,74	0,83	0,37
7. Діловитість: цілеспрямованість відповідальність упевненість організованість наполегливість	0,57 0,70 0,53 0,60 0,58 0,46	0,62 0,72 0,57 0,60 0,58 0,57	0,76 0,76 0,65 0,74 0,72 0,66	0,55 0,61 0,56 0,57 0,56 0,46
8.Професійна усталеність	0,45	0,71	0,83	0,42
Коефіцієнт сформованості професійного потенціалу (Кпп)	0,49	0,69	0,76	0,44
9.Творча активність	0,49	0,63	0,72	0,47
10.Потенціал професійного саморозвитку	0,64	0,72	0,79	0,54
Загальний коефіцієнт сформованості професійно важливих якостей	0,53	0,71	0,80	0,45

Висновки. Аналіз емпіричних даних третього - завершального діагностичного зрізу переконливо засвідчив ефективність реалізованих в процесі проведення формувального експерименту засобів, форм і методів контекстного навчання щодо формування професійно важливих якостей майбутніх соціологів. Застосування методу парних порівнянь дало змогу стверджувати про статистичну значущу різницю коефіцієнтів сформованості професійних якостей майбутніх соціологів експериментальних груп ($t=2,14$ при табличному значенні 1,86). Крім того, отримана статистично значуща різниця загальних коефіцієнтів сформованості професійних якостей майбутніх соціологів експериментальних та контрольної груп свідчить про правильність гіпотези дослідження. При цьому було очевидним, що значніших результатів досягли студенти третьої експериментальної групи, в якій контекстним навчанням було охоплено викладання як загальнонаукових, так і профільних дисциплін. Це свідчило про те, що системність і систематичність використання форм, методів і засобів контекстного навчання майбутніх соціологів суттєво підвищує ефективність процесу формування у них професійно важливих якостей. Таким чином, досягнуті в експериментальній вибірці студентів результати щодо успішного формування в них професійно важливих якостей правомірно розглядати як закономірний наслідок реалізації моделі контекстного навчання, що передбачає наповнення змісту навчання особистістним сенсом за допомогою викладання кожної навчальної дисципліни з орієнтацією на відтворення предметного і соціального контекстів професійної діяльності

майбутніх соціологів, імітаційного моделювання конкретних ситуацій щодо динаміки їх виробничого життя, застосування форм, методів і засобів, що забезпечують поступове зближення і перехід студентів від навчально-пізнавальної через квазіпрофесійну до навчально-професійної діяльності.

Визначено, що ефективність формування професійних якостей майбутнього соціолога забезпечується реалізацією сукупності організаційно-педагогічних умов: орієнтації професійної підготовки на концептуальну модель формування професійних якостей майбутнього соціолога у процесі контекстного навчання; реалізації положень контекстного навчання у професійній підготовці майбутнього соціолога; спрямованості змісту дисциплін гуманітарного циклу професійної підготовки майбутнього соціолога на формування його професійних якостей. Методичної основою реалізації зазначених організаційно-педагогічних умов стали: спецкурс “Формування професійних якостей майбутнього фахівця у процесі контекстного навчання”, модуль до курсу “Педагогіки” “Професіоналізм особистості та діяльності соціолога”, “Посібник з англійської мови” для студентів-соціологів. Значною мірою сприяли формуванню професійних якостей майбутнього соціолога у процесі контекстного навчання проведення педагогічної та виробничої практики, активізація їх науково-дослідницької роботи.

Тим самим, проведений вище аналіз результатів формувального експерименту повністю підтвердив правомірність висунутої гіпотези дослідження.

Проведене дослідження дає можливість на якісно новому рівні вирішувати актуальні питання щодо вдосконалення

змісту, форм і методів професійної освіти майбутніх соціологів загалом і щодо формування в них професійно важливих якостей зокрема. Водночас його результати не вичерпують усієї повноти їх висвітлення і не претендують на всебічне розкриття названої проблеми. Подальшого дослідження потребують питання щодо стандартизації та інноватизації вищої професійної освіти на рівнях бакалавріату та магістратури.

Список використаних джерел:

1. Марчук І. Аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду становлення й розвитку професійної соціологічної освіти. *Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського*. 2008. № 12.С. 55-60.
2. Вербицкий А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. Москва: Высшая школа, 1991.215 с.
3. Reform of Higher Education in Europe / ed. by J. Enders, H. F. de Boer, D.F. Westerheijden. Sense Publishers, 2011. 198 p.
4. Про освіту [Електрон. ресурс] : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145VIII// Верховна Рада України : [сайт]. – Текст. дані – Київ, 2017. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> <http://old.mon.gov.ua/files/normative/2017-06-14/7579/metodlistdopochatku2017.2018navchroku.pdf>.
5. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021 – 2031 роки. – URL:http://www.reform.org.ua/proj_edu_strategy_2021-2031.pdf.
6. Critical Perspectives on Internationalising the Curriculum in Disciplines / ed. by W. Green, C. Whitsed. Sense Publishers, 2015. 310 p.

7. Буланова М. Социологическое образование в Объединенной высшей школе – университете г. Касселя (Германия). *Социально-политический журнал*. 2001. № 3. С. 43-51.

8. Leask B., Bridge C. Comparing internationalisation of the curriculum across the disciplines: Theoretical and practical perspectives. *Compare: A Journal of Comparative and International education. Special Issue: Contemporary Issues on the Internationalisation of Higher Education: Critical and Comparative Perspectives*. 2013. No 43. P. 80–101.

9. Прокопенко І. Ф., Євдокимов В. І. Педагогічна технологія. Харків: Основа, 1995. 105 с.

10. Сущенко Т. Педагогізація управління професійною підготовкою освітян з позицій планетарного мислення. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2010. № 59. С. 365-372.

11. Освітнє лідерство: від теорії до практики: монографія / авт. кол.; за наук.ред. В. Р. Міляєвої; Київський університет імені Бориса Грінченка [Електронне видання]. – Київ; Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2021. – 296 с. – URL: [https:// elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659](https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/36659).

12. Победа Н. Социотехнические аспекты современного социологического образования в Украине. Харьков: Основа, 1995. 170 с.

§3.6 «ЛЕКСИКОН ІНТИМНИХ МІСТ» ЮРІЯ АНДРУХОВИЧА
ЯК ПРОСТІР ВЗАЄМОДІЇ НОМО ERRATICUS І НОМО
EROTICUS (Опришко Н.О., Харківський національний
автомобільно-дорожній університет)

Вступ. Більшість дослідників схилиються до думки про відмінність постмодернізму в його українській версії від загальноєвропейської постмодерністської традиції другої половини ХХ століття (Р.Барт, Ж.Бодрійяр, Ю.Крістева, Ж.Дерріда, Ж.Дельоз, Г.Маркузе, М.Фуко, тощо). Так, Тамара Гундорова вважає, що винятково українська модель постмодернізму виникає на тлі переоцінки у вітчизняній літературі двох міфів – модернізму й імперіалізму і може бути співвіднесена із комунікативною теорією модернізації, що асоціюється з інверсією офіційних і традиційних культурних форм і засвоєння структур масової культури [3]. Більш того, на думку дослідниці, українська проза кінця ХХ століття є «своєрідним суперменсько-богемно-синівським реваншем щодо «кастрованого» тоталітаризмом материнського тіла української культури» [3, С. 139-140], вписуючись у контекст притаманної постмодернізму філософії тілесності і водночас концентруючись на власному культурно-історичному досвіді як інфінітному джерелі усіх своїх варіацій і девіацій.

Найбільш яскравою фігурою цього культурно-естетичного явища є, на нашу думку, Юрій Андрухович. Творчість письменника завжди викликала досить жваве обговорення, починаючи з перших оповідань, опублікованих у 1989 році («Зліва, де серце») та закінчуючи останнім романом

«Радіо Ніч» (2020). Літературний доробок його отримував найрізноманітніші оцінки – від тотального захоплення до абсолютного заперечення творів у контексті української літератури. Але тим важливішою є багатовекторність розуміння постмодерністського досвіду Ю.Андруховича, адже це дозволить не лише відстежити унікальність вітчизняного формату сучасного тексту, але й утвердити його місце в контексті європейської та світової культури на тлі євроінтеграції нашої держави в політичній, економічній та інших сферах.

Примітно, що попри значну кількість літературознавчих розвідок, присвячених роботам Ю.Андруховича, лише деяка частина науковців окреслює основним вектором свого дослідження саме еротику в текстах письменника. Між тим в постмодернізмі, у тому числі й вітчизняному, еротичний дискурс не просто стає ідеальною територією для постмодерністських шукань, а й зумовлює їхню природу: Ерос, проникаючи у всі сфери людського буття і на всі рівні художнього тексту, обертає їх на нову цілісність, але й відмежовує один від одного у їхньому прагненні до віднаходження втраченої рівноваги.

Специфічне постмодерністське бачення любові-еросу, яке, з одного боку увінчується її зведенням до сексу, а з іншого апологізує, підкреслюючи її провідну роль у становленні людини, і на рівні філософських, і на рівні художніх ландшафтів говорить про виняткову різновекторність і дифузність цього поняття. В контексті постмодерністської відмови від логоцентризму сучасна та пост-сучасна любов прочитується через призму

ризоматичності, тобто цілком може бути артикульована в дусі номадологічного проєкту.

Виклад основного матеріалу. Номадологія (від дав. гр. νομάς – кочівник) – своєрідна світоглядна концепція, запропонована Ж.Дельозом і Ф.Гваттарі у розквіт європейського постмодернізму (1970 – 80-і роки), яка демонструє відмову від моделі світу, заснованої на бінарних опозиціях, і пропонує натомість принцип ризоматичності – нелінійності, ацентрованості, нестабільності та нефінальності. Номадологія передбачає співіснування у сучасному світі «осілої» культури, притаманної західній цивілізації, та «кочової» (номадичної), залишаючи за останньою перспективу подальшого розвитку, адже мистецтво «осілого типу культури вичерпало себе, позбуваючись майбутнього» [9, С. 397]. Водночас ризома («кореневище») стає метафорою нового типу культури, позаяк, розвиваючись одночасно скрізь і у всі боки, вона є відкритою для всієї множини смислів, у тому числі й у площині тексту, а відтак зможе задовольнити потреби номадичного мислення навіть за умови постмодерністського розсіяння смислів (Р.Барт). Таким чином, ризоморфна номадична культура позбувається упорядкованості космосу, культурним втіленням якого була книга в класичному її розумінні. Натомість, змішуючи різні цінності та дискурси, час і простір, стає аналогом хаосу, без ієрархії та чітко окресленого порядку. Простір, у якому подорожує номад, трансформується, стає плоским, ніби плато, «простором контакту, радше тактильним, аніж візуальним, на протигагу розлінованому просторі Евклідової геометрії» [9, С. 412]. Це простір мінімальних дистанцій, який можна експлуатувати, лише

пересуваючись ним, і неможливо досягнути, просто спостерігаючи за ним звіддала, тому існування номада – завжди рух всередині такого простору, максимальне «залучення у процес варіації» [9, С. 413].

Подібне «залучення», рух у площині власного тексту прямо в процесі створення романного часу і простору можна спостерігати в різних роботах Ю.Андруховича, проте особливо чітко номадологічний рух територією роману бачимо в «Лексиконі інтимних міст» (2011). Оскільки письменник формує власну стратегію творчості навколо опозиції геополітики та «геопоетики», міста у «Лексиконі» втрачають своє винятково географічне значення, стаючи елементами простору книги так само, як і на шляху номада тимчасові пункти призначення, що окреслюють його маршрут, самі належать цьому маршрутові, а не навпаки.

З іншого боку, місто як одна з точок такого номадичного простору асоціюється із «жіночим-як-Іншим» (Е.Левінас), а саме – із матір'ю, прагнення до якої неусвідомлене з точки зору змістовного уявлення. Герой роману трансформується із класичного номада-кочівника на вічного мандрівника, Номо Erraticus, і його блукання різними хроносами й топосами структуроване постійним, нездоланим прагненням безпеки та свободи, що їх можна отримати тільки в середовищі материнсько-жіночому. Еротично-чуттєвий потяг до міста, окреслений у назві роману, «інтенсивно-інцестуальний», за визначенням самого Андруховича, поступово трансформує блукача в Номо Eroticus, чий ландшафт шукань дому перетворюється на новий варіант актуалізації підсвідомості, котрий забезпечує інтенсивне пересування територіями

творення постмодерністського тексту, і це «рух до свого початку та перетерпіння себе в ньому... налаштованість до власного вибору себе як вільної істоти у події зустрічі з Іншим» [5, С. 124]. Таким чином, інцестуальний зв'язок із містом постає як історія створення роману про місто, як історія тексту, літератури та культури взагалі (причому для Андруховича саме місто є територією культури, її творення та згасання).

У номадологічному світі маршрут Номо Erraticus – повна протилежність дороги у традиційних моделях історій про подорож архетипічного героя. Він не має чітко окресленої мети (повернення, пошук, служіння, спокушання, розвага тощо), як і ландшафт довкола немає чітко окреслених меж, не розділений мурами, парканами або цивілізаційними заборонами. Маршрут, за яким пересувається Номо Erraticus, розділяє людей на відкритому просторі, вільному й неупорядкованому, у просторі індивідуальних подій, де немає місця «Іншому», навпаки, де виникає бажання за всяку ціну «уникнути зіткнення» [8, С. 162]. Повне заперечення досвіду Іншого, розкрите безпосередньо у назві роману Андруховича, декларує остаточний занепад концепції «смерті автора» (Р.Барт) і повернення його у простір тексту – в інтимний простір лексику (що, на відміну від словника, завжди пов'язаний із особистісно-суб'єктивним досвідом, а не загально-об'єктивною реальністю).

Але чи є сам цей досвід реальним? Уже в епіграфі до «Лексику інтимних міст» письменник окреслює стратегію свого писання: «Автор настільки заплутався у переходах між реальним та вигаданим, що про всяк випадок оголошує

витвором власної уяви всіх дійових осіб, а також усі історії, ситуації та, зрештою, й міста цієї книжки» [1, С. 4]. У наведеному фрагменті розкривається властивість ризому проростати одночасно в усі боки, а відтак властивість існувати у тому числі й на перетині традиційної та нелінійної моделей культури, у тексті, де співіснують і співпрацюють художня вигадка і те, що насправді було в житті автора. Це підтверджує і форма оповіді, обрана письменником: роман-пазл як метафора фізичної близькості з одного боку стає жанром, здатним розкрити ірраціонально-інстинктивні спрямування героя, а з іншого – можливістю створити нову містифікацію в межах постмодерністської гри. Читача теж залучено до цієї гри, адже, як зазначає Андрухович в одному з інтерв'ю, «письменник... завжди має право називати речі по-іншому. Це таке запрошення для читача – викрий мене, дешифруй. Пиймай мене за руку і звинувать. Це ж і є контакт, ми ж усі його прагнемо» [7].

Автор пропонує читачеві варіанти такого дешифрування, один із яких зафіксований уже в назві роману: «Лексикон інтимних міст». У площині постмодерністських шукань інтимність, яка традиційно вважається здатністю людини вступати у близькість із собі подібними, перетворюється з природної риси на функціонально-конструктивне досягнення людини. В такому разі інтимність із містом можна пояснити як певну стратегію самотрансформації у контексті еротичних стосунків. І то не дивно: Homo Erraticus імпровізує, аби позбутися одноманітності, і через це Homo Eroticus проявляється в новому аспекті. Адже інтимність тут – не власне любовні переживання на тлі подорожі різними

локаціями та ландшафтами, а швидше створення роману про любов до міста (до землі), яку кочівник обживає і привласнює, «зростається з цим простором» [9, С. 460]. Про експансію всієї землі в даному випадку говорити не варто: автор чітко окреслює перелік обраних ним локацій і навіть обмежує їх рамками алфавіту (зрештою, «лексикон» – один із видів словника), але кількість міст, перелік яких подано в тексті, все одно вражає, як і ризоматична інфінітність можливих прочитань авторського дискурсу: «Композиційно нова книжка Андруховича нагадує атлас світу. Тут разом зшиті аркуші з різноманітними картами, які не схожі одна на одну. Лиш іноді фрагмент однієї трапляється на іншій. В той самий час у карт спільна легенда. Та й позначають вони умовно Землю – це пакт між атласом і його читачем» [6, с. 215]. У номадологічному проєкті пост-сучасності «територія більше не передує карті й не переживає її. Віднині карта передує території – прецесія симулякрів – саме вона породжує територію» [2, С. 105].

Описані в тексті Андруховича реальні міста видаються фантастичними, а постійно присутні в їхніх описах алюзії та перехресні посилання об'єднують весь корпус «Лексикону» в один спільний ландшафт, різнокольоровий, ніби зображення країн на політичній мапі світу. А з іншого боку, навіть визнаючи свою любов до подібних мап, Андрухович констатує: «Попри всю мою любов до них, я так і не навчився функціональному ставленню – вони для мене були й залишаються швидше такою собі фантазійною сумішшю, гібридом літератури й малярства, назви і візії, й аж ніяк не засобом для знайдення правильного шляху» [1, С. 10]. У

притаманній собі манері Андрухович вдається до самоцитування. Це дозволяє перетнутися різним топосам (текстам), створеним одним автором: якщо у просторі номада відстань між пунктами маршруту мінімальна, Номо Erraticus взагалі нівелює цю відстань, адже нероздільно володіє усіма топосами, в усіх їхніх проявах. Хоча принцип номадичного мислення тут цілком відповідає стратегії «Лексикону інтимних міст», в якому «біографію доводиться розбити вдрузки, а географію хоча б місцями суттєво спотворити. Я написав «місцями»? Це правильно. Ця книжка про міста, які стали чимось більшим – вони стали Місцями, причому особистими, мов ерогенні зони, й інтимними. Місцями, ознакованими на мапах як міста» [1, С. 10].

Таким чином, уже не людина за типовою у постмодернізмі стратегією редукується до тіла, а саме місто стає тілом, відтак подорож Номо Erraticus між містами перетворюється на пошук материнської любові, інцестуальної за своєю суттю, а сам блукач перетворюється на шукача любові та задоволення, Номо Eroticus. Місто як територія постійного взаємопроникнення духовного й тілесного, правди й вигадки, доступного й прихованого стає не лише метою інцестуального пошуку героя, але й центром його особистого світу, точніше мапи вигаданого ним і лише для нього світу-симулякру. І це знову повертає нас до поняття ризоми, чий сталі характеристики – це «змінна картографія, мінливість і різновекторність» [10, С.24]

Стихії, замкнені в місті як його невід’ємна частина, теж стають територією, яку прагне захопити, підкорити і зрештою «детериторіалізувати» (О.Секацький) Номо Erraticus. Так,

вода стає ідеалізованим втіленням жіночого й материнського, до якого прагне повернутися Номо Eroticus. Подібним чином сприймається у «Лексиконі» вологе повітря, яке слугує ланкою, що поєднує людину із природою-матір'ю, а також землею-матір'ю (кожним окремим містом, інтимно важливим і для Номо Erraticus, і для Номо Eroticus). Таким же вологим, чуттєвим стає в романі Юрія Андруховича голос як засіб вербалізації всіх сказаних про кохання слів. Голос міста може бути вогким, як повітря, сповненим чуттєвістю, ніби вологою, і тоді процес приговорювання слів ототожнюється з актом плотської любові, і розуміння такої мови стає рівноцінним любовному екстазу: «Але їхні телефонні голоси дійсно теплі й вологі, якісь аж вагінальні, а їхня англійська зворушує своєю східнослов'янською наспівністю, щось наче «вуд ю лайк ту хеф сам гуд тайм зис найт?». Кожні чверть години новий дзвінок іншим голосом, але з тим самим текстом, щось наче «вуд ю лайк ту міт сам бютіфул леді, мейбі ту ор трі?». Невже вони справді вміють розмовляти вагінами? Адже ротом просто неможливо цього вимовити – «бютіфул леді» [1, С. 227].

Проте чуттєвість – це насамперед жіноче тіло, і в тексті «Лексикону» воно накладається на ландшафти, якими подорожує Номо Erraticus/ Номо Eroticus, вгадуючись у них так само, як вгадується інцестуальне бажання повернення до материнського лона в обожненні води: «Я споглядав австрійські коров'ячі пагорби за вікном і вкотре думав про взаємозалежність людини та ландшафту. (Гаразд, насправді я думав про Суккуб та про всі її ландшафти)» [1, С. 251]. Цілком доречно цитата, якщо розглядати «Лексикон інтимних

міст» як ризоморфну структуру, в якій «лінії постійно переходять одна в одну» [10, С. 27]: місто стає водночас корелятом материнського тіла і тожсамістю тексту, такого собі особистого дискурсу Номо Erraticus / Eroticus. Писання у місті / про місто уподібнене до фізичної близькості настільки, що ці два процеси можуть в Андруховича безроздільно поєднуватися: «Тут я обмежуся лише заувагою, що Львів на той час був містом, яке я знав. У своїх писаннях про нього я йшов усе далі – в тому сенсі, в якому дедалі досвідченіший коханець іде все далі в любовощах зі своєю дівчиною, все тонше розуміючись на всіх її стогонах і схлипах та їхніх відтінках» [1, С. 76]. Справді, ризоморфність досвіду Номо Erraticus і передбачає оцю можливість інфінітної кількості нових трансформацій із «перманентною креативною рухливістю» (Ж.Дельоз), що не потребує чітких меж для переходу одного в інше (блукання – у текст, а тексту – в любовний акт). І хоча любов традиційно перебуває поза межею пізнання, прописана любов пізнається й усвідомлюється у ризоморфному, нелінійному середовищі, оскільки «якщо ви хочете щось розповідати, то повинні знати про це «щось» набагато більше, ніж зможете розповісти» [1, С. 77].

З іншого боку, дійсність Номо Erraticus / Eroticus, отого мандрівника-блукача любовними ландшафтами чужих міст і власних текстів, є такою ж нелінійною та варіабельною, як і саме ризоморфне середовище. Жодна теза, проговорена, чи-то прописана у «Лексиконі інтимних міст», не лише не претендує на безапеляційну достовірність, а навпаки від самого початку несе в собі перспективу містифікації. Наприклад, оскільки остання цитата насправді з розділу «Венеція» (місто, де автор,

за його ж власними словами, на той час провів неповну добу), всезнання перетворюється на чергову симуляцію з тих, до яких час від часу вдається Андрухович, пишучи свій роман про роман із містом. Тобто лінійна («деревоподібна») та нелінійна («ризоморфна») моделі дійсності переплітаються у химерному поєднанні справжності та симуляції, проростаючи одна крізь іншу. Черговий приклад – рефлексія Андруховича з розділу «Денвер»: «Любов до джазу є однією з найпоширеніших симуляцій цього світу. Насправді на ньому є лише двоє-троє людей, здатних любити джаз. Але є мільйони таких, котрі стверджують, наче вони його справді люблять. І серед цих мільйонів сотні тисяч таких, які вже навіть самі повірили в те, що вони справді люблять джаз. Просто його прийнято любити – от і все» [1, С. 123]. Імовірно, тут автор розмірковує про симуляцію любові так само, як у Венеції – про симуляцію знання, приходячи до висновку: чим більше людей відчувають / переживають, прописують / проговорюють любов, тим менше людей володіють нею насправді. Зрештою, і номад, за Ж.Дельозом і Ф.Гваттарі, не володіє дорогами, якими блукає: його зв'язок із землею створює лише детериторіалізація, а сама земля перестає існувати, «перетворюється на ґрунт, на опору під ногами» [4, С.185]. Проте Homo Erraticus /Eroticus, одночасно і автор, і герой «Лексикону інтимних міст», прагне залишити за собою право володіти – якщо не фізичним простором, то принаймні текстом. На думку Андруховича, це поза всяким сумнівом текст про місто, текст-місто, замкнений у собі, але безкінечно відкритий для інтерпретацій: «Таким чином, роман не матиме ні кінця, ні початку, його можна буде читати з

будь-якої сторінки, найважливіше – звершити цикл і знову дійти до неї, після чого виявиться, що на тому місці вже якась інша історія, бо поки читач пересувався по колу, деякі оповідачі пішли геть разом із власними історіями, на їхньому ж місці з'явилися нові. Такий роман може помістити в собі все – як може помістити його Львів. Назва роману – «Ротації» [1, С. 264]. Примітно, що даний текст (як то зрозуміло, із розділу «Львів») може бути авторською версією міфологічної ідеї повернення того ж самого, оскільки Номо Erraticus заперечує одноразовий характер буття, протестує проти диктатури часу і прагне змінити усталений порядок речей.

Висновки. Як бачимо, номадологічний проєкт, запропонований Ж.Дельозом і Ф.Гваттарі у другій половині ХХ століття, знаходить своє відображення не лише в новітній європейській філософії, але й у численних культурно-мистецьких моделях, зокрема й у літературних текстах. При чому, на наш погляд, саме роман-пазл «Лексикон інтимних міст» українського письменника-постмодерніста Ю. Андруховича стає ідеальним ландшафтом для втілення такого проєкту. З іншого боку, хоча простір роману і є винятково ризоморфним середовищем із закладеним у ньому потенціалом до постійних трансформацій, породження безлічі смислів та їхнього розсіювання, герой втрачає ознаки «номадичної сингулярності», принаймні у розумінні Ж. Дельоза. Це вже не кочівник-номад, який рухається від однієї до іншої точки свого шляху, детериторіалізуючи його, а радше Номо Erraticus (людина-блукач), що підкорює простір через написання дискурсу мандрів. І оскільки цей дискурс зафіксований у локусі інтимності, номадичне «Erraticus»

частково трансформується у традиційно постмодерністське Egoticus, перетворюючи текст про подорож містами на любовний текст, який відтак може бути прочитаний у сфері проявлення постмодерністської чутливості.

Список використаних джерел:

1. Андрухович Ю. Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики/ Юрій Андрухович. – К.: Meridian Czernowitz, Майстер книг, 2011. – 480 с.
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Жан Бодрийяр. – М.: «Добросвет», 2000. — 387 с.
3. Гундорова Т. Постчорнобильська бібліотека. Український літературний постмодерн / Тамара Гундорова. – К.: Критика, 2005. – 390 с.
4. Делёз Ж. Трактат о номадологии. Перевод и предисловие Валерия Мерлина / Ж. Делёз, Ф. Гваттари // Новый круг. – 1992. – №2. – С. 183—187.
5. Левінас Е. Між нами. Дослідження. Думки про іншого; пер. з фр. В. Куринський; ред. М. Погребинський [та ін]; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». — К. : Дух і Літера: За друга, 1999. — 291 с.
6. Сахарчук Н. Реалізація суб'єктивно–авторського начала у постмодерних автокоментарях Ю. Андруховича та Ю. Іздрика. / Наталія Сахарчук. // Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. Зб. Наукових праць. – Вип. 19. – К.: Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2014. – С. 213 – 218.
7. Славінська І. Юрій Андрухович: Фірташ фінансує фестиваль, де я буду хедлайнером? Окей, хай покращує собі карму [електронний ресурс] / Ірина Славінська – Режим доступу: <http://life.pravda.com.ua/person/2011/08/26/84668/>

8. Шелупахіна К.М. Інтертекстуальні стратегії формування «нової» ідентичності в умовах транс культури / К.М. Шелупахіна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2012. – №10 (245) травень. – С. 157-163

9. Deleuze G. A Thousand Plateaus. Capitalism and Schizophrenia / G. Deleuze, F. Guattari. – London, New York: Continuum, 2004. – 632 p.

10. Deleuze G. Rhizome / G. Deleuze, F. Guattari. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987. – 48 p.

§3.7 АНАЛІЗ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ ПРАЦІВНИКІВ ОСВІТИ ПІСЛЯ КУРСУ НАДАННЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТА ДОМЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ В НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ (Чорна В.В., Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, Подолян В.М., Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, Івашкевич Є.М., Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, Кондратюк В.М., Вінницький національний медичний університет імені М.І.Пирогова, Гудзевич Л.С., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Коломієць Д.І., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського)

Вступ. Згідно Наказу МОЗ України № 441 від 2022 року «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах», Наказу МОЗ № 346 від 2017 року «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти», а також відповідно до статті 12 Закону України «Про екстрену медичну допомогу», постанови КМ України № 1115 від 2012 року «Про затвердження Порядку підготовки та підвищення кваліфікації осіб, які зобов'язані надавати домедичну допомогу», Наказу МОЗ України № 132 від 2009 року «Про організацію навчання окремих категорій немедичних працівників навичкам надання першої невідкладної медичної допомоги», які за своїми службовими обов'язками зобов'язані надавати домедичну допомогу будь хто, а особливо

працівники освіти, яких постійно оточують школярі, діти в дитячих садочках, вони повинні володіти навичками першої домедичної допомоги і особливо у військовий стан [1-5]. Навички першої домедичної допомоги повинні знати всі громадяни України в непростий воєнний час. Саме до приїзду медичних працівників екстреної медичної допомоги спливає дорогоцінний час, коли час іде на порятунок життя потерпілого. Але для цього потрібно пройти курси домедичної допомоги та мати гарні навички, які повинні до автоматизму виконуватись під час надзвичайних ситуацій. Війна показала, що володіння навичками першої домедичної допомоги громадянами, а особливо тих, які мешкають в небезпечних, бойових місцях, в умовах дефіциту часу, при відсутності медичних працівників поруч – це в край необхідно. Ізраїльтяни, які перебувають у стані війни понад 70 років, починають навчати дітей та школярів в закладах освіти і тому навчальний процес в них проходить постійно аудиторно. В цій країні укриття є в кожній школі, садочку, у всіх навчальних закладах. В Україні укриття, що відповідають усім вимогам, мають: 70% – закладів фахової передвищої та вищої освіти; 88% – профтехів; 64% – шкіл; 44% – закладів дошкільної освіти, але більшість школярів навчаються онлайн через відмови батьків за невпевненість у безпеці своїх дітей під час навчання в закладах освіти.

Процес евакуації, який триває в кожній ізраїльській школі до 60 секунд, який відпрацьований до автоматизму, всі діти знають як діяти під час тривоги, а кожний старшокласник знає свою роль і всі вони проходять спеціальну підготовку по наступним питанням: надання першої медичної допомоги та

допомоги у припиненні пожежі з допомогою підручних матеріалів; супровід та керування потоку школярів молодших класів, вчителів під час евакуації в укриття; обов'язкова перевірка за списком школярів. Всі працівники освіти обов'язково проходять курси інструктажу із надання першої медичної допомоги. В укритті викладачами та психологами сформульована база активностей на всі можливі випадки та від загального настрою школярів. Це можуть бути будь які рольові ігри на будь яку тематику і постійне контактування з усіма дітьми для того, щоб зрозуміти, як кожна дитина себе почуває під час повітряної тривоги. В Україні проходження курсів надання домедичної допомоги набрали обертів лише під час воєнних дій, але вони не обов'язкові, не систематичні, за особисті кошти і знання надання першої домедичної допомоги працівниками освіти є обмеженими, невідосконаленими.

Кожен з нас будь якого віку може опинитись у ситуації, коли поруч буде потрібна перша домедична допомога і в цей час потрібно використати свої знання, навички і діяти згідно вивченому алгоритму дій щодо надання домедичної допомоги. Основним принципом при наданні першої домедичної допомоги не розгубитись, врятувати життя потерпілому, зменшити його страждання і попередити розвиток можливих ускладнень до прибуття медичних працівників.

За даними науковців за умовами, коли 10% населення країни володіє навичками надання домедичної допомоги, летальність на місці події (на догоспітальному етапі) зменшується на 20% – це дорівнює 26 тис. осіб щороку.

За даними досліджень готовність водіїв транспортних засобів до надання першої медичної допомоги під час ДТП

встановлено: 29% водіїв не медиків (92% водіїв медиків) зможуть визначити наявність свідомості у потерпілого; визначити частоту або присутність дихання можуть визначити 87% водіїв не медиків (95% водіїв медиків); перевірити наявність пульсу зможуть 75% водії без медичної освіти (98% водіїв медиків); штучну вентиляцію легень (ШВЛ) провели 78% водіїв без медичної освіти (89% водіїв медиків). Проте, залишається питання про правильне виконання ШВЛ. Тому виконати непрямий масаж серця змогла третина водіїв без медичної освіти (96% водіїв медиків). Щодо правильного виконання непрямого масажу серця, то 91% водіїв-медиків справились із завданням та 34% водіїв без медичної освіти. Питання про витягування потерпілого із автомобіля володіли 42% водіїв без медичної освіти (70% водіїв медиків) [6, с. 112].

За результатами досліджень серед студентів Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова щодо психофізіологічних змін у момент надання першої домедичної допомоги 91% – відчували тривогу, 73% – прискорене серцебиття, 73% – тремтіння кінцівок або всього тіла, 71% – порушення концентрації уваги. Під час надання першої домедичної допомоги у кожного респондента була відмічена невпевненість у правильності виконання своїх дій та страх заподіяти додаткову шкоду потерпілим. Впродовж першої доби після надання першої домедичної допомоги 27% студентів відмічали тривогу, хвилювання, а 73% - стверджували, що окрім цих симптомів, додалися: безсоння – 50%, нічні кошмари – 12% та порушення концентрації уваги – 11%, що

тривали більше місяця. Під час навчання в університеті навички щодо правильного накладання турнікету та іммобілізації кінцівок зріс із 29% до 80%, впевненість у виконанні серцево-легеневої реанімації (СЛР) із 11% до 71% відповідно [7, с. 97].

Війна та діти – поняття загалом несумісні. Проте 5,7 млн. українських школярів продовжують жити в умовах бойових дій, засинаючи і прокидаючись під звуки повітряної тривоги, вибухів та біжать в укриття в будь який час доби. Війна позбавила дітей України стабільності, безпеки, спілкування з однолітками та, саме головне, надію на майбутнє. Майже дві третини дітей України були вимушені залишити свої домівки, навчання та стати внутрішньо переміщеними особами.

Психічний стан людини так само важливий як і фізичний, а особливо, внаслідок бойових дій, коли людина може стати свідком або жертвою надзвичайної ситуації, що дуже часто сприяє появі психологічної травми, яка призводить до самих різноманітних негативних наслідків та змін в організмі людини, а саме:

- зміни на вегетативному рівні організму – психогенні болі, постійний головний біль, порушення діяльності серцево-судинної системи та системи шлунково-кишкового тракту, сексуальні дисфункції тощо;
- зміни на емоційному рівні – тривога, страх, гнів, дратівливість, агресивність тощо;
- зміни на когнітивному рівні – труднощі концентрації уваги, порушення пам'яті, втрата інтересу до життя, навчання, роботи тощо;

- зміни на рівні поведінки – неадекватність, алкоголізм, наркоманія, замкненість.

Вчасний психологічний захист, первина психологічна допомога, а надалі й психологічна реабілітація може врятувати життя та здоров'я як дорослих так і дітей [8,9].

У зв'язку з наслідками повномасштабної війни за висновком МОЗ України кожна п'ята людина в Україні в найближчу перспективу матиме важкі психічні травми, і кожна десята відчує тривогу, депресію, психосоматичні розлади середнього та важкого ступеню, які можуть тривати від 7 до 10 років. Близько 15 млн. українців, із них понад 7,7 млн. внутрішньо переміщених дорослих та дітей, потребують психологічної консультації та 3-4 млн. українців потребують медикаментозного лікування [10,11,12].

В Україні відсутня безкоштовна організація навчання домедичної допомоги на державному рівні, відсутня єдина державна нормативно-правова база, єдина навчально-методична, навчально-тренувальна програма, які повинні ґрунтуватися на положеннях міжнародних програм: BLS, PBLs, ITLS, PHTLS щодо підготовки осіб різних професій.

Виклад основного матеріалу. Одним з дієвих засобів щодо засвоєння навичок першої психологічної та домедичної допомоги під час війни для педагогічних працівників було проведено вебінар на тему: «Психологічна та домедична допомога при надзвичайних ситуаціях військового характеру», організований у співпраці освітнього хабу «NotBox» Вінницького державного університету ім. М. М. Коцюбинського та Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова. У анкетуванні до

початку та після вебінару прийняли участь 134 працівника освіти із них 3,8% – чоловічої статті та 96,2% – жіночої статті (віком від 20-30 років – 23,3%; від 30-40 років – 28,5%; від 40-50 років – 23,3%; більше 50 років – 24,9%). Респонденти склали декілька груп: вихователі закладів дошкільної освіти – 9,8%; завідувачки закладів дошкільної освіти – 1,5%; вчителі загально-освітніх шкіл – 79,1%; інші – 9%.

Для досягнення поставленої мети викано наступні завдання:

оцінити рівень знань, умінь та навичок як максимально ефективно й грамотно надавати першу домедичну допомогу працівниками освіти до початку та після вебінару щодо засвоєння матеріалу; розвинути уявлення про віру у власну здатність застосування прочитаних спікерами алгоритмів дій при будь якій патології; сформувані впевненість у власній стійкості в умовах надзвичайного стану та військових дій.

Вебінар складався із двох частин.

Перший блок теоретичної частини: перша психологічна допомога постраждалому при надзвичайних ситуаціях військового характеру.

Вже більше ніж пів року ми живемо в умовах повномасштабної війни. І якщо у лютому-березні українці здебільшого сподівалися на швидке її закінчення, то зараз у суспільстві з'явилося усвідомлення того, що наша боротьба може затягтися.

Психологічний захист населення – важливий напрямок цивільного захисту громадян під час виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного та соціально-політичного характеру. Він включає

психодіагностику, надання психологічної допомоги та подальшу психологічну реабілітацію постраждалих.

Перша психологічна допомога – це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної допомоги ближнім, які відчувають страждання та потребу. Методи першої психологічної допомоги різні: це допомога заспокоїти людину, яка знаходиться в стані дистресу, допомагати їй почуватися в безпеці та спокої; оцінити потреби та проблеми, захистити людину від подальшої шкоди, надати емоційну підтримку, допомогти в задоволенні нагальних основних потреб, таких як їжа, вода, ковдра або тимчасове місце проживання, допомогти людям у доступі до інформації, послуг та соціальної підтримки [13, с. 484].

Перша психологічна допомога – це заспокоююча емоційна підтримка, активне слухання і практична допомога, не консультування і не лікування. Вона часто описується як «ненав'язлива і практична допомога», яка фокусується на наданні емоційної та практичної підтримки без детального фокусу на травмуючі події.

Методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» МОН України № 1/3872-22 від 04.04.2022 року надають алгоритм дій для педагогічних працівників, психологів, соціальних педагогів закладів освіти в умовах бойових дій всім учасникам освітнього процесу [14].

За результатами анкетування 99,2% працівників освіти до вебінару правильно відповіли на питання щодо проявів у осіб в умовах надзвичайних ситуаціях наступні різні реакції по основним ознакам: страх, апатія, паніка; визначили основні ознаки ступору, агресії. Після вебінару їх знання становили

100%, показавши гарні знання щодо основних ознак психічних змін у осіб, які перенесли психологічну травму. Щодо надання першої психологічної допомоги особам, які потребуватиме її 97,7% (99,7% після вебінару) запропонували наступні правильні кроки: не сперечатись, говорити спокійним голосом, не задавати зайвих питань, запропонувати рівне та глибоке дихання, побільше слухати не перебивати для того, щоб людина виговорила і відчула полегшення тощо.

Наявність у людини ознак психічних змін: постійної тривоги, порушення сну тощо можуть підвищувати ризик виникнення хвороб серцево-судинної системи (кардіалгія, синдром Рейно, екстрасистолія) у 5,9 разів, хвороби шлунково-кишкового тракту (абдомінальний біль, метеоризм, діарея тощо) у 3,1 разів, хвороб органів дихання та мігрені у 2,1 разів тощо.

На вебінару спікерами розглянуто всі патологічні стани, які можуть проявитись у осіб у надзвичайних ситуаціях і розглянути всі клінічні ознаки: страху, апатії, ступору, рухового збудження, агресії, проявів нервового тремтіння, плачу, істерики, паніки та детально розглянуто згідно алгоритму покрокова психологічна допомога в цих ситуаціях.

Спікерами розглянуто та пояснено «Алгоритм дій» при отриманні сигналу «Повітряна тривога», як проводити тренування з дітьми найперше і найголовніше потрібно у вигляді рольової гри:

- продемонструвати разом з дітьми, де знаходиться укриття, як до нього дістатися з різних місць школи/садочка;
- пояснити дітям, як вони мають діяти, якщо тривога застала їх у приміщенні школи або на подвір'ї;

- розповісти, які речі необхідно взяти із собою та чому;
- навчити правильно розміщуватися в укритті;
- пояснити, як варто (так як не варто) поводитися в укритті тощо.

Також можна запропонувати школярам самим самостійно змодельовати ситуацію щодо повітряної тривоги і запитати, як вони діятимуть у випадку повітряної тривоги, а саме: як швидко одягнутися, закрити вікна, вимкнути газ, водопостачання, електрику, взяти «тривожний рюкзак» і найкоротшим шляхом прямувати до найближчої захисної споруди чи укриття, швидко та без паніки зайняти місце у захисній споруді.

Якщо ж немає можливості спуститися в укриття, або його просто немає поблизу, то всі мають знати, що обов'язково потрібно дотримуватися правила двох стін.

Якщо ж повітряна тривога застала на вулиці, то обов'язково потрібно прямувати до найближчого укриття (хоча б до підвалу найближчого будинку, паркінгу, підземного переходу).

Якщо укриття поблизу немає, але вже чути звуки вибухів, потрібно впасти на землю та накрити голову руками. За можливості шукайте заглиблення, яму, в якій можна сховатися.

Запропоновано підготувати свою пам'ятку для малечі рис.1 [15].

ПРАВИЛА. ЕВАКУАЦІІ ЗІ ШКОЛИ

- Почувши сигнал тривоги, необхідно спокійно рухатися до виходу, який зазначено в плані евакуації.
- Якщо рухові заважають речі (наприклад, рюкзак), їх необхідно залишити- життя дорожче!

Рис. 1. Пам'ятка для дітей при отриманні сигналу
«Повітряна тривога»

Кожна школа повинна мати план реагування на надзвичайні ситуації, на невідкладні медичні ситуації, ефективну систему зв'язку, пам'ятки щодо дій при «Повітряній тривозі» як в освітніх закладах країн ЄС [16, с. 738].

Спікерами перераховано склад аптечки та рюкзаку дитини/школяра на екстрений випадок.

Склад аптечки, яка повинна бути поруч з працівником освіти в укрітті:

- пластирі різних розмірів;

- активоване вугілля (сорбент);
- препарати для зниження температури тіла більше 38,5С (жарознижувальні препарати);
- препарати усування больового синдрому (знеболювальні препарати);
- препарати для усунення симптомів алергії (антигістамінні препарати);
- препарати від діареї;
- препарати при кишковій інфекції;
- препарати/каплі від очної інфекції;
- препарати, які дитина приймає (дозування щонайменше на тиждень) з описом способу застосування та дози;
- запас масок;
- термометр.

Обов'язково у кожної дитини та школяра повинен бути так званий «Екстрений рюкзак школяра», в якому повинні бути: пляшка питної води; батончик снікерсу; обов'язково дані про дитину (свідоцтво про народження); дані про батьків та їх контактні телефони, що бракувало під час евакуації дітей з бойових місць України; телефон дитини; при можливості зарядний пристрій (павербанк); індивідуальний набір необхідних ліків особисто для дитини, яка їх приймає (інгалятор, шприц-ручка для введення інсуліну тощо); по можливості змінна білизна та одяг; улюблена іграшка чи якась річ – це обов'язково; засоби гігієни; ліхтарик, але важливо пам'ятати – не перевантажувати рюкзак.

Отже, алгоритм дій при отриманні сигналу «Повітряна тривога» до і після вебінару 99,2% відповіли, що одразу

будуть прямувати в найближче укриття і будуть доти, поки не буде відбій повітряної тривоги.

Другий блок теоретичної частини вебінару був присвячений спікерами у наданні домедичної допомоги при надзвичайних ситуаціях військового характеру, в якій були розкриті наступні питання:

- методи оцінки ознак життя у постраждалих з раптовою зупинкою серця та алгоритм проведення серцево-легеневої реанімації;
- методи оцінки ознак кровотечі в залежності від виду ушкодженої судини та алгоритм дій щодо зупинки кровотечі;
- методи оцінки ознак непрохідності дихальних шляхів та алгоритм відновлення прохідності дихальних шляхів тощо.

За останні два десятиліття військовими медиками НАТО проведено аналіз та встановлено, що 20% поранених військовослужбовців помирають на полі бою від поранень несумісних з життям. Військовослужбовці приділяють увагу показнику щодо співвідношення безповоротних та санітарних втрат: під час війни у Афганістані – 1:32, Чечні – 1:9, Іраку – 1:16, Афганістані (НАТО) – 1:14, під час проведення АТО/ООС – 1:3,5, що свідчить про невчасну першу домедичну допомогу на полі бою. Військові медики збройних сил США (2010 р.) за різними військовими конфліктами провели аналіз, що 31% випадків смертності відбувається від проникаючої травми голови, 25% – від травми тулуба, 12% – від критичної кровотечі з великих судин, 9% – через пошкодження кінцівок, 5% – від напруженого пневмотораксу.

Військовими медиками України проведено аналіз за період АТО/ООС, що можливо було врятувати від смерті до 30% поранених військовослужбовців, але 60% загинули від критичної кровотечі, 30% – від пневмотораксу, 5% – від обструкції дихальних шляхів. Порівняно з показниками армій країн-членів НАТО великі втрати за період АТО/ООС пов'язані з відсутністю знань та навичок як діяти в складних умовах, відсутністю сучасних медичних засобів як джгути САТ, повітроводи, декомпресійні голки, гемостатичні засоби CELOX Gauze, Combat Gauze, оклюзивні наліпки, жорсткі щитки тощо [17, с. 92].

На місцях подій у надзвичайних ситуаціях постійно перебуває багато людей, а тих хто зможе надати першу домедичну допомогу одиниці, а кожні перші хвилини важливі щодо припиненні впливу травмуючого агента/чинника, проведення найпростіших домедичних заходів, попередження кровотечі, інфекції, шоку тощо.

Є три етапи надання допомоги потерпілим:

1. Допомога в «червоній зоні» (англ. Care Under Fire – надання допомоги під вогнем у зоні обстрілу або на місці події надзвичайної ситуації, наприклад ДТП, під час бомбардування торговельного центру тощо). Переважно складається з якнайшвидшого переміщення потерпілих у безпечне місце та надання домедичної допомоги (наприклад, при кровотечі – зупинка кровотечі, при непрохідності дихальних шляхів –тзвільнення дихальних шляхів) тощо.

2. Допомога в «жовтій зоні» (англ. Tactical Field Care – надання допомоги у місті поруч, де йдуть бої, але в зоні укриття або безпечному місці, в якому не має загрози для

життя потерпілого, так як і для рятівника, який надає допомогу).

3. Допомога в «зеленій зоні» (англ. Tactical Evacuation Care) – місце, з якого відбувається евакуація постраждалого або мобільні польові госпіталі, військові чи цивільні шпиталі, спеціалізовані клініки. Переважно полягає у своєчасному супроводі до місця невідмичної чи медичної евакуації [18, с. 66].

Спікерами надано з поясненням всі ознаки кожного невідкладного стану та алгоритм дій щодо надання першої домедичної допомоги з ключовими моментами та з мінімальним використанням підручних засобів. Після проведеного вебінару була проведена перевірка отриманих знань щодо правильності виконання навичок у надзвичайних ситуаціях.

На питання «Як правильно накласти джгут при критичній кровотечі?» слухачі відповіли наступними варіантами рис.2.

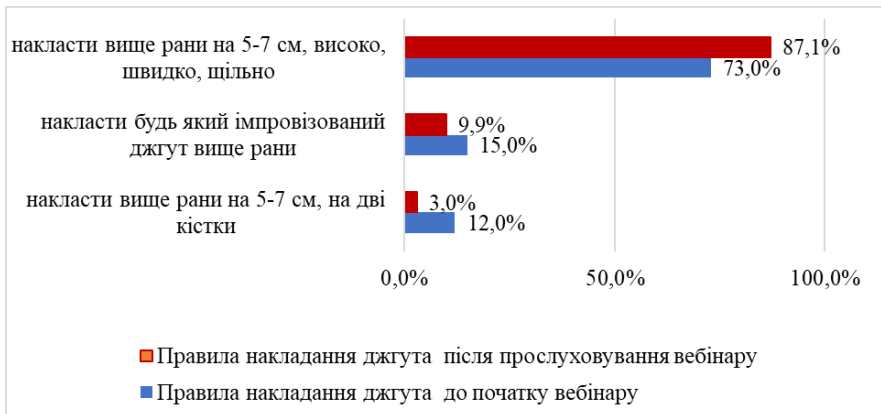

Рис. 2. *Питома вага відповідей працівників освіти щодо накладання джгута при критичній кровотечі, %*

Правильність, своєчасність, адекватність проведення серцево-легеневої реанімації впливає на відновлення життєво важливих функцій потерпілого. За даними ВООЗ біля 20% потерпілих у світі можна було врятувати при нещасних випадках у мирний час. Від дій людей, які опинились поруч із потерпілим під час нещасного випадку, залежатиме життя та здоров'я людини, який в цей час перебуває у стані клінічної смерті [19 , с. 56].

За даними Тіторчук В.С. (2020 р.) проведення СЛР у 17,4-61,2% потерпілих, які перебувають у стані клінічної смерті дозволяє відновити кровообіг при умові своєчасного, правильного проведення СЛР. Прикро, що лише 5% потерпілим вдається реанімувати на місце події, а 35% в умовах стаціонару [20 , с. 47].

Після проведеного вебінару правильних відповідей збільшилось з 60,1% до 87,2% (рис.3.), але впевненість, що працівники освіти відразу почнуть проводити СЛР дорівнює 12%. Для збільшення впевненості вони вказали на проведення практичних навиків [21 , с. 179].

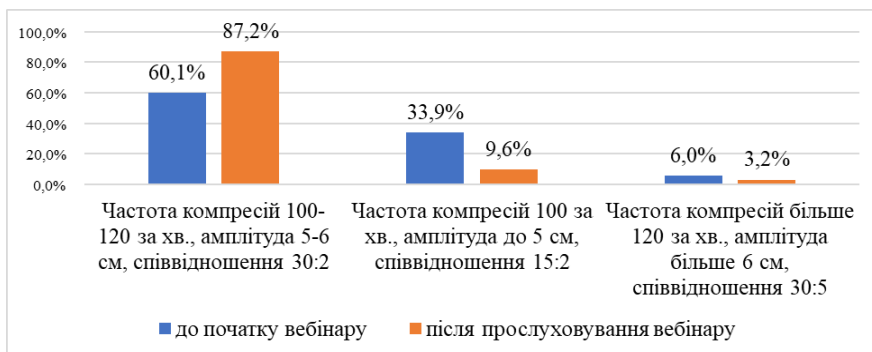

Рис. 3. Питома вага відповідей щодо проведення СЛР працівниками освіти, %

При непроникаючій, так і при проникаючій травмі живота потрібно надавати домедичну допомогу згідно наказу МОЗ України від 16.06.2014 р. № 398 «Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження живота»: надати потерпілому зручне положення; накласти чисту, стерильну пов'язку на рану; не вправляти внутрішні органи в черевну порожнину; не виймати з рани сторонні предмети; викликати бригаду екстреної (швидкої) медичної допомоги [22].

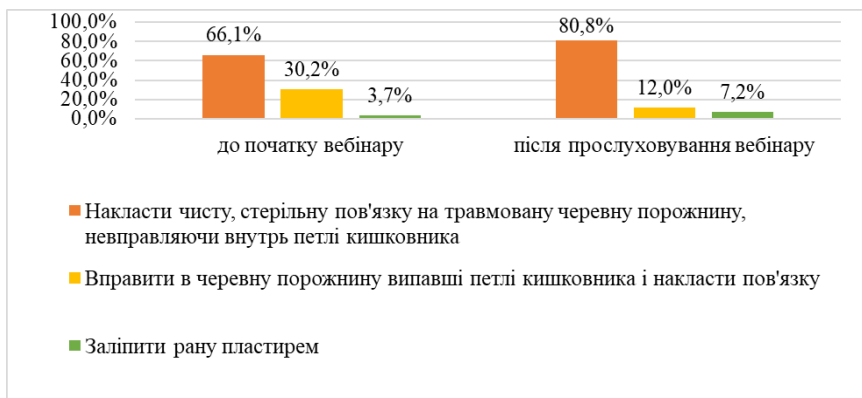

Рис. 4. *Питома вага відповідей щодо проведення домедичної допомоги при проникаючій травмі черевної порожнини працівниками освіти, %*

Допомогу при травмі ока, яка складає 13% усіх ушкоджень під час бойових дій, потрібно проводити згідно протоколу TCCC (Tactical Combat Casualty Care) від 2021 року та згідно інструкції МОЗ: перевіряти гостроту зору у польових умовах/на місці події для того, щоб оцінити ознаки стрімкого падіння гостроти зору при наявності цілого око, але ділянка довколо нього набрякає – це ознаки ретробульбарної кровотечі. При травмах ока домедична допомога полягає у

використанні жорсткого щитка, тактичних або будь яких окулярів, що можуть знаходитись поруч. При накладанні стискаючої пов'язки ми можемо тиснути на око і спричинити витікання вмісту ока.

Що ж робити у разі осколкових поранень?

1. По можливості знайти безпечне місце або укриття.
2. Не намагатися самостійно видалити сторонні предмети, не терти та не торкатися ока.
3. Не промивати око водою. Якщо ж це стане необхідним, то використовувати для цього тільки чисту воду.
4. Не наносити на око мазі чи інші засоби.
5. Обов'язково потрібно звернутися по медичну допомогу за першої ж можливості.

Що робити у разі проколу чи прорізу ока?

1. Слід обережно накласти на око захисний щиток. Можна використати, наприклад, дно паперового стаканчика – це попередить тиск на око.
2. Обережно зафіксувати щиток, не притискаючи його.
3. Не можна приймати аспірін, ібупрофен чи інші протизапальні нестероїдні препарати, адже вони розріджують кров і можуть посилити кровотечу.

Що робити у разі потрапляння хімічних речовин до ока?

1. негайно промити око великою кількістю чистої води. По можливості це потрібно робити у рукавичках.
2. Слідкувати, щоб не забруднити неушкоджене око.

3. Після того – звернутись за медичною допомогою [23]

За даними відповідей респондентів освіти вони проводили домедичну допомогу наступним чином (рис.5).

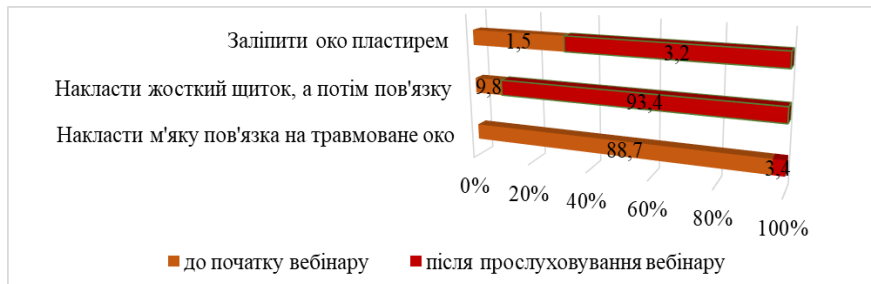

Рис. 5. *Питома вага відповідей працівників освіти щодо надання домедичної допомоги при травмі ока, %*

За результатами проведених досліджень опитування працівників освіти щодо засвоєння матеріалу, уявлення про віру у власну здатність застосування прочитаних алгоритмів дій при будь якій патології, впевненість у власній стійкості в умовах надзвичайного стану та воєнних дій, вкрай необхідне проведення засвоєння практичних навичок у симуляційних класах на манекенах, а саме: як підключати і працювати з дефібрилятором тощо. Практичні навички надають велику можливість опанувати практично без ризику для пацієнтів при надзвичайних ситуаціях як діяти правильно, вчасно без страху, впевнено для збереження життя потерпілому. Всі навчання повинні проводитись безкоштовно та бути затвердженими на державному рівні, використовуючи єдину державну нормативно-правову базу, єдину навчально-методичну, навчально-тренувальну програму, які ґрунтуються

на положеннях міжнародних програм: BLS, PBLIS, ITLS, PHTLS щодо підготовки осіб різних професій, під наглядом досвідчених інструкторів до повного освоєння техніки [24 , с. 48, 25 , с. 547, 26 , с. 157].

Висновки. Враховуючи вище викладений матеріал проведеного дослідження, можна стверджувати, що отримана інформація щодо надання першої психологічної та домедичної допомоги в надзвичайних ситуаціях для працівників освіти стала дуже корисною тому, що вони отримали не лише базові теоретичні знання, а й зуміли практично застосовувати ці знання при надзвичайних ситуаціях, які на превеликий жаль наповнюють сьогодення українців. Таким чином, було відмічено статистично значущі до та після покращення елементів знань. Тому подальшими перспективами мають стати проведення вебінарів щодо практичних навичок в симуляційних класах для закріплення теоретичних знань під наглядом досвідченого інструктора до повного освоєння техніки. На державному рівні зобов'язати проходження безкоштовних курсів першої домедичної допомоги певних категорій професій: освітян, працівників транспортних засобів, правоохоронних органів, рятувально-оперативної служби, працівників великих супермаркетів тощо.

Список використаних джерел:

1. Наказ МОЗ України «Про затвердження порядків надання домедичної допомоги особам при невідкладних станах» від 09.03. 2022 р. № 441, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0356-22#Text>

2. Наказ МОЗ «Про удосконалення підготовки з надання домедичної допомоги осіб, які не мають медичної освіти» від 29.03.2017 р. № 346, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0346282-17#Text>

3. Закон України «Про екстрену медичну допомогу» від 2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text>

4. Постанова КМ України «Про затвердження Порядку підготовки та підвищення кваліфікації осіб, які зобов'язані надавати домедичну допомогу» від 21 листопада 2012 р. № 1115, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-2012-%D0%BF#Text>

5. Наказ МОЗ України «Про організацію навчання окремих категорій немедичних працівників навичкам надання першої невідкладної медичної допомоги» від 03.03.2009 р. № 132, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0445-09#Text>

6. Тарасюк В.С., Салій Д.Ю., Геренко А.О. ДТП у Хмельницькій області та самооцінка водіїв до надання ПМД. Збірник XV науково-практичної конференції «Актуальні питання медичної допомоги в умовах війни на сході України, цивільних умовах, психологічна реабілітація», Вінниця, 27-28 квіт 2017р., ВНМУ ім. М.І.Пирогова, С. 112-115

7. Чорна В.В. Сучасні підходи щодо надання екстреної невідкладної та психологічної допомоги студентами в надзвичайній ситуації. Scientific and pedagogic internship «Pedagogical and psychological education as a component of the education system in Ukraine and EU countries»: Internship proceedings, March 25-April 5, 2019. Wloclawek, Republic of Poland. 108 pages. P.97-99

8. Everly G. S., McCabe O L., Semon N. L. & Links J. M. The development of a model of psychological first aid for non-mental health trained public health personnel: the Johns Hopkins RAPID-PFA. *Public Health Manag Pract.* 2014; 20 Suppl 5:S24-9. doi: 10.1097/PHH.0000000000000065.

9. Azizi M., Ebadi A., Ostadtaghizadeh A. & Bidaki R. Psychological Distress Model Among Iranian Pre-Hospital Personnel in Disasters: A Grounded Theory Study. *Front Psychol.* 2021;12:689226. doi: 10.3389/fpsyg.2021.689226.eCollection 2021.

10. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року №64/2022, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>

11. Війна в Україні і її наслідки для психічного здоров'я нації. *Голос Країни*, 2022, URL: <http://www.golos.com.ua/article/361064>

12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Міжвідомчої координаційною ради з питань охорони здоров'я та надання психологічної допомоги особам, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України». від 7 травня 2022 р. № 539, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-2022-%D0%BF#Text>

13. Sijbrandij M., Horn R., Esliker R. & Ager Ar. The Effect of Psychological First Aid Training on Knowledge and Understanding about Psychosocial Support Principles: A Cluster-Randomized Controlled Trial. *Int Journal Environ Res Public Health.* 2020;17(2):484. doi: 10.3390/ijerph 17020484.

14. Методичні рекомендації «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій» МОН України № 1/3872-22 від 04.04.2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/metodichni-rekomendaciyi-persha-psihologichna-dopomoga-algoritm-dij>

15. Кузьма А.М. Методичні матеріали Ілюстрація "Правила евакуації зі школи". 2022. URL: <https://vseosvita.ua/user/id57326/library>

16. Olympia R.P., Wan E., Avner Journal R. The preparedness of schools to respond to emergencies in children: a national survey of school nurses. *Pediatrics*. 2005; 116(6):e738-45. doi: 10.1542/peds.2005-1474.

17. Чорна В.В., Матвійчук М.В., Подолян В.М. & Івашкевич М.С. Актуальні питання забезпечення індивідуальними медичними засобами захисту військовослужбовців, цивільних України. *Український журнал військової медицини*, Т.3 № 2 (2022), С.92-102. DOI:10.46847/ujmm.2022.2(3)-092

18. Зюзь В.М., Бабич Т.М., Балухтіна В.В. Навчання студентів основам надання першої медичної допомоги. *Науковий часопис НПТ ім. М.П. Драгоманова*. 2020. Випуск 3(123). С.66-70. DOI 10.31392/NPU-nc.series15.2020.3(123).13

19. Дудка П.Ф., Добрянський Д.В., Бодарецька О.І. & Петелицька Л.Б. Сучасні аспекти проведення серцево-легеневої реанімації. *Астма та алергія*, 2014 р. №1, С.56-60

20. Тіторчук В.С. Реанімаційні заходи: методика та необхідність проведення. *Медсестринство*, 2020. №1. С.47-51. DOI 10.11603/2411-1597.2020.1.11041

21. Chamberlain D., Smith A., Woollard M. & Kern B.K. Trials of teaching methods in basic life support (3): comparison of simulated CPR performance after first training and at 6 months, with a note on the value of re-training. *Resuscitation*. 2002; 53(2):179-87. doi: 10.1016/s0300-9572(02)00025-4.

22. Наказ МОЗ України «Порядок надання домедичної допомоги постраждалим при підозрі на пошкодження живота» від 16.06.2014 р. № 398. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0755-14#Text>

23. Що робити при травмі очей під час бойових дій-
Поради МОЗ. Укрінформ від 2022 р. URL:
<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3499838-so-robiti-pri-travmi-ocej-pid-cas-bojovih-dij-poradi-moz.html>

24. Чуприна О.В., Несен О.О. Сучасний стан і
перспективи домедичної підготовки поліцейських в Україні.
Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.
2021. №3(120). С.48-55. doi: <https://doi.org/10.33270/01211203.48>

25. Wagner P., Lingemann C., Arntz Hans-Richard &
Breckwoldt J. Official lay basic life support courses in Germany:
is delivered content up to date with the guidelines? An
observational study. *Emerg Med Journal*. 2015;32(7):547-52. doi:
10.1136/emered-2014-203736.

26. Angus D.C., Pretto E.A., Abrams J.I. & Safar P.
Recommendations for Life-Supporting First-Aid training of the lay
public for disaster preparedness. *Prehosp Disaster Med*. 1993;
8(2):157-60. doi: 10.1017/s1049023x00040231.

§3.8 ПРАКТИЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ДОШКІЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ПАРАДІГМ ОСВІТИ: ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ПРОВЕДЕННЯ (Шулигіна Р.А., Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Довбня С.О., Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова)

Вступ. Секрети якісної професійної підготовки вихователя закладу дошкільної освіти, від професіоналізму якого залежить майбутнє наступних поколінь, актуалізує її практичну складову. Саме практика в системі вищої педагогічної освіти сприяє набуттю майбутніми фахівцями професійного досвіду, готує до реалізації індивідуальної траєкторії у взаємодії з дітьми дошкільного віку, більш глибокого вивчення феномену дитинства, системного формування цілісної, всебічно розвиненої особистості. Ці важливі аспекти покладені в основу Законів України «Про освіту» (2017) [5], «Про дошкільну освіту» (зі змінами, 2001) [4], «Про охорону дитинства» (2002) [6], оновленого Базового компоненту дошкільної освіти [1], Концепції освіти дітей раннього та дошкільного віку, у який окреслено напрями діяльності різних соціальних інститутів, відповідальних за освіту дітей раннього та дошкільного віку, відповідно до сучасних викликів та проблем дошкільної освіти [7, С. 2].

В особливих умовах невизначеності освітньої ситуації триває процес широкого обговорення науковцями, стейкхолдерами, педагогами-практиками змістового наповнення Освітньо-професійних програм підготовки кваліфікованих кадрів для дошкільної галузі, шляхів

оволодіння майбутніми фахівцями необхідними інтегральними, загальними, фаховими компетентностями та універсальними (м'якими) soft skills-навичками європейського рівня, без яких не може «відбутися» справжній фахівець.

Зважаючи на важливість даного питання щодо умов забезпечення якісної дошкільної освіти, формування відповідних педагогічних компетентностей у майбутніх дошкільних педагогів, заклади вищої освіти надають «особливий статус» практичній підготовці з урахуванням вітчизняних та європейських сучасних тенденцій. Вивчення вітчизняного та закордонного досвіду дає можливість розглядати порушену проблему як багатовекторну, оскільки вона постійно перебуває у полі зору вітчизняних й зарубіжних вчених, ба більше, саме дошкільна освіта має однією з перших реагувати на сучасні суспільні запити.

Свої наукові доробки з питань підготовки сучасного педагога-вихователя присвятили В. Андрущенко, І. Бех, А. Богуш, С. Витвіцька, І. Дичківська, С. Максименко, І. Мачинська, Н. Мельник, О. Пометун, О. Сухомлинська, Г. Цветкова, А. Чаговець та ін. Зокрема А. Чаговець зазначає, що у закладі вищої освіти головним завданням підготовки є «...формування в майбутнього спеціаліста таких професійних якостей, які забезпечують розуміння особистості та орієнтацію на розвиток і саморозвиток індивідуальності вихованця» [13, С. 99].

Вагомого значення особливостям організації, проведення та успішного виконання майбутніми дошкільними педагогами завдань педагогічної практики надають Н. Білоус, О. Богініч, С. Довбня, О. Кошелівська, Р. Шулигіна та інші.

Багатьма науковцями доведений факт, що чітко визначений зміст, особливості організації практики, врахування її безпосереднього зв'язку з теорією є одним з основних шляхів покращення професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема для дошкільної галузі [15, С. 124].

Не менш важливими є питання педагогічної культури, майстерності та конструювання індивідуального стилю педагогічного спілкування педагога, вихователя закладу дошкільної освіти, які активно розробляли Р. Абдулов, Є. Захарина, І. Зязюн, І. Ісаєв, Л. Крамущенко, Г. Сагач, С. Логачевська, Л. Онучак, Р. Шулигіна та ін. У своїх доробках вони наголошували на важливій ролі педагогічної практики для набуття студентами відповідних компетентностей, які тісно пов'язані з національною культурою, традиціями, менталітетом, а також з неповторністю кожної особистості, проявом індивідуальності в усіх видах діяльності, зокрема професійної. Дійсно, конструювання індивідуального стилю педагогічного спілкування майбутнього вихователя – процес складний і динамічний... Його умовами є як внутрішні характеристики («провідні мотиви»), так й зовнішні види навчально-професійної діяльності майбутніх вихователів (виробнича педагогічна практика, спілкування з викладачами в аудиторії і поза ними, виконання курсових робіт, науково-дослідницька діяльність) [14, С. 491].

У зоні постійної уваги вітчизняних дослідників С. Довбні, Н. Мельник, Р. Шулигіної, Н. Андрущенко, Ю. Косенко перебуває проблема розкриття сутності творчого потенціалу студентів педагогічних спеціальностей, його

діагностики [16, С. 48]. Не менш важливими питаннями вчені вважають зв'язок між теорією та майбутньою професійною діяльністю, які вивчали Н. Білоус, О. Богініч, Л. Рибалко, О. Семеног, Т. Поніманська; практику, як мотиваційну складову щодо самореалізації особистості майбутнього фахівця розглядали І. Гриньова, Е. Гришина, Н. Кузьміна, В. Лозова, Т. Троцько та інші.

Вирішенням проблем компетентної дошкільної освіти, професійної підготовки майбутніх вихователів шляхом збільшення її практичної складової та насиченням інноваційними формами, методами, технологіями у зарубіжних країнах займались Б. Ван Орс (Van Oers) [19], П. Оберхьюмер і М. Уліх (P. Oberhueimer, M. Ulich) [17], М. Урбан (M. Urban), М. Ванденбрук (M. Vandenbroeck), К. Ван Лайер (K. Van Laere), А. Лаззарі (A. Lazzari), Дж. Пітерс (J. Peeters) [18] та інші.

Цікавими також є дослідження проблем теорії та практики підготовки майбутніх вихователів, відтворені у зарубіжних концепціях, які пропонує до розгляду О. Мкртічян [8]. Так, традиційна концепція Т. Парсонса і К. Дейвіса полягає в тому, що з моменту народження людина є професіоналом, і щоб знайти професійну діяльність для кожної конкретної людини, необхідно вивчити її індивідуальні здібності. М. Міллер і Е. Фромм розробили теорію образів, що пов'язана з пошуком схематичного опису людей та їхньої діяльності. Мотиваційна теорія А. Маслоу і Е. Ро характеризує фактори, що впливають на успішність діяльності та ступінь задоволеності нею. Процес формування професійної зрілості

особистості, її індивідуальних особливостей вивчали Д. Сьюперт і Р. Тідеман [8, С. 62].

Отже, спираючись на налізу вітчизняних і зарубіжних доробків з проблеми практичної підготовки дошкільного педагога до здійснення професійної діяльності, вважаємо доцільним оприлюднити досвід кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова з організації та проведення практик здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у світлі сучасних змін та умовах невизначеності освітньої ситуації.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на твердження багатьох науковців, важливим завданням є використання в освітньому процесі сучасних методів та технологій, спрямованих на його оновлення відповідно до вимог часу, надбань науки, культури і практики. Розвиток інноваційних технологій потребує зміни пріоритетів у вимогах до компетентностей майбутніх вихователів [12, С. 78]. Перенесення акценту з навчальної діяльності викладача на діяльність студента, перехід від репродуктивного навчання до продуктивного є пріоритетним у низці країн Євросоюзу, де ці питання успішно розв'язані, тому їх досвід ефективно впроваджується в практику підготовки майбутніх педагогів в Україні [2, С. 33]. Тому одним зі шляхів набуття студентами відповідних компетентностей та майстерності є використання новітніх технологій, як-от диференційоване, проблемне, імітаційне навчання, інформаційні технології, дистанційне, особистісно орієнтоване, різні online-платформи – Google Meet, Zoom, Google Classroom, Microsoft Teams, Impactorium

та ін. Інноваційні технології доцільно використовувати не тільки під час нетрадиційних форм аудиторної роботи (організація дидактичних ігор, «круглих столів», розробка кейсів, тренінгів, проведенням дискусій, конференцій, конкурсів творчих робіт, моделювання професійних завдань, презентацій тощо), а й під час практики.

Досвід організації та проведення педагогічної практики науково-педагогічними працівниками кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова ґрунтується на принципах:

- тісного взаємозв'язку між теорією та практичною діяльністю майбутнього фахівця;
- співпраці викладачів і студентів щодо планування, організації та проведення реальних процесів навчання й практики в умовах забезпечення комфортності для всіх суб'єктів освітньої діяльності.

Безпосередньо підготовка майбутніх дошкільних педагогів до проходження практики здійснюється на семінарських, практичних, лабораторних заняттях шляхом: *моделювання* різних педагогічних ситуацій, *виконання* завдань творчого характеру (майстер-класи, презентації проєктів, різноманітні ігри – ділові, рольові, ігри-драматизації, колективні/групові творчі завдання, серії педагогічних задач та ситуацій), *відпрацювання* прийомів оперативного педагогічного реагування, ефективних дій тощо.

Значно розширює межі можливостей студентів середовище створеної при кафедрі педагогіки і психології дошкільної освіти й оснащеної лабораторії гри та дитячої

творчості, де здобувачі вищої освіти можуть навчатися мистецтву гри, а використання різноманітних інноваційних методів і форм розкривають потенціал кожного, зокрема:

- «case-метод» (аналіз ситуацій, випадків з життя: правові, моральні, естетичні тощо);
- «практика “занурення”» (адаптація студентів до професійного життя, первинне формування професійних компетенцій);
- «евристичні діалоги» (інтуїтивні, ірраціональні методи генерації нових ідей тощо);
- «технології ситуативного моделювання» (модель навчання у грі);
- технології колективно-групового навчання (спільна (фронтальна) робота всієї групи, привертання уваги до складних або проблемних питань, мотивація до участі у дискусії) тощо.

Практика готує здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 012 Дошкільна освіта до здійснення різноманітних видів професійної діяльності безпосередньо в реальних умовах, на підставі укладених Угод з освітніми установами усіх типів і форм власності, які відповідають професійному спрямуванню підготовки фахівців дошкільної галузі та вимогам Програм практичної підготовки для набуття здобувачами вищої освіти професійних компетентностей.

В цілому всі види практик: навчально-педагогічна (*Дитячий простір закладу дошкільної освіти; Дитина раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти; Дитина в формах освітньої взаємодії в умовах закладу дошкільної*

освіти), виробнича (Дитина в різних видах діяльності в закладі дошкільної освіти; Альтеративна практика в сучасному закладі дошкільної освіти), кожна з якої має конкретну мету, розроблений алгоритм її проходження та повне методичне забезпечення [10].

Варто зазначити, що особливий період часу, згідно з Положенням про організацію освітнього процесу в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, студенти виконують завдання практики у форматі змішаного навчання [3; 11]: *offline* – безпосереднє відвідування бази практики та практична реалізація студентами програмних завдань; *online* – використання сучасних інформаційно-комунікативних технологій для проходження всіх етапів практики та вирішення відповідних завдань у дистанційному форматі.

Такий (змішаний) формат проходження практик сприяє виконанню важливих завдань, зазначених у Програмах та дозволяє виконувати їх у зручному ритмі та у зручний час. Звичайно дистанційний формат вимагає набагато більше зусиль для концентрації уваги та самоорганізації роботи студента-практиканта, тому вдалим є використання прийомів *microlearning* – подача інформації невеликими, логічно завершеними частинами, які доповнюються різними завданнями для дітей, що дозволяє перемикати їх увагу та краще закріплювати матеріал. Також онлайн-формати можуть сприяти обміну досвідом та спілкування.

Види та алгоритм проходження *навчально-педагогічних* практик здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти подаємо у табл. 1.

Таблиця 1

Види та алгоритм проходження навчально-педагогічних практик здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Назва практики	Мета практики	Алгоритм проходження практики
Навчально-педагогічна практика: <i>Дитячий простір закладу дошкільної освіти</i>	застосування теоретичних та практичних умінь й навичок у процесі вирішення педагогічних завдань в умовах освітнього процесу ЗДО	✓ ознайомлення із дизайном освітнього процесу закладу дошкільної освіти, його типом, формою власності та особливостями організації його діяльності; ✓ вивчення особливостей суб'єкт-суб'єктної взаємодії діти-батьки-педагоги; ✓ підготовка та проведення студентом-практикантом різних форм життєдіяльності дітей, дитячих ігор, бліц-інтерв'ю з батьками.
Навчально педагогічна практика. <i>Дитина раннього віку в умовах закладу дошкільної освіти</i>	формування у студентів - практикантів умінь організовувати різні форми життєдіяльності дітей раннього віку з урахуванням їх індивідуальних особливостей	✓ ознайомлення з типом, формою власності структурою закладу дошкільної освіти та розвивально-предметним середовищем для дітей раннього віку ✓ спостереження за діяльністю дітей раннього віку та взаємодією сім'ї й закладу дошкільної освіти у вихованні дітей ✓ підготовка та проведення практикантом різних форм життєдіяльності дітей раннього віку, родинного меседжу (опитування батьків)
Навчально педагогічна практика. <i>Дитина в формах освітньої взаємодії в умовах закладу дошкільної освіти</i>	формування у студентів-практикантів умінь добирати ефективні методи, форми та засоби до самостійної організації освітнього процесу відповідно до потреб дітей дошкільного віку	✓ ознайомлення зі структурою закладу дошкільної освіти, його типом, формою власності та методичним забезпеченням щодо організації різних форм роботи з дітьми дошкільного віку ✓ ознайомлення з професійною діяльністю вихователя у практичному вимірі з дітьми дошкільного віку з подальшим описом педагогічних дій у відповідній послідовності: форма організації діяльності; діяльність вихователя під час спілкування з дітьми; діяльність дітей під час комунікації з вихователем та однолітками ✓ підготовка та проведення різних форм організації життєдіяльності дітей: інтегрованого заняття; розваги з додаванням дидактичних ігор; лепбуку для батьків, топ-рингу «Інтелект» з проблеми наступності дошкільної і початкової освіти

Також демонструємо види та алгоритм проходження виробничих практик здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти у табл. 2.

Таблиця 2

Види та алгоритм проходження виробничих практик здобувачами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

Виробнича практика. <i>Дитина в різних видах діяльності в закладі дошкільної освіти</i>	удосконалення вмінь практикантів налагоджувати ефективну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу в ЗДО (дітьми, батьками, педагогами) на засадах партнерства та взаємної відповідальності	✓ ознайомлення із сайтом, його структурою та особливостями змісту освітньої діяльності закладу дошкільної освіти
		✓ підготовка та проведення online-заходів на платформі «ОСВІТНІЙ ХАБ» НПУ імені М.П. Драгоманова, яка підтримує українських дітей, що перебувають у будь-якому куточку світу
		✓ застосування спеціально дібраного діагностичного інструментарію для обстеження дитини дошкільного віку та складання психолого-педагогічної характеристики
Виробнича практика <i>Альтернативна практика в сучасному закладі дошкільної освіти</i>	формування фахових компетентностей, необхідних для виконання функцій вихователя закладу дошкільної освіти на основі інноваційних підходів.	✓ ознайомлення зі структурою закладу дошкільної освіти, його типом, формою власності та вивчення актуальної нормативно-правової бази організації додаткових (альтернативних) освітніх послуг в закладах дошкільної освіти
		✓ організація та проведення різних форм, заходів (топ-ринг) роботи з дошкільниками із використанням сучасних технологій (М. Монтесорі, STEM, TPB3 та ін.)
		✓ створення лепбуку для батьків з формування у дітей дошкільного віку мовленнєвої компетентності з іноземної (англійської) мови або тема за вибором студента

До слова, кожний педагогічний колектив має власний стиль діяльності й накопичує власний педагогічний досвід

роботи, який характеризується результатом творчого пошуку з елементами новизни, тобто втілення конкретної ідеї, а не перенесення досвіду (думка К. Ушинського – *прим. авторів*). Тому наведемо яскраві приклади співпраці із сучасними, перспективними закладами дошкільної освіти у місті Києві та Київській області – «Wonderland» та «Мандаринка».

Інноваційна практика приватного закладу дошкільної освіти «**Wonderland**» – це діяльність, що спрямовується на конструювання, створення, апробацію, впровадження й поширення досягнень передового досвіду педагогічної науки, технологій тощо. Це ефективні освітні практики (як локальні, у межах нових засобів і напрямів роботи, так й системні, що охоплюють усю діяльність закладу), які орієнтовані на вимоги сучасності та забезпечують найвищі результати.

Стратегія закладу «Wonderland» відкрита і прозора, його місія – досягнення цілей, а саме єдності зусиль дорослих у формуванні відповідних життєвих компетентностей дитини, що передбачає психолого-педагогічне просвітництво батьків. Основна *мета діяльності* закладу – розвиток гармонійної особистості кожної дитини з якостями щасливої та успішної людини. Педагогічний колектив, разом із студентами-практикантами допомагає батькам виховувати в дітей проактивну життєву позицію, віру в свої сили, важливі та життєве необхідні якості. Діяльність закладу спрямована на збереження природної допитливості дитини, на розвиток креативного, логічного мислення, розуміння причинно-наслідкових зв'язків побудови світу (цілісна картина світу), навичок доброзичливої ефективної взаємодії з дорослими та іншими дітьми.

Програма розвитку закладу дошкільної освіти «Wonderland» передбачає активне впровадження принципу педагогіки партнерства, що ґрунтується на співпраці дитини, вихователя й батьків, особистісно орієнтованому, компетентнісному, діяльнісному та інтегрованому підходах, перевагах самостійної творчої діяльності дитини в освітньому процесі з урахуванням вікових особливостей психофізичного розвитку дітей, ігрової діяльності як провідної.

Зазначені підходи до організації освітнього процесу передбачають повагу до дитини, пріоритет щасливого проживання дитини в закладі дошкільної освіти «Wonderland». Це є умовою її повноцінного подальшого життя, визнання самоцінності дошкільного дитинства, його особливої ролі у розвитку особистості, збереженні дитячої субкультури тощо.

Для студентів-практикантів досвід такої педагогічної співпраці з вихователями закладу дошкільної освіти «Wonderland» є цінним й практично корисним, оскільки відповідно Базового компоненту дошкільної освіти [1], основні пріоритетні напрями їхньої роботи реалізуються через:

- набуття особистого досвіду дитини та процесу його формування в усіх видах діяльності: руховій, ігровій, мистецькій, пізнавально-дослідницькій, господарчо-побутовій;

- виховання у дитини емоційно-ціннісного ставлення до природи, мистецтва, предметно-технічного та соціального, духовного світу. В компетентностях збалансовані бажання особистості, інтереси, наміри з набутими знаннями, уміннями,

навичками та вольовими зусиллями дитини до регуляції своєї поведінки та діяльності;

- формування цілісної реалістичної картини світу дитини, основ світогляду: радісне проживання подій, смислове наповнення, активне включення дитини у різноманітні процеси, види діяльності, взаємозбагачення соціальних контактів та предметно-змістових характеристик тих явищ, які засвоює дитина;

- розкриття базових якостей особистості, розвиток її активності, самостійності, ініціативності та креативності як індикаторів ефективності освітнього процесу.

Організація освітнього процесу здійснюється у «Wonderland» за особистісно-зорієнтованою моделлю дошкільної освіти, в ролі активного суб'єкта якої виступає повноцінна життєдіяльність самої дитини.

Індикатором ефективності освітнього простору закладу є розвиток активності, самостійності, ініціативності та креативності дітей, при чому надзвичайно важливим виступає єдність зусиль дорослих у формуванні досвіду дитини з однолітками в усіх дитячих видах діяльності: предметно-практичної, ігрової, мистецької, пізнавальної. Крім цього, практичний психолог допомагає дітям легко адаптуватись до умов нового середовища, сприяє розвитку психічних процесів, використовує арт-терапевтичні технології тощо.

Педагогічний колектив базового закладу дошкільної освіти «Wonderland» працює за Індивідуальними тематичними маршрутами, наприклад, створення фундаментальних проєктів та їх успішна реалізація спільно з дітьми і батьками

та відкрито й щиро ділиться своїм досвідом зі студентами-практикантами, яких активно включає у ці проекти.

Не менш цікавим серед багатьох базових закладів для практичної підготовки студентів спеціальності 012 Дошкільна освіта та співпраці педагогічного колективу кафедри є **«Мандаринка»**. Це заклад дошкільної освіти приватної форми власності, який має декілька локацій у Києві та Київській області, що розширює можливості використання бази практики студентами різних форм навчання. Під час практики вони (студенти) одразу занурюються у розвивальне середовище закладу, тісно взаємодіючи з педагогічним колективом, дітьми та батьками.

Освітній процес в «Мандаринці» побудований на реалізації педагогічним колективом низки сучасних методик та технологій у роботі з дітьми дошкільного віку, зокрема:

- технологія М. Монтессорі сприяє розвитку в дитини лівої півкулі головного мозку, що відповідає за логіку, моторику, інтелект та аналітичні здібності;
- методика Макато Шічіда дозволяє вже з раннього віку координувати роботу продуктивного мислення, розвитку пам'яті дитини;
- ТРВЗ-педагогіка (ТРВЗ – теорія вирішення винахідницьких задач) застосовується для розвитку творчої уяви та нестандартного мислення;
- методика М. Зайцева складає основу для навчання дитини творчим видам діяльності – розспіву складів, простукування у долоні ритмічних рисунків, читанню у грі тощо.

Також значної уваги у роботі з дітьми заслуговує застосування вихователями закладу спільно із студентами-

практикантами системи ейдетики, яка вчить дітей запам'ятовувати без зазубрювання, допомагає знижувати емоційну напругу, виводити їх зі стану стресу за допомогою асоціацій та особливих предметів та ін.

«Мандаринка» має центр іноземних мов для дітей від трьох років, де викладаються іноземні мови – англійська, французька, німецька, адже саме у цьому віці дитина найбільш сприятлива до вивчення усього нового. Під час практики, студентам також випадає чудова можливість набувати педагогічний досвід в «Online-Мандаринці» у роботі з малюками, які фізично не мають можливості відвідувати заклади-локації за різних обставин. За допомогою Super Safari (CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS) діти мають можливість вирушити у свою першу англійську подорож, в якій допитливі герої допомагають їм у вивченні іноземної мови, а методика занурення у мовне середовище формує здатність мислити й говорити іноземною, минаючи стадію внутрішнього перекладу.

У базових закладах дошкільної освіти, з якими співпрацює кафедра педагогіки і психології дошкільної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, зокрема «Wonderland», «Мандаринка» та інших закладається фундамент майбутнього життя кожної дитини, забезпечується її особистий, інтелектуальний, фізичний, художньо-естетичний розвиток. Крім цього, у цих закладах створені усі умови для опанування студентами-практикантами необхідних компетентностей, відповідно до Освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 012 Дошкільна освіта та Програм практики.

На користь реалізації змісту практик спрацювало сміливе і зважене рішення, прийняте колективом кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти вже на початку березня 2022 року про створення на базі університету Освітнього хабу з метою проведення різноманітних заходів для дітей України у дистанційному форматі, зокрема заняття з елементами тренінгів, ігор, вікторин, конструювання, віртуальних подорожей тощо [8]. Студенти й викладачі своїм творчим запалом та педагогічною майстерністю зуміли вже з перших зустрічей на заняттях залучити до навчання сотні дітей дошкільного віку з усієї України.

Сьогодні у рамках навчально-педагогічних і виробничих практик студенти різних курсів продовжують проводити інтегровані online-заняття з дітьми дошкільного віку в рамках Освітнього хабу Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, що є надважливим в умовах невизначеності освітньої ситуації.

Висновки. Аналіз вітчизняних і зарубіжних доробків з проблеми практичної підготовки майбутніх фахівців галузі дошкільної освіти, дозволяє сформулювати окремі ключові позиції про те, що практика: залишається важливою складовою цілісної підготовки студента до самостійної педагогічної діяльності, оскільки *забезпечує* трансляцію засвоєних під час навчання знань у практичну площину; *сприяє* зв'язку діяльності здобувачів освіти з реальною освітньою ситуацією у галузі; *складає* підґрунтя для збагачення методичного кейсу здобувача різноманітними формами й методами педагогічної роботи з дітьми; *сприяє* розширенню компетенцій, відкриває шляхи до самовдосконалення тощо.

Оприлюднений досвід організації та проведення практики, накопичений викладачами кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова підтверджений багаторічними напрацюваннями, методичними матеріалами, практико-орієнтованими доробками, пошуком нових online можливостей, розвитку інформаційних й нанотехнологій, мережевого навчання та спілкування, з урахуванням концептуальних змін у системі дошкільної освіти.

Перспективи подальших досліджень можуть реалізовуватись у таких напрямках:

- вдосконалення підготовки майбутніх вихователів з урахуванням європейських тенденцій галузі зі збереженням національної ідентичності;
- розширення компетентностей майбутніх фахівців через укріплення зв'язку теоретичної й практичної підготовки;
- визначення нових стратегій співробітництва зі стейкхолдерами задля відшліфовування системи практичної підготовки майбутніх професіоналів дошкільної ланки в умовах постійних трансформаційних змін та викликів.

Список використаних джерел:

1. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти) нова редакція. Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.21, №33. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf [дата звернення 01.11.2022].

2. Беленька Г. В. Підготовка вихователів дітей дошкільного віку: вектор євроінтеграції. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. Збірник наукових праць № 35 (1) 2021. С. 30-35.

3. Додаток до Положення про організацію освітнього процесу в НПУ імені М.П. Драгоманова. URL: <https://npu.edu.ua>

4. Закон України «Про дошкільну освіту» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 49, ст. 259). Редакція від 02.04.2022, підстава – 2153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> [дата звернення 02.11.2022]

5. Закон України «Про освіту» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2017, № 38-39, ст. 380). Редакція від 27.10.2022, підстава – 2438-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [дата звернення 02.11.2022]

6. Закон України «Про охорону дитинства» (*Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 30, ст. 142). Редакція від 08.06.2022, підстава – 2267-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> [дата звернення 03.11.2022]

7. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку. Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В.Б., 2020. 44 с.

8. Мкртічян О. А. Дослідження проблем підготовки майбутніх вихователів у зарубіжній теорії та практиці. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*, Вип. 92, 2020. С. 61-67.

9. Педагогічна практика кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти. URL: <https://pf.npu.edu.ua/fakultet/struktura/kafedry/kafedra-pedahohiky-i-psykholohii-doshkilnoi-osvity-fpp/pedahohichna-praktyka-kafedry-ppdo/pedahohichna-praktyka-kafedry-pedahohiky-i-psykholohii-doshkilnoi-osvity>

10. Педагогічна практика студентів у закладах дошкільної освіти (освітній ступінь бакалавра, спеціальність «Дошкільна освіта»): навчально-методичний посібник / Укл.: Цветкова Г. Г., Шулигіна Р. А., Довбня С. О., Коржук О. С. Івано-Франківськ: НАІР, 2018. 128 с.

11. ПОЛОЖЕННЯ про організацію освітнього процесу у НПУ імені М.П. Драгоманова. URL: <https://npu.edu.ua/images/NMC/Polozhenia>

12. Соколовська О. С. Застосування новітніх технологій у професійній підготовці майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. пр. / [редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, 2021. Вип. 75. Т. 3. С. 77-81.

13. Чаговець А. Сучасна професійна підготовка майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів. Теоретичний аспект. *Обрії*. 2015. № 1 (40). С. 99-102.

14. Шулигіна Р. А., Андрущенко Н. В. Освіта XXI століття: реалії, виклики, тенденції розвитку: колективна монографія / за наук. ред. проф. Цветкової Ганни. Hameln: InterGING, 2020. С. 479-508. URL: <https://docs.academia.vn.ua/bitstream/handle/123456789/747/Monograph%20Tsvietkova%202020%20July%20D1%81%D0%B6%D0%B0%D1%82%D1%8B%D0%B9.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

15. Шулигіна Р. Практика як засіб формування готовності майбутніх дошкільних педагогів до здійснення професійної діяльності. *Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія*. 2014. Вип. 34. С. 123-130.

16. Dovbnia S. O., Melnyk N. I., Shulyhina R. A., Andrushchenko N. V., Kosenko Y. M. DIAGNOSIS OF CREATIVE POTENTIAL OF FUTURE TEACHERS AS A MENTAL BASIS FOR PROFESSIONAL SELF-IMPROVEMENT. *Polish Psychological Bulletin* [this link is disabled](#), 2022, 53(1), P. 47-52. URL: <https://journals.pan.pl/dlibra/publication/140481/edition/122990/content>
17. Oberhuemer P., Ulich M. Working with young children in Europe: Provision and staff training. London: Paul Chapman. 1997. 204 p.
18. Urban M., Vandenbroeck M., Van Laere K., Lazzari A. & Peeters J. Towards Competent Systems in Early Childhood Education and Care. *Implications for Policy and Practice. European Journal of Education*, 2012. 47(4), P. 508-526.
19. Van Oers B. Strategic Learning in the Curriculum. *Journal of European Early Childhood Education Research*. 2003. Vol. 11. P. 43-52.

ODDÍL 4. PSYCHOLOGIE

§4.1 SOCIO-PSYCHOLOGICAL NATURE OF AN INDIVIDUAL (Spytska L.V., Volodymyr Dahl East Ukrainian National University)

Introduction. Personality is not only a consequence, but also a cause of social and ethical actions taking place in socium. Its perception of economic, political and social relations depends on historical epoch and type of society. Accordingly, each person in his own way reflects them, which determines his social quality, content and type of practical activity. It is in the process of such activity a person, on the one hand integrates social relations of the environment, and on the other hand, shapes his special attitude to the surrounding. The elements of socio-psychological basis of personality are: socially defined purpose of its activity; social statuses, positions and performing social roles caused by a status and expectations roles; norms and values (culture) which are guided by it in the process of activity; socio-cultural, ethnic-psychological behaviour program; the sign system it uses; socio-psychological reflection of social relations; a set of knowledge; the level of education and special training; communicative potential; personal mechanisms of social process regulation; activity and degree of independence in decision-making.

A person develops in interaction with the environment but his life is an individual heritage and the process of personal development is always deeply unique. His social and psychological individual properties are found in the qualities of

temperament, character traits, and specifics of interests, communicative qualities, intellect, needs and abilities.

Presenting main material. The prerequisite for the formation of socio-psychological personality is potentialities. The development of a specific communicative characteristic, the originality of its manifestation that predetermine social and psychological difference between one person from another, originality of his communication and interaction in socium. This shows the individual social and psychological reflection of existing social relations between people and social communities arising under these relationships. It is about stable individual and specific system of social and psychological means, techniques, skills, methods of perception and reflection of social relations by a person. It is known that people with different individual and typological characteristics of the nervous system, different structure of communicative abilities, temperament, and character reach the same efficiency of perceiving and reflecting reality in different ways. At the same time, individual socio-psychological reflection may not be optimal in terms of efficiency of social process regulation.

Socio-psychological nature of personality is realized and carried out in communication and interaction recreating the realities of social life. In holistic system of personal qualities, the communicative properties and abilities are the most important because private life and personal development of a man is comprehensive communication.

Communication (Lat. - I communicate with someone) is a range of connections and interactions that involve direct or indirect contacts, realization of social relationships, regulation of social

process, value-based attitude to it, exchange of information, empathy, mutual understanding, perception, reproduction, influence of the group on the person or one person to another.

Socio-psychological approach to the development of personality in society is based on understanding the communicative life of an individual, his communication with himself, other individuals, with the world, in the process of which the communicative potential of the individual is realized through agreement (disagreement), understanding (misunderstanding) reflection (Lat. reflexio - moving backwards, self-cognition), empathy (Greek- empathia - compassion, empathy), trust, love, attraction (Lat. attractio - pull) etc. Socialization of personality beyond communication, without cooperation and dialogue, interaction and people's perception of each other is impossible. It is about a wide range of communicative knowledge, abilities and skills, social and psychological competence and communicability that individual should possess and which are necessary attributes of activity.

Engagement is a specific type of person's activity aimed at cognition and creative transformation of environment including herself, her conditions and means of sustenance, purposeful mutual influence of participants in the interaction.

Engagement is always connected with activity of participants in the interaction aimed at transforming themselves, their capacities, needs, proficiencies, skills and socio-psychological reality also. Instruments of such an engagement are primarily socio-psychological communication mechanisms, in interpersonal relationships and group processes suggestion, imitation, persuasion, empathy, social perception (Lat. perceptio –

perception) , causal (Lat. causa – cause) attribution (Lat. attributio – attributing), socio-psychological reflection, mutual understanding, ethnic-psychological peculiarities of individuals, group norms, sanctions, group cohesion, socio-psychological climate etc. value-based attitude of participants in the interaction to the social relationships is a regulator of social process.

Personality is a hierarchy of various external and internal communication that dynamically create a new quality – communicative core, communicative world of the person. Person's willingness to comprehensive interpersonal communication is a complex multicomponent process which causes simultaneous development of individual's psyche in several interrelated directions. The main thing in it is formation of humanistic core of the personality which presupposes perception of a person as the greatest value. So providing of participants in the interaction a communicative knowledge, formation of communicative proficiencies and skills in them is a necessary component of development and formation of the personality, its life and functioning in micro and macrosystem.

Universal condition of the effectiveness of mutual contacts, the form of revealing potential opportunities of participants in the interaction is a dialogical type of relationships. A person is revealed in a person both for others and for himself only in communication and interaction.

In a broad sense socio-psychological nature of the personality can be characterized as a certain degree of unity of communication and personal properties of an individual. The degree of this unity indicates a certain level of formation of person's communicative opportunities. This situation is specified

in the ability of the individual to solve problems of life and activity, in the transmission of his knowledge and experience to the participants of the interaction, in the ways of organizing relationships at different levels, in the system of socio-psychological ensuring the self-development etc. Such interpretation of the communicative (socio-psychological) nature of personality leads to psychological and social basis of its development, the ratio of internal and external, objective and subjective, individual and social in it. So, communication is considered as a social and psychological property, an attributive quality of personality.

The effectiveness of development of communicative properties of a person depends on his interaction with the group and in the group, individual psychological peculiarities of the participants in the communicative process, selectivity of relations, quality of the selection, level of group compatibility etc. Communication in this case is a condition of a reasonable interaction of a person with the social environment and the internal characteristic of mental activity of personality. In the structure of personality communicative properties are integral characteristics of it, by means of which interconnection of personality with society is carried out, his socio-psychological perception and reflection of social relations and realities of life, contacts between people are provided. With the help of communication the individual "enters" into the sphere of ideas, thoughts of an interlocutor, in the circle of his activity. Participants of the communicative process are constantly in socio-cultural and ethno-psychological space of communication which is formed by the culture of individuality, stable characteristics of the interaction style, traditions, norms, rules, positions, roles, etc.

The culture of personality is a combination of social norms and values by which the individual is guided in the process of practical activity, realizing his needs and interests in the interaction with the social environment.

Socio-cultural, ethno-psychological context of development of socio-psychological properties of personality is revealed in a certain position of the individual, his valuable emotional attitude to political, economic, socio-psychological phenomena and processes; in the specifics of the national settings, culture of business interaction, norms, traditions that reflect the volitional activity of a person which belongs to a certain ethnic community, his beliefs, value orientations, views, principles and interests.

At the same time, communication is not only a contact with a specific person or a group of people, their communicative culture but also the set of hidden problems, conflicts, barriers of the communicative process which creates a sense tissue and the perspective of agreement - disagreement, trust – distrust, respect – disrespect etc.

Socio-psychological nature of the individuality presupposes the realization of its formation as communicative livelihoods in the process of which external and internal changes take place, communicability is formed, and the components of communication potential are realized.

Communicative potential of individuality - objective and subjective communicative opportunities common to personality which are realized both consciously and spontaneously and is an internal reserve of the individual.

The communicative potential of the individuality is formed by communicative opportunities, communicative forces of the

individual which can be used by a person in a specific form of communication; psychological properties and opportunities acquired in real conditions of communication and interaction with other people; communicative opportunities for further development. It is not static but dynamic (that is developing or vice versa) system of properties and capacities which is formed in joint activities with other people, real communication with them. It is a system of forms, means, ways of integration of your own activity with those of others, your own individuality with other individualities, a specific set of personal qualities and features, a kind of individual "story of personal participation" in the joint activity.

The communicative properties of a person are his potential opportunities which determine the effectiveness of communication, measure the degree of participation power in socio-psychological reflection of social reality, the depth and fullness entering into the process of interaction, full value of the contact. They characterize personality through the prism of his opportunities as a concrete and real participant of the shared activity with other people, determine the effectiveness of this activity. In particular activities and in specific situations of communication which impose high demands to a personality, these properties act as internal personal reserves. It is about especially responsible, public multifaceted work, emotionally intense, conflict circumstances.

In the absence of conditions for realization of communicative potential, we can see decreasing of individual's potentialities, destruction of his status-role actualization in a social group, the loss of a sense of social reality, depersonalization and

isolation. Potential communicative possibilities of the individuality formed as the desire of the individual to express and assert himself, to optimize the process of socio-psychological reflection due to his personal psychophysiological, socio-psychological properties.

Basic structure of communicative potential is created by the need in communication which is interpreted and as an independent specific setting of personality to communication with like-minded ones, and as an interpersonal attraction, and as an innate instinct of communication, an innate aspiration to affiliation (Eng. to affiliate – to join; the human effort to be in the company of other people) etc. The communication of personality is directly related to this need – expressing a need to communicate, social relationship building, selective attitude to people and using forms and means of communication.

Human participation in joint interaction and communication is also realized through the expression of his communicative abilities. They are no less important than the subject-cognitive abilities for psychological development, socialization of the individual, acquiring the necessary forms of social behavior.

After all, without the ability to adapt to interpersonal contacts, to the people involved in them, to perceive and assess their actions correctly, interact with them and establish productive relationships in different social situations, normal life and mental development of the individual are impossible.

Communicative abilities are connected with the person's knowing how to use his own communicative properties in communication and the mastery of the communication technique and contact. Both of these groups of abilities combine a complex

of qualities (a sort of skills) of personality which ensure a successful communicative process. For example, the ability to manage your behavior in communication, complex of perceptual (Lat. perceptio – perception) abilities related to understanding, taking into account the peculiarities of another person in communication, capacity to model the personality of the other; abilities to establish and maintain contact changing its depth, come into come out of it, transfer and take the initiative in communication; abilities to organize your language optimally in a psychological sense. The abilities that characterize the "technological" preparedness of the person to communication are especially important: to enter the process of interaction psychologically correctly; maintain communication, constantly stimulate both his own activity and activity of the interlocutor; predict possible development of the situation within which communication takes place; be able to overcome psychological barriers; choose adequate gestures, facial expressions, manner of behavior etc.

Perceptual-reflective abilities of the individuality connected with the cognition of human by a human are important in communicative processes and joint activity. It is about socio-psychological observation; the individual's assessment of his own group, interpersonal relationships; subjective knowledge of his own role and the role of others in the informal structure of the group; the individual idea of the goals, values, settings, moods, interests that prevail in the group etc.

Communicative knowledge, abilities and skills belong to the internal personal characteristics of the individuality which show his communicative potential. The originality of their manifestation

depends on the particular individual, his typological properties. Socio-psychological qualities reflect the significant aspect of individual's communicative potential, show the communicability of the individual, his communicative behavior program, readiness for interaction, emotionally empathic opportunities, social place (status, position, role) in the group.

Personality can be seen as a potential in general, keeping in mind its natural makings, capabilities, talent, genius, psychophysiological features, social status, and as its cultural, moral, communicative potential.

The dynamic nature of communicative potential promotes development or inhibition of communicative properties and abilities of personality, has high demands on personality for realization of internal communicative reserves, transfer of them from potential to actual ones. This process is the formation of strong communicative relations of a person which facilitate the establishment of the information exchange, mutual influence, perception and reflection of social relations. The awareness of the importance of communicative activity, communicative knowledge and skills in the communicative life of a person; knowing your own communicative capabilities, communicative features of other participants of communication; systematic acquisition of knowledge of theory and practice of communication determine the success in implementation of personality's communicative potential.

The ways of this process implementation are different: it can be progressive and regressive, intensive or extensive, personal or impersonal, it can unfold harmoniously or disharmoniously. Being psychologically and socially determined, it consists in

accumulation of new potential communicative opportunities, broadening and deepening of person's relations with the society. Features of the system present in it allow its designing.

There are three main motives that encourage people to apply to social comparison.

1. Need for self-esteem

When the aim of comparison is self-esteem, people are interested in getting the most accurate view of themselves. That is why they choose a person whose characteristics approximately relate to their own ones as a comparison model. If, for example, you want to objectively assess your mathematical abilities, you won't probably compare yourself with great mathematicians. But you won't compare yourself with the consciously untalented people in this sphere also. Most likely, you will compare yourself with someone whose level of abilities is slightly higher than yours.

When people compare themselves with others, they choose those who are identical with them in significant signs as an example. One of these features is gender identity. For example, when the research participants choose partners with whom they will need to compare and compete with, they consistently choose people of the same gender. The choice of an object of the same sex is more possible if a person is convinced that the decision of the future task is somehow related to the gender identity.

2. Aspiration to self-improvement and self-determination

Purposeful people or people with a heightened sense of rivalry prefer to compare themselves with those whose abilities are much better developed in some particular area: intellectual, sporty, creative etc. And in all the other aspects they are approximately at the same level. Comparing yourself with the one whose abilities in

a certain sphere are better developed than ours, gives us the opportunity improve our own abilities. Knowing that someone "like me" achieved success in this sphere, gives a person hope for his own success, serves as a source of confidence in his strength.

3. The need for artificial increase of self-esteem which is an attempt to persuade yourself that you are better than you really are.

In this case, people deliberately choose the undervalued comparison sample. In other words, we compare ourselves with those who are worse than us as we think. Moreover, if a person doesn't have the real one who is "worse than himself" within easy reach, then he is simply created. Sometimes with the help of abstract reasoning: "How many bad people are there in the world when you think about it? I am an angel in comparison with them! " For the same purpose, people are willing to use rumors if there is no reliable information about bad luck or actions of another person. For example, the rumor that someone committed a bad deed can rise a person in his own eyes: "After all I didn't do such things as they say about him! "

Since people usually want to increase self-esteem, they use different methods and strategies to do this.

Strategies to raise your self-esteem

1. Comparing yourself with the consciously undervalued comparison sample. Thus, look of a beggar or just fallen man in people with low or unstable self-esteem may cause a burst of joy and a good mood in general: " Because I didn't reach such a result, thank God. "

2. "Desire to bask in reflected glory". The gist of it is that people want to "get attached" to the success, glory and achievements of someone else to rise yourself both in your own

eyes and in the eyes of others. This is demonstrated most clearly in "fans" behavior – sporty, theatrical, pop.

3. Demonstration of their relations with those who achieved a lot. It is low self-esteem forces such people to assert themselves not with the help of their own achievements but beyond their own self. The most common is the type of a person constantly informs of his connections with influential people. There is also more hidden type: these are those who do not want to boast of relations with celebrities but try "to bloat" the accomplishments of those people with whom they are truly connected with. For example, the achievements of their close people: wives, husbands, children etc. These are people who are obsessed with the desire to "rise their close people above the crowd." It can be parents who strive to make a "star" from his child at any cost, and the wives who struggle to encourage their husbands to a dizzying career.

4. Identification with "happy failure". People are identified with the loser hero who will inevitably and fatefully overtake deserved luck according to the plot of the film or book. The most revealing such trends are in soap operas. Their huge popularity shows that low self-esteem is very widespread in society.

5. Self-disability. Its essence is that person presents himself as a victim of circumstances being afraid to fail and at the same time trying to keep or even increase self-esteem. The most familiar example: a student who was going to take an exam, prepared the possible explanation of a potential failure in advance: bad feeling (his own or his relatives), impossible living conditions, the snow or rain which fell on the eve, non-rhythmic work of public transport, unhappy love, quarrel with relatives and even difficult childhood. Everything stood against him, in a word. How can he take an exam in such circumstances? It is clear that all these

explanations or some of them should forgive or justify his failure ("I have nothing to do with this. ") If he passes the exam , then in this case his success is worthy of the praise even more because he overcame such incredible difficulties ("I didn't blunder even in these conditions.") So, self-disability can be defined as a striving to explain possible failure by external (justified) circumstances or conditions and justify success only by means of your own personal efforts.

If a person did not have time or could not prepare the excuse before the defeat, she would try to find it after that. Because the failure conflicts with his self-esteem. This tactic is used by people not only for self-affirmation but also in order not to look bad in the eyes of others. A person convinces not only himself, but also the others that he failed by chance, that a failure is the result of a unique or fatal coincidence, that this is not his fault. As we can see, references to the fate, occasion, circumstances, difficult childhood etc. are equally suitable both for maintaining self-esteem and for attempt to save your reputation in the eyes of others.

Conclusions. As a result, having considered the self-esteem, we can draw the following conclusions:

1. A person will always find an opportunity to avoid unpleasant explanations which threaten his self-concept and shift the responsibility for the bad to the others or the circumstances.

2. The numerous research **results** show that people who resort to self-justification live and feel better than those who do not know how to use it.

3. These tactics are far from harmless for a person. Both the masks that we wear can "grow into" creating a guise and the described ways to maintain self-esteem may become usual. This is more likely if a person constantly uses them. As a result, self-concept of a person can be changed and as a consequence, personality can be transformed.

§4.2 ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕБІГУ КРИЗИ СЕРЕДИНИ ЖИТТЯ У ЖІНОК (Сметаняк В.І., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Ніколюк С.М., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Вступ. Кризу (від грец. kris - підйом, перелом, результат) психологія визначає як важливий етап життя людини, протягом якого відбуваються революційні, якісні, виразні зміни в особистості, поведінці, ціннісних орієнтаціях людини. Синоніми слова «криза» в психологічній літературі - «критичний період» (Т. Шибутані), «точка перелому», «перехід» (Г. Шихі), «критична ситуація» (Ф. Василюк). Криза несе небезпеку для розвитку особистості, але одночасно створює сприятливі передумови для стрімкого розкриття її потенціалу.

Однією з відомих вікових криз є криза середини життя. Досягнувши тридцяти років, людина вже певним чином влаштувала своє життя, але з настанням критичного періоду може втратити опору, тобто фундамент, побудований раніше, починає руйнуватися. В нашій роботі ми спробуємо проаналізувати психологічні особливості перебігу цієї кризи життя в жінок, а також відстежити моделі їхніх поведінкових реакцій на життєві проблеми середнього віку.

Виклад основного матеріалу. Починається перший етап середнього віку близько 30 років і триває до початку наступного десятиліття. Ця фаза відома як «десятиліття лінії долі» або «криза середнього віку». Її головна особливість полягає в розумінні різниці між мріями, своїми життєвими

цілями та реальністю. Оскільки мрії майже завжди мають деяку нереалістичну основу, на цьому ґрунтується оцінка їх відмінності від реальності. В 35-40 років кажуть: «Вже пізно щось міняти в кар'єрі».

Внутрішній стан у дорослої жінки може бути досить суперечливим. Вона радіє щастю своєї сім'ї, кар'єрі або творчості, але все частіше думає про смерть і нестачу часу для себе. Цей перехідний період – це стадія кризи середини життя. Її основна особливість – усвідомлення відмінності мрій людини від життєвих цілей і від реальності.

Позиція визначення сенсу життя пов'язана з розумінням сенсу, як такого, що існує поза вже сформованою особистістю жінки. Шлях розуміння жінкою власного життя – це пошук у зовнішньому світі: природному, соціальному, духовному, теоретичні та практичні моделі поведінки, «рецепти», які б наперед визначали сенс життя. Його реалізації присвячене все життя. Така позиція виявляється у переконанні людини, що життя треба прожити «правильно», значуще, означає присвятити його досягненню обраної мети. Такий шлях вимагає від людини відповіді на питання: «навіщо потрібно щось робити?», «для чого я живу?».

Життєва ситуація, в якій жінка стикається з неповною реалізацією свого внутрішнього мотиву, цілей поставлених перед собою в молодості, часто переходить у кризу, яку важко подолати самотійно, навіть використовуючи раніше набутий досвід [1, с. 247].

На сучасному етапі історичного розвитку відбулися суттєві зміни в сім'ї жінки та суспільства. Для багатьох поколінь роль жінки фактично зводилася до одного: доглядати

дітей, домашня кухня тощо. Але на сучасному рівні розвитку жінки у розвинутих країнах мають такі ж права, як і чоловіки. Тому зараз криза середини життя у жінок набуває нових характеристик.

Криза середини життя в жінок різних культурних традицій протікає по різному, але також є багато спільних рис. Близько тридцяти років людина починає переживати певний поворотний момент у житті, саме в цей час починає розвиватися кризовий стан. Психологи пояснюють це тим, що уявлення про життя, які склалися в людини протягом попередніх десяти років, перестають її влаштовувати, і це відбувається незалежно від сімейного стану людини [2, с.39].

Саме в період кризи жінка усвідомлює, що в ній залишилося, тобто що міцно вкорінене в сутності людини, а що тільки підкріплювалися зовнішніми фактори. У жінок з настанням кризового періоду часто змінюються пріоритети, які були задані ними на початку дорослого життя. Жінок, які раніше орієнтувалися на сімейний затишок, починають приваблювати певні професійні цілі, тобто ті, які раніше не хотіли самореалізації, тепер хочуть вдосконалювати себе, а сім'ю, обов'язки переносять на другий план [3, с.138].

Вважається, що криза середнього віку у жінок часто починається з раптового розуміння, викликаного певною подією або низкою подій. З одного боку раптове усвідомлення недоліків своєї зовнішності (надмірна вага, зморшки та сиве волосся) дійсно може суттєво вплинути на самооцінку жінок. Внутрішній стан людей, особливо жінок – спрямований на переоцінку життя і своїх невдач, постійні роздуми. Можливо, те саме стосується гормональних змін, які впливають на розвиток кризи середнього віку.

Криза середнього віку часто супроводжується змінами в професійній сфері. Окремим приводом для зміни місця роботи є гостре невдоволення чимось в звичному місці праці: зарплата, відносини в колективі, відносини з керівництвом, напруженість графіка. Під час кризового процесу людині важливо підтвердити свій соціальний статус. В цей час зростає потреба в гідній роботі, відчутті стабільності та безпеки. Жінки все ще впевнені, що вони повністю здійснять свої мрії та плани і намагаються зробити для цього все необхідне.

На думку К. Хорні, щоб уникнути відчуття впливу кризи на психічний стан, людина використовує психологічні механізми захисту. Залежно від обраного механізму вона виділяє три типи поведінки: поступливий, агресивний, усунутий [4, с.19].

Поступливий тип поведінки спрямований на «сліпу» згоду з людьми, і полягає в пошуку громадського схвалення. Є нагальні потреби в прийнятті, заохоченні партнера, на якого можна перекласти відповідальність за власне життя. Всі ці потреби нереальні і не можуть бути насиченими, тому людина, що отримує схвалення, вимагає все більше і більше.

При агресивному механізмі, індивід прагне нав'язати свою волю оточенню. Це виражається в зневажливому ставленні до думки інших, домінуванні, використанні інших людей собі на користь.

Усунутий тип поведінки проявляється в пошуку унікального сенсу, ізоляцією від суспільства і прагненням до самоти. Після ізоляції від інших людей індивід все ж продовжує переживати невдачі та постійний стрес від реакції оточуючого суспільства.

Криза середини життя може супроводжуватися депресією, безсонням, стомлюваністю, підвищеною тривожністю, сильними панічними атаками. Безболісне подолання цієї кризи залежить від того, наскільки ефективно людина втілює в життя завдання, які ставить перед собою.

Психологи виділяють такі симптоми кризи середини життя у жінок:

1. Переоцінка минулих досягнень. З часом багато чого нам здається зовсім інакшим, тому бувають випадки, коли «успішні» люди кидають все і хочуть присвятити себе улюбленій справі, навіть якщо вона не приносить прибутку.

2. Жінки відчують певну недовіру до чоловіків, що може зруйнувати сімейні стосунки. А самотні жінки можуть втратити надію зустріти гідного чоловіка і створити сім'ю.

3. Жінки починають думати про втрачені можливості і намагаються їх повернути.

4. З'являється заклопотаність фінансовими питаннями, тому що в цьому віці певну загрозу становить фінансова нестабільність.

5. Під час кризи сенсу життя жінка починає переосмислювати свій власний кар'єрний шлях, думає про перспективи на майбутнє, враховує свої потреби як професіонала через кілька років.

6. Також присутнє порівняння моделі свого життя з моделлю життя батьків, що відбувається мимоволі. Тому людина замислюється про задоволеність своїм сімейним життям.

7. Помітне порівняння себе з однолітками, яке може проявлятися в самозвеличенні, якщо людина досягла більших

успіхів, ніж її однолітки, особливо якщо початкові умови рівні.

8. Небажання виходити в світ і зустрічатися з друзями, що супроводжується апатією і відчуттям, що все вже побачено, пережито.

9. Невдоволення зовнішністю.

10. Усвідомлення буденності та одноманітності життя. Здається, життя зараз втратило свою яскравість і не буде тих світлих моментів, як раніше [5, с.34-36].

Вчені також виділяють різні моделі поведінки жінок в період кризи середини життя. А саме: виділяють такі моделі поведінки у жінок, як «турботливі», «або – або», «інтегратори» та «непостійні».

До першого типу зазвичай відносяться жінки, які виходять заміж в молодому віці, приймаючи на себе роль домогосподарки. Вони не надто прагнуть до самореалізації і саморозвитку. Їм важко вирішувати ті завдання, які постають перед ними в період молодості: здобуття самостійності, формування ідентичності, самооцінки. Тобто жінка переходить від батьківської опіки до опіки свого чоловіка, тому що вона нездатна бути повністю незалежною і автономною. В даному випадку на думку Б. Фрідана, є такі способи ідентифікації: через партнера та його досягнення, дітей, секс і заощадження. Однак ідентифікація відбувається не в нормі, а в патології. Якщо ідентифікація відбувається через чоловіка, то жінка може втратити свою індивідуальність, тому що завжди залишатиметься в тіні чоловіка. Інша можливість ідентифікації – материнство. Але чим старшими стають діти, тим швидше життя жінка втрачає

сенса і з віком процес пошуку сенсу життя ускладнюється. Секс може бути засобом порятунку від одноманітності життя, але не може бути повноцінними ліками самоідентифікації.

Тому, посилаючись на таку модель поведінки, жінці буде важко пережити кризу середини життя. Це пояснюється її несаможиттєвістю, пасивністю, залежністю від матеріального, визначеною ідентичністю [6, с. 57].

Протягом кризи тридцяти років особистість досить болісно відчуває прогалини у своєму житті, вона потребує професійної реалізації, вона хоче досягти чогось у своєму житті самостійно. Задоволення цього прагнення ускладнюється сімейними проблемами, відсутністю належних професійних знань і досвіду, відставанням від рівня однолітків у професійній діяльності, що може вилитися в регрес чи невроз.

Модель поведінки «Або-або» включає жінок, які стикаються з питанням створення сім'ї або здобуття освіти та професійної самореалізації. Тому виділяють два типи жінок:

1) жінки, які створюють сім'ю, і в майбутньому реалізуються як спеціалісти певної професійної сфери діяльності;

2) жінки, які побудували успішну кар'єру, і аж потім реалізують себе як дружини і матері.

Переваги є в обох типів жінок, але в першому випадку вони проявляється в тому, що людина може краще визначитися зі своїми уподобаннями. У той же час, є ризик втрати професійних навичок, конкуренція з боку однолітків, інноваційність у професійній діяльності [7].

Людині потрібно зробити вибір і при цьому придушити іншу частину свого «Я», що потребує професійного розвитку. Це може супроводжуватися труднощами, стресом, внутрішніми конфліктами, тривогою, емоційною напругою, непорозуміннями в сім'ї тощо.

В іншого типу жінок цієї моделі домінує бажання - кар'єрний ріст. Найчастіше воно проявляється, якщо жінка є першою або єдиною дитиною в сім'ї, оскільки в цьому випадку вплив батька на дитину більший, ніж матері. Батько – джерело самооцінки дитини. Дж. Віткін стверджує, що сутність кризи в цьому випадку полягає в усвідомленні того, що залишилося мало часу для народження дитини, а також у почутті самотності. В даному випадку жінки починають певним чином уникати самотності: відвідують лікарів, салони краси, змінюють партнерів, можуть одружуватися. Це, до речі, може бути проблемою, оскільки важко буває знайти партнера, який відповідає всім вимогам жінки, особливо такої, яка досягла певного рівня незалежності та самодостатності. Якщо жінці не виходить створити сім'ю, то вона або шукає інші шляхи розвитку, або не може подолати кризи.

Поряд з перерахованими типами жінок в цій моделі вирізняють ще один – найбільш врівноважений тип. Жінки в цьому випадку можуть і розвиватися професійно і успішно виконувати сімейну роль. Вони обирають шлях створення кар'єри і створення сім'ї до тридцяти років. Перевагою такої моделі є те, що вона дозволяє планувати життєві події і жінка краще підготовлена до кризового переходу: створено «інтимні стосунки» - сімейні, крім того є кар'єрні досягнення [8, с.253].

Третя модель поведінки передбачає спробу поєднати шлюб і кар'єру. Суть кризи в цій моделі полягає в тому, що жінки відчувають втому, переживаючи провину перед чоловіком і дітьми, їм доводиться чимось жертвувати заради іншого. Здебільшого це призводить до емоційного вигорання, такі жінки не витримують психологічних і фізичних навантажень і починають шукати способи полегшити свою участь у житті. Тому вони або відмовляються на певний час працювати, або знаходять причину відмовитися від своїх сімейних обов'язків.

У цій моделі є й інші шляхи виходу з кризи: перерозподіл домашніх обов'язків з чоловіком, робота вдома, використання сучасних інструментів, спілкування, підробіток, няня для дітей. Останню модель можна охарактеризувати як найбільшу неврівноважену. У цій моделі молоді жінки вибирають вільний спосіб життя, вони не прив'язані до чогось одного: багато подорожують, часто змінюють місця проживання, заняття та партнерів.

Дж. Віткін стверджує, що жінка, яка обирає такий спосіб поведінки вважає за краще не визначатися в житті: нестабільний дохід, сім'я, професія; часто має незрілу особистість і нестійку самооцінку; живе сьогоднішнім днем і не думає про майбутнє. Проте з настанням кризи сенсу життя людина зазвичай переосмислює своє життя.

Причину кризи жінка в цьому випадку шукає у втомі від нестабільного способу життя, тобто вона хоче нарешті зупинитися, створити зв'язок з чимось, не розсіюючи себе і свій внутрішній потенціал. Якщо жінка цієї моделі не страждає проблемами розвитку, то вона переважно обирає

асоціальний спосіб життя, що характеризується деструктивною поведінкою.

Висновки. Крім простого визнання ролі для психічного здоров'я кризи середини життя у жінок, виникла низка підходів, які зробили сам процес перебігу кризи предметом теоретичного аналізу. Визначення значення впливу кризи групуються в основному навколо трьох показників: значення як інтеграція особистого і соціальної реальності, значення як пояснення чи інтерпретація життя та значення як мета життя або завдання. Перше визначення є широким і включає друге, яке в його участь включає третє, найвужче визначення.

Майже кожна людина переживає кризу середини життя, але вона має різний перебіг. Адже це залежить від багатьох факторів. У когось криза проходить в легкій формі, в деякого – в ледь помітній формі, а ще в інших – у важкій. Визначальний фактор цієї кризи - пошук особистістю сенсу життя. Переживання кризи середини життя в чоловіків і жінки дещо різні. Типовими причинами кризи у жінок є: перші прояви втрати здоров'я, привабливості, відчуття незадоволення сімейними стосунками, відчуття нереалізованості в професійній сфері, нереалізованість життєвих планів, розчарування у власних досягненнях. Одним з важливих факторів успішного проживання кризи середини життя є віднайдення балансу між двома ключовими сферами життя жінки: сімейною і професійною.

Під час цієї кризи людина може відчувати, що час витрачено даремно і не вдалося досягти чогось дійсно значного, проте за сприятливого перебігу кризи, жінка не тільки переосмислює власне життя, це поштовх для

подальшого розвитку, до прогресивних змін. Але бувають такі випадки коли переживання кризи середини життя у жінок лише підриває психоемоційний стан, є причиною депресії та розчарувань. Тоді подолання наслідків кризи стає складним і довготривалим процесом.

Список використаних джерел:

1. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерна психологія: навч. посіб. К. : Вид. центр “Академія”, 2004. 308 с.
2. Психологія молодого сім’ї і сімейна криза: Моногр. – Луцьк: РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007.– 168 с.
3. Титаренко Т.М. Життєві домагання. Монографія. – К. : Педагогічна думка, 2007. – 456 с
4. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В.Л.Зливков, С.О. Лукомська, О.В. Федан. – К.: Педагогічна думка, 2016. – С.19.
5. Ващенко І. В., Іваненко Б. Б. Психологічні ресурси особистості в подоланні складних життєвих ситуацій. Проблеми сучасної психології. 2018.Т. 40. С. 33-49.
6. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2007. – 256 с.
7. Джелалі В.О. Психологія вирішення конфліктів: Навчальний посібник / В.О. Джелалі. - Харків-Київ: Р. І. Ф., 2006. - 320 с.
8. Роджерс, К. Шлюб і його альтернативи. Позитивна психологія сімейних відносин / Карл Роджерс; пер. з англ. - К.: Етерна, 2006. - 320 с.- (Сучасна психологія).

§4.3 АВТОРСЬКА ДІАГНОСТИЧНА АНКЕТА «КВІТКА ЖИТТЯ» З ОПИТУВАЛЬНИКОМ ДЛЯ ВИЯВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ І ПРОСТОРОВОГО МИСЛЕННЯ ЛЮДИНИ (Фарафонові І.А., Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»)

Вступ. Авторська діагностична анкета «Квітка Життя» з опитувальником розроблена нами для вивчення соціальної адаптації і просторового мислення людини і дає можливість провести дослідження окремої людини у соціумі у різний час і отримати данні для діагностики, корекції. Її можна розглядати як артвправу для позитивного результату людини.

Виклад основного матеріалу. Унікальність анкети полягає у тому, що вона визначає послідовні етапи, в яких можна проводити дослідження через деякий проміжок часу і побачити динаміку психологічних процесів, що відбуваються у житті людини, яка анкетується.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні діагностичним методом дослідження авторської діагностичної анкети «Квітка Життя» для виявлення діагностики, корекції, а також позитивного результату арттерапевтичних вправ як профілактики емоційного вигорання у людині.

Теоретична значимість дослідження полягає в унікальній авторської діагностичної анкети «Квітка Життя» для виявлення діагностики, корекції людини.

Результати дослідження розширюють наукові уявлення про місце авторської діагностичної анкети «Квітка Життя» для виявлення діагностики, корекції і функції

арттерапевтичних вправ як профілактики емоційного вигорання у людини.

Практичне значення отриманих результатів дослідження авторської діагностичної анкети «Квітка Життя» для виявлення діагностики, корекції пов'язане з актуальністю арттерапевтичних вправ як профілактики емоційного вигорання у педагогів вищої школи. Дослідження можна використовувати при розробці артмайстер-класів.

В публікаціях автора була раніше представлена у тезах діагностична анкета «Квітка Життя» під назвою «Дистанція між «Я реальне» і «Я ідеальне» у збірнику тез науково-практичної конференції «Ноосферна парадигма в публічному управлінні: теорія, історія, сучасність» 15 березня 2017 Харків-2017 [15 С.205-207].

Ірина Анатоліївна Фарафонова опублікувала Авторський діагностичний опитувальник «Квітка Життя» у тезах для виявлення соціальної адаптації і емоційного вигорання людини // Матеріали XXVII-ої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку, 07 грудня 2022. Ліон (Франція) [12 С.253-256].

Авторський діагностичний опитувальник «Квітка Життя» дозволяє дослідити арттерапевтичних вправ як профілактики емоційного вигорання педагогів вищої школи і які впливають на поведінку і свідомість людини.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у дослідженні арттерапевтичних вправ як профілактики емоційного вигорання педагогів вищої школи і які впливають на поведінку і свідомість людини. Емоційне вигорання — це

вид депресивної реакції, що виникає без травматизації й органічних порушень, а тільки лише через поступову втрату життєвих цінностей. дослідження емоційного вигорання пов'язують з ім'ям американського психолога К. Масlach, який науково обґрунтував емоційне вигорання. В 2001 році у ВООЗ визначено, що «синдром вигорання» (burnout syndrome) - це мотиваційне, фізичне, емоційне виснаження. Це виснаження характеризується порушеннями в результатах і продуктивності в праці і проявляється безсонням, втому.

Синдром вигорання розглядається розцінюється як стрес-реакція на емоційні вимоги у роботі, які відбуваються через велику відданість людини у роботі і відсутність до відпочинку. Вперше проблема емоційного вигорання була позначена в 1974 році, в роботі американського психіатра Герберта Фрейденберґера, який звернув увагу на дану проблему, у зв'язку зі збільшенням кількості фахівців, які скаржилися на появу погіршення як психічного, так і фізичного здоров'я, при відсутності будь-яких фізіологічних змін. Вивчивши проблему, дослідник описав цей феномен і ввів назву «емоційне вигорання» (burnout), особливо підкресливши, що цього патологічного стану найбільш схильні до фахівці гуманітарних професій.

У 1977 році на щорічній конференції Американської психологічної асоціації термін «синдром емоційного вигорання» увійшов до наукового лексикону. Емоційне вигорання - це психічний стан, який характерний виникненням почуттів емоційного виснаження і втому, викликаних власною роботою, і поєднує в собі емоційну спустошеність, деперсоналізацію и редукцію, які виникли при

професійних досягненнях. Емоційне вигорання можна розглядати вид депресивної реакції, що виникає через поступову втрату життєвих цінностей які впливають на поведінку і свідомість людини, без травматизації і органічних порушеннях [4. С. 493-506].

Арттерапія – метод який дає можливість контактувати з глибинними аспектами духовного життя, де використовується невербальна мова мистецтва для розвитку особистості яка впливає на свідомість і поведінку людини. Використання арттерапевтичних засобів, прийомів і технік арт-терапії, проведення арттерапевтичних вправ дозволяє підвищити рівень індивідуальної психологічної компетентності педагогів вищої школи і сприяє збереженню їх психічного здоров'я.

Педагогічна професія – це дуже важлива для соціуму і одна з тих професій, яка в більшій мірі схильні до впливу емоційного вигорання педагогів вищої школи. Це пов'язано з тим, що професійна робота педагога вищої школи відрізняється надзвичайно високим рівнем емоційної напруженості і в той же час вкрай низьким рівнем соціальної захищеності, соціального визнання.

При сучасному навантаженні і введенні в педагогічну роботу нових програм і підходів проблемою є не те, що викладач емоційно вигорає, оскільки це є природний процес. Проблема у тому, що педагоги вищої школи, за турботами, не вміють це вчасно помічати. Тому є дуже важливим визначення психологічно-діагностичних прийомів оцінки їх рівня емоційного вигорання і своєчасного проведення арттерапевтичних вправ, які є профілактикою емоційного вигорання педагогів вищої школи [4. С. 493-506].

Завдання арттерапевтичних засобів у профілактиці емоційного вигорання у педагогів вищої школи наступні: 1. акцентувати увагу викладача на його відчуттях, почуттях, поведінки, свідомості; 2. створити оптимальні для педагога умови, сприятливі найбільш чіткої вербалізації і обробці тих думок і почуттів, які він звикне пригадувати; 3. допомогти педагогу знайти соціально прийнятний вихід як позитивним, так і негативним почуттям. Перше місце і важлива роль арттерапевтичних засобів у профілактиці емоційного вигорання у педагогів вищої школи надається основної техніки арттерапевтичної дії і це техніка активної уяви, яка відкриває педагогу вищої школи необмежені можливості для самовираження і самореалізації в продуктах творчості при активному пізнанні свого «Я».

Арттерапія має три форми діяльності - активну, пасивну і змішану. При активній формі педагог вищої школи сам створює продукти творчості: малюнки, скульптури та інше. При пасивній формі викладач використовує художні твори, створені іншими людьми: розглядає картини, читає книги, прослуховує музичні твори. При змішаній формі педагог вищої школи використовує наявні твори мистецтва (картини, казки і т. п.) для створення своїх продуктів творчості. Для психологічного здоров'я і стабільного функціонування розуму необхідно, щоб підсвідомість і свідомість були нерозривно пов'язані між собою і діяли скоординовано. Якщо зв'язок рветься або «дисоціюють», виникає психологічний розлад. Арттерапія має на меті допомогти педагогу вищої школи вирішити його проблему, зрозуміти в чому вона полягає, розглянути різні і можливі шляхи виходу із ситуації.

Досягнення позитивних психокорекцій результатів арттерапевтичних технік на групі педагогів вищої школи відбувається за рахунок розвитку і посилення уваги до своїх почуттів і переживань, що підвищує самооцінку; самого процесів творчості, який надає можливість вільно висловити свої почуття, потреби і фантазії у вигляді продукту творчості (малюнка, колажу, скульптури, звукової композиції, казкової історії, танцю) і є безпечним способом розрядки напруги; можливості заново пережити внутрішні конфлікти минулого. При проведенні арттерапевтичних технік і вправ щодо профілактики синдрому емоційного вигорання педагогів вищої школи відбуваються на різних етапах арттерапевтичного процесу системні зміни, які можна розглядати на трьох основних рівнях: -внутрішньо особисті (зміни в стані, установках, поведінки, свідомості, способах психічного реагування клієнта і психолога); - міжособистісні (зміни у відносинах клієнта і психолога); - соціальні (зміни у відносинах клієнта з сімейним, професійним і більш широким соціальним оточенням) [4. С. 493-506].

Метою арттерапії як поліфункціональної технології є гармонізація емоційної діяльності особистості через розвиток її здібності до самовираження та самопізнання засобами мистецтва. Було досліджено різні підходи вчених до історії розвитку терміну «емоційне вигорання», що дозволило визначити це поняття як стан емоційного, розумового і фізичного виснаження, зумовленого надмірним, довготривалим стресом, коли людина відчуває себе пригніченою, емоційно виснаженою у задоволенні своїх повсякденних потреб. Схарактеризовано основні фази

емоційного вигорання та названо фактори ризику формування професійного вигорання у педагогів вищої школи. 3. Визначено, що механізм психологічного корекційного впливу арттерапевтичних вправ як профілактики емоційного вигорання у педагогів вищої школи полягає в тому, що мистецтво дозволяє в особливій символічній формі реконструювати конфліктну травматичну ситуацію і знайти її рішення через переструктурування цієї ситуації за допомогою творчих здібностей педагога вищої школи і впливає на свідомість та поведінку людини. Місце і роль арттерапевтичних засобів у профілактиці емоційного вигорання у людини і у педагога вищої школи спирається на ідею про те, що педагог вищої школи здатний перетворювати свої внутрішні конфлікти у візуальні форми. У сучасному науковому полі існує велика кількість різноманітних уявлень про підходи арттерапії до профілактики емоційного вигорання. Основне завдання метода арттерапії і арттерапевтичних вправ які впливають на свідомість і поведінку людини полягає в розвитку самовираження і самопізнання людини через творчість і в підвищенні його адаптаційних здібностей. Позитивний настрій, корекція почуттів, свідомості, поведінки людини є результатом методу арттерапії [4. С. 493-506].

Діагностична артвправа "Квітка Життя" дозволяє відстежити дистанцію між «Я-реальне» - (координата - точка, проставлена анкетованим на малюнку в будь-якій області) і «Я-ідеальне» анкетованих (точка, перетин двох ліній горизонтальної та вертикальної, проставленою анкетованим), його просторове мислення та дистанцію знаходження біля

нього важливих соціальних зв'язків. При подальших дослідженнях артвправа «Квітка життя» дозволяє відстежити появу емоційного вигорання і провести корекцію арттерапевтичними вправами які є профілактикою емоційного вигорання і самопізнання, яке є найкращим способом профілактики емоційного вигорання і підкріплення інтересу до життя і оточуючим людям.

При подальших дослідженнях анкета, як артвправа дозволяє відстежити динамічні процеси, що відбуваються в житті анкетованих [12 С.253-256].

Відправною позицією для інтерпретації діагностичного арттерапевтичної вправи « Квітка життя» є:

1.«Я-реальне» - (координата - точка, проставлена педагогом вищої школи на малюнку в будь-якій області системи координат).

2.Вертикальна лінія системи координат символізує активний початок (або ДУХ) і Горизонтальна лінія символізує пасивне начало або не проявлену матерію. Разом, з'єднані у вигляді хреста, ці дві лінії символізують виявлену матерію або проявлений Світ анкетованого.

2. Точка, що утворилася при перетину двох ліній є «Я ідеальне».

3. Проставлена точка «Я реальне» показує вектор дистанції між «Я ідеальним» і «Я реальним». Чим дистанція ближче, тим краще у анкетованих відбувається процес усвідомлення себе з ідеальними і реальними уявленнями про себе.

4. Зсув намальованою вертикальної лінії від центру вліво, передбачає лівопівкульними мислення анкетованих, яке

схильне до логіки та аналізу, а зміщення вертикальної лінії вправо від центру – правопівкульне мислення і схильність до творчості і гуманітарних дисциплін.

8. Якщо весь лист розділити на горизонтальні рівні три частини, то вийде три горизонтальних сектора, які показують такі моменти. Чим точки далі від «Я реального» і «Я ідеального», тим більше анкетованих хоче віддалитися від цієї соціальної зв'язку. Точки в самій нижній частині листа - напруга і відсторонення від зв'язку, середня частина - реальне прийняття соціальної зв'язку і точки у верхній частині показують оптимістичне ілюзорне відношення до соціальної зв'язку.

9. Анкета "Квітка Життя" з шкалою оцінки властивостей передбачає скласти отримані результати (+) і (-) і по ключу дізнатися результат: вивчення соціальної адаптації та просторового мислення анкетованих, де

а) високий ступінь сприятливості соціальної адаптації та просторового мислення: при 30 (+) і вище - анкетованих задоволений собою, адаптований і задоволений навколишнім світом;

б) середній ступінь сприятливості соціальної адаптації та просторового мислення: нижче 30 (+) до 13 (+) - анкетованих не завжди відчуває себе задоволеним і іноді проявляється невдоволення і початкова напруга на себе і оточуючих, яке коректується арттерапевтичними вправами і відпочинком.

в) низький ступінь (незначна) сприятливості соцадптації і просторового мислення: нижче 13 (+) до 0 анкетованих внутрішньо насторожений і незадоволений оточуючими і собою. Фаза стабільної напруги,

незадоволеність собою, яке потребує корекції арттерапевтичними вправами.

г) початкова несприятливість соціальної адаптації і просторового мислення: від (0) до (-10) – Фаза резистенції, де переважають емоційно-моральна дезорієнтація, початок емоційного вигорання, яке потребує корекції арттерапевтичними вправами і консультацією лікаря, д) сильна несприятливість соціальної адаптації та просторового мислення: від (-10) і нижче – Фаза виснаження, де можна виділити емоційний дефіцит, емоційну і особистісну відсторонність, можуть проявлятися психосоматичні порушення. Стан емоційного вигорання, яке потребує корекції початкова несприятливість соціальної адаптації і просторового мислення: від (0) до (-10) – емоційне вигорання, яке потребує корекції арттерапевтичними вправами і швидкою консультацією лікаря.

Діагностично-терапевтична методика – артвправа «Квитка життя» з опитувальником дозволяє діагностувати провідні симптоми «емоційного вигорання» і визначити, до якої фази розвитку стресу вони відносяться: «напруги», «резистенції», «виснаження» і дозволяє побачити провідні симптоми «вигорання» і показує детальну картину ступеня емоційного вигорання педагога вищої школи. В інтерпретації висвітлюються наступні питання: якими домінуючими симптомами супроводжується «виснаження»; можна пояснити чи «виснаження» в педагогічній діяльності або суб'єктивні фактори.

Проведена діагностично-терапевтична методика – артвправа «Квитка життя» з опитувальником показала

наступні результати: у вибірці було 12 педагогів вищої школи, 10 педагогів вищої школи виконали всі етапи артвправи, з них чоловіки 2, жінки 8, вік з 40 до 57 років. Були виявлені наступні найбільш яскраво виражені симптоми емоційного вигорання:

А) в фазі напруги - незадоволені собою були 30 відсотків педагогів вищої школи.

Б) в фазі резистенції, де переважає сфера економії емоцій у дослідженні показало, що 10 відсотків педагогів, які проходили артвправи в дослідженні економлять свої емоції і знаходяться у початковій фазі резистенції.

В) з фази виснаження можна виділити емоційний дефіцит, емоційну і особистісне усунення, психосоматичні порушення які не були виявлені у дослідженні у малої групи.

Виходячи з отриманих даних, ми можемо зробити висновок, що проблема «вигорання» педагогів вищої школи актуальна, що говорить про необхідність проведення профілактики та психологічної корекції емоційного і психічного стану педагогів. Результати обробки даних отримані за діагностичним опитувальником артвправи «Квітка життя» з діагностикою емоційного вигорання. Нами були виявлені наступні тенденції емоційного вигорання педагогів вищої школи: професійна мотивація знаходиться на досить високому рівні, однак здоров'я, відпочинок ігнорують 40 відсотків педагогів вищої школи. На досить високому рівні знаходиться сім'я. Після проведеної артвправи «Квітка життя» та інших артвправ особистісні показники педагогів вищої школи змінились і у 50 відсотків зменшився страх. Таким чином, результати говорять про те, що багато педагогів вищої

школи потребують систематичного проведення арттерапевтичних вправи для профілактики емоційного вигорання.

Після інтерпретації результатів і консультацій, виявлені наступні причини емоційного вигорання: а) з'ясування пріоритетів на педагогічну сферу і роботу; б) емоційна втома і напруга на роботі. Причина емоційного вигорання у педагогів вищої школи - високе навантаження у роботі. Проведене дослідження показало, що проблема професійного вигорання є актуальною і потребує вжиття арттерапевтичних заходів: проведення артвправ щодо підтримки педагогів вищої школи.

Арт-вправа «Квітка життя» з опитувальником дозволили відстежити появу емоційного вигорання і провести корекцію арттерапевтичними вправами які є профілактикою емоційного вигорання і самопізнання.

Анкета в ШКАЛІ ОЦІНОК ВЛАСТИВОСТЕЙ припускає можливість скласти отримані результати (+) і (-) і за допомогою КЛЮЧА дізнатися результат вивчення соціальної адаптації і просторового мислення людини, яка анкетується:

А) висока міра сприятливості соціальної адаптації і просторового мислення при 30 (+) і вище. Людина, яка анкетується, задоволена собою, адаптована і задоволена навколишнім середовищем;

Б) середня міра сприятливості соціальної адаптації і просторового мислення при 30 (+) і вище. Людина, яка анкетується не завжди почуває себе задоволеною і іноді виявляє невдоволення і напругу до себе й оточення;

В) низька міра (незначна) міра сприятливості соціальної адаптації і просторового мислення нижче 13 (+) до 0. Людина

яка анкетується, внутрішньо насторожена і невдоволена тими, хто її оточує і собою.

Г) початкова несприятливість соціальної адаптації й просторового мислення: від (0) до (-10);

Д) сильна несприятливість соціальної адаптації й просторового мислення: від (-10) і нижче [15].

Анкета «Квітка життя» показує важливість усвідомлення можливостей людини через призму вивчення себе, своїх мотивів та соціальних зв'язків у соціумі.

Висновки. Діагностична артвправа "Квітка Життя" дозволяє відстежити дистанцію між «Я-реальне» - (координата - точка, проставлена анкетованим на малюнку в будь-якій області) і «Я-ідеальне» анкетованих (точка, перетин двох ліній горизонтальної та вертикальної, проставленою анкетованим), його просторове мислення та дистанцію знаходження біля нього важливих соціальних зв'язків. При подальших дослідженнях артвправа «Квітка життя» дозволяє відстежити появу емоційного вигорання і провести корекцію арттерапевтичними вправами які є профілактикою емоційного вигорання і самопізнання, яке є найкращим способом профілактики емоційного вигорання і підкріплення інтересу до життя і оточуючим людям.

Список використаних джерел:

1. Ірина Фарафоновна. Особистісні цінності людини // *Věda a perspektivy. Журнал*, 2022, No 9 (16), Jesenice (Чехія) - 2022. С. 271-278
2. Фарафоновна Ірина Анатоліївна. Імідж як аспект, який впливає на електоральну поведінку // *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, 2022, № 3. Київ – 2022. С.82-87.

3. Ірина Фарафонова. Філософські та психологічні аспекти арттерапія які впливають на свідомість та поведінку // Фаховий журнал «Наукові перспективи». 2022. № 10 (28). Київ – 2022. С.410-420.

4. Фарафонова Ірина Анатоліївна. Емоційне виснаження – фактор який впливає на поведінку і свідомість людини і його профілактика методом арттерапії // Наукові перспективи. Журнал 2022. № 11(29). Київ – 2022. С. 493-506.

5. Фарафонова І.А. Методичні аспекти системи арттерапії як позитивні ресурси для дослідження і корекції свідомості і поведінки людини // Перспективи та інновації науки. Журнал 2022. No 12(17) 2022. Опубліковано: 2022-11-21. Київ – 2022. С.448-459.

6. Фарафонова І.А. Фактори психоаналізу: «задоволення», «витіснення», «сублімація» які впливають на поведінку людини // Матеріали ХСІІ Міжнародної науково-практичної інтернет – конференції «Пріоритетні напрями розвитку науки під час воєнного стану», 24 червня 2022 р. Одеса, 2022. С.212-216.

7. Фарафонова І.А. Колективне несвідоме К.Г.Юнга // Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції «Modern science: innovations and prospects», Proceedings of X International Scientific and Practical Conference Stockholm, Sweden 25-27 June 2022. Sweden - 22. С.365-367. - 499 с.

8. Фарафонова І.А. Дистанційне навчання як необхідність в умовах глобального світу // Матеріали міжнародного семінару «Організація та функціонування е-освіти в умовах викликів та ризиків у сучасному глобалізованому світі»: практичні студії, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», 5 травня 2022. Харків. С.42-43

9. Фарафонов І.А. Феноменологічний та конституційно – правовий аналіз України // Матеріали міжнародного круглого столу «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз», 14 липня 2022. Ужгород. С.111-114

10. Фарафонов І.А. Архетипи і їх вплив на поведінку людини // Матеріали ХСІІ міжнародної науково-практичної інтернет конференції el-conf.com.ua «Розвиток науки та техніки у сучасному світі», 2022. 13 липня 2022. Вінниця. С.136 -138. -149 с.

11.Фарафонов І.А. Психоаналіз і його вплив на поведінку людини // Матеріали XXVI-ої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку», 7 листопада 2022. м. Загреб (Хорватія). С. 416-421.

12.Фарафонов І.А. Авторський діагностичний опитувальник «Квітка Життя» для виявлення соціальної адаптації і емоційного вигорання людини // Матеріали XXVII-ої Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку, 07 грудня 2022. Ліон (Франція). С.253-256.

13.Фарафонов І А. Головні підходи у феноменологічних концепціях права // Наукове видання. Філософія в сучасному світі. Матеріали ІІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські читання, присвячені Всесвітньому Дню філософії», 18-19 листопада Харків - 2022. С.159-160.

14. Фарафонов І.А. Проблема впливу філософських, ціннісних установок на мислення виборця // Матеріали ІІ Міжнародної науково-практичної конференції «Філософія в сучасному світі» 19-21 листопада 2021 Харків - 2021. С.169-171.

15.Фарафонова Ірина Анатоліївна. Дистанція між «Я реальне» і «Я ідеальне» // Збірник тез науково-практичної конференції «Ноосферна парадигма в публічному управлінні: теорія, історія, сучасність» 15 березня 2017 Харків-2017. С.205-207.

ODDÍL 5. PRÁVNÍ ŘADA

§5.1 ЩОДО КРИМІНАЛІЗАЦІЇ КОНТРАБАНДИ ТОВАРІВ ТА ПІДАКЦИЗНИХ ТОВАРІВ, А ТАКОЖ НЕДОСТОВІРНОГО ДЕКЛАРУВАННЯ ТОВАРІВ (Романенко Є.О., Національний авіаційний університет)

Вступ. Контрабанда (італ. contrabando, від contra «проти» і bando «урядовий указ») — незаконне перевезення (та ін. переміщення) товарів або/та інших предметів через митний кордон (державний кордон); переміщувані товари і/або цінності також отримали назву контрабанди. Під незаконним переміщенням в цьому разі розуміється таке переміщення, яке здійснюється без/або з порушенням встановлених процедур (зазвичай таємно), а також переміщення таких товарів і/або цінностей, переміщувати які заборонено або обмежено за законом.

Вважається, що контрабанда виникла разом з митною системою і державою як такою. Протягом історії контрабанда мала особливий розвиток в країнах, де або запроваджувались високі митні тарифи на імпорт деяких груп товарів, або в тих країнах, де за умов дефіциту якихось груп товарів, встановлені штучні, санкціоновані державою обмеження на їх імпорт.^[1]

Найчастішими передумовами для виникнення контрабанди є різниця (іноді дуже значна) цін на окремі товари всередині держави, та поза її межами. Так, з причини єдиної тарифної і цінової політики у країнах ЄС, ціни на

більшість товарів споживання в Україні у порівнянні з цінами у сусідніх державах—членах ЄС є набагато вищими, що породжує значні передумови для контрабанди.

11 років тому в Україні скасували кримінальну відповідальність за контрабанду товарів, не припиняються дискусії щодо необхідності її повернення. Адже хоча в перші роки після цього ситуація на ринку тютюнових виробів виглядала стабільною, із постійним підвищенням акцизного оподаткування сигарет все змінилось. Відсутність адекватного покарання, висока маржинальність та зручність у транспортуванні сигарет відкрили для контрабандистів «дорогу».

Виклад основного матеріалу. Стан контрабанди на Україні та необхідність введення її криміналізації розглянемо на прикладі контрабанди сигарет. За даними Euromonitor International, незаконна торгівля сигаретами — наймасштабніший вид незаконної торгівлі легальним продуктом. З точки зору прибутковості тютюнова контрабанда поступається лише наркотрафіку: за деякими даними, загальна вартість сигарет, що продаються нелегально у світі, співставна із ринком кокаїну. Лише за рік в світі викурюється приблизно 500 млрд штук нелегальних сигарет.[2]

Серед головних факторів поширення цього явища — цінова різниця між легальними та нелегальними сигаретами (В ціні «білої» пачки сигарет близько 80 % складають податки, які спрямовуються на фінансування різних статей державних витрат)^[14]. Уникнення сплати цих податків нелегальними виробниками чи контрабандистами забезпечує

високу прибутковість такого нелегального бізнесу всередині країни. Сигарети у європейських країнах дорожчі: до шести разів — у Німеччині та Франції, до десяти — у Великій Британії та країнах Скандинавії.[3]

Міжнародна торгівельна палата застерігає, що підроблені сигарети можуть містити антисанітарні інгредієнти (такі як людські фекалії, мертві мухи та цвіль), а також значну дозу смертельно шкідливих речовин. В нелегальних сигаретах, які вилучалися в Канаді та Великій Британії, виявили в п'ять разів більше кадмію, у шість разів більше свинцю, на 160 % більше смол і на 133 % більше вуглекислого газу.[4]

Численні звіти встановили зв'язки між незаконною торгівлею тютюном та організованими злочинними групами, які приваблює високий споживчий попит, високий потенційний прибуток та відносно низькі потенційні штрафи^[28]. Дані свідчать про те, що операції з контрабанди тютюну були пов'язані з такими терористичними організаціями, як Хамас та Хезболла, які використовують ці прибутки для фінансування тероризму у всьому світі, з 1980-х років.[5]

У Звіті Всесвітньої митної організації про незаконну торгівлю за 2012 рік наголошується, що незаконна торгівля тютюном є хорошою можливістю для організованих злочинних груп та терористів отримувати великі суми кримінального прибутку. Терористичні групи співпрацюють з організованими злочинними угрупованнями, а також з міжнародними організаціями з торгівлі наркотиками через «встановлені шляхи торгівлі людьми та ділові контакти для передачі товару з метою отримання прибутку».

Фінансування тероризму за рахунок доходів від нелегального обігу тютюнових виробів поширене і в Україні, і у зв'язку із прямою його загрозою економічній безпеці України, питання було предметом розгляду Ради національної безпеки та оборони України.

Зокрема, в час будучи міністром з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Олексій Резніков заявив, що деякі із контрабандистів, щодо яких РНБО запроваджено санкції «роблять контрабанду сигарет, які виготовляються на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, в контрабандний спосіб через Російську Федерацію завозяться в Україну, а з України — в Європу. В такий спосіб вони займаються живленням тероризму».[6]

Дослідження KPMG Stella демонструє, що Україна перебуває в топ-5 постачальників контрабандних і контрафактних сигарет в ЄС. Статистика свідчить, що в 2019-му році в Євросоюз з України здійснили постачання 2,4 мільярда сигарет — кожен 18 нелегальну в ЄС.[7] За результатами дослідження за 2020 рік Україна поступилась першим місцем у рейтингу країн-постачальників нелегальних сигарет до ЄС сусідній

Основна причина поширення нелегальної продукції полягає у стрімкому зростанні податків на тютюнові вироби та відсутності належної протидії з боку держави контрабанді та виготовленню контрафакту. Торгівлю сигаретами, з яких не сплачені податки, називають нелегальним обігом тютюнових виробів/ Нелегальний обіг тютюнових виробів на українському ринку формується з

окремих сегментів, які мають різну природу та фактори прояву, а саме: не задеклароване виробництво, контрабанда, фальсифікація, не задекларована реалізація.

Починаючи із 2016 року в Україні спостерігається стрімке зростання рівня нелегальної торгівлі тютюновими виробами: з 1,1 % ринку в 2016 році до 15,9 % станом на травень 2021 року. Показники 2021 року є абсолютним рекордом.[8] Навіть за часів Януковича частка нелегально ринку була менша 10 %».

Через контрабанду сигарет лише за останні 4 роки втрати державного бюджету України склали близько 13,8 млрд грн.: у 2017 році 1,2 млрд гривень, у 2018 — 2,6 млрд гривень, у 2019 — 4,7 млрд гривень, у 2020 — 5,3 млрд гривень^[5].

За даними проєкту Моніторинг нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні, що проводить Kantar Україна, починаючи з 2011 року, середньорічний загальний рівень нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні в 2021 році становить 14,4 %. При таких обсягах торгівлі нелегальною продукцією втрати державного бюджету від несплачених податків у 2021 році оцінюються в 13,2 мільярда гривень. Понад 7 млрд штук сигарет розповсюджуються саме на чорному ринку.[8]

Виділяють контрабанду сигарет з України (переважно в країни ЄС), а також контрабанду сигарет в Україну. Сайт «Ні контрабанді» наводить аналітику щодо джерел контрабанди тютюну в Україну.[9] Білорусь — найбільший «постачальник» такої продукції. Велика її частина йде далі в Європу, а в Україні продається приблизно п'ята частина

білоруської контрабанди. Ще одне велике джерело нелегальних сигарет — підтримувані Росією самопроголошені території: Придністров'я, терористичні утворення в Донецькій і Луганській областях, а також і сама РФ. Саме в сусідніх з РФ і ОРДЛО Харківській, Дніпропетровській і Запорізькій областях фіксують майже половину всього обсягу нелегальних сигарет в Україні.

«Дешеві білі» сигарети («illicit whites», «cheap whites», «незаконні білі») — сигарети, які виробляються спеціально для контрабанди. Вони законно виробляються у країні походження та легально реалізуються першому покупцю, звідки далі потрапляють в нелегальні канали продажу.[10]

Через митний кордон нелегальні сигарети найчастіше проходять у режимі «перерваний транзит» чи з приховуванням від митного контролю.[11]

Схема «перерваного транзиту» — декларування ввезених в Україну сигарет у митному режимі «транзит», без сплати митних платежів та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності виключно документальним вивезенням таких товарів із території України на адресу штучно створеної фірми-нерезидента. Фактично такі сигарети залишаються на внутрішньому ринку України й потрапляють у незаконний обіг.[12]

Поширене також незаконне переміщення тютюнових виробів з приховуванням від митного контролю або через лінію державного кордону поза постами прикордонного та митного контролю. Держприкордонслужба вказує на те, що сигарети переправляються в газових балонах, у вагонах з

вугіллям та з вогнетривкою глиною, у дошках із спеціально вирізаними отворами і навіть у салі. Тютюнові вироби переправляють авіацією, квадрокоптерами, на човнах, вблід водою.[13]

Поряд з тим, використовуються також і напівзаконні схеми, зокрема, так звані схеми «піджаків» — коли товар для вивезення розподіляється в дозволених до переміщення обсягах між кількома громадянами.

62 % продукції маркованої для Duty Free для експорту, яка нелегально реалізується в Україні, має позначку виробництва на Винниківській тютюновій фабриці. Найбільш поширеними марками цієї групи нелегальної продукції є Compliment (з маркуванням для Duty Free) — 47 %, а також Marshall, Marvel, Urta, Jin Ling, загальна частка яких складає 84 %.

62 % нелегальної продукції розповсюджується в семи областях України: Одеській (13 %), Харківській (13 %), Донецькій (10 %), Дніпропетровській (8 %), Запорізькій (6 %), Хмельницькій (6 %), Львівській (6 %).

Серед контрабанди на першому місці є продукція тютюнових фабрик Білорусі — 49 %. Найбільш поширеними марками цієї групи є Credo, Fest, Queen, NZ. 67 % загальної нелегальної продукції продається в кіосках та магазинах.[8]

Відтак, уникнення сплати податків нелегальними торговцями тютюновими виробами забезпечує їм можливість пропонувати споживачу тютюнові вироби за цінами, значно нижчими, аніж ринкові.

Незбалансована система оподаткування тютюнових виробів є одним із фундаментальних стимулів збільшення

нелегального ринку. Вважається, що стрімке підвищення акцизів на фоні повільного зростання (або зниження) доходів населення є одним із сприятливих факторів для розвитку нелегальної торгівлі тютюновими виробами. Збільшення ставки акцизного податку призводить до різкого зростання цін, унаслідок чого легальна продукція стає менш доступною для споживачів.[10]

Законом України від 28 грудня 2014 року № 71-VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи»^[16], в Україні з 2015 року було уніфіковано оподаткування сигарет без фільтра (цигарки) та з фільтром на єдиному рівні: специфічна ставка — 227,33 грн. / 1000 шт. та мінімальне акцизне податкове зобов'язання - 304,11 грн. Впродовж 2016-2017 років вони зростали на +40 % щороку: специфічна ставка — до 318,26 грн. та 445,56 грн; мінімальне акцизне податкове зобов'язання — до 425,75 грн. та 596,05 грн відповідно.[14]

Згідно Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (статті 352—353), передбачене «поступове зближення акцизних ставок на тютюнові вироби, наскільки це можливо, беручи до уваги обмеження регіонального контексту, у тому числі шляхом діалогу на регіональному рівні та відповідно до Рамкової конвенції ВООЗ із боротьби проти тютюну 2003 року». Основні засади гармонізації оподаткування тютюнових виробів в межах ЄС врегульовані Директивою Ради ЄС № 2011/64/ЄС від 21 червня 2011 року про структуру та ставки акцизного податку на тютюнові вироби. У відповідності до них, з 1 січня 2014 року загальний акцизний

податок на сигарети повинен становити щонайменше 60 % середньозваженої роздрібної ціни продажу сигарет і не менше 90 євро за 1000 сигарет, незалежно від такої ціни. Держави-члени ЄС взяли на себе зобов'язання поступово збільшувати акцизні податки з метою досягнення зазначених вимог.

Таким чином коли зростання акцизів відбувається і відбуватиметься темпами в рази більшими, ніж зростання доходів населення, домогосподарства курців, які не можуть позбутись шкідливої залежності, потерпатимуть від нестачі коштів, та, відповідно робитимуть вибір на користь значно дешевшого нелегального продукту. Це суперечить логіці та практиці реалізації Директив ЄС, які при втіленні політики сприяння зменшенню тютюнопаління враховують соціальний аспект, пов'язаний з реальним рівнем доходів населення.

З проголошенням незалежності в 1991 році Україна стикнулася з значним поширенням контрабанди в державі, особливо в прикордонних районах, як на заході, так і на східному кордоні з РФ, а також у морських портах (Одеса, Чорноморськ, Маріуполь, Керч, Севастополь тощо). З середини 1990-х рр. з відкриттям кордонів актуальними проблемами стали контрабанда людей, зокрема жінок і дітей, внутрішніх органів людини для подальшої трансплантації тощо.

Поширенню контрабанди сприяє як різниця економічного розвитку і внутрішньоекономічної (та політичної) ситуації України та сусідніх східноєвропейських держав (західні сусіди є членами ЄС, на півдні розташована невизнана квазідержавна ПМР тощо), так і корупція державних органів України і недостатні дії відповідальних органів по боротьбі з контрабандою.

Значний розголос і ефект мала державна програма «Контрабанда — стоп !», здійснена у 2005 році під час першої каденції прем'єр-міністра України Ю.Тимошенко, яка, проте, не мала адекватного продовження.

До початку 2012 року контрабанда товарів у великих розмірах в Україні вважалася кримінальним правопорушенням. Санкції за це були такими: від трьох до семи років позбавлення волі; у разі повторного порушення — або при контрабанді групою осіб за попередньою змовою — від 5 до 12 років. В листопаді 2011 року Верховна Рада підтримала декриміналізацію товарної контрабанди.

З метою удосконалення законодавчого регулювання у 2017 році Кабінет Міністрів України розробив та затвердив комплексну Стратегію у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів[15], а також на її виконання урядом у 2020 році було ухвалено План заходів з реалізації Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року[16].

Перша спроба повернути кримінальну відповідальність була зроблена 2018 року, коли Уряд вніс до Верховної Ради проект закону №8543 «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів». Проте цей документ так і не був розглянутий ані парламентом, ані профільним комітетом. Мабуть, 4,4% нелегального ринку сигарет не здавався тоді загрозливим, хоча втрати держбюджету через несплачені податки вже тоді сягали близько 2,6 млрд грн.

2019 року Уряд знов повернувся до ідеї криміналізації. Тодішній голова Державної митної служби України

Максим Нефьодов заявив, що він виступає за повернення митниці функцій оперативно-розшукової роботи та посилення відповідальності за контрабанду, зокрема за категорією високо маржинальних товарів. Однак і цей проект закону так і не був внесений до парламенту.

І ось у 2021 році чергову спробу зробив президент Володимир Зеленський, який вніс 23 квітня до парламенту проект закону №5420 про криміналізацію контрабанди товарів.[17] Власне підакцизні товари є наймаржинальнішими для контрабандистів. А відсутність адекватного покарання за незаконне переміщення таких товарів доводить ситуацію до абсурду. Красномовний приклад, коли мешканець Закарпатської області був притягнений до адміністративної відповідальності за контрабанду сигарет 163 рази. Одночасно виявилось, що українці позитивно сприйняли намагання Президента подолати контрабанду. І, за даними опитування компанії InfoSapiens, 90% українців підтримують криміналізацію контрабанди підакцизних товарів.

Цей документ було прийнято у першому читанні у липні 2021 року. На відміну від попередніх законопроектів, ним передбачено окремі, більш жорсткі кримінальні покарання за контрабанду підакцизних товарів у порівнянні з іншими товарами.[17]

Як вже вказувалося раніше, 15 листопада 2011 року Верховна Рада України декриміналізувала контрабанду товарів шляхом прийняття Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської

діяльності" № 4025-VI, яким, серед іншого, внесла зміни до статті 201 Кримінального кодексу України. Так, з 2012 року переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів не є контрабандою і не вважається злочином.

Чинна редакція статті 201 Кримінального кодексу України передбачає настання кримінальної відповідальності лише за переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї або боєприпасів (крім гладкоствольної мисливської зброї або бойових припасів до неї), частин вогнепальної нарізної зброї, а також спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації. Незаконне переміщення інших товарів, вказаних у цій статті, крім наркотичних речовин (стаття 305 Кримінального кодексу України), та лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України (стаття 201-1 Кримінального кодексу України), на сьогоднішній день не є контрабандою.

Відповідно до статті 2 Кодексу України про адміністративні правопорушення питання щодо адміністративної відповідальності за порушення митних правил регулюються Митним кодексом України.

Розділом XVIII "Порушення митних правил та відповідальність за них" Митного кодексу України встановлено, що за недекларування товарів, транспортних

засобів комерційного призначення (стаття 472), переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України поза митним контролем (стаття 482), переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю (стаття 483), настає відповідальність у вигляді штрафу в розмірі 100 відсотків вартості товарів (транспортних засобів) з їх конфіскацією. Однак це не забезпечує належну превентивну функцію і не усуває бажання осіб у подальшому займатися протиправною діяльністю та, зрештою, негативно впливає на наповнення бюджету і тим самим звужує можливість держави достатньою мірою фінансувати потреби як держави, так і окремого громадянина, що підтверджується відповідними статистичними даними.

Так, за результатами організаційно-практичних заходів, спрямованих на виявлення та запобігання фактів незаконного переміщення товарів через митний кордон України, упродовж 2019 року за ознаками зазначених правопорушень працівниками Державної митної служби України стосовно посадових осіб підприємств складено 1 105 протоколів про порушення митних правил на суму 1,6 млрд гривень. Упродовж 2020 року – 1234 протоколи про порушення митних правил на суму 1,96 млрд гривень.

Водночас у 2019 році на розгляд судів направлено 984 справи зазначеної категорії на суму 348,22 млн гривень, за результатами розгляду яких судами прийнято рішення про накладення штрафу в 788 справах (80 %) на суму 40,46 млн гривень (11,6 %) та застосовано конфіскацію в

765 випадках (77,7 %) на суму 39,56 млн гривень (11,4 %). За результатами розгляду 126 справ (12,8 %) на суму 142,96 млн гривень (41 %) судами прийнято рішення про закриття справ, у переважній більшості на підставі відсутності складу правопорушення, у тому числі через недоведення окремих елементів складу правопорушення.[17]

Таким чином, у рамках здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення відповідно до Митного кодексу України, ураховуючи те, що судами закриваються справи із значною вартістю предметів правопорушень, митні органи не мають достатніх повноважень та не в змозі здійснити усі необхідні заходи, спрямовані на документування і доказування обставин вчиненого правопорушення, що в подальшому унеможливорює притягнення винних осіб до відповідальності.

За інформацією Державної казначейської служби України, станом на січень – грудень 2020 року надходження від митних платежів склали 296 959,2 млн гривень, що на 28 511,8 млн гривень менше від планових, встановлених Законом України "Про Державний бюджет України на 2020 рік" (з урахуванням змін).

Зазначене свідчить про те, що за останній рік значно збільшилася кількість проявів контрабанди товарів та недостовірного їх декларування, що має наслідком зменшення надходжень до Державного бюджету України, стимулювання ведення недобросовісної конкуренції, що, у свою чергу, негативно впливає на розвиток національної економіки та створює загрозу економічній та соціальній безпеці України, а також потрапляння на внутрішній ринок

продукції неналежної якості, що негативно впливає на здоров'я громадян.

Відсутність кримінальної відповідальності за незаконне переміщення товарів (у тому числі підакцизних) через митний кордон України з приховуванням від митного контролю та поза митним контролем, а також за недостовірне декларування товарів сприяє збільшенню у державі сектору тіньової економіки, популяризує серед підприємців використання у веденні бізнесу незаконних засобів та прийомів.

Європейський досвід встановлення кримінальної відповідальності за контрабанду свідчить, що у низці розвинутих держав зі стабільною потужною економікою робиться акцент на застосування економічних стимулів протидії контрабанді, ураховуючи високий рівень законслухняності суб'єктів господарювання та громадян. Водночас серед важелів впливу присутня і кримінальна відповідальність за контрабанду товарів, у тому числі підакцизних, зокрема в окремих державах Європейського Союзу (Італійська Республіка, Литовська Республіка, Республіка Польща, Румунія, Словацька Республіка, Королівство Швеція, Федеративна Республіка Німеччина, Угорщина тощо) встановлена досить сувора кримінальна відповідальність за контрабанду.[17]

У Польщі діє кримінальна відповідальність за контрабанду з 1999 року. Покарання за нього – позбавлення волі від 5 днів до 5 років. Але, крім того, відповідальність несуть і особи, які купують, зберігають, перевозять незаконно ввезені на територію країни товари або допомагають в їх розповсюдженні.

Ситуація з контрабандою у Польщі доволі тривалий час була стабільною. Проте нелегальний ринок почав зростати під час суттєвого підвищення акцизів у 2011-2014 роках, не дивлячись на загрозу отримати тюремні терміни. Ситуацію вдалося стабілізувати лише після введення мораторію на збільшення податкових ставок, що призвело до зменшення втрат бюджету Польщі.

У Румунії під час економічної кризи 2008-2010 років рівень акцизів було підвищено на 48%, через що незаконна торгівля сигаретами сягла понад 36%.

Криміналізацію контрабанди підакцизних товарів запровадили у 2009 року після звернень до уряду легальних виробників. Кримінальним кодексом з того часу передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на термін від 2 до 7 років. Таке покарання застосовується до тих, хто незаконно переміщує через кордон сигарети загальною вартістю більше 4 000 євро. Крім того, в'язниця загрожує тим, хто незаконно зберігає та перевозить від 10 000 сигарет. Після низки заходів проти контрабанди, у тому числі після зниження акцизів, рівень нелегального ринку впав до 11,8%.

У Греції кримінальна відповідальність за контрабанду підакцизних товарів ввели ще до 2001 року. 2010 року тут підвищили штрафи.

Тюремні строки залежать від масштабів втрат державного доходу від акцизу на вилучені товари, але вони не менші за 6 місяців. Два роки ув'язнення дають за рецидиви і 10 років у разі, якщо вартість втрат від акцизного збору держави або ЄС перевищує 150 000 євро. Причому у Греції

кримінальна відповідальність поширюється не лише на підакцизну групу, а майже на всі товари.

Збільшення нелегального ринку сигарет почалося у Греції з 2010 року, коли держава почала підвищувати акцизи: у 2019 році він сягнув 25% ринку.

На необхідності запровадження в Україні кримінальної відповідальності за контрабанду товарів та підакцизних товарів, а також за ухилення від оподаткування постійно наголошується представниками Консультативної місії Європейського Союзу в Україні (EUAM), Місії EUBAM, інших міжнародних інституцій.

Ураховуючи зазначене, а також те, що застосування передбачених Митним кодексом України адміністративних санкцій не стримує осіб від подальшої протиправної поведінки, пропонується встановити кримінальну відповідальність за контрабанду товарів, підакцизних товарів (крім електричної енергії) та за недостовірне декларування товарів.

Крім того, строки досудового розслідування кримінального провадження у разі, якщо не повідомлено особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, є значно тривалішими за строки адміністративного провадження, що дасть змогу забезпечити якісний збір доказів.

13 липня 2021 року законопроект було прийнято у першому читанні. На відміну від попередніх законопроектів, ним передбачено окремі, більш жорсткі кримінальні покарання за контрабанду підакцизних товарів у порівнянні з іншими товарами.[17]

Проект Закону передбачає внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України.

Кримінальний кодекс України пропонується доповнити новими статтями 201-2 "Контрабанда товарів", 201-3 "Контрабанда підакцизних товарів", 201-4 "Недостовірне декларування товарів".

Зокрема, пропонованою статтею 201-4 Кримінального кодексу України передбачається ввести кваліфікуючу ознаку такого кримінального правопорушення, як недостовірне декларування товарів, – сприяння у будь-якій формі службовою особою митного органу з використанням влади чи службового становища.

Водночас вказаною статтею пропонується звільняти особу, яка вчинила діяння, що призвели до неправомірного зменшення чи звільнення від сплати митних платежів у значних, великих та особливо великих розмірах від кримінальної відповідальності, якщо така особа до притягнення до кримінальної відповідальності сплатила подвійний розмір несплаченого митного платежу.

Законопроектом також пропонуються коригуючі зміни до статті 201 "Контрабанда", статті 201-1 "Переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю лісоматеріалів або пиломатеріалів цінних та рідкісних порід дерев, лісоматеріалів необроблених, а також інших лісоматеріалів, заборонених до вивозу за межі митної території України)" та статті 305 "Контрабанда наркотичних засобів, психотропних

речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів" Кримінального кодексу України.

Крім того, законопроектом передбачаються зміни до статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до яких слідчі органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, здійснюватимуть досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 201-2, 201-3 та 201-4 Кримінального кодексу України.

Пропонується також визначити, що у разі якщо під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених статтями 201, 201-1, 201-2, 201-3, частиною четвертою статті 201-4 Кримінального кодексу України, встановлено, що вони вчинені службовою особою з використанням влади або службового становища, за наявності однієї з умов, визначених частиною п'ятою статті 216 Кримінального процесуального кодексу України, такі кримінальні правопорушення розслідуватимуться детективами Національного антикорупційного бюро України.

Розділ XI "Перехідні положення" Кримінального процесуального кодексу України доповнюється положенням, відповідно до якого досудове розслідування вказаних кримінальних правопорушень здійснюватиметься слідчими органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, до початку функціонування Бюро економічної безпеки України.[17]

Висновки. Прийняття закону вцілому та введення кримінальної відповідальності за контрабанду товарів та піддакцизних товарів, а також за недостовірне декларування

товарів забезпечить зменшення кількості порушень правил переміщення товарів через митний кордон України, сприятиме припиненню схем незаконного переміщення товарів, що матиме позитивний вплив на розвиток національної економіки, зокрема, в частині збільшення податкових надходжень до Державного бюджету України.

Список використаних джерел:

1. Головатий Микола, Романенко Євген. Політика: реальність і гра: монографія / М. Ф. Головатий, Є. О. Романенко. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 276 с. Бібліогр. : с. 263–275.

2. Об'єднання за легальність. Три методи боротьби з контрабандою сигарет <https://project.liga.net/projects/kontrabanda-sigaret-borotba/>

3. Контрабанда з високою маржею: який вплив на неї матиме кримінальне покарання <https://www.epravda.com.ua/projects/ni-kontrabandi/2020/09/21/665188/>

4. International Chamber of Commerce (2007) «Counterfeit cigarettes contain disturbing toxic substances» <https://iccwbo.org/News/Articles/2007/>

5. «Illicit Tobacco Trade» / <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Illicit%20Tobacco%20Trade.pdf>

6. Деякі із «топдесятки» контрабандистів незаконно вивозили цигарки з ОРДЛО – Резніков <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3224984-deaki-iz-topdesatki-kontrabandistiv-nezakonno-vivozili-sigareti-z-ordlo-reznikov.html>

7. Як Україна опинилася в топ-5 постачальників контрабанди сигарет в ЄС <https://biz.nv.ua/ukr/markets/ukrajina-uviyshla-v-top-5-krajini-z-kontrabandi-sigaret-eksperti-nazivayut-prichini-novini-ukrajini-50113324.html>

8. Моніторинг нелегальної торгівлі тютюновими виробами в Україні (2 хвиля 2021) [/tns-ua.com/news/monitoring-nelegalnoyi-torgivli-tyutyunovimi-virobami-v-ukrayini-2-hvilya-2021](https://tns-ua.com/news/monitoring-nelegalnoyi-torgivli-tyutyunovimi-virobami-v-ukrayini-2-hvilya-2021)

9. Через ринок нелегальних сигарет Україна втрачає мільярди <https://www.nicontrabandi.org.ua/>

10. Модернізація системи контролю за виробництвом та обігом тютюнових виробів / Новицька Н. В., Хлебнікова І. І., Коротун В. І., Кошук Т. В. та ін. / за заг. ред. Новицької Н. В. Ірпінь – Хмельницький, 2020. 120 с

11. Повернення кримінальної відповідальності за контрабанду підакцизної продукції – важлива складова боротьби з тіньовою економікою <https://www.epravda.com.ua/projects/ni-kontrabandi/2021/07/30/676376/>

12. БІЙ З «ТІННІО», або що відбувається з контрабандою <https://rating.zone/bij-z-tinniu-abo-shcho-vidbuvaietsia-z-kontrabandoiu/>

13. Креативність тютюнових контрабандистів 2017 року: у газових балонах, вагонах з вугіллям та з вогнетривкою глиною і навіть у салі <https://dpsu.gov.ua/ua/news/kreativnist-tyutyunovih-kontrabandistiv-2017-roku-u-gazovih-balonah-vagonah-z-vugillyam-ta-z-vognetrivkoyu-glinoyu-i-navit-u-sali>

14. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи: Закон України від 28 грудня 2014 року № 71-VIII

15. Стратегія у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 570-р

16. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії у сфері протидії незаконному виробництву та обігу тютюнових виробів на період до 2021 року: : розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 січня 2020 р. № 128-р

17. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо криміналізації контрабанди товарів та підакцизних товарів, а також недостовірного декларування товарів: проект Закону від 23.04.2021 №5420 <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/26408>

§5.2 КВАЗИ-СУБ'ЄКТИ ПРАВА: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІІ ТА ПРАКТИКИ (Вовк В.М., Київський інститут Національної гвардії України)

Вступ. Традиційно в теорії права говорять про суб'єкта права, досліджуючи його модуси, визначаючи його специфіку в межах природничо-правового і позитивістського праворозуміння, виділяючи два види – фізичну особу та юридичну особу. Але при цьому в правовій реальності і в юридичній практиці людство мало/має справу з такою категорією учасників правової взаємодії як квазі-суб'єкт права: раби в Стародавньому Римі, ненароджені діти, померлі особи, тварини, штучний інтелект, електронна особа, географічні об'єкти тощо. Правова реальність сьогодні уже не двовірна в частині суб'єкта права, не лише фізичні та юридичні особи є видимими і значимими у правовому полі.

Виклад основного матеріалу. Попри те, що сьогодні ми живемо в часи постмодерну, в багатьох наукових сферах продовжує панувати та визначати напрям досліджень новочасова система координат, так звана декартівська культура. Значною мірою сучасне юридичне трактування змісту суб'єкта права є відголоском тієї інтелектуальної традиції. Як поняття «суб'єкт права» стало надбанням юридичної науки досить пізно і є похідним з філософії, та й то лише у XVII столітті завдяки теоретичним розробкам Готфріда Лейбніца, який не тільки сформулював абстрактне поняття «суб'єкт права», але і пов'язав зміст вказаного поняття з можливістю мати права та обов'язки.

Чому, власне, XVII століття стало часом формування основних правових понять, якими ми послуговуємося і сьогодні (юридична конструкція, суб'єкт права, юридична особа тощо). В Новий час відбулися особливі соціально-культурні процеси, які значимі сьогодні і, які сплавили воедино такі революції як: естетичну (завдяки якій з'явилася нова естетика та сформувався зв'язок між мистецтвом та економікою); етичну (здійснили перші гуманісти) та релігійну (Реформацію). Результатом цього «сплаву» стало суспільство нового типу (буржуазного), з притаманною йому політико-правовою свідомістю, новим розумінням людини як діяльнісного суб'єкта, що і привело до рефлексії з приводу основних прав людини і вимоги політичної та правової свободи.

Юридична регуляція і регламентація у сучасному світі деталізована та спрямована на охоплення майже усіх сфер соціального життя, а її предметні форми детермінуються конкретним соціокультурним контекстом. Чинні норми позитивного права відображають соціальні реалії та бажані форми соціальної взаємодії, адже позитивне право є раціональним за своєю природою (звідси і його «нелюбов» до оціночних понять), оскільки за свою основу воно визнає принципи формальної логіки. Ця раціональність може бути пояснена потребою у задоволенні необхідності освоєння навколишнього середовища шляхом його структурування; врегулювання міжіндивідуальних відносин в межах конкретної спільноти (групи спільнот); надання членам спільнот можливості (прав) участі у вирішенні публічних і приватних питань. В межах такої традиційної (для європейської

культури) системи координат міркувань цілком логічним є визнання людини (групи людей, людства) діяльним суб'єктом, який здатний до перетворювальної і впорядковуючої діяльності щодо світу та людського гуртожитку.

Класична теорія права дає нам два варіанти розуміння сутності суб'єкта права – природничо-правове та позитивістське. В межах природничо-правової традиції суб'єктом права є кожна людина, оскільки вона нею є від народження, а відтак займає по праву своє місце в природному порядку речей. Природничо-правова концепція суб'єкта права сягає корінням античності. З позицій природного права суб'єктом права може бути будь-яка фізична особа, яка наділена правосуб'єктністю, незалежно від свого фізико-психічного стану. Суб'єктом права також визнаються ненароджені діти і померлі. Таким чином, природно-праве трактування сутності суб'єкта права нехтує дієздатністю як складовою частиною правосуб'єктності. Прихильники природничо-правового розуміння сутності суб'єкта права акцентують увагу на свободі.

Але друга половина XX століття та два десятиліття XXI століття стали часом нового розуміння права і проблем правосуб'єктності зокрема. Кінець XX–початок XXI століття – це революційний час не лише у сфері технологій: відбулася ще одна революція – розвінчання ореолу виняткового становища людини на Землі. Вразливість людини як фізичної та психо-емоційної істоти відтепер сприймаються як даність, що зрівнює її з усіма іншими живими (і не лише живими) істотами планети. Сучасність характеризується: визнанням і прийняттям багатовікової

контроверзи чоловічого і жіночого аж до появи безстатевого суспільства, формальною правовою рівністю і правосуб'єктністю усіх людей (у світлі нинішнього космополітизму); визнанням і прийняттям розмаїття культурних і ціннісно-ідеологічних систем; визнанням права на життя і безболісно-ненасильницьке існування істот, які не є людьми). У сучасному правовому просторі о-предметнюються у вигляді положень позитивного права низка ідей, артикуляція та юридичне закріплення яких була б неможливою ще якихось 60–70 років тому.

Сьогодні внаслідок швидкого розвитку інформаційних технологій і спроб людства запобігти екологічним катастрофам ми розширюємо перелік «значимих одиниць», які є в системі правової регуляції, але називаємо їх квазі-суб'єктами права. Сучасне людство відходить від визнання людини єдиним розумним, раціональним суб'єктом на планеті, не відстоюючи ідеї про те, що світ, який оточує людину, є лише світом об'єктів, які людина може переробити, удосконалити і привласнити (а це цілком органічно впліталось в християнську доктрину і марксистську концепцію пояснення світу). І сьогодні ми цілком свідомі цього факту. Таким чином долається консервативність положень теорії права у частині правосуб'єктності. Теорія права, а слідом за нею і галузеві юридичні науки, впродовж тривалого часу визнавала суб'єктом права лише особу (фізичну особу як окрему людину та колективну – юридичну особу). Навколо цієї двіади вибудовувалися юридичні конструкції, починаючи з часів Стародавнього Риму. До кінця XX століття в теорії права коректним було визнання людини суб'єктом права.

Звернемо увагу на той факт, що в останні десятиліття актуальними стали питання щодо трьох трьох груп квазі-суб'єктів права, які у сучасній юридичній практиці мають суттєве значення: 1) тварини; 2) географічні об'єкти; 3) роботи.

Щодо першої групи квазі-суб'єктів права, а саме тварин, то їх специфіка була досліджена нами в статті «The rights of inhumans: philosophical and legal outline», в якій зазначається, що тема прав тварин («нелюдей») ще не стала хрестоматійною для філософсько-правових та теоретико-правових досліджень. Попри все, ця проблематика є актуальною для практичної юриспруденції, а артикуляція цієї теми в положеннях міжнародних документів та в нормах конкретних правових систем свідчить про реальні проблеми правового характеру, які потребують теоретичного осмислення [1].

Комплексних загально-правових та галузевих досліджень цієї проблеми поки ще не існує. Тому при розгляді заявленої проблеми ми послуговувалися широкою філософською джерельною базою, доробками з галузевих юридичних наук та рішеннями судових інстанцій, а також значним масивом Інтернет-матеріалів, що в умовах нових підходів до конструювання правової реальності є цілком виправданим.

Об'єкти неживої природи як квазі-суб'єкти права.

Серед об'єктів неживої природи, за якими юридично закріплюються права, чільне місце посідають річки. Трохи екзотичними, але цілком прийнятними є рішення щодо визнання юридичними особами об'єктів неживої природи. Йдеться про рішення Високого суду індійського штату

Уттаракханд (21 березня 2017 року) щодо визнання священних річок Ганг і Ямуна, а також їх русла і приток юридичними особами. Таке рішення пояснюється тим, що вказані річки є важливими складовими соціокультурної ідентичності індійського суспільства [2].

Значною подією в правовому житті сучасності, що має суттєві наслідки для теорії права, стало набуття статусу юридичної особи з правами людини новозеландською річкою Уонгануї, яка розташована на Північному острові Нової Зеландії. Набуття річкою статусу юридичної особи передбачає закріплення за нею прав, обов'язків і відповідальності (як повідомляла газета New Zealand Herald) [2ньюзеланд].

Набуття статусу юридичної особи річкою Уонгануї офіційно відбулося у формі судового рішення. Але прийняттю такого рішення передував майже півторастолітній судовий процес, який був ініційований представниками племені маорі, які проживають в районі річки і вважають річку священною. Племя маорі (корінні жителі Нової Зеландії), яке проживає в районі названої річки, майже 140 років в судовому порядку боролось за визнання Уонгануї (третю за протяжністю річку) особистістю, оскільки визнають цю водну артерію священною. Ця судова тяжба стала самою тривалою в Новій Зеландії. Маорі вважають Уонгануї своїм першопредком і цим виправдовується ставлення до неї як до живої істоти і відкидається погляд на річку як на об'єкт власності. У маорі є приказка: «Я – це річка, а річка – це я». відносини з маорі на державному рівні і дотепер врегульовуються договором Вайтанги від 6 лютого 1840 року¹,

¹ Вважається, що цей договір заклав основу створення держави Нова Зеландія і є одним із конституційних документів країни.

який є угодою між корінними жителями і британською короною. В результаті укладеної угоди острови перейшли під владу корони, а корінні племена одержали покровительство Великобританії (зберегли свої майнові і немайнові права, але передали виняткове право на купівлю їх землю). Цей документ є чинним і сьогодні і на його основі функціонує Управління по врегулюванню розбіжностей в межах договору (структурний підрозділ Міністерства юстиції), основне призначення якого полягає у вирішенні конфліктів з корінними жителями Нової Зеландії. Саме цим Управлінням і було прийняте рішення про присвоєння річці прав людини. Якщо на перший погляд багатьом видається як зауважив міністр по перемовинам в рамках договору Вайтангі Кристофер Фінлейсон, річка також може бути представлена на судових засіданнях, оскільки «я розумію, що на перший погляд багатьом може здатися дивним наділяти природні ресурси юридичними правами. Але це не більше дивне явище, аніж сімейні трасти, або компанії, або акціонерні спільноти» [].² Для цього передбачено призначення двох опікунів (один від племені маорі, другий від британської корони).

Варто також уточнити, що чинне законодавство Нової Зеландії гарантує низку базових прав юридичним особам нарівні із фізичними. Йдеться про національний парк «Уревера», який одержав подібні права в 2013 році, і який спільно управляється місцевими маорі і британською короною.

Чому, власне, виникло питання про правосуб'єктність штучного інтелекту? Думається, що це є наслідком постійної потреби людини уявляти і конструювати світ у власних, людських, координатах. «Творці технологій завжди

орієнтувалися на своє розуміння того, що таке людський інтелект і як влаштована розумна поведінка, щоб відтворити інтелект, реалізований природою на біологічному субстраті, на субстраті комп'ютерної технології. Показово, що сама ідея про можливість такого відтворення, вписується в дуалістичну традицію європейської думки. У свою чергу, розуміння природи інтелекту мінялося значною мірою під впливом технологічної думки. Адже порівняння того, що робить людина, з тим, що може зробити розумна машина, навіть у випадку якщо машина не справляється з людською формою інтелектуальної діяльності, кінець кінцем конструює людину в термінах машини» [4]. Варто також мати на увазі, що історія штучного інтелекту як нового наукового напрямку розпочалася лише в середині ХХ століття.

Цілком закономірною сьогодні є дискусія щодо визначення статусу штучного інтелекту в праві: об'єктом чи суб'єктом права він є. Насьогодні є два основні підходи у вирішенні цієї проблеми. Прибічники першого підходу переконані в тому, що штучний інтелект є суб'єктом права, оскільки з погляду «чистої юридичної науки» актуальною є проблема можливої (може бути, обмеженою або спеціальної) правосуб'єктності роботів [5], тому роботи в майбутньому будуть мати не лише права та обов'язки, а й будуть спроможними своїми діями їх набувати і створювати [6].

Значною мірою постановка цих понять обумовлена серйозними досягненнями у сфері нано- та інформаційних технологій, які результують у розвитку штучного інтелекту. На думку Е. Тоффлера: «Ми мчимо до цілком іншої структури влади, яка створює світ, що розділений не на дві, а на три

чітко визначені та такі, що контрастують і конкурують, цивілізації. Першу з них символізує мотика, другу – конвеєрна стрічка, третю – комп'ютер. Змініть усі ці соціальні, технологічні і культурні елементи одночасно – і ви одержите не перехід, а перетворення; не просто нове суспільство, але початок – як мінімум повністю нової цивілізації» [7]. Час, в якому ми живемо поки ще постає як невідомість, тому щодо неї багато страхів і нерозуміння, а спроба розгляду перспектив розвитку цифрових технологій приводить до усвідомлення низки ризиків і негативних наслідків досягнень четвертої промислової революції (IR-4), найважливішими серед яких є:

- присутність штучного інтелекту в повсякденному житті людини;
- зміни в конфігурації особистого простору і приватного життя людини;
- можливе зниження інтелектуального і фізичного навантаження людини;
- загроза тотального контролю за людьми;
- зміна типу мислення (з лінійного на кліпове). Тим більше, що інформаційне середовище не співпадає зі звичною для суспільства часово-просторовою конфігурацією; норми, розроблені для врегулювання відносин (в реальному) суспільстві, не завжди адаптуються до віртуальної реальності» [8].

Всесвітньовідомий Клаус Шваб у двох своїх працях «Четверта промислова революція» і «Технології Четвертої промислової революції» скрупульозно описав причини, тенденції і майбутні наслідки стрімкоподібного розвитку наукового знання і технологій у XXI столітті, порушивши

логіку осмислення революційних подій у вказаних сферах. За правилом, людство в режимі постфактум осмислює такі зміни, а К. Шваб, ніби боячись не встигнути, аналізує та описує зміни в науково-інформаційних координатах сучасності та проголошує настання ери нової промислової революції. На перший погляд, результати і наслідки промислових революцій не мають ніякого відношення до юриспруденції. Але це лише на перший погляд, оскільки «... головне в сучасному цифровому світі – довіра. Нам потрібний новий нормативно-правовий клімат, без якого неможливе впевнене застосування інноваційних технологій. Застарілі законодавства погано пристосовані до вирішення описаних проблем» [9]. І йдеться не лише про законодавства, йдеться також і про реальну юридичну практику, в межах якої юристи стикаються з викликами у вигляді результатів і наслідків сучасних технологій. Звичайно ж, що наше сьогодення повністю залежить від нас, а «суспільні і законодавчі норми, покликані регулювати передові технології, які тільки формуються» [9]. Системи з елементами штучного інтелекту сьогодні все активніше застосовуються людиною, що змінює і повсякденну реальність, і формує цифрове світосприйняття людини. «Сучасна повсякденність складається з продуктів технічної цивілізації, від яких неможливо абстрагуватися, у зв'язку з чим технології стають провідним фактором формування ціннісних орієнтирів людини» [10, С. 87].

Але чим інтенсивніший розвиток інформаційних і нанотехнологій, тим більше виникає проблем соціального і правового характеру, а «право не може залишатися в стороні. Чим тісніша взаємодія між цифровим і матеріальним світом,

чим серйознішим перетворенням піддаються економіка і суспільство в цілому, тим більш важливою стає роль права». Серед основних проблем сучасної юриспруденції можна виділити:

1) явище 2020 року, яке позначається як «карантинна діджиталізація»;

2) захист прав людини в умовах інформаційного суспільства, зокрема права особи на приватне та особисте життя. Йдеться про тотальну цифровізацію життя в державах, які вступили в Четверту промислову революцію і появу 12 «цифрових» прав»: «...права громадян на доступ, використання, створення і публікацію цифрових творів, на доступ і використання комп'ютерів та інших електронних пристроїв, комунікаційних мереж і мережі Інтернет, а також право вільно спілкуватися і висловлювати свою думку в Мережі і право на недоторканність приватної інформаційної сфери, включаючи право на конфіденційність, анонімність оцифрованої інформаційної сфери» [8];

3) захист права власності в мережі Інтернет та соціальних мережах. Ця проблема є досить складною як з технічної точки зору;

4) відставання юридичного мислення в осмисленні реалій сьогодення, що можна пояснити перефразовуючи тезу Мадлен Олбрайт тим, що юристи прагнуть осмислити юридичні питання XXI століття і керувати ними за допомогою думок XX століття і сукупності державних інститутів XIX століття³. Але очевидним є те, що відповіді на виклики

³ Хоча слід мати на увазі і той факт, що філософська антропологія теж відстає від розвитку інформаційних технологій.

сучасного життя передбачають зміни в системі інституційних утворень та адаптація способу думок до викликів XXI століття;

5) законне використання нано- та ІТ-технологій без зловживань та завдання шкоди людям. Отже, маємо технології, які породжені Четвертою промисловою революцією: цифрові технології, штучний інтелект, робототехніка, передові матеріали, дрони, аддитивне виробництво, багатомірний друк, біотехнології, нейротехнології. Небезпека для людини у застосуванні цих технологій полягає в тому, що вони можуть втручатися у особистий простір людини, в її розум і, навіть, ДНК; можуть контролювати і корегувати поведінку людини; ці технології здатні приймати рішення, працювати з великими і складними обсягами інформації [9]. Досягнення медицини, хімії, біології сьогодні відкрили для людини світ удосконалення і модифікації власного тіла аж до прийняття рішення про припинення цього життя. В XXI столітті юристи заговорили про «соматичні» права людини, які презентують «самовласність» на своє тіло кожного з нас. Але з можливістю розпоряджатися своїм тілом, співіснує і можливість зловживань і соціальної небезпеки (чорна транспланталогія, евтаназія, зміна статі тощо).

6) проблема робототехніки та штучного інтелекту, який «уже серед нас, однак з'явився не так, як ми всі очікували. Це безшумна основа наших фінансових систем, електрики й мереж постачання до роздрібних крамниць. Саме невидима інфраструктура спрямовує нас вулицями, підказуючи водіям напрямок за навігаційними картами, знаходить правильний зміст у наших словах з помилками та визначає, що нам слід

купувати, дивитися, слухати й читати на підставі аналізу наших потреб, уподобань і попередніх замовлень» [11]. Більше того Google стверджує, що штучний інтелект, в силу своїх здібностей і можливостей, важливіший для людства більше, аніж вогонь або електрика. «Краудсорсинг, шерингова економіка, біотехнології, робототехніка, хмарна інфраструктура, Інтернет речей і штучний інтелект – це не майбутнє, а сьогодення», яке «стирає межі між фізичними, цифровими й біологічними сферами. Наш світ ХХІ століття змінюється надто швидко» [12, С. 116].

Насьогодні сфера штучного інтелекту майже не врегульована у правовому полі так само як не існує одного загальноприйнятого визначення штучного інтелекту та загальноприйнятої класифікації штучного інтелекту.

Проблеми правової регламентації штучного інтелекту знайшли своє відображення в доробках представників наукових правових шкіл України: Одеської та Львівської. Львівської правова школа «працює» з різними аспектами штучного інтелекту: окремі особисті немайнові права (доменні імена тощо, електронна комерція, електронна документація, електронний цифровий підпис, договірні зобов'язання у цифровому середовищі, інтернет-реклама. Представники Одеської школи права вважають, що перелік цих немайнових особистих прав слід доповнити інформаційною безпекою, віртуальною власністю, відповідальністю за порушення у сфері ІТ. Очевидно є те, що кожен із вказаних підходів має місце і доповнює один інший, але усталених поглядів на структуру ІТ-права ще не існує.

Вітчизняні науковці пропонують виділяти такі види штучного інтелекту:

- «слабкий штучний інтелект» («вузький штучний інтелект», «обмежений штучний інтелект») – це штучний інтелект, орієнтований на вирішення одного чи декількох завдань, які виконує або може виконувати людина. Останнім часом «слабкий штучний інтелект» здебільшого називають «прикладним штучним інтелектом»;
- «сильний штучний інтелект» («загальний штучний інтелект») – це штучний інтелект, орієнтований на вирішення всіх завдань, які виконує або може виконувати людина;
- «штучний суперінтелект» – це інтелект, який значно розумніший, ніж найкращий людський інтелект практично в кожній сфері, включно з науковою творчістю, загальною мудрістю та соціальними навичками, який може мати свідомість і суб'єктивні переживання) [11, С. 90].

Сьогодні все частіше артикулюються питання щодо суб'єктності роботів та можливості визнавати їх суб'єктами правовідносин. Визнавати/не визнавати роботів суб'єктами права є визначенням точки зору: бути прихильником правового консерватизму чи правового прагматизму. Проблема правосуб'єктності роботів сьогодні викликає певну долю скептицизму або і відвертого побоювання щодо можливих негативних наслідків для людства. Отже, про які види роботів йдеться. Є роботи-машини, роботи-агенти, біороботи?

Перший вид є абсолютно безпечним, з точки зору права, оскільки такі роботи є, насамперед, спеціальним обладнанням (маніпуляторами), які здійснюють встановлений набір дій

(функцій) й управляються чітко розробленими програмами. Ці роботи мають строго обмежену і контрольовану автономність. Вони використовуються для покращення виробничих процесів та для звільнення людини від трудомістких і важких видів занять. Закріплення такого функціоналу за роботами відбулося в 60-х роках XX століття в робототехніці, яка є наукою про технічні пристрої, які здатні замінити людину в процесі виконання складної, рутинної або небезпечної роботи.

Щодо роботів-агентів, то під ними розуміються такі, що нездатні до самонавчання і самостійних дій у матеріальному світі, пристрої. Агенти є досить простими комп'ютерними програмами, які задіюються для укладання угод (в межах цивільного обороту) й уже апробовані бізнесом. Аналогами таких роботів-агентів є «електронні агенти» або «інтелектуальні агенти». Варто зазначити, що єдине розуміння поняття «електронний агент» в науковій літературі на сьогодні відсутнє. На думку М. Овермарса, ним є програмний агент (software agent) як система, яка існує в конкретному середовищі і яка може автоматично діяти в цьому середовищі для досягнення конкретно визначеної мети [13]. Іншими словами, «електронний агент» є комп'ютерною програмою або електронним засобом, яка використовується для того, щоб почати дію або відповісти на електронні документи без участі людини [14]. Найбільш поширеними є такі «електронні агенти»: боти (програми для виконання комунікативних функцій); агрегатори (програми, які акумулюють різні пропозиції і здійснюють функції посередників між клієнтами і продавцями); автопілоти (найчастіше використовуються в логістиці і транспорті).

1971 рік вважається роком легітимізації «електронних агентів» у правовому полі. Саме цього року англійським судом було винесене рішення у справі *Thornton v. Shoe Lane Parking*, яким визнав юридично значимою угоду між покупцем і власником паркінгу з того моменту, коли покупець опустив гроші в автомат по прийому платежів за парковку та одержав чек. Позивач під час паркування автомобіля одержав парковочний талон в автоматі. На талоні зазначалося, що «умови вказані в приміщенні». Після паркування позивач побачив надпис на стовпі, що власник не несе відповідальності за травми, одержані на території парковки. На зворотньому шляху позивач отримав травму в результаті падіння. Це і стало причиною його звертання до суду. Ця справа вважається показовою, оскільки вона встановлює відповідальність власника паркінгу за дії, здійснені комп'ютерною програмою, навіть за відсутності безпосередньої людської дії.

Як безпосередні елементи сучасної правової реальності «електронні агенти» характеризуються такими особливостями:

- це програма, а не особа, яка діє від імені принципала (тобто відбувається фактичне нівелювання розуміння агента як суб'єкта, який наділений вольовими характеристиками);
- агент може діяти від імені принципала лише на підставі доручення, тобто необхідна команда на здійснення певних дій;
- принципалом є сторона-замовник (не лише компанія, яка прагне залучити більше клієнтів, реалізувати товари і послуги, але і власник). Прикладом чого можуть бути

пошукові системи Google, Yandex, сервіси з продажу білетів, торгівельні майданчики (eBay, Amazon, Ozon), компанії, які надають транспортні послуги (Яндекс.Таксі, Gett, Uber), готельні послуги (Booking.com, Airbnb, Trivago).

Використання «електронних агентів» визнається законним Конвенцією ООН про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах, зокрема в ст. 12 зазначено: «Договір, укладений в результаті взаємодії автоматизованої системи повідомлень і якоїсь фізичної особи або в результаті взаємодії автоматизованих систем повідомлень, не може бути позбавлене дійсності або позовної сили лише на тій підставі, що жодна з фізичних осіб не здійснювала нагляд або втручання щодо кожної окремої операції, виконаної автоматизованими системами повідомлень, або укладеного в результаті договору» [15].

Щодо третього виду роботів – «розумних машин», то саме стосовно них й точаться суперечки про можливість наділення їх правосуб'єктністю. Роботи останнього покоління набули здатності «соціологізуватися», вбудовуватися в різні системи комунікації як суб'єктозамінники (робот-сиділка, робот-суддя, робот-поліцейський, робот-працівник банку тощо) або помічники людини.

В грудні 2021 року в Мережі (РБК-Україна з посиланням на The Korean Times) з'явилася інформація про те, що в Китаї створена машина, яка здатна обвинувачувати людей у злочинах за допомогою штучного інтелекту. Такий «прокурор» спроможний висувати обвинувачення з точністю 97% на основі словесного опису справи, що дозволило знизити щоденне навантаження прокурорів-людей.

Використання китайськими прокурорами штучного інтелекту розпочалося ще в 2016 році як інструменту System 206, який спроможний оцінювати силу доказів, умови для арешту і ступінь суспільної небезпеки підозрюваного, тобто маємо класичний приклад того, «що технологія створена людиною (та уподібнюючись їй) сама створює середовище в якому людина виявляється непотрібною» [10, С. 86]. Нова розробка підвищує ефективність робота-прокурора за рахунок задіяння системи нейров'язків для самонавчання юридичному ремеслу, в ході якого було вивчено 17 тисяч справ (з 2015 по 2020 рік). Зараз програма працює з обмеженою кількістю злочинів, які поширені в Шанхаї: шахрайство з кредитними картками, гемблінг, небезпечне водіння, навмисне нанесення травм, крадіжка, шахрайство, перешкоджання виконанню службових обов'язків, «розв'язування сварок і провокування неприємностей».

В Китаї також «працює» комп'ютерна програма, яка виконує функції помічника судді – система Smart court SoS (підключена до робочого столу кожного судді в державі). Smart court SoS – це система, яка створена за технологією машинного навчання, здатна проглядати судові справи на предмет посилянь, здатна рекомендувати потрібні закони та інші нормативні акти, розробляє проекти юридичних документів і виправляє помилки, яких припускаються люди [17].

В 2020 році Міністерство юстиції України анонсувало створення та початки застосування програмного забезпечення з елементами штучного інтелекту «Касандра», основне призначення якого аналізувати злочинців та визначати, чи могли б вони порушувати закон у майбутньому [18].

Допоки світ знає лише одного біоробота – Софію. Свого часу Софія жартувала на тему про знищення людства. За останньою інформацією від 21 січня 2021 року розглядається питання про промислове виробництво таких біороботів, які стають незамінними в зв'язку з Covid-19 і заходами соціального дистанціювання. На сьогодні Софія навчилася не лише знімати показники температури тіла хворого та частоту пульсу, але й робити зарядку та бути цікавим співрозмовником. Якщо використання роботів у виробництві та у домашньому вжитку є простим з правової точки зору, оскільки вони є машинами, механізмами, то у випадку з біороботами людство стикається із серйозними юридико-правовими питаннями: починаючи з визначення виду і сутності цього феномену і закінчуючи його юридичним статусом, його правами та обов'язками [19].

Сьогодні уже сформованою є ідея робота, який претендує на «юридичну маску». Ця маска засвідчує поєднання трьох зазначених якостей передовими технологіями, що загалом приводить до визнання пограничних станів між віртуальним і реальним, а ця дискусія, в свою чергу є частиною сучасного науково-правового дискурсу.

Все це послугувало підставою для формування низкою вчених ідей, що в деяких відносинах робот може бути якщо не їх суб'єктом, то, принаймні, їх учасником. Особливістю таких роботів є те, що вони функціонують завдяки штучному інтелекту, а це в свою чергу дозволяє в деяких випадках ототожнювати поняття «розумна машина» і «штучний інтелект». Зокрема в п. 1 Резолюції Європарламенту

Резолюцію 2015/2103(INL) 2017 року вживається словосполучення «робототехніка та штучний інтелект» (англ. robotics and artificial intelligence), що свідчить про недиференціацію авторами цих понять. Цікавим моментом є і те, що у п. b) йдеться про «вияви штучного інтелекту» (англ. manifestations of artificial intelligence) [20].

Наслідком розвитку технологій штучного інтелекту стало можливим створення таких автономних роботів, які є машинами, що здатні самостійно навчатися, спілкуватися з людьми, здійснювати самостійну інтелектуальну діяльність. Ще в середині XX століття А. Азімов сформулював три «етичні» закони робототехніки (1. Робот не може спричинити шкоди людині або своєю бездією припустити завдання шкоди людині. 2. Робот має коритися командам людини, якщо вони не суперечать першому закону. 3. Робот повинен піклуватися про свою безпеку, але тільки до тих пір, поки це не суперечить першому і другому законам). Ці три закони можуть працювати лише в контексті нульового закону як найголовнішого: робот не повинен спричинити шкоди людству або своєю бездіяльністю допустити, щоб людству була спричинена шкода [21].

На думку Х. Ейденмюллера, робот є втіленням штучного інтелекту (embodied AI), тому що розумні роботи наділені можливістю машинного навчання (machine learning), використовують величезний обсяг даних, здатні видобувати дані із власного досвіду, адаптуючи власну поведінку й удосконалюючи свої якості в процесі взаємодії з навколишнім середовищем [22]. В 2014 році Р. Кало визначив сучасних роботів як механічні об'єкти, які здатні сприймати світ,

можуть опрацьовувати одержану інформацію, а також впливають на оточуюче середовище [23, С. 116, 118]. А Н. Ричардс та У. Смарт пропонують визначати сучасного робота як небіологічного автономного агента (non-biological autonomous agent), наділеного високим ступенем автономності і як такого, що діє як агент людини чи організації [24].

Розглянемо загальні та конкретні цілі регулювання поведінки роботів як суб'єктів права. Загальна мета регулювання поведінки робота полягає у регулюванні його поведінки як суб'єкта права та поведінки інших суб'єктів щодо роботів. За такого підходу робот має наділятися особливими характеристиками, які дали йому можливість бути учасником суспільних відносин. Але на сьогодні роботи як машини потребують попереднього програмування і контролю з боку людини. Натепер створення та існування автономних роботів є швидше експериментом (біоробот Софія, чат-бот Shibuya Mirai), а не повсякденною практикою.

Щодо конкретних цілей, то початок дискусії про правосуб'єктність роботів був покладений випадками завдання шкоди машинами без безпосередньої участі людини. У 2006 році два автомобілі з автопілотами компанії Tesla стали учасниками двох ДТП з летальними наслідками (в США та Китаї), за які компанія не була визнаною відповідальною. Навіть більше, Ілон Маск зробив публічну заяву про те, що компанії-виробники не повинні відповідати за аварії самохідних автомобілів по аналогії з тим, як компанія-виробник ліфтів не несе відповідальності за зупинку підйомника. А 20 грудня ? року в Кривому Розі на в'їзді в житловий масив Макулан «безпілотне» авто Geely врізалось в

маршрутку № 300 з пасажирами, в результаті чого постраждало декілька людей. Водій авто повідомив, що він вийшов з припаркованого на узбіччі авто, після чого авто самостійно розпочало рух і виїхало на зустрічну смугу. Цей випадок не став широковідомим і не викликав дискусій щодо «самостійності» авто. Що ж стосовно заяв Ілона Маска, то думається, що він відстоював юридичну ідею закріпити майнову відповідальність за власником джерела підвищеної небезпеки і звільнити від відповідальності компанію-виробника.

При цьому виникає ще одне питання: участь в аваріях машин зі штучним інтелектом, які самі приймають рішення щодо дотримання правил дорожнього руху. Тому цілком коректно припуститися думки, що можливості наділення роботів в частині покладання на них відповідальності за нанесену шкоду шляхом розподілу цієї відповідальності між виробником і власником робота.

Європарламент у 2017 році прийняв резолюцію «Норми приватного права про робототехніку», в якій були здійснені спроби правового регулювання роботів і штучного інтелекту, шляхом визнання факту, що роботизація (кіборгізація) людського організму є областю, яка найшвидше розвивається сьогодні, що приводить до зростання нашої залежності від гаджетів. Ця резолюція уможливорює створення загальноєвропейської системи реєстрації розумних машин. Така реєстрація передбачає присвоєння окремим категоріям роботів індивідуального реєстраційного номера, який має вноситися до спеціального реєстру. Реєстр має бути відкритим, а тому кожен охочий може знайти детальну

інформацію про робота, його виробника, власників, а також умови виплати компенсації у випадку завдання шкоди. На спеціалізоване агентство з роботехніки і штучного інтелекту повинні покладатися функції контролю і підтримки системи.

Резолюція Європарламенту містить вказівки на низку нагальних проблем сучасності, пов'язаних зі штучним інтелектом:

1) потреба врегулювання суспільних, економічних, етичних і правових проблеми, пов'язаних з розвитком робототехніки та штучного інтелекту;

2) особливості регулювання питань розробки та використання робототехніки на сучасному етапі;

3) розробка основних стандартів у сфері відповідних технологій;

4) питання здійснення контролю за прийнятті рішення в процесі використання технологій робототехніки та штучного інтелекту;

5) розробка і створення інституціолізованої системи контролю у сфері робототехніки та штучного інтелекту;

6) розв'язання питань, пов'язаних з цивільно-правовою відповідальністю за розробку і використання робототехніки та штучного інтелекту;

7) питання, пов'язані із забезпечення захисту персональних даних в процесі використання цих технологій.

В Резолюції Європарламенту також міститься згадка про правосуб'єктність роботів в довгостроковій перспективі. Про що свідчить заувага Ж. Лебретона щодо визнання роботів суб'єктами права: «Я заперечую проти такої перспективи з двох причин: перш за все, оскільки вона зніме будь-яку

відповідальність з їх виробників і користувачів, що, безперечно, порадувало б потужні лобі; по-друге, і це головне, тому що я вважаю так само як і Жак Маритен, що людська особистість наділена духовним існуванням, з яким неспівставним є жодний із штучних інтелектів» [20]. Хоча слід зауважити, що це висловлювання лише може свідчити про симпатії Ж. Лебретона до персоналістичної концепції неотоміста Ж. Маритена, але не про об'єктивну оцінку сучасності.

З цієї позиції більш прагматичною та реалістичною позиція щодо становлення нової цифрової реальності і нової цифрової економіки, які кардинально змінили світ. Експоненціальний ріст даних як каталізатор спонукав розвиток технологій штучного інтелекту і машинного навчання, тобто таких технологій, які не просто допомагають людині як пасивний інструмент в її руках, а здатні замінити людину, діяти самостійно та адаптуватися до навколишнього середовища. Саме тому сучасний світ є світом, в якому присутні роботи – безпілотні літальні апарати («дрони»), самокеровані транспортні засоби і суперкомп'ютери, які оснащені системою запитання-відповіді штучного інтелекту (таких, як суперкомп'ютер Watson фірми IBM)». А з культурологічної точки зору сучасні роботи як кібернетичні створіння, на відміну від роботів-машин XIX-XX століть, все більше лякають своєю фемінністю, здатністю до самопородження у вигляді самовітворення машин, порушуючи раніше встановлену дистанцію між тілом і розумом, природним і штучним [25].

Н. Петітом були виділені основні підходи до регулювання використання роботів і штучного інтелекту:

1) формальний підхід передбачає орієнтацію і врахування особливостей відповідної правової системи та її інститутів, а також забезпечувати зміну всіх інститутів, які можуть впливати на використання роботів і штучного інтелекту (відповідальність, конфіденційність, кібербезпека тощо);

2) технологічний підхід акцентує увагу на вирішенні проблемних питань щодо кожної категорії роботів і технологій (безпілотні автомобілі, соціальні роботи і т.д.) [26].

В свою чергу Р. Лінес і Ф. Люсіверо деталізують підходи до правового регулювання розробки і застосування навітніх технологій:

1) розробка і прийняття спеціального законодавства в цій області;

2) регулювання поведінки користувача технологій за допомогою застосування наявних законодавчих інструментів;

3) регулювання поведінки роботів і штучного інтелекту за допомогою встановлення певних стандартів архітектури (норми технічної регламентації, стандарти тощо) [27].

В Україні 2 грудня 2020 року Розпорядження № 1556-р Кабінету міністрів України була схвалена, в якій визначено, що штучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та

використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань; галузь штучного інтелекту – напрям діяльності у сфері інформаційних технологій, який забезпечує створення, упровадження та використання технологій штучного інтелекту [28].

Висновки. Означені проблеми квазі-суб'єктів в праві є свідченням того, що теоретико-правова думка сьогодні ще доволі інертна. Соціальна та правова реальність набагато ширша і складніша, аніж ретельно виписані доктрини і концепції. Нові світоглядні настанови сучасності детермінують оперативне теоретичне реагування на зміни, які відбуваються у повсякденному житті. Тварини-спадкоємці, визнання приматів і дельфінів особистостями, географічні об'єкти як юридичні особи, штучний інтелект і розумінні машини – це неповний перелік юридичнозначимих одиниць в системі правової регуляції і взаємодії. Тому питання: «Хто прийде після суб'єкта?» (Ж.-Л. Ненсі) поки що залишається відкритим.

Список використаних джерел:

1. Vovk V., Kaljuzhnyj R. «The rights of inhumans: philosophical and legal outline». *Eurôpska veda. Vedecký časopis*. 2019. №3 С.105-109.

2. Священная река в Новой Зеландии получила права человека https://www.ng.ru/world/2017-03-17/2_6951_newzealand.html

3. Вовк В. М. Тренди правового життя. Тренди сучасного правового життя. VIII Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» 26 листопада 2020 року, м. Київ, НАВС.

4. Hayles, K. A. How We Became Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics / K. A. Hayles. – Chicago : University of Chicago Press, 1999. – 364 p. doi: 10.5860/choice.37-0072

5. Кулинич В. Цифрова особистість: чи можуть роботи бути наділені правами? Юридична газета online. 2017. № 49 (599). <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/cifrova-osobistist-chi-mozhut-robotibuti-nadileni-pravami.html>

6. Карчевський М. В. Основні проблеми правового регулювання соціалізації штучного інтелекту. ІТправо: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 17 листопада 2017 р.). Львів: НУ "Львівська політехніка, 2017. С. 93–99.

7. Toffler A. and H. War and antiwar. URL: https://ia801301.us.archive.org/6/items/WarAndAntiWar-Toffler/War-And-Anti-War_-_Toffler.pdf

8. Zolotar O. Права человека – от эпохи просвещения до информационного общества. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*. 2017. № 38/3. Ss. 7-20.

9. Шваб К. Технологии Четвертой промышленной революции. URL : http://loveread.ec/view_global.php?id=73865.

10. Генсіцький Ю. Д. Філософсько-антропологічне значення розвитку штучно створених інтелектуальних систем. *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 2015. Вип. 8. С. 87

11. Кривицький Ю. В. Штучний інтелект як інструмент правової реформи: потенціал, тенденції та перспективи doi: <https://doi.org/10.33270/01211192.90> С.90-91

12. Завальний А. М. Інновації юридичної освіти: осмислення, виклики, перспективи. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2018. № 4 (109). С. 113–132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknvvs_2018_4_11.

13. Overmars M. A multi-agent system framework for agent coordination and communication enabling algorithmic trading : Theses. 2011.

14. Sookman B. B. Computer, Internet, and Electronic Commerce Law. Carswell, 1989.

15. Конвенция ООН об использовании электронных сообщений в международных договорах. Принята резолюцией 60/21 Генеральной Ассамблеи от 23 ноября 2005 года URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/elect_com.shtml

16. В Китае создали робота-прокурора для работы над простыми делами. URL : <https://www.sibreal.org/a/v-kitae-sozdali-robota-prokurora-dlya-raboty-nad-prostymi-delami/31627842.html>

17. Судьи-роботы в Китае. URL : <https://fishki.net/anti/4193608-sudyi-roboty-v-kitae.html>

18. Минюст анонсировал «Касандру» — «революционную систему на базе ИИ» для оценки вероятности повторного совершения преступления. URL : <https://itc.ua/news/minyust-anonsiroval-kasandru-revolycionnuyu-sistemu-na-baze-ii-dlya-ocenki-veroyatnosti-povtornogo-soversheniya-prestupleniya/>

19. Робот София, шутившая об уничтожении человечества, будет помогать людям в условиях пандемии. URL : <https://www.bbc.com/russian/media-55861136>.

20. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) // European Parliament Official web-

site. – [Electronic source]. Cit. 07.11.2017. Retrieved from - <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN>

21. Азимов А. Хоровод. URL : <http://asimovonline.ru/short-stories/khorovod/read/>

22. Eidenmueller H. The Rise of Robots and the Law of Humans (March 26, 2017). Oxford Legal Studies Research Paper. 2017. № 27. Available at SSRN. URL: <https://ssrn.com/abstract=2941001> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2941001> (дата обращения: 15.08.2018).

23. Calo R. Robotics and the new cyberlaw. 2014. URL : https://www.researchgate.net/publication/272547345_Robotics_and_the_ew_Cyberlaw.

24. Richards N.M., Smart W.D. How should the Law Think about Robots? // Robot Law. Ed. by R. Calo, A.M. Froomkin, I. Kerr. Cheltenham, UK. Northampton, USA. Edward Elgar Publishing. 2016. 402 p. С. 4

25. Харауэй Д. Манифест киборгов: наука, технология и социалистический феминизм 1980-х гг. URL : https://monoskop.org/images/3/30/Kharauey_Donna_1985_2005_Manifest_kiborgov.pdf

26. Petit N. Law and Regulation of Artificial Intelligence and Robots: Conceptual Framework and Normative Implications. URL: <https://ssrn.com/abstract=2931339>.

27. Leenes R., Lucivero F. Laws on Robots, Laws by Robots, Laws in Robots: Regulating Robot Behaviour by Design. URL https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2546759

28. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text>.

**§5.3 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОТРЕБ ВИМУШЕНИХ
ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ
ПИТАННЯ (Карпенко Р.В., Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)**

Вступ. Проблема вимушеного переміщення людей залишається і в ХХІ столітті найгострішою. Події останніх років у країнах насамперед Близького Сходу, Африки демонструють вразливість не тільки прав людини, а й самої людини. Однією з найбільш уразливих груп населення у світі є біженці та ВПО, які часто піддаються порушенням прав людини. Вся структура міжнародного захисту біженців та ВПО ґрунтується на концепціях прав людини, а «права людини у сучасному світі стали одним з найбільш пріоритетних об'єктів міжнародно-правового регулювання, що трансформувались з морально-політичного явища у найважливішу частину всього міжнародно-правового процесу». Сучасна доктрина прав людини не передбачає пріоритетності будь-якого з прав, однак з точки зору теоретичного дослідження варто відзначити, що право на свободу переміщення як природне і невідчужуване право людини виступає у якості індикатора свободи особи. Проблема переміщення в історії людської цивілізації існувала завжди. Вона відома на всіх етапах розвитку держави та міждержавних відносин, але в кожний історичний період характеризується певними ознаками, має свій зміст і форму. Із найдавніших часів населення всіх регіонів світу з метою уникнення переслідувань, збройних конфліктів, релігійного чи політичного насильства неодноразово було змушене залишати місце постійного проживання.

У сучасній науковій літературі та міжнародному праві переміщені особи поділяються на кілька типів: мігранти внутрішні й зовнішні (міжнародні); мігранти транзитні і зворотні; мігранти трудові, етнічні, політичні та ін. Їх статус, права і обов'язки визначаються як національним законодавством окремих країн, так і міжнародними правовими нормами. Загальну кількість мігрантів важко встановити (через брак відповідної інформації), але, за припущеннями, вона сягає сотень мільйонів осіб і становить одне з найважливіших джерел внутрішньодержавних та міждержавних конфліктів. Все це вимагає ретельного дослідження проблем міграції та подальшого вдосконалення її правового забезпечення як на рівні національного, так і міжнародного законодавства. Такий поділ мігрантів є досить умовним, оскільки люди можуть легко і швидко переходити з однієї категорії до іншої: тимчасові мігранти можуть перетворюватися на постійних; легальні на нелегальних.

В умовах воєного стану на території України виникла низка проблем щодо врегулювання питань в сфері забезпечення внутрішньо переміщених осіб загальними потребами для життя. Це викликає значний науковий інтерес до аналізу житлової політики України із забезпечення житлом внутрішньо переміщених осіб, причин, які гальмують реалізацію нормативно-правових приписів у цій сфері, а також до вироблення науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на поліпшення житлового становища цієї категорії громадян України. Дослідження проблеми нормативно-правового забезпечення житлової політики України та механізму її реалізації присвячені праці таких

науковців, як О.Є. Аврамов, О.В. Білоцький, М.К. Галянтич, С.В. Клименко, О.В. Коваль, О.О. Коляда, В.Є. Львов, О.М. Непомнящий, М.В. Скаржинський, Т.М. Тилик, Т.Р.Федосєєва та ін. Але проблеми реалізації житлових прав вимушених переселенців майже не розглядалися. Здебільшого вони проводилися в площині складання певних звітів Державної служби статистики, Міністерства соціальної політики, громадських і благодійних організацій, які включено в орбіту цієї проблеми.

Актуальність теми дослідження визначається тенденцією до вимушеного переселення осіб з територій на який відбуваються бойові дії.

Величезні катаклізми соціального економічного, політичного характеру, які торкнулися мільйонів осіб. Сотні тисяч українців вимушені покинути домівки та переселятися в безпечні для життя місця чи в Україні, чи за її межами.

Дана наукова стаття містить загальну характеристику сучасних способів вирішення проблеми щодо допомоги ВПО, надання грошової допомоги, забезпечення житлових потреб, створення відповідних гуманітарних центрів, що надають допомогу даній категорії осіб.

У статті аналізується правове забезпечення житлових прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. Зазначається, що нормативні приписи та встановлені ними гарантії на практиці не реалізуються. Велике значення у забезпеченні внутрішньо переміщених осіб житлом в Україні мають інститути громадянського суспільства, як громадські, так і благодійні організації, волонтери.

У статті висвітлені проблеми дискримінації ВПО, що супроводжуються проблемою працевлаштування, пристосування в новому місці проживання. Зайнятість цієї категорії людей часто залежить від допомоги держави та волонтерських центрів. Наукова стаття містить характеристику основних нормативно правових актів якими регулюються питання статусу ВПО та способів їх захисту від зовнішніх факторів.

В даний час, в умовах збройного конфлікту, проблема взаємодії особистості з державою, а також реалізації прав і свобод спільно з обов'язками громадян приймають виняткове значення. Першочергової уваги потребують відносини між державою та внутрішньо переміщеними особами, що виникли в 2014 році з початком війни на сході України, та набули більш загального значення 24 лютого 2022 року з початком повномасштабного вторгнення на територію України Російської Федерації. Слід виділити актуальність теми дослідження, оскільки визначення правового статусу внутрішньо переміщених осіб активно обговорюється в науковому співтоваристві. Масштаби цього явища досить відчутні, вимагають значних фінансових витрат та організаційних зусиль органів державної влади та місцевого самоврядування, які, однак, не є достатньо ефективними. За цих умов виявилися кращі риси ментальності українців – чимало громадян, окремі громадські організації та релігійні громади взяли ВПО під свою опіку. Поряд із вирішенням численних соціально-побутових проблем не менш вагомою стала й соціалізація переселенців у місцях їх теперішнього проживання. Адаптація до нового етносередовища, сприйняття цінностей, почуттів та переконань, що домінують

серед місцевого населення, розвиток суспільної активності ВПО відбуваються по-різному.

Виклад основного матеріалу. Питання забезпечення захисту прав переселенців мало велику кількість недоліків в період 2014 року, при цьому правове закріплення статусу переселенців відображалось в чинних нормах права і, відповідно, у врегульованих юридичних взаєминах. Однак, практичної реалізації не вистачало, відповідно з чим дану проблематику досліджували такі вчені як: В.О. Антонова, Е. Лібанова, Т. Семигіна, Н. Гусак, О. Більовський, О. Балакірева та ін.

На сьогодні, залишається невирішеним питання реалізації гарантій вимушених переселенців в Україні. Перш за все, це стосується доступу до безпечних умов життя, допомоги в матеріальному забезпеченні, працевлаштуванні, соціальній адаптації до нового місця проживання.

Метою є перш за все аналіз вже здобутих наукових пропозицій щодо врегулювання житлових потреб потребуючої категорії громадян. Здійснити характеристику національної законодавчої сфери щодо врегулювання цього питання, та схарактеризувати її відповідність до гарантій міжнародного права. Доцільно зробити тлумачення положень щодо регламентації правового статусу вимушених переселенців, здійснити відповідні підсумки.

Виклад основного матеріалу. Захист переселенців від соціальних ризиків може здійснюватися як у спеціальних формах, розрахованих виключно на них (наприклад, надання житлового приміщення з фонду житла, призначеного для їхнього тимчасового поселення), так і в рамках загальних

організаційно-правових форм соціального захисту. Варто звернути увагу на нормативне закріплення прав та гарантій для внутрішньо переміщених осіб.

Основним законом України закріплено фундамент щодо особливого статусу переселенців на території України, окрім того, в 2014 Верховною радою України був прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» відповідно до якого правовий статус переселенців набував значення в функціонування різних сфер суспільства Перш за все, закріплюється право особи на захист від примусового переміщення на будь-якій території України, сприяння держави щодо надання особам кредитів чи іншої фінансової допомоги для забезпечення житлом [1]. Однак, на практичному рівні все є більш неврегульованим. Неочікуваний характер подій на території України зумов наявність великої кількості проблемних положень, що до цього часу є невіршеними. Перш за все, варто зазначити, що дискримінація щодо внутрішньо переміщених осіб є наявною навіть попри заборону її виявлення. Через прояв дискримінації у великої кількості переселенців виникає проблема щодо оренди житла, через невпевненість орендаря щодо оплати послуг. Крім того, дискримінація впливає на особу також в сфері працевлаштування на новому місці перебування, через недостатність документів для влаштування на нову роботу, чи за інших обставин, що не залежать від неї. Врегулювання цієї проблеми є частковим.

Відповідно до п. 4 ст. 7 Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» особа може отримувати допомогу по безробіттю, якщо

останнє місце роботи було втрачене. Однак, кошти що отримує переселенець не можуть забезпечити реалізацію всіх його потреб, тому перед кожною особою постає завдання конкурувати з місцевим населенням. Через велику кількість переміщених осіб в західних областях України деякі ресурси стали обмеженими, так, наприклад, зросла потреба щодо місця в школах та дитячих садках, брак робочих місць, та інше. Через це, у місцевого населення виникає невдоволення своїм правовим становищем, через що дискримінація щодо ВПО збільшується [2,с.15]. Варто зазначити і позитивний аспект, що супроводжується допомогою волонтерів щодо забезпечення всім необхідним ВПО на перший час, включаючи надання житла, харчування, медичної та психологічної допомоги. Волонтерська діяльність набагато полегшує становище, що виникає в державі, однак, на нашу думку, держава як найшвидше повинна сприяти врегулюванню даної проблематики та створити єдиний державний центр щодо допомоги ВПО за всіма керівними принципами з питань внутрішньо переміщених осіб, які були ратифіковані Україною.

На сьогодні, в юридичну термінологію входить нове поняття «шелтер», що тлумачиться як притулок, тобто, місце, де тимчасово проживають особи, які тимчасово постраждали від війни. В більшості випадків, наявність шелтерів це діяльність волонтерів, які надають допомогу людям на всій території країни.

Важливим є зазначити, що сфера волонтерської діяльності відбувається на рівні державного рівня. На сьогодні в Україні діє волонтерська P2P-платформа «СпівДія», вона

була ініційована Координаційним штабом з гуманітарних та соціальних питань Офісу Президента України. На офіційному сайті СпівДії можна як надати допомогу так і отримати, позитивним є те, що допомога надається на різних рівнях, тому вона має комплексний характер. На сайті СпівДії - [https://spivdiia.org.ua/\[3\]](https://spivdiia.org.ua/[3]), можна отримати всю необхідну інформацію щодо отримання допомоги чи її надання. Допомога здійснюється також щодо підприємців права яких були порушені, СпівДія може надати стартовий капітал чи допомогу щодо реабілітації бізнесу. Важливим є наявність психологічної допомоги особам, які її потребують, це може відбуватися як індивідуальна чи, групова консультація. Функціональні можливості цієї платформи дозволяють обмінюватися знаннями та досвідом в інтерактивному режимі, проводити первинну підготовку волонтерів з використанням електронних ресурсів, збирання аналітики та всебічну оцінку учасників, що є позитивним.

До речі, повертаючись до питання гарантій забезпечення житлом ВПО виникають деякі проблемні питання, чіткої організаційної системи щодо розміщення ВПО в безпечних житлових приміщеннях не було, через що, на сьогодні велика кількість переселенців перебуває в державних помешканнях, що не призначені для проживання. В перші місяці війни потребує категорію громадян приймали в школах, студентських гуртожитках, коледжах, університетах, через що на початку вересня ВПО стикнулися з проблемою пошуку нового житла, через потребу студентів та школярів навчатися офлайн у закладах освіти. Щодо цієї ситуації дала коментар Віце-прем'єр Ірина Верещук, та наголосила на «неможливості

примусового виселення даної категорії осіб з приміщень якщо для них не буде надано альтернативного місця проживання» [4]. На нашу думку, ця подія цілком порушує права ВПО, відповідно до частини 8 статті 11 Закону України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб”, місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень забезпечують надання у тимчасове користування внутрішньо переміщеним особам житлового приміщення або соціального житла, придатного для проживання» [1]. Отже, кожна особа має право на отримання тимчасового житла, хоча б до закінчення військових дій, а виселення, є прямим порушенням цього права.

На сьогодні, проблема подальшого розміщення осіб чи надання житла знаходиться на контролі Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. Обов'язок впровадження політики щодо ВПО та створення дієвого механізму щодо захисту їх прав і свободи здійснює Департамент соціально-гуманітарної політики та внутрішньо переміщених осіб який керує процесами надання гуманітарної вимоги в рамках укладених меморандумів з міжнародними організаціями. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України надає відповідну статистику щодо осіб які чекають на отримання грошової допомоги, на 05.10.2022 року 2 941 184 осіб включено до списків міжнародних організацій [5]. Наразі, ми говоримо про «Допомогу, що здійснюється на трьох основних рівнях: державному, міжнародному та волонтерському. Державні органи в свою чергу здійснюють верифікацію даних особи, що подала заяву, та приймають рішення щодо надання гуманітарної допомоги. Позитивним є

існування Єдиного державного реєстру отримувачів гуманітарної допомоги, що фактично виокремлює статус ВПО та закріплює за нею право отримати допомогу.

Розглянемо ще один масштабний проєкт щодо допомоги ВПО. З метою запобігання даної проблеми на сьогодні Міністерством розвитку громад та територій України було запроваджено проєкт «Прихисток», що діє на державному рівні та здійснює свою діяльність на волонтерських засадах. Дана платформа передбачає спільне проживання в будинку з його власником, чи без нього на будь-який термін. Порядок надання такої можливості під впливом інтеграційних процесів є доволі легким, потребуючій категорії громадян варто здійснити пошук на державному сайті <https://prykhystok.gov.ua/> [6] та зв'язатися з особою, що надає притулок. На випадок непорозумінь можливо використання інституту медіації [7;8].

Висновки. Отже, маємо невтішний висновок щодо діяльності державних органів в сфері забезпечення прав ВПО на даний період. Перш за все, проблемні аспекти реалізації пов'язані з стрімкою появою воєнних дій на території України, що супроводжувалася практичною неможливістю допомоги особам в перші місяці війни. З часом ситуація набула значних змін, та на сьогодні в повному обсязі функціонує система «Підтримка з надання гуманітарної допомоги потребуючій категорії населення. Позитивним аспектом, на нашу думку, є діяльність волонтерський платформ, що забезпечують житлом більшість переселенців на сьогодні. В Україні існує низка волонтерських організацій, діяльність яких є ефективною, та забезпечує простий спосіб надання допомоги, що є

інтерактивним та модернізованим. Допомога в більшості випадків здійснюється через онлайн ресурси, що прискорює процес їх надання та отримання. Інститут допомоги ВПО на сьогодні є розвинутим в порівнянні з 2014 роком, однак, все ще потребує корегування в питанні організаційних заходів забезпечення житлом.

Список використаних джерел:

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII : станом на 3 серп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 20.10.2022).

2. Лібанова Е. Вимушені переселенці: вчора, сьогодні, завтра. Український географічний журнал. 2014. №. 3. С. 13-18

3. СпівДія. З'єднуємо потреби країни з можливостями допомоги. URL: <https://spivdiia.org.ua/> (дата звернення: 16.10.2022).

4. Не можна виселяти ВПО із закладів освіти без надання альтернативного прихистку | Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/news/ne-mozhna-vyselyaty-vpo-iz-zakladiv-osvity-bez-nadannya-alternatyvnogopryhystku?fbclid=IwAR1051c37IFwhMhBtBUo6RH8d5aL8GewIRJnumDjlJ2sZ9tZgs2d3b-hB68> (дата звернення: 21.10.2022).

5. Міністерство соціальної політики України. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/22252.html> (дата звернення: 21.10.2022).

6. Прихисток - прихисти своїх. Прихисток - прихисти своїх. URL: <https://prykhystok.gov.ua/find> (дата звернення: 17.10.2022).

7. Тимченко Л. М., Мухай А. А. Медіація як спосіб вирішення господарських спорів. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави : тези доп. Х Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 27-й річниці створення Харків. нац. ун-ту внутр. справ (м. Харків, 19 листоп. 2021 р.) / МВС України, МОН України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». – Харків : ХНУВС, 2021. – С. 239-241. URL: <https://scholar.google.com/scholar?cluster=4437921181238519939&hl=en&oi=scholar>. (дата звернення: 21.10.2022).

8. Lyudmila Rudenko, Bogdan Derevyanko Liquidation of multi-apartment bulding co-owner assotion under the court decision. Philosophy, economics and law review. Volume 1, no. 2, 2021. P. 99-107. URL: http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/11906/1/2021__Rudenko%2C%20Derevyanko.pdf (дата звернення: 21.10.2022).

*§5.4 ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОГО ВПЛИВУ
ПІД ЧАС ПОЗАСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВИХ
СПОРІВ (Крамаренко Ю.М., Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

Вступ. Міф про Вавилонську вежу дає можливість дійти висновку, що гордіня і марнославство завадили людям розуміти один одного. По суті, саме ці риси характеру, доведені до крайніх форм прояву у сторін правового спору, роблять його врегулювання практично неможливим. Крім того, переконання, сформовані під впливом цих рис, навряд чи узгоджуватимуться з правомірною поведінкою чи духом закону. Вони ж ускладнюють роботу юриста, який допомагає сторонам (або одній із них) «мирним» шляхом вирішити правову проблему. Ця складність проявляється не так з огляду можливостей застосування правових механізмів для її вирішення, як із наявності протилежних переконань і бажань, що продукують спір, а іноді й конфлікт.

Однак буде неправильним стверджувати, що всі правові спори пов'язані виключно з гординою та марнославством. В основі спору найчастіше знаходяться нерозуміння (непорозуміння) та небажання узгоджувати свої інтереси та бажання з іншими. Небажання чи невміння узгоджувати свої дії з іншими, ставити себе на їх місце, переслідування виключно своїх інтересів та прагнення самоствердитися за рахунок інших породжують масу складнощів для взаємин. Але, незважаючи на певні та цілком природні труднощі, зрозуміти один одного та скоординувати взаємні дії все ж таки можливо.

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство навряд чи можна віднести до такого, де переважає повага

один до одного та схильність до співпраці – скоріше навпаки. Цінності та орієнтири, зазначені в роботах щодо «суспільства споживання» [1], «суспільства вражень» [2] або «кризи нашого часу», яка «полягає в розпаді основних форм західної культури та суспільства останніх чотирьох століть» [3, с. 19], «коли одна форма культури та суспільства (чуттєва) зникає, а інша форма лише з'являється» [3, с.22] дають нам певне уявлення про можливі прогнози. Описуючи різні сторони по суті одних і тих же або суміжних процесів та об'єктів, автори пишуть про відчуженість, ілюзорність, соціальну дезорієнтацію та інші явища, які продукують нерозуміння і неадекватність сприйняття.

Хоча сам по собі спір, як наявність різних точок зору, це цілком природне явище для взаємин, проте породжені ним суперечки та конфлікти, швидше за все, стануть буденними. Слід констатувати, що у суспільстві (принаймні, у його суттєвій частині) сформувалася модель поведінки, яку можна охарактеризувати як нав'язування своєї волі. Вона проявляється переважно у вигляді агресивного відкритого (публічного) тиску на опонента чи конкурента або ж прихованого (завуальованого) маніпулювання іншими у своїх інтересах. Це не нова модель поведінки, але істотна відмінність теперішнього її прояву у тому, що раніше вона була прерогативою чинної влади, тобто обмеженого і, так чи інакше, скоординованого та керованого числа учасників суспільних відносин. Зараз ця модель стала загальнодоступною як на рівні розуміння її механізмів, так і використання інструментів для досягнення бажаного.

Зазначена модель поведінки та переконаність у її ефективності для досягнення бажаного, підкріплена

розтираженою ЗМІ та лідерами думок інформацією про «успішні кейси» тиску на владу та інших учасників відносин «із добрих спонукань», продукують хибне уявлення про дійсність та сутність відносин. Це провокує у суспільстві неправомірну поведінку, зловживання правом, створює відчуття безкарності та вседозволеності. У свою чергу це формує ще одну особливість поведінки, яка проявляється у скритності та недовірі один до одного. З проявами та відлуннями цих явищ доводиться неодноразово стикатися практикуючим юристам при наданні правової допомоги.

Сьогодні слід визнати, що маючи тривалу історію цивілізації та досвід використання мовлення, а також великі можливості для комунікації ми так і не навчилися будувати комфортні взаємини на основі поваги, співпраці та взаєморозуміння. Переконавання у власній правоті, винятковості чи праві домінування одних по відношенню до інших сформовані та вкорінені у значної частини суспільства та не мають тенденцій зниження.

Сфера вирішення правових спорів є однією з тих, де існують певні правила, обмеження та альтернативи, які дозволяють ставити крапку у багатьох проблемних ситуаціях. Але через некоректне тлумачення вимог закону учасниками відносин, тиражування не завжди об'єктивних роз'яснень «лідерами думок» та «експертами», реформування законодавства та системи управління, а також інших продуктів «інформаційного суспільства», норми права втрачають свою роль, стаючи при цьому менш чіткими та однозначними. У таких умовах питання створення якісної комунікації між сторонами правового спору та особливості

комунікативного впливу на їх поведінку та відносини набувають першочергового значення.

Питання формування переконань та вибудовування взаємовідносин сторін правового спору, а також деякі рекомендації щодо переходу їх у більш продуктивні форми було розглянуто у попередніх роботах [4; 5, с.57-66]. Тут буде зроблено акцент на комунікативній складовій врегулювання правового спору та деяких особливостях комунікативного впливу на переконання сторін та їх поведінку. Для цього буде окреслено структуру комунікаційного процесу позасудового врегулювання правового спору, виділено його етапи (стадії), основні цілі та завдання на кожному з них, а також можливі способи їх досягнення.

Перш ніж переходити до суті нашого питання, розглянемо правовий спір як проблемну ситуацію для кожної зі сторін. Правовий спір – це ситуація, в якій одна сторона обмежена іншою у своїх діях щодо досягнення, на її погляд, легітимного бажаного. Можна також стверджувати, що в такій ситуації наявність однієї сторони (або її поведінка) розглядається іншою як суттєва чи непереборна перешкода для досягнення конкретного бажаного – реалізації права та/або здійснення інтересів у різних формах (придбання майна чи корпоративних прав, участь у вихованні дітей тощо). По суті, це деяка «модель ситуації вибору», яка існує в розумінні кожної зі сторін і в силу незручності вимагає від них її вирішення – прийняття конкретного рішення та здійснення дій, що дозволить отримати певний результат, який однозначно ними не визначений наперед.

Р. Акофф і Ф. Емері у своїй роботі «Про цілеспрямовані системи» вказували, що «індивід конструює свою модель ситуації вибору на основі своїх переконань щодо: 1) доступних для нього способів дій; 2) можливих результатів цих способів дій; 3) можливих станів оточення вибору (можливих значень некерованих змінних, які можуть вплинути на результати доступних способів дій); 4) ймовірностей того, що кожен можливий стан оточення вибору виявиться істинним; 5) ефективностей кожного доступного способу дій щодо кожного можливого результату в кожному можливому стані оточення вибору; 6) питомій цінності кожного можливого результату» [6, с.87-88].

Звісно, навряд чи кожна зі сторін так детально розглядає свою ситуацію, проте в цьому діапазоні і щодо цих категорій знаходяться їх переконання. Метою врегулювання правового спору є поєднання (узгодження) переконань і дій сторін, орієнтованих на вихід із проблемної ситуації, а, по суті, пошуку альтернативного варіанту, який би їх задовольняв.

Досягнення цієї мети відбувається за допомогою певного процесу, який умовно можна поділити на три стадії (етапи). Перша полягає в оцінці ситуації, що склалася – визначенні точок зору сторін, їх потреб та бажань, причин та умов розбіжностей, фактів та обставин, які їх обґрунтовують, наявності ресурсів та можливостей для подальших дій, можливих перспектив розвитку спору та їх взаємовідносин тощо. Друга – пошук альтернатив та ухвалення рішення. Третя – втілення прийнятих рішень у вигляді скоординованих і спланованих дій, а також оформлення їх результатів з урахуванням ситуації, що іноді змінюється.

Комунікація відіграє ключову роль на всіх стадіях такого процесу, при цьому вважаємо, що комунікативний вплив і прийоми можуть істотно відрізнятись. Комунікативний вплив це, фактично, єдиний інструмент для фахівця, який допомагає врегулювати правовий спір у позасудовому порядку. За допомогою спілкування зі сторонами можна змінити їх переконання та спонукати до узгоджених дій для вирішення спірної ситуації. З погляду комунікативного впливу метою юриста, який надає допомогу (адвоката, медіатора, посередника тощо), є формування такого дискурсу, який би дозволив змінити ситуацію шляхом зміни переконань та поведінки її учасників.

У вищевказаній роботі Р. Акофф і Ф. Емері звертали увагу на те, що «мінімальне двостороннє спілкування може мати одну з таких форм: а) каже – каже; б) питає – каже, в) питає – питає; г) каже – питає». При цьому вони підкреслюють те, що, виходячи із задоволення запиту співрозмовника, спілкування може бути «завершеним, або незавершеним» [6, с.185].

Метою ідеального спілкування можна вважати повне розуміння співрозмовника і відсутність продукування негативного ставлення один до одного. Як кожен може переконатися на власному досвіді, хоча це не є неможливим, але досягається не завжди. Оскільки спілкування відбувається шляхом передачі деяких вербальних та невербальних сигналів, примітною у цьому плані буде робота Ю.В. Кнорозова щодо особливостей сигналізації. Він вказував: «По відношенню до сигналу серед членів асоціації (колектив людей – прим. авт.) слід розрізняти індуктора (той,

що подає сигнал), *адресата* (той, кому адресований сигнал), *свідка* (випадково приймає сигнал) та *перехоплювача* (навмисно перехоплює сигнал, адресований іншому члену асоціації). Індуктор зазвичай один. Адресат часто множинний, тобто сигнал адресований групі членів асоціації» [7, с.30].

У разі позасудового врегулювання правового спору, слід зазначити також *посередника* як учасника комунікаційного процесу. Посередник, як влучно зазначено в роботі Р. Акоффа та Ф. Емері, може «змінювати зміст, що вкладається у повідомлення відправником (шляхом цензури, редагування або якимось іншим способом), щоб змінити вплив повідомлення на одержувача» або «виконувати функцію фільтра та скорочувати повідомлення, а не тільки спотворювати, накопичувати чи передавати їх» [6, с.186]. Особливо це актуально стосовно процедури примирення, яка ще називається «човниковою дипломатією» [8, с.63].

Розглянемо особливості комунікативного впливу на різних стадіях (етапах) вирішення правового спору. На першому, оціночному етапі, ключовим є переведення спору в раціональну площину, що максимально виключає емоційну складову та відсікає другорядні фактори впливу (наприклад, відмова сторін від публічного обговорення їх проблеми шляхом підписання згоди про конфіденційність тощо). Завданням юриста є чітко і однозначне формулювання вихідних даних (очікувань, фактів тощо) як з огляду правової термінології, так і змісту та значення їх для учасників. Іншими словами, необхідно досягти такого стану, коли зміст і значення тверджень щодо проблемної ситуації (формулювання очікувань, встановлених фактів та обставин

тощо) не лише відповідатимуть вимогам закону та ситуації, а й сприйматимуться сторонами однаково без негативних емоцій та відношення. Способи досягнення можуть бути різними – від побудови опитувальників окремо для кожної із сторін та «човникової дипломатії» до спільної дискусії із залученням фахівців.

Другу стадію можна охарактеризувати як максимально творчу. Завдання цієї стадії – сформувати таке спілкування, яке дозволить максимально розкрити потенціал можливостей кожної зі сторін. Єдиним обмеженням залишається заборона на негативну конотацію та оціночні судження щодо учасників чи інших осіб (ця вимога обов'язкова для всіх стадій). Для цього необхідно деяке «перемикання» (переведення) уваги учасників з їх проблеми на пошук наявних альтернатив, тобто формування їх цілеспрямованої поведінки не «від проблеми», а «до рішень» (бажаного майбутнього). Істотною перешкодою тут може бути «укорінене» переконання (упередження) щодо свого опонента і суті спору. За своєю суттю це деяка пам'ять і звичка, яку необхідно «відключити», «змінити» чи «обійти». Примітним у цьому сенсі буде зауваження Й.М. Фейгенберга, який вказував, що «пам'ять, зовсім позбавлена забування, була б далеко не ідеальною». Він писав: «Ми живемо у мінливому середовищі, характеристики нашого оточення (зокрема імовірнісні) не залишаються незмінними. Щоб бути достатньо пристосованим до умов, що змінюються, ми повинні вміти не тільки вчитися, а й переучуватися. А це означає не лише запам'ятовувати, а й забувати». При цьому він також звертав увагу, що «повного забування немає» і «що

пішло зі сфери свідомості за деяких особливих умов знову може спливти у свідомості» [9, с.96].

Отже, можна припустити, що існують природні механізми нашої свідомості та психіки, які дозволяють у необхідний момент «забути» одне переконання та сформувати інше шляхом переведення уваги та надання цінності новим вихідним даним (очікуванням, цілям тощо). По суті ці ж механізми використовуються в рекламі і тих технологіях і процесах, які іноді прийнято називати «стратегічна комунікація». Для юриста, який надає допомогу, достатнім і необхідним буде розуміння не стільки глибинних механізмів цих процесів, скільки можливостей використання додаткових інструментів та способів.

У цьому плані корисною буде вищезазначена робота Ю.В. Кнорозова, який говорив про таку властивість сигналу («властивість сигнального ряду») як «затирання раніше прийнятої інформації», яке він позначав терміном «фасцинація» (*він перший, хто його застосував – прим. авт.*). Так, наприклад він вказував, що «неясність і багатозначність опису діє як сильний fasciujący засіб» [7, с.25]. Це, до речі, певною мірою перекликається зі спостереженнями та припущеннями Т.Гоббса. У своїй праці Томас Гоббс вказував, що «метафори», «беззмістовні» та «двозначні слова» суть «*ignes fatui*» («блукаючі вогні» або «вогні дурнів»). Міркування з їх допомогою він прирівнював до того ж, що і «блукати серед незліченних безглуздостей», а «результат, до якого вони призводять, є суперечність і обурення або зневага» [10, с.63].

Ю.В. Кнорозов, розглядаючи «сучасну людську сигналізацію у двох її основних різновидах (звукова і зорова)», підрозділяв її на «нейтральну, в якій переважну роль відіграє інформація (сенс повідомлення), і фасцинуючу, в якій основну роль відіграє фасцинація (властивості сигнального ряду)». Критерієм для віднесення «до другого з них є бажання адресата отримати двічі і більше прийняте повідомлення (наприклад, прослухати вдруге вже відому пісню)» [7, с.36]. Залежно від впливу він виділяв п'ять підрозділів, котрі зазначено у Таблиці 1.

Таблиця 1.

Підрозділи сигналізації за Ю.В. Кнорозовим

Інформація (Сене)	Фасцинація (властивості)	Звукова сигналізація	Зорова сигналізація
1. Діє	нейтральна	мовлення	текст
2. Діє	частково діє	інтонація	каліграфія
3. Діє	діє	декламація	плакат
4. Діє частково	діє	спів	живопис
5. Нейтральна	діє	музика	орнамент

Наведені властивості психіки та сигналізації дозволяють якісніше підбирати способи комунікативного впливу при врегулюванні правового спору. Примітними також будуть дослідження особливостей впливу на органи чуття окремих подразників, які змінюють поведінку людини. Так, ще у 2012 році французьким дослідником встановлено зв'язок між сприйманням приємних запахів та прихильною поведінкою [11]. Дослідження та напрацювання в цій галузі можуть допомогти юристу підібрати способи та інструменти

для створення певного фону (атмосфери) для комунікації та «перемикання» сторін спору на пошук альтернатив.

Можна цілком припустити, що на цій стадії можлива свобода щодо емоцій і термінології, крім, звісно, негативних. Також слід зауважити, що такі експерименти з боку юриста мають проводитися не лише з дотриманням вимог закону щодо меж і способів впливу, але й з належною уважністю та обережністю. Інтер'єр кімнати для переговорів, музика, запахи, способи візуалізації та подання інформації, оформлення ходу дискусії та інші фактори, що формують фон, на цій стадії повинні підбиратися з максимальним урахуванням смаків і особливостей сторін і суті спору. На цій стадії дві сторони, що сперечаються, повинні перетворитися на якісно іншу систему з орієнтуванням на вирішення певної задачі. Управління дискурсом на цій стадії полягає у залученні сторін до вирішення (пошуку рішення) та відволікання від тих фактів та обставин, які послужили причинами та умовами спору чи конфлікту. Способи привертання уваги багато в чому будуть залежати від повноти та об'єктивності вирішення завдань на першій стадії врегулювання.

Однієї зміни орієнтирів і переконань замало для врегулювання спору. Необхідні активні вольові та конкретні дії з обох боків. Тому завершальна стадія, за аналогією з першою, має виключно раціональний характер з чіткими питаннями-відповідями та однозначною нейтральною лексикою. На цьому етапі необхідні взаємна поінформованість про конкретні кроки виконання домовленостей та координація дій. Оскільки на цій стадії

можуть виникати деякі складності та перешкоди, які раніше не були визначені (не могли бути визначені), то їх обговорення може відбуватися відповідно до підходів, які позначені в другій стадії врегулювання.

Висновки. Слід звернути увагу, що оскільки немає абсолютно однакових людей, ситуацій та умов, то знаходження універсальних засобів та методів для вирішення спорів також не можливе. Адекватність і результативність вжитих заходів багато в чому залежить також від особистих якостей фахівця, що допомагає врегулювати проблемну ситуацію. Як зазначав А.Ф. Коні, «освічений юрист має бути людиною, в якій загальна освіта йде попереду спеціальної». Для судових ораторів він виділяв три умови: «знати предмет, про який говориш», «знати свою рідну мову та вміти користуватися її гнучкістю, багатством та своєрідними зворотами» та «не брехати». Відносно останнього він також вказував на те, що «щирість по відношенню до почуттів і до висновку, що робиться, або твердження повинна становити необхідну належність гарної тобто такої, що претендує на вплив, промови» [12].

Можна констатувати, що щирість особи, яка допомагає у позасудовому порядку врегулювати правовий спір є істотним фактором поряд з компетентністю. Бути щирим означає вірити в те, що робиш, і бути готовим до наслідків своїх вчинків, як при позитивному, так і негативному результаті. Це означає вірити в себе та людей, яким допомагаєш. Це, по суті, і є віра в людину. Проте слід визнати, що її іноді не вистачає. Ми стали вірити в силу зброї, технологій, науки, силу віри і багато ще чого, що є похідним від людини, але не є вона сама.

Використовуючи негативні факти з нашої біографії як цивілізації, навішуючи ярлики та поширюючи забобони та спотворену інформацію, ми фактично підміняємо орієнтири та цінності, сковуємо поведінку та обмежуємо можливості. Тому вважаємо, що саме віра в людину, в її здатність виправити ситуацію, є однією з необхідних рис характеру особи, яка сприяє врегулюванню спору чи конфлікту. Без неї арсенал напрацьованих наукою та практикою заходів та інструментів може виявитися непридатними інструкціями та правилами. Справжня щирість у бажанні допомогти, укріплена вірою в людину, допомагає долати складності та перешкоди на шляху до врегулювання спору, що перейшов у конфлікт, та будувати комфортні взаємини.

Список використаних джерел:

1. Бодрийяр Жан. Общество потребления. Его мифы и структуры /Пер. с фр., послесл. и примеч. Е.А. Самарской.— М.:Республика; Культурная революция, 2006.— 269 с.
2. Gerhard Schulze. (2005). Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart. N.Y.: Campus Verlag, 612 p.
3. Сорокин П.А. Кризис нашего времени. Россия и Соединенные Штаты /Сост., подгот. текста, вступ. ст. и коммент. В.В. Сапова. – Сыктывкар: ООО «Анбур», 2018. – 640 с.
4. Крамаренко Ю. Складності застосування позасудових способів врегулювання правових спорів та шляхи їх вирішення / Ю. Крамаренко// Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2022. - № 1 (116). – С. 64-68; URL: <https://er.dduvs.in.ua/handle/123456789/10120>;

5. Methodological bases of studying the processes of general mental laws in human interaction with the environment: collective monograph /Kyselov A., Kovalevska O. – etc. – International Science Group. – Boston: Primedia eLaunch, 2022. 194 p. Available at: DOI – 10.46299/ISG.2022.MONO.PSYCHOL.1

6. Акофф Р., Эмери Ф. О целеустремленных системах. Пер с англ. под ред. И.А. Ушакова. М.: 1974, – 272 с.

7. Кнорозов Ю.В. Избранные труды. Составитель и ответственный редактор М.Ф. Альбедиль — СПб.: МАЭ РАН, 2018. — 594+II с.

8. Ерік М. Рунессон, Марі-Лоранс Гі. Медіація конфліктів і спорів у галузі корпоративного управління. Всесвітній форум з питань корпоративного управління. Фокус 4. 2007 рік, – 68 с.

9. Фейгенберг И.М. Видеть–предвидеть–действовать. – М.: 1986. – 160 с.

10. Томас Гоббс. Левиафан или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. С предисловием А. Ческиса. – М.1936 – 504 с.

11. Nicolas Guéguen (2012) The Sweet Smell of ... Implicit Helping: Effects of Pleasant Ambient Fragrance on Spontaneous Help in Shopping Malls, The Journal of Social Psychology, 152:4, 397-400, DOI: 10.1080/00224545.2011.630434

12. Кони А.Ф. Собрание сочинений в восьми томах. Том 3. Судебные речи. Под общей редакцией В.Г. Базанова, Л.Н. Смирнова, К.И. Чуковского. Составитель тома и автор вступительной статьи М.М. Выдря. Комментарии составили С.Б. Михайлова, М.М. Выдря. М.: 1967 URL: http://publ.lib.ru/ARCHIVES/K/KONI_Anatoliy_Fedorovich/_Koni_A.F..html

§5.5 ПРАВОВІ ПИТАННЯ БОРОТЬБИ З АКТАМИ НЕЗАКОННОГО ВТРУЧАННЯ В ДІЯЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ (Мошняга Л.В., Льотна академія Національного авіаційного університету, Єрмоленко-Князєва Л., Льотна академія Національного авіаційного університету, Князєва К., Головне слідче управління Національної поліції України)

Вступ. Історично проблема боротьби з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації гостро постала з другої половини ХХ ст., коли цей вид транспорту набув особливої популярності, про що свідчать численні терористичні атаки на літаки, серед найбільш відомих варто відзначити: – захоплення літака Boeing 737-2Н6 малайзійської національної авіакомпанії Malaysian Airlines System невідомими особами 4 грудня 1977 р.; – спроба захоплення літака Ту-154 радянською сім'єю Овечкіних 8 березня 1988 р.; – захоплення літака Boeing 737-247 авіакомпанії Xiamen Airlines терористом 2 жовтня 1990 р.; – захоплення літака Airbus A300B2-1C авіакомпанії Air France терористами 24 грудня 1994 р.; – захоплення лайнера Boeing 747 авіакомпанії All Nippon Airways одним із пасажирів 23 липня 1999 р.; – захоплення літака A330 авіакомпанії Philippine Airlines озброєним гранатою та пістолетом терористом 25 травня 2000 р.; – захоплення пасажирських літаків Boeing 767-223ER, 175 United Airlines, Boeing 757-223, Boeing 757-222 у США 11 вересня 2001 р.; – спроба змусити екіпажлайнера компанії Alitalia змінити курс радник представництва Казахстану у ЮНЕСКО 24 квітня 2011 р.; – захоплення та

викрадення лайнера Boeing 767 авіакомпанії Ethiopian Airlines другим пілотом 17 лютого 2014 р.. Першим в історії незалежної України актом незаконного втручання в діяльність цивільної авіації було знищення малайзійського літака «Boeing-777» авіакомпанії Malaysia Airlines під Торезом, що сталося 17 липня 2014 р. [25, с. 106].

Отже, починаючи з другої половини ХХ ст. проблема боротьби з такими протиправними актами постала гостро, що зумовило відповідний розвиток міжнародної та вітчизняної нормативно-правової бази. У вказаному контексті міжнародною спільнотою було прийнято такі акти міжнародного рівня: Конвенцію про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден (у Гаазі 16 грудня 1970 р.) [7], Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (у Монреалі 23 вересня 1971 р.) [5], Конвенцію про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна (у Токіо 14 вересня 1963 р.) [8]. Як зауважує А.В. Філіппов, з 2010 по 2014 рр. на рівні Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО) провідними авіаційними державами підписано такі документи, покликані запровадити новий міжнародний правопорядок щодо боротьби з актами незаконного втручання: Пекінську конвенцію від 10 вересня 2010 р. [6], Пекінський протокол від 10 вересня 2010 р. [18] та Монреальський протокол від 4 квітня 2014 р..

Головною метою статті є дослідження поняття злочинів міжнародного характеру і їх класифікації, а також проаналізовано міжнародно-правові акти щодо боротьби із вказаними видами та категоріями злочинів.

Аналіз наукових досліджень. Вказане питання розглядалося в наукових працях вітчизняних та зарубіжних авторів: І. Карпец, М. Баймуратов, М. Черкес, С. Яценко, І. Лукашук, А. Наумов, С. Лихова, М. Свистуленко та інші, праці яких свідчать про певну увагу до даної проблематики, але вони не вичерпують усю її складність.

Актуальність обраної тематики дослідження. Верховна Рада України 21.03.2017 р. ухвалила Закон «Про Державну програму авіаційної безпеки цивільної авіації» №1956-VIII. У преамбулі закону зазначено, що програма розроблена відповідно до Концепції про міжнародну цивільну авіацію (Чикаго, 7 грудня 1994 року), Додатку 17 до неї та угод, що впливають із участі України в ряді конвенцій про запобігання актам незаконного втручання в безпеку цивільної авіації та керівництва ІКАО з авіаційної безпеки (ІКАО Doc. 8973), а також інших міжнародних актів (Резолюції РБ ООН №13730 та актів законодавства України.

Однак вітчизняній доктрині міжнародного повітряного права, на підставі статті 12 Чиказької конвенції про міжнародну цивільну авіацію, до його джерел віднесено міжнародний договір, стандарти щодо польотів над відкритим морем, у той же час технічні стандарти, практика та керівництва, ухвалені Міжнародною організацією цивільної авіації, не є джерелами міжнародного повітряного права [3]. На противагу вказаному, зарубіжна доктрина до джерел міжнародного повітряного права відносить: національне законодавство, договори між державами та авіакомпаніями, договори між авіакомпаніями та загальні принципи міжнародного права. [1, с.3].

Виклад основного матеріалу. Україна бере участь у більш як 70-ти двосторонніх міжнародних договорах про повітряне сполучення, а також з 1992 року є учасником Міжнародної організації цивільної авіації (ІКАО), з 1999 року – Європейської конференції з цивільної авіації (ЄКЦА) та з 2004 року – Європейської організації з безпеки аеронавігації «Євроконтроль» [14]. Поряд з наведеними вище угодами, Україна є учасником угоди про «Відкрите небо» (Open Sky), Угоди про створення спільного авіаційного простору (Угода САП), Угоди України з ЄС про певні аспекти повітряного сполучення, бере участь в Угоді в рамках СНД «Про повітряні сполучення».

Сучасна наука міжнародного повітряного права визнає, що принцип забезпечення цивільної авіації є загальновизнаним галузевим принципом міжнародного права. Також актуальним є поглиблення зазначеного принципу та визнання принципу забезпечення польотів у повітряному просторі [24]. Правовий зміст вказаного принципу у вітчизняній доктрині міжнародного права розуміється як обов'язок держав вживати всіх заходів, щоб *«міжнародна цивільна авіація могла розвиватися безпечним та впорядкованим чином»*, із цією метою держави повинні *«сприяти безпеці польотів у міжнародній аеронавігації»* [9]. У зарубіжній доктрині принцип забезпечення безпеки цивільної авіації співвідноситься із двома аспектами: вузьким (*суто технічні заходи та стандарти безпеки повітряних суден, їх окремих елементів та організаційних заходів*) та широким соціальним (*боротьба з актами незаконного втручання в діяльність цивільної авіації*) [12]. На підставі аналізу різних груп норм

Чиказької конвенції була вжити спроба сформувати нове розуміння вказаного принципу, який, як стверджують певні науковці, складається із трьох складових: суто безпека цивільних повітряних суден (ст.ст. 46, 5, 15, 8, 69 Чиказької конвенції), безпека інших сфер життя, яку несе в собі зловживання цивільною авіацією (п.б ст.9, ст.35 та 64 Чиказької конвенції), створення надійного й економічного повітряного транспорту, та сприяння підвищенню безпеки міжнародних повітряних сполучень (ст. 44 Чиказької конвенції) [12, с.637].

Чиказьку конвенцію про міжнародну цивільну авіацію 1944 року вважають найважливішим джерелом міжнародного повітряного права. Конвенція містить низку положень, які сформувалися як принципи міжнародного права – визнання повного та виключного суверенітету над повітряним простором, свободи польотів над відкритим морем та ін., крім того, нею було створено Міжнародну організацію цивільної авіації (ІКАО), яка уповноважена скеровувати діяльність держав в цілях забезпечення безпеки цивільної авіації, розробляти та приймати стандарти, регламенти та рекомендовану практику, що закріплені в додатках до конвенції і здобули назву – стандарти або (SARPs), визнані доктриною обов'язковими нормами міжнародного права, у тому разі, коли держави не повідомляють про відхилення від їх виконання [19].

Положення Чиказької конвенції 1944 року створили універсальну основу співробітництва держав з метою забезпечення безпеки цивільної авіації, їх зобов'язалися виконувати 187 держав, у числі й Україна, яка приєдналася до конвенції 1992 року [20].

Держави мають позитивне зобов'язання гармонізувати національне законодавство з положеннями SARPs, а у випадку виникнення повітряної пригоди, держава нестиме відповідальність, якщо пригода спричинена порушенням державою обов'язку привести внутрішнє законодавство у відповідність до вимог SARPs. І в цьому випадку норми «soft law» - SARPs набувають de facto ознак обов'язкових норм права «hard law» [13].

У вітчизняній науці також спостерігається значна різноманітність поглядів на юридичну природу SARPs, одні автори вважали її міжнародними договорами, інші заперечують це, вказуючи, що SARPs є наслідком діяльності міжнародної організації, а не узгодження волі держав [2, с.78), а держави не зобов'язані дотримуватися SARPs та можуть від них відступити, однак недотримання перевізником мінімальних стандартів, викладених в SARPs, може призвести до заборони перевізнику здійснювати польоти, що змушує держави узгоджувати законодавство з SARPs [2, с.105).

Удосконалюючи положення Токійської конвенції, ООН розробило Гаазьку конвенцію про захоплення повітряного судна, в преамбулі якої вказано: «... акти незаконного захоплення або здійснення контролю над повітряним судном, яке знаходиться в польоті, загрожують безпеці осіб та майна, серйозно порушують повітряне сполучення та підривають довіру народів світу в безпеку цивільної авіації» [22]. Статтею 1 конвенції визнано, що незаконне захоплення чи контроль з допомогою насилля повітряного судна в польоті (з моменту закриття до моменту відкриття всіх зовнішніх дверей), спроба вчинити таку дію чи співучасть у ній є міжнародним

злочино́м. Конвенція застосовується в тому випадку, коли або місце відправлення, або місце фактичного приземлення знаходяться в інших державах, ніж держава реєстрації повітряного судна [10]. Найперший захід, які держави зобов'язані вчинити в разі незаконного захоплення повітряного судна чи безпосередньо перед цим, це вжиття всіх необхідних заходів, спрямованих на припинення незаконного захоплення повітряного судна та найскоріше відновлення законного контролю над ним (ст. 9) [10]. Стаття 2 конвенції зобов'язує держав-членів застосувати суворі заходи покарання щодо осіб, які вчинили АНВ. Деталізуючи положення статті 2, статтею 4 конвенції на держави покладено обов'язок вжити необхідних заходів з метою встановлення юрисдикції над розслідуванням АНВ, а саме: а) на державу реєстрації повітряного судна, б) на державу місця посадки повітряного судна, в) на державу-орендаря повітряного судна або г) на державу, на території якої знаходиться підозрюваний злочинець, однак вона його не видає. Водночас, конвенція не встановлює, які саме заходи мають бути вчинені державою, однак зазначає, що вони мають бути передбачені національним законодавством [10]. Необхідно зауважити, що на державу, яка здійснює затримання, покладено також обов'язок забезпечити право на захист такої особи та повідомити інші зацікавлені держави про факт арешту. Зі ст. 7 вбачається, що конвенція зобов'язує державу або прийняти рішення про видачу особи, яка вчинила АНВ, або передати справу на розслідування своїм компетентним органам, які мають розслідувати вказану справу в загальному порядку (ст. 7), причому, видача може здійснюватися на підставі конвенції

або держава зобов'язана в міжнародних договорах вказати незаконне захоплення повітряного судна, яке є екстрадиційним (ст. 8) [10]. З метою здійснення можливим кримінального переслідування осіб, які вчинили захоплення повітряного судна, держави зобов'язані надавати найбільшу правову допомогу у розслідування вказаних дій (ст. 10). Важливість і небезпека незаконного захоплення повітряних суден, крім іншого, стало підставою виникнення зобов'язання держав повідомляти ІКАО про випадки захоплення повітряних суден (ст. 11) [10].

Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, підписана в Монреалі 23 вересня 1971 року (Монреальська конвенція), набрала чинності для України 26 січня 1973 року [21]. У преамбулі конвенції визнано, що АНВ в безпеку цивільної авіації завдають значної шкоди та впливають на довіру до цивільної авіації, а відповідно, з метою їх запобігання держави визнали необхідність вжиття заходів щодо покарання осіб, які вчинили такі акти [21]. У розвиток положень ст. 1 Токійської конвенції 1963 року, Монреальська конвенція у статті 1 визначила злочинами будь-які дії зі вчинення, спроби вчинення чи співучасть у вчиненні: акт насилля стосовно іншої особи на борту повітряного судна, руйнування чи пошкодження повітряного судна, поміщення на повітряне судно речовини, яка може пошкодити повітряне судно, пошкодження аеронавігаційного обладнання чи втручання в його роботу та повідомлення завідомо неправдивих відомостей, що може загрожувати безпеці цивільного повітряного судна, що експлуатується (з моменту

передполітної підготовки, закінчуючи 24 годинами після приземлення (ст. 2) [21]. Так, наприклад, вказано, що держави зобов'язуються до таких осіб застосовувати суворі заходи покарання (ст. 3), встановивши юрисдикцію над злочинами АНВ у випадках, аналогічних перелічених в Токійській конвенції, та у випадку, якщо договірна держава відмовляється від видачі злочинця (ст. 5); у відповідності до вимог національного законодавства держави зобов'язані вжити попередніх заходів для арешту підозрюваного з метою та на строк, необхідний для проведення попереднього розслідування чи видачі особи (п. 1 ст. 6.); держава зобов'язана провести попереднє розслідування фактів щодо АНВ (п. 2. ст. 6); на державу також покладено обов'язок забезпечити особі, яка вчинила АНВ, право на захист та обов'язок повідомити всі зацікавлені держави у розслідуванні АНВ (п. 4. ст. 6.) [21].

Протокол про боротьбу з незаконними актами насилля в аеропортах, які обслуговують міжнародну цивільну авіацію, який доповнює Конвенцію про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації, ухваленої в Монреалі 23 вересня 1971 року (Монреальська конвенція), який набрав чинності для України 2 лютого 1990 року [17]. Договірні сторони погодилися доповнити Монреальську конвенцію ст. 1 bis, де визначили, що будь-яка особа вчиняє злочин, якщо вона незаконно, умисно використовує будь-який пристрій, речовину чи зброю та вчиняє акт насилля стосовно особи в аеропорту, що може завдати серйозні ушкодження або смерть або руйнує чи значно пошкоджує обладнання аеропорту, повітряні судна, які

не використовуються, або створює перешкоди у роботі служби аеропорту, який обслуговує міжнародну цивільну авіацію (ст. 2) [15]. Оскільки вказаний Протокол, що є доповненням до договору, разом з Монреальською конвенцією становить одне ціле, то міжнародно-правовий механізм, передбачений конвенцією, застосовується і до актів, передбачених протоколом, а відповідно – доповнює види АНВ, які мають бути визначені злочинами в національному законодавстві. Конвенція про маркування пластикових вибухових речовин з метою їх виявлення, підписана 1 березня 1991 року, набрала чинності для України 17 травня 1999 року [23]. У преамбулі конвенції зазначено, що оскільки держави занепокоєні випадками тероризму та їх наслідками, а для вчинення таких актів використовуються відповідні пластикові вибухові речовини, виникла нагальна потреба в маркуванні таких засобів з метою спрощення їх ідентифікування [11].

Висновки. Отже, вказані міжнародно-правові акти зобов'язують держави встановити у своєму внутрішньому законодавстві норми, які визначають фінансування актів тероризму, в тому числі АНВ, злочинами та передбачити за них відповідальність в такий мірі, в якій вона є співмірною з важкістю вказаних злочинів, та зобов'язує держави розслідувати такі злочини, притягувати до відповідальності осіб, що їх вчинили, а у випадку відмови від розслідування – видавати (екстрадувати) злочинців до інших зацікавлених держав. Міжнародна конвенція про боротьбу з бомбовим тероризмом, прийнята 15 грудня 1997 року, набрала чинності 23 травня 2001 року, Україна приєдналася 26 березня 2002 року. У преамбулі конвенції фактично зазначено

причину її прийняття – стурбованість держав серйозними випадками тероризму у всіх його проявах, подолання такого явища як тероризм. Ст. 2 визначає, що будь-яка особа чинить злочин, якщо вона незаконно й умисно доставляє, розміщує, приводить в дію або підриває вибуховий або інший смертоносний пристрій в межах місць громадського користування, державного або урядового об'єкта, об'єкта системи громадського транспорту або об'єкта інфраструктури, або таким чином, що це спрямовано проти них: а) з наміром заподіяти смерть або серйозне каліцтво; або б) з наміром вчинити значне руйнування такого місця, об'єкта або системи, коли таке руйнування спричиняє, або може спричинити великі економічні збитки. У конвенції, також як і у вказаних вище міжнародних договорах, зазначено, що держави мають вжити законодавчих заходів, щоб особи, що вчинили злочин, який визначено у цій конвенції, підлягали відповідному покаранню, незважаючи на його причини – релігійні, філософські чи політичні (ст. 5). Конвенція зобов'язує держави забезпечити перебування особи, яка вчинила акт тероризму, на території відповідної держави, з метою розслідування такого акту, а у випадку відмови від розслідування – видати особу, яка підозрюється у вчиненні злочину, передбаченого конвенцією (ст. 8). На держави також покладено обов'язок співпрацювати у питаннях запобігання актам тероризму та в сфері розслідування та видачі засуджених осіб. Отже, вказана конвенція, як і попередні, ухвалені під егідою ООН, встановлюють низку зобов'язань держав щодо ухвалення в національному законодавстві спеціальних норм, які б визначали «бомбовий тероризм» злочином, внаслідок чого

покладають на держави-сторони конвенції обов'язок здійснювати розслідування таких злочинів, притягувати до відповідальності осіб за вчинення вказаних злочинів, а у випадку відмови від розслідування – видати особу, яка скоїла акт тероризму.

Список використаних джерел:

1. An introduction to Air Law / prof. Dr. I.H. Ph.Diederiks-Verschoor. 7-th revised edition. Kluvert law international, 2001. P. 261.
2. Бордунов В.Д. Правовой механизм деятельности международных авиационных организаций. М. : Наука, 1989. С. 78.
3. Войціховський, А. В. Міжнародне право : підручник / А. В. Войціховський ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 544 с. – ISBN 978-966-610-108-5.
4. 10 гучних викрадень літаків за останні 40 років. Інфографіка. URL: <https://www.volynnews.com/news/society/10-huchnykh-vykradenlitakiv-za-ostanni-40-rokiv-infohrafika/> (дата звернення: 30.11.2019).
5. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації від 23 вересня 1971 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_165.
6. Конвенція про боротьбу з незаконними актами по відношенню до міжнародної цивільної авіації від 10 вересня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/954_013.
7. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_167.

8. Конвенція про правопорушення та деякі інші дії, вчинені на борту повітряного судна від 14 вересня 1963 р. URL: [https:// zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_244](https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_244).

9. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію 1944 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038

10. Конвенция о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (16 декабря 1970 года). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/aircraft_seizure.shtml

11. Конвенция о маркировке пластических взрывчатых веществ в целях их обнаружения (принята в Монреале на дипломатической конференции, проведенной ИКАО 12 февраля – 1 марта 1991 года). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/markconv.shtml

12. Международное право : учебник /отв. ред. В.И. Кузнецов, Б.Р. Тузмухамедов. 2-е изд., перераб. и доп. М. :Норма, 2007. 944 с.

13. Michle Milde. The Chicago Convention – are Major Amendments Necessary or Desirably 50 years Later? *Annals of Air & Space L.* 1994. P. 401, 426.

14. Перелік договорів про міжнародне сполучення / Державна авіаційна служба. URL: <https://avia.gov.ua/pro-nas/mizhнародna-diyalnist/ugodi-pro-povitryane-spoluchennya>

15. Протокол о борьбе с незаконными актами насилия в аэропортах, обслуживающих международную гражданскую авиацию, дополняющий Конвенцию о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (подписан в Монреале 24 февраля 1998 года). URL: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/airports.shtml

16. Протокол, изменяющий Конвенцию о преступлениях и некоторых других актах, совершаемых на борту воздушных

судов от 4 апреля 2014 г. URL: www.icao.int/secretariat/legal/Docs/Protocole_mu.pdf.

17. Протокол про боротьбу з незаконними актами насилля в аеропортах, які обслуговують міжнародну цивільну авіацію, який доповнює Конвенцію про боротьбу з незаконними актами спрямованими проти безпеки цивільної авіації, ухвалену в Монреалі 23 вересня 1971 року (набрав чинності для України 2 лютого 1990 року). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_002

18. Протокол, що доповнює Конвенцію про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 10 вересня 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/954_014.

19. Paul S. Dempsey. Compliance & Enforcement in International Law: Achiving Global Uniformity in Aviation Safety. Noth Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation. 2004. Volume 30, Article 1. URL: <http://sholarshiplaw.unc.edu/neilj/vol30/iss/1>

20. Статус Конвенции о международной гражданской авиации (Чикаго, 7 декабря 1944 г.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_011

21. Статус Конвенции о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации (Монреаль, 23 сентября 1971 г.) (по состоянию на 1 ноября 2001 г.). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_003

22. Статус Конвенции о борьбе с незаконным захватом воздушных судов (Гаага, 16 декабря 1970 г.) (по состоянию на 1 ноября 2001 г.). URL: httpshttp://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_006

23. Статус Конвенції про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/954_010

24. Рыжий В.И. Международно-правовые последствия актов незаконного вмешательства в деятельность гражданской авиации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.11. К., 1983. 11 с.

25. Філіпов А.В. Авіаційна безпека: проблеми термінології українського та міжнародного права. DICTUM FACTUM. 2018. № 2. С. 105–113.

26. Філіпов А.В. Поняття акту незаконного втручання у діяльність авіації у міжнародному та вітчизняному праві. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2019. № 4. С. 65–68.

*§5.6 РОЗСЛІДУВАННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ
СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ,
ЯКІ БУЛИ ВЧИНЕНІ НА ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ
УКРАЇНИ (Сиводєд І.С., Інститут права ім. Князя
Володимира Великого МАУП)*

Вступ. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає сексуальне насильство як статевий акт, спробу вступити в статевий акт, небажані коментарі сексуального характеру, сексуальні домагання або інші дії проти сексуальності особи з використанням примусу будь-якою особою, незалежно від її ставлення до жертви, у будь-яких умовах [1]. Така ознака, як наявність військового конфлікту, значно розширює поняття сексуального насильства, порівняно із цим же поняттям за звичайних умов. Особливо слід звернути увагу на таку обставину, як «добровільність» вступу в сексуальні контакти. Оскільки слід розуміти, що цивільне населення в зоні конфлікту знаходиться в особливій ситуації та не може протистояти військовим. Така обставина робить цивільних вразливими та залежними, що слід враховувати. Також особливістю є те, що сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом, не має терміну давності. Вчинення таких злочинів під час воєнного стану є обтяжуючою обставиною.

Метою цієї статті є наукове дослідження та обґрунтування розробки загальної криміналістичної теорії розслідування сексуального насильства та правопорушень, які вчиняються на окупованих територіях України в період проведення бойових дій.

Виклад основного матеріалу. Що стосується протидії та захисту цивільних від сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, – ця проблема вирішується комплексно через взаємодію військових, поліції і цивільних учасників процесу.

Основна роль покладається на військових, оскільки вони мають досвід забезпечення безпеки і обов'язок захищати. Наприклад, в доктрині НАТО встановлено, що захист від фізичного насильства та сексуального насильства, має бути в пріоритеті під час планування і виконання операцій. Військові мають право припиняти такі види насильства, в тому числі і включно із застосуванням летальної сили, для запобігання і реагування тоді, коли цивільні страждають від фізичного та сексуального насильства, що пов'язане із збройним конфліктом. Також Рада безпеки ООН ухвалила ряд резолюцій, що спрямовані на протидію сексуальному насильству проти жінок і дівчат, а також визнала, що жертвами такого насильства можуть бути також чоловіки та хлопчики.

Дана процедура розрахована на сторін, що дотримуються правил ведення війни, норм міжнародного права та не воюють із цивільним населенням. Але ситуація в Україні зараз на жаль така, що значна кількість цивільних стає жертвами сексуального та гендерно зумовленого насильства з боку армії загарбника, який не дотримується норм міжнародного права та вчиняє злочини на окупованих територіях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розслідування правопорушень, які вчиняються на сексуальному підґрунті досліджували відомі вітчизняні науковці Кліменко

Н.І., Погорецький М.О., Саінчин О.С., Салтевський М. В., Щербаковський М. Г., Шевчук В.М., Шепітько В.Ю., Шмерецький Є.Є., Юхно О.О., Коваль М.М. та інші. Але наукових досліджень статевих правопорушень, які вчиняються на окупованих територіях в період проведення бойових дій проведені не достатньому рівні [2-7].

Офіційної статистики, яка зображала б реальні масштаби сексуального насилля з боку російських окупантів в Україні, наразі немає. Станом на 1 листопада 2022 року Організація Об'єднаних Націй фіксувала 124 випадки насилля щодо дівчат, жінок, хлопчиків і чоловіків, однак цю цифру в ООН назвали «верхівкою айсберга» [8]. Сексуальні злочини дуже латентні: постраждалі часто не хочуть повідомляти про вчинене над ними сексуальне насилля та не готові звертатися до правоохоронців. Водночас, війська РФ застосовують сексуальне насилля як метод ведення війни, зокрема, для залякування, помсти чи «покарання» цивільного населення на окупованих територіях, наголошують в Інституті національної пам'яті. Постраждалі часто не звертаються до правоохоронних органів, бо не почуваються в безпеці в Україні, бояться повторного нападу, мовляв, «якщо я щось розповім, вони [окупанти], якщо повернуться, мене знайдуть і вб'ють». Такі постраждалі готові звертатися за психологічною підтримкою, бо мають у цьому потребу, але не готові звернутися до жодного органу державної влади України.

Другий чинник, який зупиняє постраждалих звертатися за допомогою, це страх бути засудженими. Одна з постраждалих розповіла, що ні до кого не звертатиметься, бо напередодні вона розповіла історію своїй подрузі, а та

відповіла щось на кшталт: «А я тобі казала, що треба було виїжджати! А ти сиділа – от і дочекалася». Ці звинувачення накладають значний відбиток на психіку, і тоді людина не готова говорити про те, що з нею сталося, назагал.

У Кримінальному кодексі України є категорія злочинів проти статевої свободи та недоторканості, до якої входить зґвалтування [9]. Водночас ті злочини, які вчиняють російські солдати на тимчасово окупованих територіях, не можна кваліфікувати за статтею 152 КК про зґвалтування, тому що йдеться про метод ведення війни. Його кваліфікують за статтею 438 Кримінального кодексу (Порушення законів і звичаїв війни). Ця стаття передбачає в цілому відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими, цивільним населенням, розграбування національної спадщини, але не визначає окремого складу злочину для сексуального насильства. Зґвалтування є воєнним злочином, згідно з Римським статutom, – це міжнародний договір, що заснував Міжнародний кримінальний суд і який, зокрема, надає суду право розслідувати воєнні злочини. Україна підписала договір ще у 2000-му, але в цій частині так і не ратифікувала його.

Сексуальне насильство внаслідок воєнних дій та збройного конфлікту – не просто кримінальний злочин, це порушення міжнародного гуманітарного права та прав людини. Згідно Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року є наступні **форми сексуального насильства**: зґвалтування; сексуальне рабство; примушування до зайняття проституцією; примусова вагітність; примусова стерилізація; інші форми сексуального насильства, подібні за тяжкістю (наприклад, погрози

зґвалтуванням або сексуальним насильством, каліцтво жіночих або чоловічих статевих органів, тортури сексуального характеру, примусове оголення тощо).

Сексуальне насильство може входити до складу таких міжнародних злочинів: воєнні злочини, злочини проти людяності, геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та права людини.

Зґвалтування та інші форми сексуального насильства, скоєні під час війни, належать до воєнних злочинів, що розглядаються Міжнародним кримінальним судом, який наразі збирає докази та здійснює розслідування воєнних злочинів та злочинів проти людяності, вчинених в Україні.

Моніторингова місія ООН оприлюднила оновлені дані щодо сексуальних злочинів, скоєних під час повномасштабної війни Росії проти України за період з лютого до кінця листопада 2022 року [8]. Згідно із цими даними, задокументовано: зґвалтування восьмисот жінок та однієї дівчинки; дитини віком 4 місяця, 15 випадків сексуального насильства як методу тортур або жорстокого поводження із чоловіками; 11 випадків примусу до публічного роздягання як чоловіків, так і жінок, яких вважали "правопорушниками"; вісім випадків інших форм сексуального насильства (примусове оголення, небажані сексуальні дотики, сексуальні домагання та погрози сексуального насильства). В ООН достовірно стверджується, що майже всі правопорушення випадків скоїли Збройні сили Російської Федерації, два – Збройні сили або правоохоронні органи України, 11 – цивільні особи або члени підрозділів територіальної оборони України. Більшість зафіксованих випадків сексуального насильства

щодо жінок сталося, коли Збройні сили Російської Федерації базувалися у житлових районах, неподалік своїх військових позицій. У цих випадках жінки зазнавали гвалтування, зокрема групового, з боку військовослужбовців РФ.

В одному із задокументованих випадків насильства, який трапився в березні у Київській області, двоє російських солдатів прийшли до будинку, де жила пара та їхня чотирирічна дочка. Під дулом зброї вони відвели жінку в іншу кімнату, наказали їй стати на коліна і здійснили групове зґвалтування. Її чоловіка змусили дивитися на це. Потім вони вдарили його каструлею і змусили здійснити з нею статевий акт, поки вони спостерігали за цим. Жінка чула плач дочки в іншій кімнаті, але не бачила, що з нею сталося. Пізніше дочка розповіла матері, що солдат РФ демонстрував дівчині свій статевий орган, що означає, що вона також зазнала акту сексуального насильства. Ідучи, солдати сказали, що "підуть до інших".

Більшість випадків сексуального насильства стосовно чоловіків відбувалися під час їх утримання у місцях несвободи Збройними силами Російської Федерації. Побиття та відрізання геніталій, удари по геніталіях електричним струмом, примус до оголення, необґрунтовані обшуки порожнин та інших ділянок тіла, погрози зґвалтування затриманих та їхніх близьких використовували як метод катувань та жорстокого поводження для залякування, покарання чи примусу до визнання. В ООН наголошують, що поки що не можуть дійти остаточних висновків про масштаби сексуального насильства, яке відбувається під час вторгнення РФ в Україну. Жорстка ситуація з безпекою в деяких частинах

України, стигма і травми, пов'язані із сексуальним насильством, а також брак доступу жертв до послуг – усі ці чинники призводять до низької кількості повідомлень про такі випадки.

ВР на пленарному засіданні 20 вересня 2022 року прийняла постанову “Про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування фактів сексуального насильства, вчиненого внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України”.

Звернення постраждалого реєструється згідно ст.214 КПК, за ним відкривають кримінальне провадження. Далі призначають низку слідчих дій, які можуть різнитися для кожного окремого провадження. Це може бути допит і низка експертиз, якщо вони потрібні (імунофізіологічна експертиза, якщо наявний біологічний матеріал; судово-медична експертиза, якщо є травми; психолого-психіатрична експертиза, якщо потрібно оцінити психологічний стан постраждалого).

Допит і судово-медична експертиза, якщо ми говоримо про факт сексуального насильства, будуть обов'язково. Можуть призначити й інші слідчі дії: наприклад, упізнання. Після збирання доказів затверджується обвинувальний акт, його направляють до суду. Далі починається судовий розгляд справи, куди постраждалого можуть залучати для спілкування із суддею, який призначає покарання винному.

Щоб належно завершити досудове розслідування, потрібно з'ясувати особу людини, яка вчинила злочин. Якщо це буде кримінальне провадження, під час якого встановили факт злочину, але не встановили особу, яка його вчинила, таке

провадження не можна буде передати до суду. В Україні є інформація про те, як розміщувалися в населених пунктах російські підрозділи, це полегшує ідентифікацію осіб, які вчиняли злочини. Коли особа встановлена, матеріали направляють до суду, де відбувається судовий розгляд справи та призначається покарання.

Інша справа, коли потерпілим від сексуального насильства виявляється дитина. За дитину повідомити про злочин може будь-який дорослий, якому стала відома ця інформація, або батьки. Також у дитини має бути законний представник – це особа, яка представляє її інтереси під час досудового розслідування й потім, під час судового слідства. Це необов'язково один із батьків, це може бути навіть орган опіки та піклування, якщо раптом дитина залишилася одна. Постраждалі діти мають право на безоплатну вторинну правову допомогу від держави – послуги адвоката.

Під час досудового розслідування комунікувати з дитиною буде спеціальний психолог, який знає відповідні методики роботи. Це потрібно для того, щоб додатково не травмувати дитину під час слідчих дій і досудового розслідування. Допити з дітьми проводять зазвичай за допомогою ігрових методик із використанням малюнків, наприклад. Так слідство отримує максимальну кількість інформації, зокрема, тієї, яку дитина не змогла передати вербально. Досить часто трапляються випадки, коли дитина на малюнку зображує статеві органи, чоловічі геніталії, зображує місце події, хоча не може його належним чином описати голосом.

Нові підходи до розслідування воєнних злочинів, пов'язаних із сексуальним насильством розроблено офісом

Генерального прокурора України. Визначені п'ять ключових принципів роботи, які ми запланували та вже реалізовуємо:

Стратегія. Офіс Генерального прокурора спільно з національними та міжнародними експертами у сфері міжнародного гуманітарного права розробив Стратегію забезпечення підходу, орієнтованого на постраждалих та свідків, для ведення справ щодо сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом [11, 12]. В Україні досі діє так звана "ретрибутивна система". Її мета – покарання особи, яка скоїла злочин. При цьому належної уваги не отримують потерпілі.

Зміни у роботі з постраждалими та свідками означають радикальні зміни усталених практик, які залишились нам у спадок з радянських часів. І, без сумніву, саме зараз — найкращий час для остаточної декомунізації та деімперіалізації правоохоронної системи. Такі реформи ніколи не відбуваються швидко і є успішними лише за умови стратегічного підходу до їх запровадження. Але ми вже на цьому шляху. Процес імплементації Стратегії розпочнеться найближчим часом. Наступні ж пункти розкривають основні її положення та пріоритети.

Сервіс. Органи прокуратури спільно з партнерами серед державних інституцій, українських та міжнародних неурядових організацій надаватимуть комплексну допомогу постраждалим від воєнних злочинів, зокрема злочинів СНПК. Як би дивно в цьому контексті не звучало слово "сервіс", мова йде про психологічну, медичну, юридичну допомогу постраждалим, забезпечення конфіденційності та безпеки (охорона, зміна місця проживання тощо) і, нарешті, встановлення справедливості.

Крім того, у майбутньому до такого сервісу має бути включена і матеріальна компенсація.

Головний принцип, якого ми дотримуємося на всіх етапах роботи — у злочині, пов'язаному із сексуальним насильством, винен лише злочинець і ніколи — постраждалих/а. Для впровадження цього комплексного сервісу, 6 вересня 2022 року в Офісі Генпрокурора створено Управління процесуального керівництва досудовим розслідуванням та підтримання публічного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини, пов'язані із сексуальним насильством. Та ще до створення Управління, прокурори працювали з цією категорією злочинів на деокупованих територіях: знаходили постраждалих, надавали допомогу та мотивували свідчити. Тепер цей процес формалізовано та систематизовано.

Захист. Спільно з органами слідства та міжнародними експертами запроваджуємо найкращі практики та світові стандарти переслідування за воєнні злочини сексуального характеру. Зокрема, це внесення змін до КПК щодо захисту приватного життя, закритих судових засідань, запобігання контакту з правопорушником, можливості допиту потерпілих і свідків особою тієї ж статі, запровадження офіційної ролі особи, яка забезпечує захист і підтримку потерпілих і свідків, обмеження допустимої кількості допитів та інше.

Нещодавно, у ході досудового розслідування в одному з кримінальних проваджень, повідомлено про підозру військовослужбовцю РФ у вчиненні акту сексуального насильства проти цивільної під прицілом вогнепальної зброї. Стороною обвинувачення, враховуючи знання міжнародних

експертів, змінено підходи як до проведення безпосередньо слідчих дій, так і до складання самого тексту повідомлення про підозру, яке слугуватиме відповідним новим стандартом. Так, у тексті були змінені анкетні дані постраждалої особи, знеособлені анкетні дані членів її сім'ї, щоб не допустити розголошення їхніх даних та уникнути загрози їхньому життю та здоров'ю.

Розшук та пошук. Враховуючи обмежену, а подекуди взагалі відсутню інформацію щодо осіб, які вчинили воєнні злочини, ми застосовуємо збір та аналіз електронних доказів відповідно до протоколу Берклі. Застосування цього протоколу містить роботу з відкритими джерелами, мобільними застосунками, месенджерами, соціальними мережами.

Компенсації. Ще до початку повномасштабного російського вторгнення Міністерство юстиції України розробило проєкт закону щодо компенсації постраждалим від насильницьких злочинів. Цей проєкт має імплементувати положення Гаазької конвенції, якою передбачаються розміри компенсацій та порядок їх виплати коштом державного бюджету.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень стосовно сексуальних правопорушень які вчинені на окупованих територіях України, а також думок науковців дає можливість класифікувати типові слідчі ситуації за такими критеріями: а) за обстановкою вчинення правопорушення; б) за обставиною правопорушення; в) за механізмом заподіяння смерті потерпілому; г) за підставами внесення відомостей до ЄРДР; д) за даними щодо виявленого правопорушення; є) за даними про особу потерпілого та підозрювану особу.

Важливість аналізу цих ситуацій укладаються в тім, що завдяки йому можливо охарактеризувати обстановку розслідування, що у свою чергу, обумовлює прийняття рішень про напрямки розслідування, плануванні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, залучення сил і засобів відповідних правоохоронних органів.

Говорячи про слідчу ситуацію, як одному з важливих факторів у розслідуванні правопорушень, які вчинені на окупованих територіях України не можна не відзначити її динамічний характер, залежність від ряду суб'єктивних і об'єктивних факторів, що вже у свою чергу обумовлюють індивідуальність слідчої ситуації.

До числа об'єктивних факторів, що впливають на формування конкретної ситуації відносяться:

- наявність і характер в розпорядженні слідчого що орієнтує і доказової інформації;
- наявності у визначений момент у розпорядженні слідчого та оперативного працівника необхідної інформації, наявність необхідних сил і засобів, можливість їхнього використання в найкоротший термін і т.п.

До числа суб'єктивних факторів, можливо, віднести психологічний стан слідчого і оперативного працівника, рівень його знань, практичний досвід, їхня здатність швидко приймати і реалізовувати рішення в несприятливих для нього умовах і т.п. Виходячи з принципу доцільності виділяється три найбільш важливих, взаємозалежних один з одним питання, що визначають позитивний дозвіл будь-якої слідчої і оперативної ситуації.

1. Наскільки реальна і здійснення в конкретних умовах розкриття правопорушення поставлена мета?

2. Якими силами і засобами необхідно розташовувати, щоб реалізувати поставлену мету?

3. У яких умовах дані можливості достатні для досягнення поставленої мети (під час бою, або після його закінчення)?

На підставі аналізу матеріалів кримінальних проваджень запропоновано розглянути алгоритм дій слідчого в типових слідчих ситуаціях, які складаються на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей залежно від наявності даних про особу (особи) підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення на: підозрюваного затримано на місці вчинення кримінального правопорушення; особа підозрюваного відома, проте його не затримано; особа правопорушника невідома, але є певні дані про нього (опис зовнішності, ім'я, прізвисько тощо); інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, вкрай обмаль (потерпіла не може описати його зовнішність, свідків кримінального правопорушення немає).

Кожна ситуація, що складається на різних стадіях розслідування правопорушень, має комплекс тільки їй властивих специфічних особливостей, що робить її відмінною від всіх інших.

Криміналістична наука, що аналізує слідчі ситуації, які виникають на конкретні моменти розслідування, визначає ефективні та оптимальні шляхи, організаційні, науково-технічні засоби і методи їхньої зміни в сприятливому для

слідчого напрямку. Правильна і своєчасна оцінка слідчих ситуацій сприяє, виробленню конкретних специфічних рекомендацій розслідування, максимально наближених до дійсності.

Визначивши обставини, що підлягають з'ясуванню, слід розпочати проведення першочергових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. Перелік слідчих дій має ситуаційний характер і визначається типовими слідчими ситуаціями. Найбільш типові слідчі ситуації у цих справах такі: а) потерпіла знайома з насильником (зустрічалася з ним, знає його в обличчя); б) потерпіла не знайома з насильником, але запам'ятала його зовнішність і зможе його впізнати; в) потерпіла не знайома з насильником і внаслідок раптовості нападу або вжитих ним заходів маскування не запам'ятала його зовнішності і розпізнати його не зможе; г) у разі зґвалтування групою осіб потерпіла знає одного з учасників злочину, а інших ні; ґ) один з учасників зґвалтування, вчиненого групою осіб, залишившись віч-на-віч з потерпілою, відмовився від вчинення злочину, виявив почуття жалості, турбування, намагався надати допомогу; д) потерпіла добровільно погодилась на статеву близькість зі знайомим, але він, скориставшись цим, привів її туди, де чекала група осіб, які й вчинили групове зґвалтування.

Початок розслідування ситуаційно залежить від чинника попередніх стосунків між потерпілою та насильником. Якщо особа, про яку йдеться у заяві потерпілої, знайома їй, то необхідні слідчі дії спрямовані на встановлення того, чи здійснила дана особа цей злочин. Якщо гвалтівник потерпілій

не знайомий, то перш за все потрібні такі слідчі дії, що сприятимуть встановленню його особи.

Висновки. У системі першочергових слідчих дій та оперативно-розшукових заходів необхідно вирізнити такі, які у справах про зґвалтування рекомендується здійснювати без зволікань (інакше можуть бути безповоротно втрачені важливі докази або нагода негайно затримати злочинця), а саме: а) допит потерпілої особи, розшук та затримання підозрюваного, б) огляд місця події, в) виїмка та огляд одягу потерпілої і підозрюваного, призначення судово-медичної експертизи або освідчування потерпілої та підозрюваного. Час, послідовність, спрямованість, сукупність оперативно-розшукових та слідчих дій обумовлені вихідними даними конкретної слідчої ситуації.

Як правило, внаслідок слідчих дій, проведених на початковому етапі, з'ясовано основні обставини щодо події злочину: а) коли, де та в якій обстановці було вчинено зґвалтування; б) у чому виразилося фізичне та психічне насильство; в) чим погрожував насильник потерпілій та чи застосовував при цьому яку-небудь зброю; г) які ушкодження були спричинені потерпілій і чим; д) чи чинила вона опір, у чому це виявлялося; є) чи є сліди її опору на одязі та тілі гвалтівника; ж) чи був злочин закінчений, якщо ні, то чому; з) які сліди насильства залишилися на тілі та одязі потерпілої; і) чи була дефлорація; к) чи перебувала потерпіла в момент насильства у хворобливому або безпорадному стані; л) чи жила вона раніше статевим життям; м) хто міг бачити її та насильника на місці події до або після того, що сталося, чи знайома потерпіла з насильником, які в них стосунки, чи

просив він її відмовитися від заяви про зґвалтування, що за це обіцяв, чим підтверджується цей факт та ін.

Не задаючи метою докладного аналізу існуючих точок зору вчених-криміналістів на суть основ для побудови класифікації ситуацій, відзначимо тільки, що незалежно від тієї чи іншої структури, вони можуть бути підрозділені на індивідуальні і типові. Як відзначається в криміналістичній і фаховій літературі, індивідуальні ситуації у своїй більшості носять приватний характер, тому що дають представлення про положення справ у визначений відрізок часу; типовим же ситуаціям притаманний загальний характер, адже вони є результатом узагальнення слідчої і оперативної практики. Частина з них характерна для певного виду правопорушень, інші для визначеного етапу розслідування, найчастіше для першопочаткового.

Список використаних джерел:

1. Sexual violence. World Health Organization : веб-сайт. URL: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/77434/WHO_RHR_12.37_eng.pdf (дата звернення 30.10.2022).
2. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник : у 2-х ч. Харків: Консум, 2001. Ч.2. 528 с.
3. Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: учебно - практическое пособие. Харьков: Эспада, 2005. 544с.
4. Шевчук В.М. Розслідування зґвалтувань. Криміналістика: підручник : у 2 т. Харків, 2019. Т. 2. Розд. 3. С. 46–65.
5. Криміналістика : підручник / за ред. В.Ю. Шепітько та. ін. Харків : Право, 2008. 464 с.

6. Шмерецький Є.Є. Психологічні особливості допиту потерпілих від зґвалтувань. *Юридична психологія*. 2016. № 2. С. 118–126.

7. Юхно О.О. Проблемні питання проведення огляду місця події та першочергових тактичних дій слідчого при розкритті й розслідуванні зґвалтувань. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. № 1 (85). С. 311–320.

8. Україна: чому так складно розслідувати факти сексуального насильства під час війни. Новини ООН : веб-сайт. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/07/1427382> (дата звернення 30.10.2022).

9. Кримінальний кодекс України: Верховна Рада України. : веб-сайт. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> (дата звернення 30.10.2022).

10. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення 30.10.2022).

11. Стратегія запобігання та протидії сексуальному насильству, пов'язаному з конфліктом, в Україні. ООН Жінки та Моніторингова Місія ООН з прав людини. 2018. : веб-сайт. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-09/crsv%20strategy%20ua_0.pdf (дата звернення 30.10.2022).

12. В ОГПУ презентували стратегію для постраждалих від сексуального насильства під час війни. Суспільне новини. : веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/294906-v-ogpu-prezentovali-strategiu-dla-postrazdalih-vid-seksualnogo-nasilstva-pid-cas-vijni/> (дата звернення 30.10.2022).

§5.7 ВНУТРІШНЯ СИСТЕМА ПРАВОСУДДЯ МІЖНАРОДНИХ УНІВЕРСАЛЬНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ВІД ВИТОКІВ ДО СУЧАСНОСТІ (Сироїд Т.Л., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Фоміна Л.О., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Фомін П.В., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Вступ. Становлення внутрішньої системи правосуддя (далі – ВПП) міжнародних міжурядових організацій (далі – ММО) нерозривно пов'язано з розвитком інституту міжнародної цивільної служби, що бере свій початок з кінця 20-30 років минулого століття. Першою міжнародною організацією, в межах якої було прийнято рішення створити кар'єрну службу для обслуговування потреб Секретаріату, стала Ліга Націй. Стандарти і порядок функціонування якої в подальшому було рецесійовано Організацією Об'єднаних Націй (далі – ООН, Організація) та її спеціалізованими установами [1]. Створення ВСП ММО мало за мету надання персоналу міжнародних організацій, який працює в установах по всьому світу та виконує різноманітну повсякденну роботу організації [2], можливості оскаржити неправомірні рішення, пов'язані, перш за все, зі сферою трудових відносин, оскільки персонал позбавлений права на звернення до національних судових процедур у разі порушення їх трудових прав. Надання такої можливості є невід'ємною частиною забезпечення належних умов їхньої праці. При цьому слід зазначити, що невід'ємною складовою забезпечення добробуту працівників та членів їх сімей є також дотримання

права на соціальне забезпечення, яке тісно пов'язане з трудовою сферою, гарантоване міжнародно-правовими угодами у сфері прав людини.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до викладення основного матеріалу, слід зазначити, що ідеологом внутрішніх механізмів ММО щодо вирішення суперечок, став Генеральний Секретар Ліги Націй Джеймс Ерік Драммонд, який запропонував сформувати Секретаріат як виключно міжнародний орган. У такого плану не було реальних прецедентів. Секретаріати довоєнних міжнародних офісів або забезпечувалися державою, в якій вони були створені, або склалися з національних посадових осіб, тимчасово відряджених для спеціальних цілей. Під час війни було створено низку міжсоюзних органів для вирішення спільних проблем з транспортом або постачанням, які отримали певний корпоративний дух, і їхні традиції були перенесені у творчу стадію Ліги. Однак, такі органи склалися з національних представників, кожен з яких супроводжувався експертами і секретарями і, якщо в одному або двох випадках виникав недержавний секретаріат, це стосувалося тільки справ рутинного характеру. Нічого схожого на міжнародну цивільну службу ніколи до того часу не існувало і серед тих, хто претендував на владу у вирішенні адміністративних проблем, вважалося само собою зрозумілим, що такий орган не може бути єдиним, лояльним й ефективним. Створення міжнародного секретаріату, однакового за своєю структурою і духом, стало однією з найважливіших подій в історії міжнародної політики – важливою не тільки самою по собі, але й як

незаперечний доказ можливостей, які до сих пір упевнено заперечувалися [3, с. 75].

Klaas Dykmann зазначав, що у звіті Комітету тринадцяти, який повинен був вивчити секретаріати Ліги, Міжнародного бюро праці та Постійної палати міжнародного правосуддя, мова йшла про те, що адміністрація Ліги має в першу чергу «залишатися суворо міжнародною за своїм характером», і розраховувати на «персонал, здатний виконувати свою роботу з належною ефективністю» [4].

Так, протягом усього періоду існування Ліги Націй, Секретаріат вважався інструментом найвищої ефективності. Його члени з більш ніж тридцяти країн, різних за мовою, релігією та освітою, працювали разом у дусі дружби і відданості. У них розвинулося корпоративне чуття, гордість за послужний список і репутація. Разом із тим, міжнародний характер такої служби вимагав, щоб її члени отримували призначення не від своїх урядів, а від міжнародної влади. Існуюча ситуація мала наслідком виникнення деяких проблем, що стосувалися умов призначення або порядку проходження служби... [5].

Такі суперечки могли виникати у зв'язку з правовим становищем службовців, їхнім звільненням і підвищенням по службі, застосуванням дисциплінарних заходів, виплатою заробітної плати, наданням відпусток та іншими подібними адміністративними питаннями. Вирішення таких конфліктів відіграє важливу роль для регулярного та безперебійного функціонування служби. Разом із тим, міжнародні цивільні службовці не можуть звертатися з позовом до національних судів держави проти будь-якого рішення своєї організації. Це

є необхідним, з огляду на те, що міжнародна організація, створена узгодженими діями кількох суверенних держав, не може підпадати під юрисдикцію судів однієї держави. На практиці також кілька національних судів послідовно відмовлялися поширювати свою юрисдикцію на такі справи або через існуючі угоди між їхніми державами та зацікавленими міжнародними організаціями, що надають останнім дипломатичні привілеї й імунітети, або через те, що вони вважали, що відносини між міжнародними організаціями та їхніми співробітниками не підпадають під юрисдикцію судів [6].

З огляду на це виникла нагальна потреба у створенні ефективного внутрішнього механізму врегулювання трудових суперечок між співробітниками персоналу та адміністрацією Організації.

О. Elias вказувала, що в історії міжнародних організацій Ліга Націй розглядала бажаність створення адміністративного трибуналу для врегулювання розбіжностей між персоналом Ліги і Генеральним секретарем. Директор Міжнародного бюро праці стверджував перед Четвертим комітетом Асамблеї Ліги, що, незважаючи на наявність внутрішнього механізму, який забезпечується спільними радами, було бажано і необхідно передбачити створення юридичного органу [7].

Однак, незважаючи на деякі спроби спростити ситуацію шляхом створення консультативних комітетів і паритетних рад у Секретаріаті, виникли труднощі, прикладом яких є справа Моно [8]. Так, пан Моно, який не був повторно інтегрований у Секретаріат після періоду відпустки, звернувся до Виконавчої ради Ліги. Оскільки розгляд індивідуальних

скарг був ускладнений, Рада створила арбітражну колегію у складі трьох юристів з повноваженнями надавати рекомендації щодо результату розгляду справи. Рада також зобов'язалася поважати і виконувати рішення цієї колегії. Розгляд цієї справи продемонстрував, що політичні органи не підходять для розгляду індивідуальних апеляцій, і викликав відповідну дискусію [9].

У 1927 р. резолюцією Асамблеї С.549.1927.V. було засновано Адміністративний Трибунал Ліги Націй у складі трьох суддів і трьох заступників суддів, кожен з яких повинен був належати до різної національності. Згідно з означеною резолюцією судді та їхні заступники призначалися Радою Ліги Націй на трирічний термін, за умови прийняття Радою перехідних заходів для забезпечення щорічної ротації. Резолюція Асамблеї від 17 грудня 1920 р., що надавала старшим посадовим особам у разі звільнення право апеляції до Ради або Адміністративної ради Міжнародного бюро праці скасовувалася з 1 січня 1928 р. [10]. Юрисдикція Трибуналу, який розглянув у цілому тридцять сім справ за період з 1929 по 1946 рр., поширювалася на Секретаріат Ліги, Пенсійний фонд і Міжнародне бюро праці.

Так, створений судовий орган, називався Адміністративним трибуналом Ліги Націй, проте з самого початку МОП брала активну участь у його створенні, а посадові особи Міжнародного бюро праці підпадали під юрисдикцію Трибуналу. Фактично, перші три рішення Адміністративного трибуналу Ліги Націй стосувалися посадових осіб МОП, включаючи пана Едварда Фелана, що став згодом четвертим Генеральним директором

Міжнародного бюро праці. У Трибуналу спочатку був свій «випробувальний термін», оскільки він засновувався згідно з резолюцією С.549.1927.V. на три роки. У 1931 р. Трибунал набув статусу постійно діючого, а на момент розпуску Ліги – став Адміністративним трибуналом Міжнародної організації праці [9].

Так, зокрема після ліквідації Ліги в 1946 р. Міжнародна організація праці відразу ж зіткнулася з проблемою пошуку альтернативних способів вирішення спорів, що виникали між співробітниками персоналу й адміністрацією. На прохання Асамблеї Ліги Міжнародна конференція праці відтворила трибунал Ліги (в тому ж складі) під назвою «Адміністративний трибунал Міжнародної організації праці» (далі – АТ МОП), який, таким чином, став наступником Трибуналу Ліги Націй [11]. У 1949 р. Міжнародна конференція праці внесла поправки до статті II Статуту АТ МОП, щоб за певних умов поширити юрисдикцію АТ МОП на інші міжнародні організації. Пізніше, Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ), заснована у 1948 р., яка шукала кошти для вирішення спорів за участю її співробітників, виключивши можливість створення свого власного адміністративного трибуналу, звернулася до МОП з проханням вжити тимчасових заходів для передачі таких суперечок в АТ МОП. У 1949 р., з огляду на те, що в ООН був відсутній судовий орган для вирішення внутрішніх трудових суперечок, ВООЗ прийняла юрисдикцію АТ МОП, заявивши, що ця угода є тимчасовою до створення трибуналу ООН [11].

Тим часом новостворена ООН зіткнулася з проблемою створення власного механізму врегулювання трудових спорів.

Підготовча комісія ООН рекомендувала заснування Адміністративного трибуналу, але кілька делегацій, не знайомих з таким органом у своїх національних цивільних службах (у тому числі Сполучені Штати Америки і Радянський Союз), виступили проти цієї ідеї, яка, на їхню думку, суперечила повноваженням Генерального секретаря як глави Секретаріату. До моменту створення Трибуналу розгляд скарг або апеляцій співробітників знаходився в руках Консультативної апеляційної ради, в якій співробітники і Генеральний секретар були представлені рівною мірою; після створення Трибуналу ця Рада зберігала попередню компетенцію [12].

Лише в 1949 р. Генеральна Асамблея ООН (далі – ГА ООН), нарешті, вирішила заснувати трибунал, компетентний розглядати і виносити рішення у спорах за участю співробітників Секретаріату ООН, так званого Адміністративного трибуналу ООН (далі – АТ ООН). Так, згідно зі Статутом АТ ООН, прийнятого резолюцією ГА ООН 351 А (IV) Трибунал уповноважувався заслуховувати і виносити рішення за заявами про недотримання трудових контрактів співробітників ООН або умов призначення таких співробітників, зокрема, всіх відповідних положень і правил, що діяли на момент передбачуваного недотримання, включаючи положення про пенсії персоналу (ст. 3 (1)). АТ ООН функціонував у складі семи членів, які володіли судовим досвідом у галузі адміністративного права або його еквівалента в межах своєї національної юрисдикції та призначалися Генеральною Асамблеєю на чотири роки з правом повторного переобрання (ст. 3 (1) (2)). Слід зазначити,

що в первісній версії Статуту не вказувалася жодна необхідна кваліфікація суддів, однак внесена поправка 2005 р. встановила, що судді повинні були «мати судовий досвід у галузі адміністративного права або його еквівалента в межах своєї національної юрисдикції» [13].

Рішення Трибуналу приймалися більшістю голосів, були остаточними та не підлягали оскарженню. Крім цього, Трибунал також був наділений компетенцією визначати суму компенсації, яка мала бути сплачена заявнику за заподіяну шкоду, якщо протягом тридцяти днів після оголошення рішення Трибуналу Генеральний секретар визнає, що в інтересах ООН належить сплатити заявнику компенсацію, не здійснюючи жодних подальших заходів по його справі, за умови, що така компенсація не перевищує еквівалента основного окладу нетто заявника за два роки. Трибунал міг, однак, у виняткових випадках, розпорядитися про сплату вищого відшкодування, що супроводжувалося викладенням мотивів такого рішення (ст. 10-11) [11].

У зв'язку з цим на початку 1950-х років деякі рішення Трибуналу викликали суперечки. Так, 21 серпня 1953 р. Трибунал виніс рішення у двадцять одній справі співробітників персоналу – громадян Сполучених Штатів, які подали скарги щодо розірвання їхніх контрактів або звільнення. В одинадцяти справах з цього числа Адміністративний трибунал виніс рішення на користь заявників, присудивши в семи випадках відшкодування і постановивши в чотирьох інших випадках відновити скаржників в їхніх правах по службі. Генеральний Секретар, спираючись на свої повноваження згідно зі статтею 9 Статуту

Трибуналу, відмовився відновити зазначених чотирьох скаржників в їхніх правах, і, після цього, 13 жовтня 1953 р., Адміністративний трибунал виніс рішення, яким присудив відшкодування також і цим заявникам.

Після того, як Трибунал присудив значні суми компенсації одинадцяти неправомірно звільненим співробітникам, Генеральний секретар включив такі суми в бюджет для розгляду в ГА ООН. Це викликало жваву дискусію, деякі держави стверджували, що Асамблея повинна мати можливість прийняти рішення про те, що така компенсація, присуджена одним з його допоміжних органів, не повинна виплачуватися. Було вирішено звернутися із запитом щодо консультативного висновку з цього питання до Міжнародного суду.

У направленому запиті містилося прохання надати консультативний висновок з таких питань: «1. З урахуванням Статуту АТ ООН і будь-яких інших відповідних документів та звітів ГА має право на будь-яких підставах відмовити у виконанні присудження компенсації, присудженої цим Трибуналом на користь співробітника ООН, контракт якого був розірваний без його згоди? 2. Якщо Суд дав ствердну відповідь на питання 1, які основні підстави, на яких ГА може законно здійснити таке право?» [15].

У своєму консультативному висновку 1954 р. про присудження компенсацій Адміністративним трибуналом ООН, Суд твердо зайняв сторону Трибуналу, встановивши, що ГА ООН не мала права на жодних підставах відмовляти у виконанні рішення, скасувавши його або змінивши Статут, оскільки заснувала судовий орган, який міг приймати

рішення, що мають обов'язкову силу для неї [11]. Суд встановив, що Трибунал є незалежним й істинно судовим органом, що виносить остаточні рішення без оскарження в межах обмеженої області своїх функцій, а не просто консультативним чи підлеглим органом [15].

Після цього консультативного висновку, в 1955 р. ГА ООН додала нове положення до Статуту Трибуналу, що передбачало можливість винесення Міжнародним Судом консультативного висновку щодо рішень АТ ООН на тій підставі, що Трибунал перевищив свою юрисдикцію чи компетенцію або не здійснив належної йому юрисдикції чи допустив помилку з будь-якого питання права, що відноситься до положень Статуту ООН, або фундаментальну помилку в процедурі, яка привела до неправосудного рішення (ст. 11) [16]. Тільки три справи були передані в Міжнародний Суд відповідно до цього положення, в яких Суд підтримав рішення АТ ООН. У 1995 р. зазначивши, що ця процедура «не стала конструктивним або корисним елементом при вирішенні спорів між персоналом всередині Організації», ГА ООН вирішила виключити це положення (резолюція ГА ООН 50/54) [13].

Варто також зазначити, що під час заснування Трибуналу ГА ООН включила до Статуту положення, аналогічне положенню АТ МОП, відповідно до якого компетенція Трибуналу могла поширюватися на будь-який спеціалізований заклад на умовах спеціальної угоди між таким агентством і Генеральним секретарем. Однак єдині угоди, які були укладені на основі цього положення, були з Міжнародною організацією цивільної авіації в 1960 р. і

Міжурядовою морською консультативною організацією (пізніше Міжнародна морська організація), в 1964 р. У 1955 р. за рекомендацією Генеральної Асамблеї 16 спеціалізованих установ, що беруть участь в Об'єднаному пенсійному фонді персоналу ООН (ОПФПООН), визнали юрисдикцію Трибуналу приймати рішення за заявами про недотримання правил. У 1997 р. Асамблея ухвалила внесення поправок у відповідне положення, переслідуючи три цілі: розширити компетенцію Трибуналу на співробітників Секретаріату Міжнародного Суду; офіційно визнати компетенцію Трибуналу у справах ОПФПООН; і створити можливість поширення компетенції Трибуналу на міжнародні організації, які беруть участь у загальній системі умов служби, включаючи Міжнародний орган з морського дна, Міжнародний трибунал з морського права та Організацію з питань морського дна.

Разом з тим більшість спеціалізованих агентств і кілька інших міжнародних організацій вирішили прийняти юрисдикцію АТ МОП. Примітно, що Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) зберегла свою угоду з цим Трибуналом, яка в подальшому набула статусу постійної. У 1953 р. її приклад наслідували Міжнародний союз електров'язку (МСЕ), Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО), Всесвітня метеорологічна організація і Продовольча і сільськогосподарська організація. Станом на 2020 рік юрисдикція АТ МОП поширюється на 58 організацій, до числа яких входять не тільки універсальні організації, а також регіональні установи в Європі, Африці, Північній і Південній

Америці. Крім того, деякі міжнародні організації вирішили створити власні адміністративні трибунали, варіант, який часто відкладається через значні витрати. Більшість інших трибуналів стали частиною регіональних організацій, таких як Африканський банк розвитку, ОАД, ОЕСР або ЄС. Деякі установи системи ООН вирішили створити свої власні судові механізми, а саме Всесвітній банк й Міжнародний валютний фонд [11].

Слід зазначити, що крім АТ ООН, відповідно до Правил і положень про персонал ООН Генеральний секретар заснував адміністративний механізм за участю персоналу, який повинен був консультувати його/її в разі будь-якого оскарження співробітниками адміністративних рішень, що порушують умови їхнього призначення, включаючи будь-які відповідні положення і правила (положення 11.1) [17]. Так, відповідно до правила 111.1 було засновано Об'єднану апеляційну раду для розгляду і надання Генеральному секретарю допомоги щодо поданих апеляцій.

Співробітник, який відповідно до положення 11.1 бажав оскаржити адміністративне рішення, повинен був насамперед звернутися з листом до Генерального секретаря з проханням переглянути адміністративне рішення. Такий лист мав бути надісланий протягом місяця з моменту отримання письмового повідомлення про прийняте рішення. Якщо співробітник бажав подати апеляцію на відповідь, отриману від Генерального секретаря, він повинен був подати своє письмове звернення до секретаря Об'єднаної апеляційної ради протягом одного місяця з дати отримання відповіді. Апеляція на рішення Генерального секретаря про притягнення до

дисциплінарної відповідальності надсилалася секретареві Об'єднаної апеляційної ради протягом одного місяця з моменту отримання письмового повідомлення про прийняте рішення (правило 111.3) [17].

Пізніше, у світлі реформування внутрішньої системи правосуддя ООН, Управління служб внутрішнього нагляду зазначило, співробітники не мають доступу до АТ ООН до тих пір, поки Генеральний секретар не розгляне доповідь Об'єднаної апеляційної ради, що в свою чергу залежить від надання відповідачем своєї відповіді означеній Раді [18]. Крім того, ціла низка питань, що стосувалася співробітників ООН, була виключена з юрисдикції апеляційних органів.

Крім означених процедур, існувала також неофіційна процедура для розслідування заяв про дискримінаційне ставлення й інші скарги через Групу з дискримінації й інших скарг. Вона була неофіційною в тому сенсі, що від співробітника не вимагалася звернення до неї з метою забезпечити на більш пізньому етапі офіційний розгляд претензії щодо адміністративного рішення або прохання про прийняття адміністративних заходів. Розгляд у цій групі не завжди мав своїм наслідком прийняття якогось остаточного рішення щодо адміністративного заходу. Він скоріше був спрямований на швидкий розгляд питання з метою прояснення ситуації. Іншими словами, Група неофіційно виконувала функції з «примирення» [19].

У бюлетені Генерального секретаря ST/SGB/1998/12 також описувалася організаційний механізм та функції Управління людських ресурсів. Основні функції його груп (clusters), які багато в чому співвідносилися з функціями

кадрових служб у всій Організації, включали виконання адміністративної роботи, пов'язаної з допомогою та пільгами персоналу, і контроль за їхнім наданням.

Згідно з бюлетенем ST/SGB/1998/12 основні функції Канцелярії Консультанта персоналу включали надання консультацій, інформації та допомоги працівникам і їхнім сім'ям з питань, які могли вплинути на їхній побут і продуктивність праці, зокрема щодо освіти, візи, страхування, зміни роботи і виходу на пенсію, а також зняття стресів і врегулювання конфліктів. Канцелярія надавала співробітникам консультативну допомогу з проблем особистого характеру, таких, як заборгованість, сімейні обов'язки або проблеми наркоманії і алкоголізму. Однак, зазвичай, у врегулюванні суперечок вона не брала участі.

У 1984 р. ГА ООН у своїй резолюції 39/245 звернулася до Генерального секретаря з проханням «посилити різні апеляційні механізми з метою ліквідації існуючого обсягу нерозглянутих справ і доповісти їй про доцільність заснування посади омбудсмена в ООН» (п. 6 (e, f)) [20].

У 1986 р. Генеральний секретар представив ГА ООН доповідь Об'єднаної інспекційної групи «Здійснення правосуддя в Організації Об'єднаних Націй», в якій зазначалося, що Об'єднана інспекційна група (далі – ОІГ) включила у свою програму роботи на 1986 рік питання про відправлення правосуддя в ООН. Включення цього питання в програму роботи ОІГ було викликано головним чином критичними зауваженнями і пропозиціями щодо «затримок у здійсненні правосуддя» в Організації, зокрема в центральних установах у Нью-Йорку. ОІГ вказала, що надмірні затримки у

здійсненні правосуддя рівнозначні відмові в правосудді, у зв'язку з цим відправлення правосуддя знаходиться в критичному стані, що призвело до негативних наслідків, таких, як деморалізація персоналу, а також поступове зростання витрат ООН [19].

З огляду на вищевказані недоліки Інспектор визнав за необхідне створення незалежного органу посередництва і примирення. У доповіді Адміністративно-управлінського відділу 19/1983 р. рекомендувалося створення органу з примирення або посередницького інституту Омбудсмена. Інспектор погодився з такою точкою зору, висловленою в цій рекомендації. Інспектор також вказав, що така особа повинна мати юридичну освіту і, бажано, досвід роботи в Організації та з метою виконання своїх обов'язків – бути за своїм правовим статусом незалежною від адміністрації. Таке офіційне закріплення процедури посередництва і примирення шляхом створення посади Омбудсмена, на думку Інспектора, мало сприяти більш ефективному розгляду скарг [19].

У 1993 р. УВКБ ООН призначило посередника (пізніше перейменованого в «Омбудсмена» в 2009 р.), а в червні 2002 р. виконавчі глави ПРООН, ЮНФПА та ЮНОПС створили загальний Офіс Спільного Омбудсмена. У жовтні 2002 р., при Адміністрації Генерального секретаря була створена Канцелярія Омбудсмена ООН. Вирішальний поштовх до реформи припав на 2005 рік, коли ГА ООН вирішила сформувати групу зовнішніх і незалежних експертів для розгляду питання про реорганізацію системи відправлення правосуддя (резолюція 59/283). Після шести місяців розслідування Група з реорганізації представила звіт, в якому

було виявлено, що «внутрішня система правосуддя ООН була застарілою, нефункціональною і неефективною і що їй не вистачало незалежності», та рекомендувалося створити «децентралізовану, раціоналізовану і в кінцевому підсумку рентабельну систему» (Звіт Групи з реорганізації системи відправлення правосуддя ООН (28 липня 2006 р.)).

Група запропонувала створити нову децентралізовану, незалежну і спрощену систему за рахунок зміцнення неформальної СВП, створення ефективного посередницького механізму в Канцелярії Омбудсмена і злиття Канцелярій Омбудсмена ООН та фондів і програм організації; формування нової, формальної системи правосуддя, яка передбачала б заміну консультативних рад на професійні і децентралізовані судові органи першої інстанції, які приймають обов'язкові для виконання рішення, що можуть бути оскаржені будь-якою стороною; і забезпечення рівноправності сторін, що змагаються та надання всім співробітникам можливості користуватися професійними і децентралізованими послугами щодо юридичного представництва (п. 14) [21].

У 2007 р., за результатами всебічного обговорення проблеми здійснення правосуддя і гострого усвідомлення як з боку адміністрації, так і з боку співробітників того, що існуюча система більше не відповідає потребам організації, ГА ООН ухвалила ввести нову систему вирішення внутрішніх спорів і дисциплінарних справ, яка почала функціонувати в 2009 р. з метою відправлення правосуддя на незалежних, неупереджених і справедливих засадах, що забезпечувало б ефективний захист прав співробітників організації і підзвітність керівників відповідних підрозділів (п. 4) [22].

Висновки. Становлення і розвиток внутрішньої системи правосуддя (ВСП) міжнародних міжурядових організацій нерозривно пов'язано із виникненням інституту міжнародної цивільної служби та наділенням організацій імунітетом від національної юрисдикції її держав-членів. ВСП у своїй історії пройшла такі етапи становлення: з 1927 р. – з моменту створення Адміністративного трибуналу Ліги Націй, який в подальшому став Адміністративним трибуналом МОП – до 1949 р.; з 1949 р. – з моменту створення Адміністративного трибуналу ООН – до 2009 р.; з 2009 р., коли відбулося реформування внутрішньої системи ООН – по теперішній час.

Реформування внутрішньої системи правосуддя ООН було викликано нагальною потребою у переформатуванні існуючої застарілої, нефункціональної й неефективної системи на децентралізовану, раціоналізовану і, в кінцевому підсумку, рентабельну систему з активним залученням неформального компоненту, що характеризується оперативністю та заощадженням бюджетних коштів при вирішенні трудових суперечок без надмірної формалізації процесу.

Наразі ООН має розгалужену систему, структурні підрозділи якої здійснюють свою діяльність у багатьох країнах світу, що дозволяє працювати над вирішенням важливих глобальних питань, які входять до компетенції Організації. Всі співробітники ООН повинні знати і дотримуватися Положень і правил, що регулюють порядок проходження ними служби. У той же час такі службовці не можуть вирішувати трудові спори в місцевих судах і органах влади через привілеї та імунітети, в силу яких на ООН не

поширюється дія законодавства держав-членів. Особливий статус Організації покладає на неї відповідальність за створення і забезпечення належного функціонування справедливої і неупередженої системи внутрішнього правосуддя, що дозволяє ефективно вирішувати суперечки, які виникають у зв'язку з проходженням міжнародної цивільної служби персоналом.

Список використаних джерел:

1. International Civil Service Commission – Serving the United Nations Common System. History. URL: <https://icsc.un.org/Home/History> (дата звернення 10.11.2022).

2. Syroid T.L., Havrylenko O.A., Fomina L.O. Social guarantees of international civil servants. *Theoretical foundations of jurisprudence: collective monograph* / Blikhar M., Yatsenko I., Kliuiev O., etc. – International Science Group. - Boston: Primedia eLaunch, 2020. P. 119. 179 p.

3. The making of the League. Great Britain the University Press Oxford. URL: https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=31457235 (дата звернення 14.11.2022).

4. Klaas Dykmann. How International was the Secretariat of the League of Nations? *The International History Review*. 2015. 37:4. P. 721–744, Doi: 10.1080/07075332.2014.966134.

5. The making of the League. Great Britain the University Press Oxford. URL: https://libraryresources.unog.ch/ld.php?content_id=31457235 (дата звернення 10.11.2022).

6. Wolfgang Friedmann, Arghyrios A. Fatouros. The United Nations Administrative Tribunal. *International Organization*. 1957. Vol. 11, Iss. 1. P. 13-29. URL: <http://www.jstor.org/stable/2705045>

7. Elias O. The Development and Effectiveness of International Administrative Law. Leiden, The Netherlands: Brill / Nijhoff, 2012. 440 p. Doi: <https://doi.org/10.1163/9789004204379>

8. Wolfgang Friedmann, Arghyrios A. Fatouros. The United Nations Administrative Tribunal. *International Organization*. 1957. Vol. 11, Iss. 1. P. 13-29. URL: <http://www.jstor.org/stable/2705045>

9. 90 years of contribution of the Administrative Tribunal of the International Labour Organization to the creation of international civil service law. Geneva: ILO, 2017. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---trib/documents/meetingdocument/wcms_613945.pdf (дата звернення 14. 11.2022).

10. Establishment of the Administrative staff tribunal. Memorandum by the Secretary-General. C.549.1927.V. URL: https://biblio-archive.unog.ch/Dateien/CouncilDocs/C-549-1927-V_EN.pdf (дата звернення 10.11.2022).

11. Jacob Katz Cogan, Ian Hurd, Ian Johnstone. The Oxford Handbook of international organizations. Oxford University Press, 2016. P. 1086-1090.

12. Wolfgang Friedmann, Arghyrios A. Fatouros. The United Nations Administrative Tribunal. *International Organization*. 1957. Vol. 11, Iss. 1. P. 13-29. URL: <http://www.jstor.org/stable/2705045>

13. Santiago Villalpando. United Nations Internal Justice System. Encyclopedia entries. 2019. URL: <https://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law-mpeipro/e2994.013.2994/law-mpeipro-e2994#law-mpeipro-e2994-div1-3> (дата звернення 10.11.2022).

14. Доклад Генерального секретаря Организации Объединенных Наций (Отправление правосудия в Секретариате) A/59/449. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/59/449> (дата звернення 12.11.2022).

15. Effect of awards of compensation made by the U. N. Administrative Tribunal, Advisory Opinion of July 13th, 1954: I.C. J. Reports 1954, p. 47. International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/21/021-19531221-REQ-1-00-EN.pdf> (дата звернення 10.11.2022).

16. Резолюция Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций 957(X) (Порядок пересмотра решений Административного трибунала Организации Объединенных Наций: поправки к Статуту Административного трибунала. URL: [https://undocs.org/ru/A/RES/957\(X\)](https://undocs.org/ru/A/RES/957(X)) (дата звернення 10.11.2022).

17. Secretary-General's bulletin (UN. Secretariat). Staff rules: staff regulations of the United Nations and staff rules 101.1 to 112.8 ST/SGB/StaffRules/1/Rev.3. New York: UN, 1976. 134 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/757767?ln=ru> (дата звернення 14.11.2022).

18. Доклад Генерального секретаря Организации Объединенных Наций (Отправление правосудия в Секретариате) A/59/449. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/59/449> (дата звернення 10.11.2022).

19. Доклад Объединенной инспекционной группы «Отправление правосудия в Организации Объединенных Наций» A/41/640. URL: <https://undocs.org/ru/A/41/640>. URL: <https://undocs.org/ru/A/41/640> (дата звернення 11.11.2022).

20. The UN General Assembly resolution (Composition of the Secretariat) 39/245. URL: <https://undocs.org/en/A/RES/39/245> (дата звернення 12.11.2022).

21. Доклад Группы по реорганизации системы отправления правосудия в Организации Объединенных Наций A/61/205. URL: <https://undocs.org/ru/A/61/205> (дата звернення 10.11.2022).

22. Резолюция Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций A/RES/61/261. URL: <https://documents-ddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N06/510/05/PDF/N0651005.pdf?OpenElement> (дата звернения 11.11.2022).

ODDÍL 6. OTÁZKY NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI

§6.1 МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА УКРАЇНИ В ВІЙНІ З РОСІЙСЬКОЮ ФЕДЕРАЦІЄЮ (Романенко Є.О., Національний Авіаційний Університет)

Вступ. В Україні йде війна, в якій українська нація веде небачену у 21-му сторіччі битву за своє існування. Російське вторгнення в Україну 2022 року — відкритий воєнний напад Росії на Україну, початий 24 лютого 2022 року. Частина російсько-української війни, розв'язаної Росією 2014 року, участь у якій РФ намагалася заперечувати. Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції від 2 березня 2022 року засудила дії Росії та назвала їх агресією проти України. Міжнародний суд ООН в Гаазі 16 березня 2022 року зобов'язав Росію припинити розпочаті 24 лютого 2022 року воєнні дії в Україні.[1]

Вторгнення пов'язане з тривалою російсько-українською гібридною війною. Її підґрунтям є те, що Україна була наріжним каменем Радянського Союзу, доки не проголосувала переважною більшістю населення за незалежність на демократичному референдумі 1 грудня 1991 року. Позбувшись політичного тиску Радянського Союзу, більшість східноєвропейських держав здійснили прагнення своїх народів до європейської інтеграції і приєдналися до Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Чотири роки по тому, 2008 року, Україна заявила про свій намір добиватись майбутнього членства в

НАТО шляхом поступового наближення до його політичних і військових стандартів.[2]

На початку 2014 року масові протести в Києві, відомі як Євромайдан, завершилися усуненням від влади проросійського президента України Віктора Януковича, який тривалий час заявляв про намір підписати угоду про асоціацію з Європейським Союзом, однак під впливом Росії відмовився від цих намірів.^[32] Щоб виправдати вторгнення в Україну та зміну її влади на проросійську, путінська Росія розпочала широку антиукраїнську пропаганду, головними тезами якої були панування нацизму, підтримуваний Заходом геноцид росіян, яких Росія повинна врятувати, захист російської мови.[3]

Граючи на політичній нестабільності в Україні, Росія анексувала український півострів Крим і організувала сепаратистський заколот на сході України, засилаючи на Донбас свою агентуру, війська та зброю. Внаслідок конфлікту на Донбасі загинули майже 14 тис. людей, а 1,5 млн українців стали внутрішньо переміщеними. Так звана гібридна війна проти України складалася з кібератак, економічного тиску, пропаганди для розпалювання внутрішнього розбрату. Таку тактику російські пропагандисти активізували в останні місяці 2021 року. Держдепартамент США заявив, що Путін готує «операцію під фальшивим прапором», щоб створити привід для вторгнення.[2]

Виклад основного матеріалу. Росія заперечує, що веде проти України загарбницьку війну на її території та називає це «спеціальною операцією». Москва, попри численні докази, також заперечує свої атаки на цивільних в Україні.

З початку війни, за даними ООН, з України виїхало понад 6 млн. людей. Більшість вирушили до Польщі - 3,3 млн, решта - до Словаччини, Угорщини, Румунії та інших країн. Це стало найбільшою міграційною кризою в Європі з часів Другої світової війни. 146 тис. іноземних студентів покинули Україну^[523]. Водночас понад 1,6 млн. громадян повернулися в Україну з-за кордону. З 10 травня кількість людей, що повертаються до України, перевищила кількість тих, що виїжджають. За повідомленням Кабміну, на територію РФ окупанти депортували близько 1,2 млн. жителів України.[4]

Офіс генерального прокурора повідомив про зростання встановленої кількості загиблих та поранених через російську повномасштабну війну дітей. Загалом, за даними ювенальних прокурорів, постраждали 1265 дітей. За офіційною інформацією ювенальних прокурорів, 431 дитина загинула та понад 834 отримали поранення різного ступеню тяжкості.[5]

Серед цивільних із 24 лютого, коли Росія розпочала війну проти України, до 9 жовтня постраждало 15 592 цивільні особи (тижнем раніше – 15 246), зокрема 6221 загинула (6114). Про це повідомило Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ ООН).

Генеральна прокуратура зареєструвала 45 тис. 788 злочинів військ рф на території України та оголосила підозру 627 представникам військово-політичного керівництва росії. За даними правоохоронців, від 24 лютого окупанти вчинили не менше ніж 45 тис. 788 злочинів агресії та воєнних злочинів.

З них:

- 44 тис. 216 - дії, що порушують закони й звичаї ведення війни (ст. 438 Кримінального кодексу України)

- 73 - справи, відкриті за планування, підготовку або розв'язання та ведення агресивної війни (ст. 437 Кримінального кодексу України)

- 40 - щодо пропаганди війни (ст. 436 Кримінального кодексу України)

З початку повномасштабного вторгнення Офіс Генерального прокурора веде магістральну справу щодо агресії рф. Нині правоохоронці зафіксували 627 підозрюваних з військово-політичного керівництва рф. Серед них: міністри, депутати, військове командування, посадовці, керівники правоохоронних відомств, пропагандисти кремля.

Вже 47 039 заяв від жителів Маріуполя про знищене та зруйноване майно отримали в порталі Дія.[5]

Президент Володимир Зеленський в інтерв'ю американському виданню *Newsmax* 1 червня заявив, що в ході російсько-української війни щодня гинуть від 60 до 100 українських військовиків, ще близько 500 зазнають поранень.[6]

За інформацією Головнокомандувача Збройних Сил України Валерія Залужного 22 серпня, від початку широкого вторгнення загинуло майже 9 тис. українських військових.[7]

В Україні триває 265-та доба повномасштабного російського вторгнення. Згідно з оновленими даними, за час повномасштабного протистояння – з 24 лютого 2022 року по 15 листопада 2022 року – російські окупанти зазнали таких втрат (дані орієнтовні):

- особового складу – близько 82 080 (+710 за добу)
- танків – 2 861 (+13 за добу)
- бойових броньованих машин – 5 773 (+25 за добу)

- артилерійських систем – 1 850 (+11 за добу)
- РСЗВ – 393
- засоби ППО – 208 (+2 за добу)
- літаків – 278
- гелікоптерів – 261
- БПЛА оперативно-тактичного рівня – 1 511 (+2 за добу)
- крилаті ракети – 399
- кораблі/катери – 16
- автомобільної техніки та автоцистерн – 4 351 (+35 за добу)
- спеціальна техніка – 160

Станом на початок 265-ої доби повномасштабного російського вторгнення, українські захисники відбили наступ окупантів у десяти населених пунктах на Донеччині та Луганщині.[8]

Відкритий напад Росії на Україну зумовив помітні негативні наслідки для світової економіки, що наклалися на наслідки пандемії COVID-19. Як прозвітував Всесвітній економічний форум, зростання ВВП європейських країн загальмувалося, особливо в країнах-сусідах України — від 0,2 % до 1 % за пів року війни. За прогнозом Світової організації торгівлі, війна може знизити зростання світового ВВП на 0,7-1,3 %.[9]

Російське вторгнення в Україну отримало широкий міжнародний осуд з боку урядів і міжурядових організацій, що зумовило введення нових санкцій проти Росії, які спричинили російську фінансову кризу. Реакція урядів у всьому світі загалом була негативною, з критикою та осудженням з боку багатьох провідних країн, зокрема Великої Британії, США, Франції, Німеччини, Японії. Європейський

Союз запровадив заборону російським літакам використовувати повітряний простір ЄС, заборону *SWIFT* для деяких російських банків, заборонив деякі російські ЗМІ. Міжнародні організації, зокрема ООН та НАТО, також висловили осудження воєнної агресії РФ. Шириться бойкот Росії та Білорусі з боку неурядових організацій у сферах розваг, ЗМІ, бізнесу та спорту.[10]

Схвалення дій Росії висловили Білорусь, Сирія, Еритрея, Венесуела, Куба, Нікарагуа та М'янма.

Китай має з Росією пакт про співпрацю, що діятиме до 2026 року. Частиною пакту є умова, що Росія розглядає Тайвань як «невід'ємну частину Китаю». Після вторгнення Росії в Україну Китай заявив, що не надаватиме Москві військову підтримку, але зміцнює торгівлю, збільшуючи імпорт пшениці з Росії.

Пакистан та Індія мають тісні стосунки з Росією та продовжують економічну співпрацю, залишаючись нейтральними щодо війни. Ізраїль і Туреччина, що довго співпрацювали з Росією, виступили за те, щоб не відмовлятися від стосунків ні з Україною, ні з Росією.[11]

Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерреш закликав Росію зупинити агресію проти України, а посли Франції та США заявили, що 25 лютого 2022 року нададуть резолюцію до Радбезу ООН. 12[12]

Генеральна асамблея ООН ухвалила 2 березня резолюцію, в якій засуджує вторгнення Росії в Україну і закликає Москву негайно вивести всі сили з України. За резолюцію проголосувала 141 країна, 5 були проти і 35 утрималися. Проти документа проголосували сама Росія,

Білорусь, яка залучена до вторгнення, Сирія, Еритрея та КНДР.

Документ містить визнання того, що Росія вчинила агресію, що її дії порушують базові норми ООН. Генеральна асамблея вимагає, щоб Російська Федерація негайно припинила застосування своєї сили проти України і утримувалася від незаконних погроз чи застосування сили проти будь-якої держави-члена ООН", - йдеться у документі.

ГА ООН вимагає від РФ не лише припинити вторгнення, але також негайно звільнити окуповані Крим та ОРДЛО. "Вимагає від Російської Федерації негайно, повністю та безумовно вивести всі свої збройні сили з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів", - йдеться у резолюції.

Резолюція засуджує рішення Російської Федерації від 21 лютого щодо статусу окремих районів Донецької та Луганської областей України, яке порушує територіальну цілісність та суверенітет України та суперечить принципам Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Генасамблея вимагає від РФ негайно та безумовно скасувати рішення щодо статусу окремих районів Донецької та Луганської областей України.[13]

Генеральна Асамблея ООН на засіданні 14 жовтня ухвалила резолюцію із засудженням незаконних "референдумів", які Росія влаштувала на тимчасово окупованих територіях Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей України. Резолюцію підтримали 143 із 193 членів Генасамблеї ООН, п'ять держав (Росія, Білорусь, Сирія, Північна Корея та Нікарагуа) проголосували проти,

решта 35 утрималися під час голосування. Таким чином, переважна більшість членів Організації – навіть більша, ніж під час засудження вторгнення РФ в Україну у березні – засудила незаконні дії РФ із анексії українських територій.

У документі, який підготувала Албанія, окрім засудження "референдумів", міститься заклик до держав, міжнародних організацій та спеціалізованих установ ООН не визнавати будь-які зміни статусу областей України, а також вимога до Росії скасувати анексію та вивести всі свої війська з території України в межах її міжнародно визнаних кордонів.

Також там міститься заклик "підтримки деескалації нинішньої ситуації та мирного вирішення конфлікту шляхом політичного діалогу, переговорів, посередництва та іншими мирними шляхами", але за умови дотримання принципів суверенітету й територіальної цілісності України.

Як відомо, Росія різко виступала проти ухвалення резолюції, а 30 вересня як постійний член Ради Безпеки ООН наклала вето на неї. Пізніше Москва безуспішно намагалася домогтися голосування за резолюцію в закритому режимі, стверджуючи, що відкрите голосування політизоване.[14]

Генеральна Асамблея ООН на спеціальній сесії 14 листопада ухвалила резолюцію авторства України та ще майже пів сотні держав, в якій міститься заклик до Росії відшкодувати збитки, завдані повномасштабною агресією. За резолюцію проголосували 94 країни, ще 73 утрималися. Проти резолюції висловилися 14 країн: Багами, Білорусь, Китай, Куба, КНДР, Еритрея, Ефіопія, Іран, Малі, Нікарагуа, Росія, Сирія, Центрально-Африканська Республіка та Зімбабве.

Держави ООН, які підтримали документ, визнають, що "Російську Федерацію має бути притягнуто до відповідальності за будь-які порушення міжнародного права в Україні або проти України, включно з її агресією на порушення Статуту Організації Об'єднаних Націй, а також будь-якими порушеннями міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини, і що вона повинна нести правові наслідки всіх своїх міжнародно-протиправних діянь, включно з відшкодуванням шкоди, зокрема будь-якої шкоди, заподіяної такими діями".

Також вони визнають необхідність створення у співпраці з Україною "міжнародного механізму для відшкодування збитків, втрат або шкоди, що є наслідком міжнародно-протиправних діянь Російської Федерації в Україні або проти України". Резолюція рекомендує створення членами ООН у співпраці з Україною "міжнародного реєстру збитків для реєстрації доказів, заподіяних усім зацікавленим фізичним і юридичним особам, а також державі Україна внаслідок міжнародних протиправних діянь Росії в Україні".

Постійний представник України при Організації Сергій Кислиця, який презентував документ, наголосив, що голосування за резолюцію не означає приставання на бік однієї зі сторін конфлікту, адже йдеться про підтримку Статуту ООН, його цілей і принципів та міжнародного права загалом.

Ще у вересні стало відомо, що Україна лобіює в ГА ООН ухвалення резолюції, яка стане основою для створення міжнародного механізму компенсації, який може призвести до арешту російських державних активів за кордоном на суму до \$300 мільярдів.[15]

Що саме означає для України ця резолюція, пояснила заступниця міністра юстиції Ірина Мудра, яка є учасницею робочої групи з розробки компенсаційного механізму. Країни, в яких знаходяться заарештовані активи РФ, мають тепер юридично обґрунтоване рішення та зможуть перейти від дискусій до дій щодо старту роботи міжнародного компенсаційного механізму. Україна запропонує їм скласти міжнародний Договір з притягнення РФ до відповідальності та відшкодування завданих агресією РФ збитків.[15]

15 листопада російські окупанти ударили по території України крилатими ракетами повітряного і морського базування. До чергового терористичного акту проти української держави було залучено 14 літаків-ракетоносців стратегічної авіації Ту-95, кораблі Чорноморського флоту Росії та іранські ударні дрони-камікадзе Shahed-136/131. Загалом, як повідомили у повітряних силах, було випущено понад 90 ракет: близько 70 крилатих ракет Х-101/Х-555 авіаційного базування з півночі Каспійського моря і з району Волгодонська (Ростовська область РФ), а також близько 20 ракет «Калібр» морського базування з акваторії Чорного моря і 10 дронів-камікадзе. [https://espresso.tv/rosiyani-15-listopada-vipustili-po-ukraini-ponad-100-raket-perevershivshi-ataku-10-zhovtnya-rechnik-povitryanikh-sil-ignat

Українська ППО збила 73 ракети та 10 дронів-камікадзе під час масованої атаки

В цей день протиповітряна оборона України збила:

- 75 крилатих ракет (Х-101, Х-555, "Калібр");
- 2 керовані авіаційні ракети Х-59;
- 10 дронів Shahed-136/131;

- 1 БпЛА "Оріон";
- 1 БпЛА "Орлан-10".
- За даними Forbes, вартість однієї ракети "Калібр" становить 6,5 млн дол. Ракета типу Х-101 коштує 13 млн. дол, а ракета Х-555 за даними з відкритих джерел – 7,5 млн. дол.
- Відповідно, лише на цю зброю Росія витратила від 495 млн. дол до 963 млн. дол.
- За даними Генерального штабу ЗСУ одна керована ракета Х-59 коштує 300 тис дол. А отже дві обійшлись у 600 тис дол.
- Іранські ударні безпілотики Shahed-136/131, згідно з інформацією у відкритих джерелах, коштують від 20 тис дол до 50 тис дол за одиницю. В середньому, 10 таких БпЛА коштували 350 тис дол.
- Російський безпілотики "Орлан-10" коштує, за оцінкою Генштабу, 100 тис дол.

Щодо ціни безпілотики "Оріон", то за неофіційною інформацією російських оборонних видань, створення одного дослідного зразка ударного БпЛА коштувало близько 30 млн. дол. Але ціна серійного комплексу, до якого входить станція управління та три дрони, залишається невідомою.

Відповідно, загальна вартість ракетних носіїв, застосованих Росією проти України у вівторок, 15 листопада, становить щонайменше від 526,05 млн дол до 994,05 млн. дол.

На середину жовтня з початку повномасштабної агресії Росія застосувала проти України 1235 високоточних ракет великої дальності на загальну суму від 5,54 млрд. дол до 6,81 млрд. дол.[16]

Через обстріли постраждали близько 15 енергетичних об'єктів у різних областях України. Загалом відключено більше ніж 7 мільйонів абонентів. Якщо рахувати в людях, це набагато більше. З початку жовтня це вже шоста масована атака на енергетичну інфраструктуру країни. Але російська атака 15 листопада стала наймасштабнішою/

17 листопада, Збройні сили РФ завдали чергового масованого ракетного удару по території України. Вже відомо про попадання ворожих снарядів по об'єктах у Дніпрі та Одеській області, також повідомлялося про збиті над Києвом 4 ракети та 5 безпілотних літальних апаратів Shahed. Для захисту українського неба Повітряні сили Збройних сил України використовують усе наявне озброєння, в тому числі й системи протиповітряної оборони, надані західними партнерами напередодні.

У Росії прокоментували масований обстріл України. За словами російського Заступник голови Ради безпеки РФ Дмитра Медведєва, обстріл стався наступного дня після ухвалення резолюції ООН про виплату збитків Україні за військове вторгнення РФ. Кремль планує вилучати кошти іноземних інвесторів країн, які на підставі резолюції ООН затвердять національні акти про вилучення активів РФ. Екс-глава Кремля назвав таке рішення ООН "крадіжкою російських активів". Вартість іноземних інвестицій, заморожених на рахунках РФ, та інших іноземних активів оцінюється близько 300 млрд доларів. Цих коштів, за словами чиновника, достатньо, щоб відшкодувати "вкрадене" у РФ. "ООН прийняла такі беззаконні рішення, що просто гасить світло. І світло гасять. Наступного дня..."[17]

Верховна Рада України 16 листопада закликала держави «Групи 20» виключити зі свого складу Росію. За – 310 народних депутатів. Постанову автори обґрунтували тим, що російські війська знищують населення України, що «має всі ознаки геноциду», а також невибірковістю обстрілів Росією української енергетичної інфраструктури. Ці удари, за текстом постанови, «не переслідують жодних воєнних цілей і мають виключно терористичну мету».[18]

Федеральне міністерство закордонних справ Німеччини 16 листопада виділяє 1 млн. євро як невідкладну допомогу у відповідь на численні атаки росії на цивільну енергетичну інфраструктуру України.[19]

Масований ракетний обстріл українських міст, здійснений Росією 15 листопада демонструє лише слабкість президента РФ Володимира Путіна, переконаний глава МЗС Британії Джеймс Клеверлі.

"Бездушний обстріл українських міст за допомогою ще огидніших ракетних ударів сьогодні показує лише слабкість Путіна", - написав Клеверлі у твіттері. За його словами, Путін "програє на полі бою і, як ми побачили сьогодні на G20 - дипломатично також". "Путін має зазнати невдачі", - підсумував міністр.[20]

Парламентська асамблея Ради Європи стала першою міжнародною організацією, яка визнала 13 жовтня нинішній російський режим терористичним. Відповідну резолюцію під назвою "Подальша ескалація агресії Російської Федерації проти України" підтримали 79 делегатів, двоє були проти і один утримався. До резолюції також була включена поправка із закликом надати Україні системи ППО.[21]

Згідно з документом, російський режим - є терористичним. Варто зазначити, що це потужний сигнал, який наближає момент визнання РФ країною-спонсором тероризму.

Найважливіші пункти резолюції

Однострійно схваливши резолюцію, Парламентська асамблея визнала нинішній російський режим терористичним, а також закликала держав-членів Ради Європи:

- надати Україні системи протиповітряної оборони;
- однозначно засудити псевдореферендуми, проведені в Луганській, Донецькій, Запорізькій та Херсонській областях України з 23 по 27 вересня 2022 року, й утриматися від визнання будь-яких їх наслідків;
- засудити спробу анексії Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей як порушення міжнародного права та серйозну загрозу міжнародному миру і безпеці й уникати визнання будь-яких наслідків цього;
- надати фінансову підтримку для відбудови України;
- забезпечити комплексну систему відповідальності за грубі порушення міжнародного права, що виникли внаслідок агресії Росії проти України;
- прискорити створення Спеціального міжнародного трибуналу для притягнення РФ до відповідальності за злочин агресії проти України;
- створити комплексний міжнародний механізм компенсації, включаючи міжнародний реєстр збитків, і активно співпрацювати з українською владою у цьому напрямку;
- спонукати Москву дозволити гуманітарним місіям ООН, Міжнародного комітету Червоного Хреста, Ради Європи

чи будь-якої іншої міжнародної організації чи державі-члену сприяти обміну військовополоненими та звільненню політичних в'язнів;

- підтримувати проведення будь-яких перемовин на умовах України.[21]

Рада ЄС 15 листопада заявила про започаткування Військової допоміжної місії ЄС з підтримки України (EUMAM Ukraine), яка має на меті продовження надання допомоги в її протистоянні російській агресивній війні, що триває.[22]

«Мета цієї місії, яка була формально заснована 17 жовтня, розвинути військові спроможності Збройних Сил України, щоби надати їм можливість захистити територіальну цілісність та суверенітет України в межах її міжнародно визнаних кордонів, а також для захисту цивільного населення», — йдеться в повідомленні.

Як зазначається в документі, EUMAM Ukraine має невиконавчий мандат (не передбачає залучення військ в Україні. — Ред.) на надання індивідуальної, колективної та спеціальної підготовки для кількості персоналу ЗСУ до 15 000 військовослужбовців, яка надаватиметься у різних місцях на територіях різних країн Європейського Союзу.

Командувачем місії призначили французького віцеадмірала Ерве Бліжона (Hervé Bléjean), який очолює департамент військового планування та виконання в межах ЄСЗД.

Також зазначається, що Рада ЄС ухвалила заходи фінансової підтримки в рамках Європейського Фонду Миру, в обсязі 16 мільйонів євро, для забезпечення діяльності

EUMAM Ukraine та для подальшого розвитку спроможностей Збройних Сил України. Ця фінансова допомога буде спрямована на фінансування обладнання, яке Україна отримує від країн-членів ЄС.

Зокрема, йдеться про поставки боєприпасів, військового обладнання та платформ для розміщення летальної зброї. До цього ж переліку віднесені транспортні засоби, засоби з ремонту та обслуговування техніки, що надається.

Ця допомога розрахована на час до 24 місяців та надається на додаток до попередньої військової допомоги для України в рамках Європейського фонду миру в обсязі 3,1 млрд євро.

«Європейський Союз підтверджує підтримку незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, та її законного права обороняти себе від російської агресії. ЄС твердо стоїть поряд з Україною, і буде продовжувати надавати військову, економічну, соціальну та фінансову підтримку так довго, як це буде необхідним», – йдеться у документі.[22]

Депутатка Європарламенту Раса Юкнявічене, віцеполова групи Європейської народної партії (ЄНП) із закордонних справ заявила 14 листопада що на пленарному засіданні наступного тижня Європейський парламент розгляне резолюцію, у якій Російську Федерацію буде визнано терористичною державою. У повідомленні, розміщеному на сайті групи ЄНП, найбільшій в Європарламенті, сказано, що напередодні саміту G20 на Балі група ЄНП висловила різке несхвалення присутності Росії на переговорах лідерів G20. "Ми дозволяємо одному з керівників терористичної держави

брати участь на рівних у дискусії про майбутнє світу - ось що означає дозволити Лаврову сісти за один стіл із рештою лідерів G20. Це неприйнятно. Ми ніколи не повинні вести переговори з терористами", - наводяться у повідомленні слова Юкнявічене.

Група ЄНП відкрито засуджує необґрунтовану, неспровоковану та незаконну російську агресію проти України після анексії Криму у 2014 році.[23]

15 листопада на Балі прибули лідери найбільших економік світу для участі у саміті G20, який розпочався і тривав два дні.[24] Очікувалося, що однією з головних тем обговорення, стане війна росії проти України, адже такий масштабний конфлікт на європейському континенті прямо впливає на економіку всього світу. І це вже не кажучи про те, що важливіше економіки: збереження світоустрою, який намагається зруйнувати путінська росія і який базується усе ж таки на правилах і міжнародних угодах. Тим часом Bloomberg пише, що саміт може вперше завершитися без спільного комюніке через те, що Саудівська Аравія, Індія, Бразилія та Китай не хочуть засуджувати росію.

Звертаючись до «Великої двадцятки», Володимир Зеленський запропонував українську формулу миру, яка складається із 10 пунктів. А саме:

- Радіаційна та ядерна безпека;
- Продовольча безпека;
- Енергетична безпека;
- Звільнення всіх полонених і депортованих;
- Виконання Статуту ООН і відновлення територіальної цілісності України та світового порядку;

- Виведення російських військ і припинення бойових дій;
- Повернення справедливості;
- Протидія екоциду;
- Недопущення ескалації;
- Фіксація закінчення війни.

Дотримання цих пунктів, зазначив Президент, дозволить не лише зупинити війну в Україні, а й допоможе уникнути посилення негативних наслідків, пов'язаних зі збройною агресією росії, які вже відчувають по всьому світу.

Вперше в ньому не братиме участь президент росії. Причина очевидна — небажання особисто почути від лідерів провідних держав світу жорстку критику у зв'язку з агресією проти України. Вперше за день до початку саміту не оприлюднено його порядку денного і черговості виступу спікерів.

Президент США Джозеф Байден та лідер Китаю Сі Цзіньпін послали путіну чіткий меседж щодо неприпустимості застосування ядерної зброї. Байден і Сі наголосили, що ядерна війна в жодному разі не повинна розпочатися, адже така війна ніколи й ніким не зможе бути виграна, а по-друге, що застосування ядерної зброї в Україні, навіть на рівні розмов - це абсолютно неприйнятно.

Лідери G20 16 листопада погодили спільну декларацію, в якій вони "рішуче засуджують" російську агресію проти України. У декларації йдеться про те, що "більшість членів різко засуджують війну в Україні, яка спричиняє величезні людські страждання та посилює існуючі проблеми у глобальній економіці".

Три дипломатичні джерела повідомили, що декларацію погодили усі країни-учасниці Групи двадцяти. Водночас зазначається, що були і "інші погляди та різні оцінки ситуації та санкцій".

Група G20 також наголосила, що міжнародне право має дотримуватися, а загроза застосування ядерної зброї неприпустима. Також лідери G20 привітали Чорноморську зернову ініціативу.[24]

Збройні сили України на момент початку повномасштабного вторгнення рф мали цілу низку проблем із забезпеченням зброєю та боєприпасами. Лише 10 відсотків озброєння були новими або модернізованими, а запасів артилерійських снарядів та мін вистачило б максимум на півтора місяці. Про це повідомляє у своєму звіті міністр оборони України Олексія Резнікова за рік діяльності на посаді.[25]

«На початок повномасштабної агресії рф Збройні Сили України були у більшості оснащені морально застарілим озброєнням радянського виробництва, яке за своїми характеристиками поступалося аналогічним зразкам російських військ. Менше 10% ОВТ було новим або модернізованим на вітчизняних підприємствах.

Ворог мав і зберігає значну перевагу в авіації. Далекобійній зброї, у тому числі балістичних та крилатих ракетах наземного, повітряного та морського базування, танках і бронетехніці, артилерії, а також чисельності особового складу тощо», - йдеться у документі.

Вразливістю сил оборони України на початковому етапі війни були:

- Недостатність засобів протиповітряної та протиракетної оборони;
- Брак артилерійських боєприпасів та мін радянського зразка (120-мм, 122-мм, 152-мм тощо), яких за оцінками Генштабу вистачило б на 1 – 1,5 місяці конфлікту високої інтенсивності;
- Брак танків, бронетехніки, бойових броньованих машин та інших видів транспорту;
- Недостатній обсяг речового забезпечення, у тому числі – бронежилетів, шоломів, зимової та літньої форми тощо;
- Брак захищених систем зв'язку на усіх рівнях, особливо – на тактичному;
- Перевага ворога у засобах ситуаційної обізнаності тощо.

Саме тому одним з першочергових кроків стало забезпечення військ західними зразками озброєння. Позиція Міноборони полягала в тому, що обсяги доступних ОВТ радянських зразків (на ринку, у країн-партнерів) є обмеженими. Це неодмінно спричинило б дефіцит у короткостроковій перспективі. Тому, Міноборони, залучаючи усіма способами ОВТ радянських зразків, наполягало на організації діалогу з партнерами щодо надання Україні важкого озброєння західних зразків», - йдеться у документі. Вказується, що ідея залучення західного озброєння зустріла спротив, які в Україні так і серед країн-партнерів.

Злам цього процесу відбувся за активного сприяння військово-політичного керівництва Великої Британії після візиту Міністра оборони України до Лондона у березні 2022 року», - йдеться у документі. Вказується, що саме після

цього візиту були ухвалені принципи рішення щодо надання Україні артсистем калібру 155-мм та боєприпасів до них. І це відкрило процес забезпечення важким озброєнням. А у травні США ухвалили надати Україні реактивні системи залпового вогню, які були отримані від інших країн.

У звіті наводиться перелік зразків озброєння та військової техніки переданої Україні за останній час у якості матеріально-технічної допомоги та придбаної за бюджетні кошти:

- Зенітно-ракетні та зенітно-артилерійські комплекси IRIS-T, NASAMS, Stormer HVM, Dual Mount Stinger, Gepard;
- Кілька десятків систем MLRS трьох видів;
- Сотні артилерійських систем калібру 155-мм (серед них AHS Krab, Caesar, Zuzana) та 105-мм;
- Понад 1,3 млн артилерійських боєприпасів різних типів;
- Сотні БТР та БМП (зокрема, VAB, FV103 Spartan, FV104 Samaritan (медичний), FV106 Samson (ремонтно-евакуаційний), Patria SISU XA-185);
- Сотні броньованих автомобілів (Bushmaster, Iveco M40, Pinzgauer (санітарний), Mastiff, Husky, Wolfhound, Iveco Lince, Ford Senator, MaxxPro MPV MRAP, Dingo тощо);
- Сотні броньованих машин HMMWV різних модифікацій;
- Протирадарні ракети HARM;
- Протикорабельні системи Harpoon;
- Патрульні катери Dauntless Sear Ark різних типів;
- Сотні мінометів;

- Тисячі протитанкових ракетних комплексів (Javelin, NLAW, Milan, BGM-71 TOW, RBS 56 BILL тощо)
- Тисячі РПГ і гранатометів (серед яких Matador, Carl Gustaf, Panzerfaust 3, M80 Zolia, LGL, Bulspike тощо)
- Понад тисячу переносних зенітно-ракетних комплексів (Stinger, Piorun, GROM, Mistral, LMM Martlet, Starstreak);
- Десятки радарів ППО та конрбатарейних РЛС різних типів;
- 5 типів ударних та понад 20 типів розвідувальних БПЛА (Bayraktar TB2, Phenix Ghost, FlyEye, RQ-20 Puma, Black Hornet тощо);
- Баражуючі боєприпаси Switchblade-300;
- Десятки комплексів протидії БПЛА та сотні антидронових рушниць;
- Мостоукладні танки Biber, понтони, десятки одиниць інженерної техніки;
- Броньовані ремонтно-евакуаційні машини Bergenpanzer;
- Техніка для розмінування;
- Засоби тактичного зв'язку;
- Тисячі одиниць різних типів стрілецької зброї та багато іншого.

Вказується, що на даний момент для посилення систем ППО/ПРО досягнуто принципових домовленостей щодо ЗРК «Aspide» (Іспанія), ЗРК «Crotal» (Франція) та ЗРК Hawk-23 (перші системи будуть надані Іспанією за згоди США,

завершується підготовка екіпажів). Також тривають переговори щодо ЗПК SAMP-T (Франція).

Турбуються у Міноборони і щодо ремонту західних зразків озброєння, який частково має відбуватися в Україні.

«Внаслідок збільшення кількості ОБТ західного виробництва різних типів, а також з метою забезпечення підтримки на середню та довгострокову перспективу, ведеться діалог щодо розгортання трирівневої системи ремонту та обслуговування ОБТ з тим, щоб поточний та середній ремонт здійснювалися в Україні», - йдеться у звіті.

Також ведеться робота для виробництва ОБТ в інтересах України до 2024 року та в подальшому. Зокрема США виділили пакет підтримки на 1,1 млрд дол. США, в рамках якого передбачене виготовлення 18 одиниць M142 Himars, ракет GMLRSнижки РЛС та систем протидії БПЛА, військових вантажівок, військових тягачів тощо. Також в рамках ініціативи Данії, Норвегії та Німеччини планується виробництво для України 16 одиниць словацьких САУ Zuzana-2. Створення аналогічного проекту обговорюється з Канадою. У Польщі замовлено та розпочато фінансування виготовлення 3 САУ AHS Krab. Ведуться перемовини щодо виготовлення військової техніки із іншими країнами.

Протягом останнього року в інтересах Збройних сил України закуплено та поставлено до військ понад 13,2 млн. одиниць зразків озброєння та військової техніки. Серед переданого на озброєння наших військових є і зразки нових типів озброєння вітчизняного виробництва, зокрема, береговий ракетний комплекс «Нептун», протитанкові ракетні комплекси «Корсар» та «Скіф», безпілотні авіаційні

комплекси «Лелека-100», А1-СМ «Фурія», Windhover, PD-2, ACS-3, модернізовані літаки Миг-29МУ1 та вертольоти Мі-8-МСБ-В, радіолокаційні станції «Малахїт».

Також військові отримали вироби зв'язку спеціального призначення «Либідь», комплекс РЕБ для боротьби з БПЛА «Буковель-АД», комплекс перешкоджання роботі техзасобів розвідки «Нота», засоби криптографічного захисту, апаратуру передачі даних, броньовані машини тощо.

Окрім того, на озброєння прийняті великокаліберні антиматеріальні гвинтівки вітчизняного виробництва Alligator та T-Rex. Нашій військові отримали 30-мм автоматичний станковий гранатомет КБА.117-02, модернізовані ракети, керовані протитанкові ракети, некеровані авіаційні ракети, ручні термобаричні гранати, димові гранати, елементи динамічного захисту танків.[26] Западное оружие для Украины: перечень предоставленной и приобретенной военной техники.[25]

Міністр оборони навів статистику використання росією високоточних ракет дальнього радіусу дії від початку повномасштабного вторгнення до 12 жовтня включно. Згідно даними, у росії було близько 900 балістичних ракет “Іскандер”, близько 500 крилатих ракет морського базування “Калібр” та 444 крилаті ракети повітряного базування (Х-101 та Х-555).

Станом на 12 жовтня у розпорядженні рф залишалося 124 “Іскандера”, 272 “Калібра” та 213 ракет Х-101 і Х-555, отже загалом 609 високоточних ракет дальнього радіусу дії. У лютому ця кількість становила 1844 штук.[26]

Висновки. В Україні йде війна, в якій українська нація веде небачену у 21-му сторіччі битву за своє існування. Російське вторгнення в Україну 2022 року - відкритий воєнний напад Росії на Україну, частина російсько-української війни, розв'язаної Росією 2014 року, участь у якій РФ намагалася заперечувати.

Російське вторгнення в Україну отримало широкий міжнародний осуд з боку урядів і міжурядових організацій, що зумовило введення нових санкцій проти Росії, які спричинили російську фінансову кризу. Реакція урядів у всьому світі загалом була негативною, з критикою та осудженням з боку багатьох провідних країн, зокрема Великої Британії, США, Франції, Німеччини, Японії. Європейський Союз запровадив заборону російським літакам використовувати повітряний простір ЄС, заборону SWIFT для деяких російських банків, заборонив деякі російські ЗМІ. Міжнародні організації, зокрема ООН та НАТО, також висловили осудження воєнної агресії РФ.

Збройні сили України на момент початку повномасштабного вторгнення РФ мали цілу низку проблем із забезпеченням зброєю та боєприпасами. Лише 10 відсотків озброєння були новими або модернізованими, а запасів артилерійських снарядів та мін вистачило б максимум на півтора місяці. Тому, Міноборони, залучаючи усіма способами ОВТ радянських зразків, наполягало на організації діалогу з партнерами щодо надання Україні важкого озброєння західних зразків. Україна отримала від західних партнерів зенітно-ракетні та зенітно-артилерійські комплекси, броньовані машини, протирадарні ракети, РПГ, гранатомети

та інше необхідне озброєння та військову техніку (ВБТ). Крім того, Міноборони України вже розміщує замовлення на виготовлення озброєння спеціально для України та веде діалог щодо розгортання системи ремонту та обслуговування ОБТ у країні.

Список використаних джерел:

1. Романенко Є.О. Росія визнана державою-спонсором тероризму //Membership in the WTO: Prospects of Scientific Researches and International Technology Market: Materials of the VII International Scientific-Practical Conference. In two volumes. Volume I – Calgary (Canada): Regional Academy of Management, 2022 – p.82-89

2. What does Putin want in Ukraine? The conflict explained <https://www.cnn.com/2022/02/24/europe/ukraine-russia-conflict-explainer-2-cmd-intl/index.html>

3.Putin's war was launched on a runway of lies www.cnn.com/2022/02/25/opinions/ukraine-putin-disinformation-ghitis/index.html

4.Романенко Є.О. Геноцид українського народу // Moderní aspekty vědy: XXIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2022. - str.12-30

5. Прокурори зареєстрували 45 тис. воєнних злочинів росіян <https://ua.news/ua/ukraine/prokurory-zaregistrovali-45-tys-voennyh-prestuplenij-rossiyan>

6.Щодня гинуть від 60 до 100 українських військових – Зеленський <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/01/novyna/bezpeka/shhodnya-hynut-60-100-ukrayinskyx-vijskovykh-zelenskyj>

7. У ході повномасштабної агресії РФ загинули майже 9 тисяч українських військових – Залужний <https://www.radiosvoboda.org/a/news-ahresiiia-rf-vtraty-zsu/31999423.html>

8. Втрати ворога: за добу ЗСУ ліквідували 710 окупантів <https://bykvu.com/ua/bukvy/vtraty-voroha-za-dobu-zsu-likviduvaly-710-okupantiv/>

9. WTO Secretariat note examines impact of the crisis in Ukraine on global trade and development https://www.wto.org/english/news_e/news22_e/devel_08apr22_e.htm

10. Russia boycott: A list of global campaigns that are underway in support of Ukraine/www.washingtonpost.com/world/2022/03/02/boycotts-russia-invasion-ukraine

11. Do Russia have any allies and what have they said about Ukraine? <https://metro.co.uk/2022/02/27/russia-ukraine-war-which-countries-are-russias-allies-16182955/>

12. U.S. Says Russia Will Face U.N. Security Council Resolution <https://www.wsj.com/livecoverage/russia-ukraine-latest-news/card/pUrIX20rUPrwgE9WQPoX>

13. Генасамблея ООН засудила вторгнення Росії і закликала негайно вивести війська з України <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/2/7135096/>

14. Генасамблея ООН переважною більшістю засудила "референдуми" РФ у окупованій Україні <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/10/12/7148594/>

15. ООН ухвалила резолюцію щодо створення механізму компенсації Україні збитків, завданих російськими агресорами <https://day.kyiv.ua/uk/news/151122-oo0n-uhvalyla-rezolyuciyu-shchodo-stvorenniya-mehanizmu-kompensaciyi-ukrayini-zbytkiv>

16. <https://www.epravda.com.ua/news/2022/11/16/693896/>
17. <https://focus.ua/voennye-novosti/537187-potushili-svet-v-rossii-prokommentirovali-massirovannyi-obstrel-ukrainy>
18. Верховна Рада закликає країни G20 виключити Росію зі свого складу <https://www.radiosvoboda.org/a/news-verhovna-rada-zaklyk-g20-vykliuchyty-rosiiu/32133688.html>
19. Німеччина виділяє Україні 1 млн євро невідкладної допомоги після ракетних атак рф <https://rubryka.com/2022/11/16/nimechchyna-vydilyaye-ukrayini-1-mln-yevro-nevidkladnoyi-dopomogy-pislya-raketnyh-atak-rf/>
20. Сьогоднішній ракетний удар по Україні демонструє лише слабкість Путіна – глава МЗС Британії <https://interfax.com.ua/news/general/872327.html>
21. ПАРЕ ухвалила резолюцію про визнання Росії терористичним режимом <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/10/13/7148626/>
22. Ukraine: EU launches Military Assistance Mission <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/11/15/ukraine-eu-launches-military-assistance-mission/>
23. Європарламент наступного тижня розгляне визнання Росії терористичною державою <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/14/7376276/>
24. Лідери G20 у підсумковій декларації засудили агресію росії проти України <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3615507-lideri-g20-u-pidsumkovij-deklaracii-zasudili-agresiu-rosii-proti-ukraini-zmi.html>
25. Западное оружие для Украины: перечень предоставленной и приобретенной военной техники <https://flot2017.com/zapadnoe-oruzhie-dlya-ukrainy-perechen-predostavlennoj-i-priobretennoj-voennoj-tehniki/>

26. У рф залишилося 609 високоточних ракет дальнього радіусу – Резніков <https://www.unn.com.ua/uk/news/1998555-u-rf-zalishilosya-609-visokotochnikh-raket-dalnogo-radiusu-reznikov>

ODDÍL 7. KULTURA A UMĚNÍ

§7.1 КОЛІР ТА ЙОГО АНАЛОГ В ПРИРОДІ ТА ЖИВОПИСІ (Дяків М.В., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Вступ. Людський зір сприймає велику кількість кольорів, а точніше їхніх відтінків. Вони утворюються на основних першокольорах і до цієї групи дослідники кольорознавства відносять три кольори (червоний, синій, жовтий), поєднання яких дає відтінки зелених, фіолетових, коричневих, помаранчевих тощо. Кольорове формотворення відбувається шляхом змішування не тільки червоного, синього, жовтого кольорів, а й їх відтінків між собою, які розширюють колірний спектр. Процес кольороутворення передбачає ідейний стимул пошуку кольорових сполук, який митець отримує від емоційного сприйняття середовища. Незліченна кількість кольорових співвідношень відтворюється у художній творчості і тому процес колірної ідентифікації є безперервним, у спробах передачі кольорів предметного середовища через штучно-наближені кольори. Найголовніше досягнення художньої творчості є передача енергетичної природи кольорів завдяки нюансним та контрастним поєднанням різних кольорів фарб (олійних, акварельних, темперних, акрилових).

Виклад основного матеріалу. Митці створюють розподіл кольорових співвідношень за якостями та властивостями і ці знання здобуваються у процесі творчості,

де практикується робота з різними кольоровими палітрами. Фарби є засобами, через які митці мають змогу в різних стилістичних подачах здійснювати відтворення візуальних образів навколишнього світу, що є важливим та потрібним у життєдіяльності суспільства, нації, країни, адже таким чином відбувається збереження досвіду, традицій та інших важливих чинників формування культури. Фарба як матеріал живопису – це носій кольору і маса для створення на поверхні картинної площини первинного рельєфу. Художні твори є кольоровими палітрами різних епох, стильових напрямів, за допомогою яких складається інноваційно-сучасна колористична система. Завдяки формотворчим властивостям кольору тривимірні об'єкти збагачуються якостями, що утворюють об'ємну форму (кольоровий розподіл світла, тіні, півтіні, рефлексів).

Процеси глобалізації для світового мистецтва дещо змінили підходи творення і це позначилось на кольорових властивостях сучасних художніх матеріалів. Важливість кольору та його позиції у мистецтві є очевидними і для його вивчення художниками, науковцями укладені методи та принципи, розроблені теоретичні засади гармонійних кольорових поєднань, а також правила змішування кольорових відтінків. Створено ідентифікацію кольорів, яку у повному обсязі подано у праці “Колір. Велика книга” Ормистон Розалин і Робінсон Майкл, в якій розглянуто технічні характеристики кольорів, наведено ілюстрування певних кольорів, подано інформацію про історію і культуру використання кольорів з ілюстраціями зі сфери зображувального мистецтва, архітектури, дизайну, прикладного мистецтва, а також світу природи. Автори

запропонували термінологію дещо відмінну від усталених означень кольорів у фарбах, проте можна провести паралелі з основними кольорами, які є незмінними за назвою та означенням. Такими є червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, блакитний, синій і фіолетовий кольори, спектр відтінків яких дещо обмежений у аналогах [5].

Для розподілу кольорів та їх відтінків пропонується варіант кольорової палітри, яка вміщує 92 позицій. З ахроматичних кольорів виокремлюється чорний, білий та різновиди сірого. Хроматичні кольори є аналогами запозиченими з природи, які утворені з натуральних пігментів або штучним шляхом. Отже, колір фарб цілком відповідає характеристиці цього ж кольору у природі і тому для вивчення його властивостей потрібно розглянути історію використання та навести інформацію про хімічні та фізичні властивості. З багаточисельного кольорового спектру обираємо для вивчення основні домінантні кольори з їхніми відтінками.

Можна довго сперечатись який з кольорів є найважливіший в спектрі, але без існування одного не буде існувати інший колір. Безперервний процес кольороутворення забезпечує кольорове різнобарв'я подароване нам холодним сонячним світлом, чи штучним джерелом освітлення. Цей взаємозв'язок і визначає важливість кожного кольору та його відтінку, які продукуються у підсвідомості на рівні художньо-образного сприйняття. Тому згідно усталеної кольорової схеми огляд їх властивостей та якостей починається з теплих (гарячих) кольорів та продовжується кольоровими характеристиками холодної гами.

До трьох кольорових “кітів”, на які опираються інші кольори, відносять жовтий колір. Визначення його назви

досить відносно, адже цей колір має великий відтінковий ряд (лимонний, охра золотиста, охра зелена або оливковий, випалена сієна, гірчичний, оранжевий або мандаринний тощо). Те, яким ми бачимо жовтий колір залежить від ряду факторів, наприклад, від освітлення (зміна теплохолодності, насиченості, кольорового тону), впливу оточуючих кольорів (зміна кольорового тону) і від готовності нашого сприймання бачити той чи інший колір. Інколи різні люди бачать зовсім різні відтінки одного кольору, що свідчить про неоднакове сприймання та розуміння явища, що веде до помилкового трактування форми. Встановлені стереотипи є фіксацією кольорових відтінків, до яких художник відносить той чи інший колір, зокрема серед охри виділяють таку, що наближена по кольоровому тону до зелених (оливкова), або охра, що містить значний вміст червоних (помаранчева, охра червона, охра золотиста). Проте основою для цих відтінків залишається жовтий колір, який в своїй енергетичній основі сформований завдяки довгим світловим променям, містить багато життєстверджувальної енергії. Художні характеристики виявляють добре поєднання (змішування) з основними (червоним, синім) та похідними кольорами. Кадмій жовтий у сполуці з кадмієм синім утворює зелений колір, відтінок якого залежить від консистенції сполук фарб та від їхнього кольорового тону, адже не в усіх випадках отриманий зелений чистий та насичений. Для отримання дзвінкого, чистого кольору сполучають кольори однієї теплохолодності, або такі, які при змішування не дають сіруватого забарвлення. Жовтий вважається основним кольором у спектрі ще й з тієї причини, що цей кольоровий тон не можливо отримати при змішуванні

інших кольорів, він є “природним матеріалом” який підтримує процес кольороутворення.

Подібними властивостями характеризується червоний колір, аналогів якого в природі дуже багато, з різними якостями та властивостями відтінків відповідно до теплохолодності, насиченості, кольорового тону. Цей колір добре сполучається у фарбах з основними кольорами (жовтим, синім), а також з проміжними (зеленим, фіолетовим, оранжевим) і це надає можливість пошуку нових відтінків. У результаті змішування червоних та жовтих кольорів утворюються відтінки – охра червона, персиковий, теракотовий, помаранчевий, випалена сісна, шафран, золото, бронза, мідь, кіновар, амарант, алізарин тощо. Безперечною умовою утворення такого широкого спектру відтінків є використання кольорів різної інтенсивності, насиченості та кольорового тону. При сполуці червоного із зеленим можна отримати коричневий колір (шоколадний, сепію, бістр, випалену умбру, охру зелену, гірчичні відтінки).

Функція новоутворених кольорів полягає в урізноманітненні “прямих кольорів” (жовтого, червоного, синього) співвідношеннями “складних” відтінків, які продукує природа, а художники інтерпретують їх та подають під власним кутом зору. Взаємодія червоного з синім кольором виявляється у цікавих холодних відтінках фіолетового (пурпуровий, індиго, аметист, маджента, мов, ультрамарин). За енергетичним впливом червоний колір визначають як активний і життєрадісний і асоціюється він з кольором вогню і крові. Цією якістю вигідно користуються митці при потребі виділити найважливіше у творі, бо йому властива дія акцентувати на собі увагу.

Третім кольором, що не отримується при змішуванні є синій – найбільш темний та найбільш холодний колір у порівнянні з жовтим та червоним. Від нього утворюються похідні кольори методом змішуванням з жовтими та червоними, зокрема у першому варіанті – зелений (шартрез, латунь, лайм, нефрит, оливковий тощо), в суміші з червоним – фіолетовий. Отримання того чи іншого відтінку залежить від кількісного співвідношення кольорів. Наприклад, щоб створити фіолетовий відтінок додають рівні пропорції синього і червоного, а для створення пурпурового відтінку є важливим кількісне збільшення червоного в кольоровій суміші.

Знання кольорів та їх аналогів у природі є основою живопису, в якому зображення передається тільки завдяки фарбам. Для того, щоб вірно “прочитати кольоровий” зміст предметів, художнику потрібно володіти особливим мистецьким кольоросприйманням, а також добре орієнтуватись в розподілі кольорових відтінків відносячи їх до певного означення кольору із загальноприйнятої термінології кольорознавства. На даний час кольорознавство досить розповсюджена дисципліна, де предметом вивчення є колір, згідно якого складено термінологічну базу кольорознавства. Наукове та практичне засвоєння і вивчення кольору не можливе без знання історії, застосування художніх характеристик. І задля цього авторами праці пропонується невеличка історико-описова інформація про кольори та їхні відтінки.

Семантичне значення кольору було важливим для прадавніх культур, а його живописні властивості почали використовувати у ренесансі. З’явилися перші теоретичні

праці про колір і його введення у живописну систему художників відродження. У них пояснювався феномен кольору і світла. Теорія кольору мала продовження у практичних дослідях з лінзою Ньютона, за результатами яких “...чорна фарба – так би мовити, відсутність усякого кольору, біла – сума усіх фарб”, а інші світлові промені утворюють фарби кольорового спектру [4].

Чорний колір та чорна фарба є ідентичними за значенням та властивостями (не відбивають світлові хвилі), між ними досягнута гармонія, в якій фарба є способом передачі чорного кольору, а сам чорний колір – наслідок коротких світлових променів, що повністю поглинаються поверхнею. Чорний колір в природі сприймається через явище сукупності або відсутності кольорів та має такі розпізнавальні ознаки: найвища ступінь насиченості за шкалою світлотності (найтемніший) і утворює найменшу кількість похідних відтінків.

Для створення чорного кольору використовують органічні речовини рослинного і тваринного походження, що перетворені у вугілля, кіптяву, сажу. Зокрема, в олійних та акварельних фарбах чорний колір відтворюють “слонова кістка” (чистий чорний колір, що дає у поєднанні з білилами сірий тон з перламутром відтінком), “випалена кістка” (чорний колір з червоним відтінком, який залишається при розбілювання), “виноградна чорна” (з синім відтінком), “бістр” (чорно-бурий відтінок, що застосовується тільки в акварелі). Застосовували чорну фарбу 4000 років тому в Стародавньому Єгипті та Стародавньому Китаї (користувались чорнилами). У творах образотворчого та

декоративного мистецтва з'являється чорний колір у вигляді ліній, плям, зокрема чорною крейдою у добу відродження художники виконували картони до живописних творів. Своєрідне забуття чорна фарба пережила в період кінця XIX–XX ст. Імпресіоністи ствердили її “негативний” вплив на кольорову гаму та замінили її сумішшю контрастних кольорів. На сьогодні чорний колір та фарба залишаються актуальними для творчої діяльності і задіюються у творах живописного характеру, в об'єктах дизайну, в мистецьких рефлексіях (полістилізм), інсталятивних об'єктах, де є важливим чинник чорного кольору, що акцентує або лаконічно підкреслює інші кольори чи навпаки являє собою основу всього кольорового творення [6].

Кольоровим контрастом до чорного є білий колір. Питання існування цього кольору цікавило художників та науковців усіх століть, проте вичерпної відповіді не знайдено. За теоріями одних білого кольору в природі не існує, але ми можемо спостерігати предмети та форми з властивостями і якостями цього кольору.

Білий колір був тим джерелом, звідки виникла теорія кольору. Багато століть в живописі білими пігментами були карбонати свинцю, тому фарбу називали свинцевими білилами. В кінці XIX ст. стали розуміти, що свинцеві білила дуже токсичні та шкідливі. І незважаючи на те, що свинцеві білила добре зберігаються на живописних полотнах їх в XX ст. замінили на цинкові та титанові білила. В акварельному живописі використовують білий папір, який замінює білила; інколи, щоб підкреслити ті чи інші світлі відтінки, художник користується китайськими білилами або

фарбою тілесного кольору. Включно до початку XX ст. твори скульптури були в основному світлими, що підтверджував Іоганн Вінкельман, стверджуючи про деякі “ідеальні” форми людського тіла, уявлення про які дійшли до нас з часів античної класики. Білий колір в модерні представляв стиль, що прийшов на зміну громіздкому вікторіанству з темним колоритом. В цьому контексті білий колір сприймається як поява чогось нового.

Білий є цілковито протилежним, доповнюючим, контрастним кольором у порівнянні з чорним та наділений найвищою ступінню світлотності без будь-яких домішок і має властивість ідеальної чистоти, як у природі так і в фарбах. Виокремити з нього відтінок неможливо, адже усяке поєднання з іншим кольором припиняє існування білого кольору замінюючи його на відтінок того чи іншого кольору, з яким проходить процес змішування. У чистому вигляді білий колір у природі зустрічається дуже рідко, тому його дія на людину мінімальна, проте коли він виокремлюється в об'єктах та речах навколишнього середовища як надзвичайно цінне колірне новоутворення, на яке не впливають оточуючі кольори. Біле забарвлення мають такі фарби як вапно, крейда, з переважно білосніжно-білим світлостійким відтінком.

Завдяки своїм властивостям білий колір є контрастним явищем до чорного, своєрідним позитивом та негативом, що виявляє світлотність в інших кольорах (світло-червоний або темно-червоний). Отже, ці два кольори мають якості інших кольорів, які регулюють та балансують світлоутворення у фарбах (чим більше домішок чорного тим фарба темніша, а в сумішах з білими фарбами кольори палітри світліші).

Необхідність використання білих фарб у живописі (олійному, гуашевому) зумовлена створенням на їхній основі відтінків червоного, жовтого, зеленого, синього, фіолетового, які в більшій чи в меншій мірі є висвітленими похідними кольорами зі зміненими якостями теплохолодності, насиченості, світлотності, колірного тону. Наприклад, в олійному живописі цинкові білила у сумішах з іншими кольорами дають холодні відтінки, що є наслідком впливу хімічного складу білил з вмістом цинку, який і дає холодний відтінок тому чи іншому кольору. У природі якість теплохолодності білого кольору визначається дією світла та рефлексів від оточуючого середовища. Зокрема жовтуватобілий ми спостерігаємо при штучному освітленні, а денне розсіяне світло утворює сіро-білі, блакитно-білі поверхні. Визначити насиченість, яскравість білого кольору можна тільки у порівнянні його з тим чи іншим кольором, так білий поряд з чорним буде виявляти велику насиченість, яскравість, а з блакитним ці якості втрачаються, про що свідчить інтенсивність останнього кольору. Розуміючи взаємозалежність кольорів один від одного на практиці художник використовує її у відповідності до поставленого завдання (наголосити на певних ефектах чи навпаки знівелювати їх). При змішування білого і чорного кольорів утворюється похідний сірий відтінок, спектр градацій якого дуже великий та містить світлотні відміни з деякою зміною теплохолодності.

В природі завжди можна знайти різні відтінки сірого. Особливе застосування цього кольору в монастирських вітражах XII ст., коли окремі католицькі ордена забороняли

застосовувати інші кольори. Стиль монохромного живопису в сірих тонах застосовують в техніці гризаль. Монохромний фігуративний живопис виникає в італійських фресках, зокрема, у Джотто на початку XIV ст. в Капеллі дель Арена в Падуї, де художник прагнув відтворити відсутній камінь. Ідея надихнула й інших художників того часу, які часто створювали алегорії зі статуями в монохромному стилі. Гризаль застосовувалась і в XX ст., не тільки для того щоб передати певний настрій, – найбільш вражаючим прикладом цього є “Герніка” (1936 р.) Пабло Пікассо.

Сірий вважають одним з основних кольорів, який дає похідні відтінки при змішуванні з іншими хроматичними кольорами. Утворений сполукою білої і чорної фарби кольоровий тон сірого запозичений з природи, де він співіснує у тісному колірному зв'язку з іншими кольорами. В атмосфері його утворюють світлові промені червоного, зеленого і синього відтінків, а на палітрі його відтворюють не тільки сполученням чорної та білої фарби, а й наприклад, змішуванням жовтого і фіолетового. На відміну від білого, чорного кольорів він не має доповнюючого кольору, який би виявляв та підсилював його звучання, а тому сірий є своєрідним показником хроматичності кольорів спектру. Кольоровий тон сірого складний, з тьмяним відтінком і за звучанням наближений до брудних блакитних, зелених, фіолетових кольорів. Сірий колір який так чи інакше існує у градаціях ахроматичних та хроматичних кольорів, тому спосіб походження його у природі та при штучному змішуванні у фарбах передбачає використання червоного, зеленого, синього кольорів світлових променів й тих самих кольорів фарб.

Вищеназвані кольори є ахроматичними та відповідають за утворення кольорового ряду цієї групи, а всі решта – хроматичні. Ю. Аксенов, М. Левидов у своїй праці “Колір і лінія” розглядають ступінь розподілу хроматичного кольору від ахроматичного за світлотою, яка в кольорознавстві визначається терміном “насиченості кольору”. Насиченість означає звучність, глибину кольорового тону і нею наділені червоний, синій, жовтий, зелений, фіолетовий кольори.

Найдовший сонячний промінь дає нам можливість побачити червоний колір. У фарбах червоний є основним і від нього залежить кольороутворення похідних відтінків. В 1500 рр. ця фарба була завезена в Європу іспанцями і тільки в XIX ст. з’явився синтетичний червоний пігмент. Застосування червоної фарби в мистецтві бере свій початок з печерного живопису для якого застосовували “гематит” або “червону охру”, а сучасні кадмії червоні відносяться до нових штучних фарб, що вперше з’явилися близько 1912 р.

Червоний як колір має свої якості та властивості, що виявляються у зміні теплохолодності, насиченості, кольорового тону, світлотності й впливу його енергетичної природи на інші кольори спектру [1].

В живописі використання червоного кольору супроводжується виявленням його художніх характеристик, що є невід’ємними ознаками любого червоного предмета або об’єкта у природному середовищі. На етапі дослідження його властивостей виникає суперечність в твердженні науковців про цілковиту залежність кольору від сонячного проміння, адже локальний колір змінюється тільки за теплохолодністю. Дія сонячного проміння на предметний колір не значна і

кардинальних змін кольору не відбувається, змінюються тільки його якості, які в свою чергу залежать від освітлення. Предметне середовище містить в собі основні кольорові задатки, які світло допомагає виявляти, а не створює їх внаслідок інтенсивності чи довжини сонячних променів.

Червоний колір є результатом синтезу світла та поверхні предметів, що фіксує червоний кольоровий тон, який в своїй основі є яскравий, життєвоактивний – колір вогню, крові, троянд тощо. Створено більшість відтінків цього кольору (амарант, алізарин, каштан, кіновар, рожевий, марон, кармін, бургундський червоний, вишневий тощо), які цілковито являють собою складні природні аналоги. Чистий червоний колір без домішок характеризується досить великою насиченістю, його відносять до групи теплих кольорів, проте існує велика кількість холодних червоних відтінків, що досягаються при змішуванні червоного з кобальтом синім, ультрамарином, фіолетовими, теплі ж відтінки – поєднання червоного з жовтими, зеленими кольорами. Цей колір добре поєднуються з усіма кольорами і в результаті чого утворюються чисті, яскраві, або “брудні” складні відтінки оранжевого, коричневого, фіолетового кольорів.

Рівнозначний по протидії до червоного синій колір з виразним кольоровим тоном, який протилежний за теплохолодністю (холодний), темніший та має зовсім інше художнє звучання.

Цей колір виявляє “протидію” до емоційно багатого червоного, а його енергетична дія спрямована на заспокоєння, на безумовну чистоту та свіжість. Таке сприйняття синього рівнозначне його якостям і завдяки поміркованій насиченості

холодні відтінки (кобальт синій, ультрамарин, сапфір, королівський синій, прусський синій, блакитний, сталевий, деннім, васильковий, кобальт, лазурний, аквамарин, ціан), отримують зі сполук синього і червоного, зелених кольорів. Відкритий древніми єгиптянами близько 5000 р. синій сплав (єгипетський синій) був першим в історії синтетичним пігментом. В єгипетській культурі синій вважався важливим кольором – він означав життя (воду) і божественне начало (небо). Приблизно в цей час мінеральні пігменти, в склад яких входила мідь, застосовувались єгиптянами для розфарбовування будинків із цегли. Фарби синіх відтінків з групи кобальтових датуються другою половиною XVI ст. і їх виготовляли з кобальтового скла. Значно раніше (XV ст.) з'явився натуральний ультрамарин, що своїм походженням завдячує ляпіс-лазурному каменю завезеному в Європу з Китаю, Тибету, Бухари. Першою фарбою нового часу що виробляли штучним методом була прусська блакитна. Вже з 1724 р. вона стала доступною для художників і залишається такою й донині. В 1802 р. був отриманий пігмент синього кобальту, який став ще одним джерелом чистого синього кольору.

Між синіми та червоними кольорами існує взаємозв'язок за контрастом, в якому вони доповнюють та підсилюють звучання один одного та перебувають у статусі доповнюючих кольорів. Усі решта кольорів спектру, що розташовані між ними є результатом кольороутворення. Синя, червона фарби добре взаємодіють з білилами утворюючи відтінки відмінні по світлоті та насиченості, а у сумішах з чорними пігментами вони втрачають свій початковий тон й замінюються останнім.

Доповнююча якість синього кольору по відношенню до червоного супроводжується й властивістю нюансу і полягає у невеликій різниці кольорового тону між синім та поряд розташованими у спектрі кольорами. Нюансними можна вважати відтінки фіолетового, зеленого, які утворені на основі синього з невеликим додаванням червоного та жовтого кольорів. Таке ж кольороутворення нюансу відбувається з червоним та поряд розташованими жовтим, фіолетовим кольорами.

Явище контрасту (доповнюючі кольори), яке базується на протидії, протиставленні кольорів з відмінними якостями один до одного та явище нюансу, де кольори наближені та споріднені у художній основі, характеризують хроматичні кольори, як носії кольорової інформативності зі складним процесом творення об'єму форм, текстури.

Третім кольором без якого не можливе кольороутворення є жовтий – найсвітліший та найяскравіший з-поміж спектральних кольорів. Асоціативний ряд цього кольору у природі великий та майже завжди його ототожнюють з кольором небесного тіла – сонця. Жовтий відносять до теплих кольорів хоча при невеликому впливі на нього холодних відтінків блакитного, зеленого спостерігається зміна теплохолодності.

Жовтий колір випромінюючи та вбираючи найбільшу кількість світла має насичений та досить контрастний по відношенню до інших кольорів тон і містить велику варіативність відтінків (золотистий, хакі, бежевий, слонова кістка, льон, кукурудзяний, шафран, латунь, охра, янтар та інші).

Фарби жовтих відтінків (лимонні, кадмії жовті) фіксують та якнайкраще відтворюють у сумішах з червоними,

блакитними, зеленими аналоги кольорів з навколишнього середовища. Жовтий пігмент використовували ще древні цивілізації Єгипту, Ассирії, Китаю і добували з аурипігменту в складі якого був миш'як. Така розповсюджена фарба як неаполітанська жовта була відома з XV ст. в Італії під назвою "giallolino", а в 1809 р. Тернером була запропонована касельська жовта з різними відтінковими варіантами [2].

Підсилена емоційно-енергетична дія жовтого тону дозволяє акцентувати й виділяти його з-поміж інших та співзвучно його поєднувати знадконтрастними по відношенню до нього кольорами (чорний, синій, фіолетовий). З сусідніми кольорами кольорового спектру (червоним, зеленим) жовтий вступає у взаємодію нюансом, де переходить поступово від насиченого кольорового тону в більш стишені, помірковані відтінки з помітною жовтою основою.

Похідним кольором від сполучення жовтого та блакитного є зелений колір другої групи похідних кольорів. Серед хроматичних кольорів саме він у природі з'являється на весні та влітку, коли проростають зелені пагінці та пишно бувають зелені насадження в парках, лісах. Зелений пігмент хлорофіл існує з часів зародження життя на землі близько чотирьох біліонів років назад, в доісторичному живописі кам'яного віку, в якості фарбуючого пігменту він майже не застосовувався. В Середньовіччі зелений колір вважали кольором любові, проте в церковному християнському мистецтві він асоціювався з демонами і ядовитими зміями.

Відкриття в 1800 р. пігменту смарагдово-зеленої фарби сприяло збереженню асоціації зеленого кольору зі світом ядовитих створінь. Смарагдово-зелену фарбу отримували з

яри-медянки і мідного арсеніта, в результаті ця фарба є небезпечною отрутою. Зелений наближений за основною як до жовтого так і до синього, а його теплохолодність залежить від вмісту у фарбах більшої кількості того чи іншого кольору.

Зокрема, у нефриті, віридіані, аквамарині, ціані, смарагді є очевидним переважання синього кольору, який надає цим відтінкам зеленого холодного, насиченого тону, а світлі відтінки (шартрез, лайм, малахіт, оливковий та інші) набули в більшості жовтуватого кольорового тону. Зелені фарби є аналогами природних відтінків і повторюють їх локальні кольорові якості, а при змішуванні з іншими фарбами утворюють широку кольорову гаму. Зелений колір разом з червоним складають пару контрастних (доповнюючих кольорів), адже ці два кольорові тони є протилежними і надзвичайно активними при взаємодії один з одним. У поєднаннях зеленого з блакитним та жовтим виявляється дія нюансу, де один колір поступово переходить в колірний тон іншого. Рівноцінним за звучанням до зеленого є помаранчевий, який у кольоровому спектрі розташований між жовтим та червоним, а у фарбах суміш цього кольору отримується змішуванням вищеназваних кольорів. Його можна вважати відтінком як жовтого так червоного кольорів і які цілковито передали помаранчевому свою насиченість та енергетично стимулюючу структуру.

Назва цього кольору походить від французького слова “orange” (плід), яке французи використовували для означення плодів, що ввозились з арабських держав. З соку драконового дерева, що росте в Індонезії і до сьогодення отримують темно-оранжеву смолу, яка цінується і використовується при

виробництві лаку для музичних інструментів. Помаранчево-червоний пігмент видобувають також з коріння марени. Колір з червонуватим відтінком був відомий ще в доісторичні часи, коли "...люди товкли каміння та використовували отриманий пігмент для печерних розписів" [5, с. 64]. У відтінках помаранчевого вирізняються теплі кольори червонуваті охри, теракотові, мандаринові, морквяні, які не поєднуються з холодними пігментами (у сумішах з синіми, фіолетовими утворюють брудні відтінки).

Сполуки червоних та синіх фарб утворюють різноманітні фіолетові відтінки, в яких виділяють пурпур, індиго, аметист, лаванда, мов, маджента з різними концентраціями тої чи іншої фарби в сумішах.

В давнину було виокремлено фіолетовий колір, а виготовляли його з "тирського пурпуру", речовини, що виявлена фінікійцями в місті Тир [5]. До того як в середині XIX ст. з'явився аніліновий фіолетовий фарбник, ця фарба була дорогою. Фіолетовий колір був улюбленим кольором художників-прерафаелітів. Відтінки фіолетового кольору мають двозначні якості, зокрема, насичена фарба індиго нейтральна по теплохолодності щодо червоної та синьої. Аметист, лаванда тепліші за звучанням колірного тону до синіх й блакитних, а в поєднаннях з червоними виявляють холодний злегка розбілений колір.

Фіолетові фарби через мінеральне походження мають не криючі властивості, і на живописних ґрунтах виявляють прозорість. Водночас ці фарби є насиченими та прозорими, але як такі що завжди зберігають свій тон. У сумішах з білилами фіолетовий утворює різні відтінки рожево-

фіолетових, фіолетово-блакитних кольорів, а от змішування його з жовтими та охрами не рекомендується (брудні відтінки наближені до ахроматичних тонів) [12].

Образотворче мистецтво є однією з форм художньої культури і знаходить вираження у чисельних проявах кольорової форми живописних полотен, у монохромних скульптурах або у поліхромних виробах декоративного мистецтва. Кольорова система є виражальною мовою живопису і утворена з ряду якостей і властивостей кольору, завдяки якій здійснюється зображувальна та інформативна функції і при цьому "...живопис втілює образи в фарбах, у всьому їх блиску і багатстві і при будь-якому освітленні". Живописці виконують перелічені функції та створюють кольорові зображення за певною кольоровою гармонією та колоритом [9].

Живописне зображення викликає позитивне, "приємне" усвідомлення кольорової палітри. Гармонійна організація кольорів на площині створює впорядковану систему у багатоколірних творах. Кольорова гармонія – система естетичних співвідношень між кольорами, між кольором і формою та сукупність чинників закономірностей, які є організацією позитивного кольорового образу. Це складне розуміння гармонії – правильне і доцільне використання кольору, що допомагає досягнути художньої виразності, а недоречне оперування якість, властивостями кольорів призводить до "кольорового хаосу", тому важливим є доведення кольорового різноманіття до єдиного цілого ускладнюється зі збільшенням числа умов, дотримання яких необхідне для досягнення такого єдиного цілого. Виконання

художником умов гармонійного поєднання ахроматичних і хроматичних, теплих та холодних, доповнюючих, нюансних, “чистих” та “брудних”, “легких” та “важких”, “дзвінки” та “глухих” кольорів є апробацією багатовікового живописного досвіду, в якому ствердились ідеали краси та естетичні цінності. Кольорова система XX ст. настільки ускладнилась, що зумовила зміни кольорового сприймання і є відмінною від тональних гармоній минулого. В основу кольорової гармонії закладені складові поняття, зміст цього явища та класифікація згідно кольорових композицій.

Комбінації кольорів на полотнах старих майстрів суттєво відрізняються від новітніх живописних палітер, що й доводить відмінність між кольоровими гармоніями минулого та сучасного живопису. Змішуванням фарб на палітрі досягають складні кольорові переходи тонів, контраст світла і тіні, зокрема, майстри епохи бароко писали світле на темному і темне на світлому. Кольорові системи сучасного живопису “...поступово переходять до незмішаних фарб, надаючи їм змішуватись в оці глядача” [8]. Сіруваті співвідношення похідних кольорів замінюють на чисті спектральні кольори, в яких виявляється інша гармонія утворена багатошаровим аляпрімним або пастозним накладанням фарб різної насиченості, теплохолодності, контрастності тонів. Кольорова палітра живописців відродження базується на нейтральних, легких кольорових півтонах світла та м’яких градаціях тіні. Кольоровий тон містив невеликий відтінковий спектр, але мав широкий світлотний діапазон використаний для виявлення найсвітліших і найтемніших площин у зображеннях. Художню виразність тональних гармоній досягають технікою

лесирування прозорих шарів фарб органічного походження. Таку кольорову гармонію можна назвати тонально-нюансною і вона є початком у “живописних роздумах” митців бароко, які відштовхнулись від ідеї тональних співвідношень надавши кольору якостей насиченості та збагативши властивостями “дзвінкості”, “чистоти” не використовуючи при цьому теплохолодність – тонально-насичена. Рококо, а за ним класицизм визначили своєрідний живописний стиль з очевидним кольоровим початком, в якому переважає світло – білила з домішками спектральних кольорів та насичена тінь – яскраві кольорові тони, що утворюють своєрідну насичено-кольорову гармонію.

Можна визначити гармонійне поєднання кольорів, а також існує їх протилежне використання. Щоб розрізнити “позитивні” та “негативні” кольорові гармонії достатньо знати перші, хоча для творців мистецтва цей підхід суперечить власному розумінню кольору. Відштовхуючись від класифікацій кольорових гармоній по системам Брюкке, Теплова і Шеврова можна виділити два напрями поліхромних і монохромних зображень. Поліхромні зображення передбачають композицію створену в одному колірному тоні з різницею у світлотності та насиченості. Монохромні композиції поділяють на три групи: до першої відносять кольоровий нюанс, що утворює композицію в межах малого кольорового інтервалу; друга сформована на контрасті з виразним домінуванням певного кольору; третя – багатоколірна. Для усіх перелічених кольорових композицій діє правило індивідуального творчого підходу до групування пар кольорів, гармонія яких є результатом цілеспрямованого

процесу пошуку оптимально сумісних кольорів та їх відтінків. Теоретично усі кольори утворюють гармонійні пари або багатоколірні композиції. Проте на практиці гармонію кольорових поєднань досягають на рівні кольорових відтінків, які виявляють здатність кращої сумісності ніж спектральні кольори. Серед кольорових поєднань гармонію контрасту утворюють відтінки червоного – зеленого, оранжевого – фіолетового, синього – жовтого.

У цих співвідношеннях важливими є якості та властивості кольорів. Добре сприймаються різнонасичені, різносвітлотні контрастні кольори, а рівнозначні за якостями відтінки лаконічно повторюють кольоровий тон своїх попередників і при цьому утворюють пастельну гармонію. При цьому вони контрастують між собою по теплохолодності та колірному тону.

Кольори (спектру) малого інтервалу – гармонія нюансу, що поєднує кольори близькі по теплохолодності, по кольоровому тону, різні по світлоті та насиченості. Колорит визначається створеною гамою, поняття якої менш обширне та обґрунтовує якості та властивості кольорів твору. Гамою називають групу або сукупність груп кольорів об'єднаних за якостями та властивостями кольорів і тому гама художника індивідуальна, і в деяких випадках повторюється у творчості учнів, які так чи інакше на підсвідомому рівні засвоюють зразки кольорових композицій. Зокрема, умбристо-оливковою гамою художників раннього відродження користувались понад століття митці наступних поколінь. З розвитком нової живописної “свідомості” бароко посилюється тяжіння до світлотних контрастів з утворенням теплої коричнево-

червоної гами, яка є незмінною протягом значного періоду часу. Такий процес є загальноприйнятим до кінця XIX ст., після чого можна відзначити початок нового етапу “сміливого” впровадження ознак різностильового живопису, який є сукупністю результатів минулого та надбанням прийдешнього. Отже, гама визначає загальну характеристику кольорових поєднань з домінантним кольоровим тоном і певною теплохолодністю тощо.

Навколишнє середовище є джерелом кольорового натхнення з встановленим обов’язковим кольоровим атрибутуванням матеріалів предметного світу. У процесі творення вони колірно-трансформуються, адже митець передає власні кольоровідчуття.

Кольори гами у певній композиції утворюють гармонійне кольорове сприйняття зображення – організація кольорів згідно художнього задуму. Можна виокремити два види кольорової композиції: в першій кольоровий порядок визначає предметне середовище (пейзаж, натюрморт, портрет та інші); друга є компонованням кольорових форм в абстрактні, декоративні зображення. В першому варіанті колорит запозичується з натури, а в другому є дотичним до природних аналогів кольорової форми. В абстрактних композиціях колір виконує функцію акцентування на першочергових елементах та визначає послідовність глядацького сприйняття. Наприклад, у композиції з трьох спектральних кольорів центром повинен бути найактивніший по колірному тону, а решта – елементи, фон. Проте майже усі кольори мають здатність бути домінантними і це пов’язане з правильним поєднанням системи доповнюючих кольорів.

Згідно з цим червоне тло є хорошим фоном для зеленого та синього кольорів і навпаки, жовтий добре взаємодіє з фіолетовим та синім, але і в кольорах малого спектрального інтервалу (нюанс) виявляється позитивна енергетична взаємодія.

В кольоровій гармонії є важливим не тільки набір кольорових тонів, а й їх кількість. Перенасичення будь-яким кольором зображення веде до виникнення одноколірних композицій з відтінками (гризаль, поліхромія), а у надто різнобарвних творах спостерігається ефект багатоколірного дроблення форм. Середнім між ними є три- або чотириколірні композиції, але і у них при певних умовах (неправильному поєднанні пар кольорів) може бути відсутня гармонія кольорових площин. Кольоровий підбір форми супроводжується впливом масштабу площин, який безпосередньо взаємодіє з кольором, а останній в свою чергу відносно логіці зображення виявляє колористичний зміст предметів. Пошуки гармонії кольору та форми є процесом в якому задіяні естетичні якості художника та загальноприйняті в кольорознавстві правила використання спектральних кольорів. Усе це сприяє утворенню “порядку” в кольорових зображеннях.

Особливістю живописних робіт завжди була і буде “...тонка розробка колірних співвідношень...”, завдяки яким утворюються живописні якості картини (тон, насиченість тощо), що оцінюють колоритом [10]. Гармонія в колориті виникає тоді “коли всі сусідні кольори будуть рівнозначні один з одним”. Трактування кольорів та їх відтінків потребує фахового підходу, де “кожний живописець знає процес

перетворення сирії фарби з тюбика в точні тони, сума яких характеризує матеріал натури в просторі”. Завдання відтінково-тональних переходів полягає в моделюванні кольором форми. У таких творах складові колориту – тон, півтон, предметний колір, локальний колір, відтінок є визначальними. Кольорова гама, гармонія, колорит – споріднені поняття, що фіксують певні якості кольору та його організацію на площинах. Через колорит ми краще сприймаємо “відтінкове життя” спектральних кольорів, які створюються на палітрі художника за аналогами кольорів середовища. Відтінок – це похідний кольоровий тон, наслідок змішання двох і більше спектральних кольорів. Твори живопису мають певний колорит, що базується на відтінкових сполуках дотичних до спектральних кольорів. Вони передають світло, тіні, рефлекси об’ємних предметів на рівні предметно-емоційного сприйняття і в яких закладено зв’язок локального та предметного кольорів. Ці два терміни (локальний та предметний колір) науковці трактують, як кольори різних властивостей та якостей. А. Зайцев наводить два значення локального кольору, перше “...означає колір, характерний забарвленню певного предмета...” і в “...залежності від багаточисельних умов видимий оком колір змінюється до безкінечності...”, а в іншому це колір “...передачі предметного кольору майже однорідною кольоровою плямою...” з різницею по світлосилі і без кольорових відтінків [3]. Цей термін підходить для означення спектральних кольорів та до кольорів без домішок з “чистими” характеристиками. Його також можна назвати кольором фарб, а також одноколірної площини, яка перекрита

одним кольоровим тоном і неважливо чи вона є результатом змішування на палітрі чи першопочатковим пігментом. Предметний колір – це “...властивість предмета, яка об’єктивно йому належить, і про яку ми знаємо, яку ми завжди пам’ятаємо і яку зорово сприймаємо в різноманітних умовах” [3]. Предметний колір є сукупністю кольорових якостей предмета, які сприймаються цілісним явищем і на етапі моделювання форми допомагає у досягненні реалістичного зображення. Він є також кольором відтінкових “перетворень” спектральних кольорів, які у своєму початковому вигляді вкрай рідко зустрічаються в навколишньому середовищі. Локальні кольори є прототипами предметних з різницею у способі передачі зображення, де перші узагальнюють забарвлення предмету, а другі передають кольорову “пам’ять”, яка генерується в живописних зображеннях. Відтінки предметних кольорів утворюються в результаті дії світла та середовища на забарвлення предмета. В результаті художнього творення з’являються відтінки локальних кольорів, і також відтінки відмінні між собою за тоном, півтоном.

Тон та суміжне з ним поняття півтону визначаються в живописі світлотінню на об’ємних кольорових предметах. Б. В. Іогансон наводить теорію, за якою правильно бачити тон важливіше для художника, ніж бачити колір. За умов змінного освітлення середовища кольори спектру множаться на відтінки з різними якостями та властивостями, проте світлосила кольору (тон) допомагає правильно визначити колір. У натурному спостереженні для художника є важливим процес художнього мишлення (живописний аналіз), а для

“колориста” він ускладнюється потребою практичного застосування предметного кольору висвітленого або затемненого джерелом освітлення, що змінює будь-який колір і розкладає його на відтінкові градації. Тон – кольоровий показник усіх сприйнятих якостей та властивостей зображення, який перебуває в певній ступені світлосили. Тон за наявності у ньому домішок (в середовищі світло, на палітрі інші фарби) змінюється і утворює півтони – середнє значення між найсвітлішими або найтемнішими тонами (між холодними або теплими). Отже, півтоном можна означити світлотні, тональні зміни, що відбуваються зі спектральними кольорами, і в яких колористична основа поступово зникає у сумішах з іншими кольорами. Для півтіней використовують градації півтонів – неактивні, “спокійні” похідні відтінки від світла до тіні. Їхні ступені світлотності наповнюють предмети новим значенням “власного кольору”, де легко визначити справжній спектральний колір (висвітлений на світлі та темний в тіні). Проте, як зазначає А. С. Зайцев “...у добрих колористів він зберігається як на світлі, так і в тіні” [3]. Похідні тональні зміни кольору супроводжуються розширенням спектром відтінкової гами, особливо по світлоті, що підтверджує художні якості тонального живопису. Тональні співвідношення певних відтінків мають меншу ступінь кольоронасичення в порівнянні з контрастними кольорами.

Для художника важливо поєднувати в живописі тональні переходи між площинами та доповнювати їх контрастними парами кольорів. При цьому досягається своєрідна виражальна взаємодія “активних” кольорів та з поступовим тональним переходом кольорових відтінків.

Тон і його похідний півтон є компонентами живопису, завдяки яким здійснюється поетапний добір кольорів за певними якостями та властивостями у відповідності до кольорової гармонії. У тональних сполуках добре взаємодіють кольори з наближеними за значенням характеристиками (спектральні кольори малого інтервалу). Доповнюючі малоінтенсивні кольори також утворюють тональне зображення з помітно висвітленим, “глухим” кольоровим тоном. Отже, тональний живопис визначається рядом факторів (світлотністю, інтенсивністю, поступовими градаціями в кольорі і від кольору до кольору) і є типом кольорової гармонії з домінуванням насиченої або пастельної гами.

Кольорова гармонія є сукупністю виражальних можливостей кольорових композицій як живописних так, і абстрактних творів, в яких кольори перебувають у системі взаємозв'язків (контрасту, нюансу). Візуальне вираження емоційно-художнього образу підсвідомості завдяки гармонічним кольоровим поєднанням формується на ґрунті натурного спостереження або уявного переосмислення дійсності. Гармонія кольорів важлива не тільки у мистецтві, а й у нашому повсякденному житті, в ній втілюються найкращі прагнення і бажання досягнення досконалості. Гармонія є важливою умовою існування естетично-красивих кольорових форм та образів.

Колорит – “душа живопису”, що є показником часу, суспільно вагомих ідей і разом з кольоровою гармонією відтворює настрій сюжету, кольорове забарвлення [4]. Для живопису колорит є цінним здобутком, який розкриває

неповторність, індивідуальність художнього сприйняття митця, а не звичайне копіювання натурного зображення. Щоб зрозуміти шлях утворення того чи іншого кольорового зображення необхідно розглянути колорит художнього твору, який зачасти є відображенням мистецьких та стилістичних особливостей. Це сукупність розуміння усього, що пов'язане з кольором, з його об'єктивними та необ'єктивними якостями.

Для художнього процесу важливим є створення колористичного живопису основними ознаками якого є гармонія, індивідуальний стиль подачі, певна кольорова палітра та якість – показник покращення художнього потенціалу творчої особистості – створювати твори, які б допомагали поглиблювати духовно-моральне життя нашого суспільства, і тим самим прискорювали б його розвиток. Живопис, як одна з форм суспільної свідомості має відображати дійсність в художніх зображеннях, які в свою чергу підпорядковуються “колористичному настрою”. Колорити творів різних історичних епох відрізняються та зумовлені розвитком живописних систем. Колористичну мову художніх творів можна розділити умовно за періодами домінування того чи іншого стилю або діяльністю митців та певних шкіл. Для мистецтва давнього Єгипту, грецького мистецтва колорит визначається спрощеними композиціями з символіко-метафоричним значенням кольору. В них відбувається кольоровий синтез через перші поєднання золотистого, зеленого, синього, червоного та інших відтінків. Простежується певна система використання того або іншого кольору, створений колорит за сприйманням легкий (використовують основні кольори) та зрозумілий з огляду на

площинно-поверхневу структуру (шар фарби рівно покриває поверхню).

Другий етап змін та возз'єднання кольору зі світлом відбувається у мистецтві відродження, яке з'єднало в єдине ціле тілесність і духовність людського єства, відкрило дорогу для створення образу сучасної людини. Зображення на площині існують в об'ємі завдяки кольоровим та тональним градаціям кольорів, а це означає, що колорит збагачується новими “художньо-емоційними переживаннями”, “оживає” набуваючи реалістичних ознак. Основним досягненням колористичного живопису відродження є “...співвідношення різних кольорів в картині, що відповідають зображувальним завданням”. Наступні етапи розвитку колориту базувались на удосконаленні та знаходженні нових якостей, властивостей кольору. Так, в бароко примітними стали зображення з насиченою кольоровою тональністю, контрастом темних та світлих відтінків. В класицизмі кольорові поєднання формуються на теплохолодності світла і тіні, що підтверджує “...відчуття кольору – явище багатопланове, неоднозначне, історично мінливе” [11].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. художники нових модерністичних течій захоплюються локальним кольором, його енергетична основа якнайкраще передає історично-суспільні настрої Європи та країн американського континенту. Живопис – мить, в якій міститься найважливіше виражене у шокуючій манері подачі рвучкими, розхристаними мазками, або безформенними плямами. Колір відтворює відчуття, але викривляє зображення. Цікаві з огляду на свою творчість теоретики-художники нового часу В. Кандинський

та К. Малевич. Представник абстракціонізму В. Кандинський висунув музичну теорію кольору, за якою “колір – це клавіші; очі – молоток; душа – багатострунний рояль”. Таким чином за теорією Кандинського душа людини відповідає за кольорове творення, яке спричинене рефлекторним сприйняттям очей вражень, що спонукають до кольорового відтворення зображення.

В кольоровій композиції важливим є кольорове зображення, що не існує без гамми, гармонії, колориту, які можна класифікувати згідно теплохолодності, насиченості, контрасту, нюансу тощо. Колористична гармонія творів живопису є результатом сприйняття зображень, в якій спостерігаємо явища органічних кольорових поєднань.

Висновки. Охарактеризовані процеси кольороутворення є необхідними для подальшого пошуку шкали відтінків. Таким чином основою для кольорознавства є усталені, традиційні кольорові гармонії, які набувають художніх ознак на палітрах митців з помітним переосмисленням сприйняття кольору. Природа утворення відтінків основних спектральних кольорів відбувається під дією світла та інших штучних чинників повсякчас і цей процес веде до великої різноманітності колористичних співвідношень, якими користуються художники та люди мистецьких професій. Використання кольорових композицій неможливе без усестороннього вивчення якостей та властивостей кольору і є важливим моментом у процесі пізнання основ живопису. В поняття колориту, композиції, гармонії закладено найважливіший аспект кольорознавства – спектральне коло, яке на сьогодні є найдосконалішою системою впорядкування

кольору та виявлення його якостей та властивостей методом “порівняння”.

Список використаних джерел:

1. Губаль Б. Композиція в дизайні. Одно-, дво- і тривимірний простір: навчальний посібник. Тернопіль: “ПЦ Матвей”, 2011. 240 с., іл.
2. Денисенко С. М. Теорія кольору: навчальний посібник / С. М. Денисенко. Київ: НАУ, 2021. 152 с.
3. Зайцев А. С. Наука о цвете и живописи. Москва: Искусство, 1986. 158 с., ил, [31] л. ил.
4. Кириченко М. А., Кириченко М. І. Основи образотворчої граматики: навч. посіб. 2 вид., перероб. і допов. Київ: Вища школа, 2002. 190 с., іл.
5. Ормистон Розалин, Робинсон Майкл. Цвет. Большая книга. Москва: АРТ-Родник, 2007. 416 с.
6. Петрова О. М. Мистецтвознавчі рефлексії: Історія, теорія та критика образотворчого мистецтва 70-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст.: 36. ст. / Київ: Вид. дім “КМ Академія”, 2004. 400 с., іл.
7. Печенюк Т. Кольорознавство. Київ: Грані-Т, 2009. 191 с.
8. Прищенко С. Кольорознавство: навчальний посібник / за редакцією професора Є.А.Антоновича. Київ: ДАКККиМ, 2009. 358 с., іл.
9. Прокопович Т. А. Основи кольорознавства : навч. посіб. Луцьк : Вежа-Друк, 2016. 120 с.
10. Туманов І. М. Рисунок, живопис, скульптура: Теоретико-методологічні основи комплексного навчання: Навч. посіб. Львів: Аверс, 2010. 496 с.

11. Уїльям Хогарт Про красу / Уїльям Хогарт: [пер. з англ. Л. І. Зимовець]. Київ: Мистецтво, 1978. 223 с.

12. Boruch A. Kolor i barwa // Parergoon. Rocznik naukowo-artystyczny. – Warhawa: Uniwersytet Opolski, 2001 2002. S. 78–93.

§7.2 СТАНОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЇ ПРОЄКТУВАННЯ КНИЖКОВИХ ВИДАНЬ В УКРАЇНІ (Олійник В.А., ПВНЗ “Київський університет культури”)

Вступ. Від часів зародження книжкової справи на території сучасної України, коли процес створення книги видавався мистецьким таїнством на межі з сакральністю, і до сьогодні, що презентує книжкове видання як зовсім інший за гатунком та семантикою поліграфічний продукт, книга пройшла непростий шлях візуально-естетичних контрастів, котрі тривають і досі. Позаду лишилися важкі випробування економічними кризами та державними заборонами, втручанням керівництва країни у творчий процес та іншими різноякісними впливами. При цьому у певний момент інформаційно-комунікативні можливості книги, зміцнені потужними друкарськими технологіями, привернули увагу влади і призвели до іншого сприйняття – витвір мистецтва став ефективним засобом пропаганди, агітації, соціокультурного виховання тощо.

Коли ж саме відбулося становлення української традиції книжкового проєктування як мистецького феномену, котрий ми маємо можливість оцінити зараз, визначити не просто. Адже цій знаковій події передувала низка важливих етапів розвитку книги ще від візантійських рукописів, а сам дизайн книжкових видань в Україні в його сучасному значенні набував виразних абрисів протягом кількох десятиліть минулого століття. І поступово образ української книги проявив ті риси, які поколіннями митців плекалися у книготворчій царині, — гармонійність ансамблю, національну

орієнтованість, перевагу сюжетно та колористично насиченої, деталізованої ілюстрації, різноманітність верстки та художніх технік.

Виклад основного матеріалу. Загалом у процесі формування іміджу книги в Україні показовими були вже перші зразки, які виконувалися у Давній Русі для високих осіб держави – духівництва, князів, представників тодішнього нобілітету – військової дружини князів, купців, заможних містян. Адже подібні витвори мистецтва, повністю оригінальні та унікальні, й сьогодні, в епоху цифрових потужностей, залишаються взірцевими здобутками книжкового мистецтва.

Як приклад, можна навести «Остромирове Євангеліє» XI століття, до виконання ансамблю окладу якого долучилися й грецько-візантійські майстри, котрі на той час мали досвід не одного століття з виготовлення книжок. Вже у цій, одній з найдавніших пам'яток давньослов'янської писемності, були зафіксовані типові риси оформлення рукописів, які надалі знайшли відображення у композиційній та художньо-образній структурі книговидаць пізніших за часом місцевих стародруків. А саме – заставки, віньєтки, буквиці, спуски, кінцівки, застосування рисованих давньоукраїнських різновидів шрифту у поєднанні із ілюстраціями в анімалістичному стилі із плетінчастим орнаментом і в'яззю, характерними на той період часу як для оформлення візантійських книг, так, у рівній мірі, і французьких, італійських, варязьких рукописних видань тощо.

Більшою самобутністю вирізнялися пам'ятки XII століття. Зокрема, «Юрійївське Євангеліє» було виконане

Федором Угринцем з новим розумінням графіки шрифтів. Натомість, написане швидше на Волині дяком Костянтином (в миру Добрилом), «Добрилове Євангеліє» має специфічні для свого часу форми заголовних літер з контуром в одну фарбу-кіновар. Автор цього рукопису намагався зберегти у всьому виданні єдину стилістику. При чому прагнув варіювати композиційні візерунки всіх 65-ти буквиць тексту, майстерно вплітаючи до них традиційні для анімалістичного стилю зображення пташок, тварин, людських фігурок. Мініатюри цього видання розроблялися з урахуванням розміщення постатей євангелістів до квадратів однакового розміру з орнаментованими рамами на зразок колон, увінчаних цибульчастими банями.

Забігаючи наперед, цікаво відзначити, що багато українських художників наступних поколінь, зокрема, дотичних до мистецтва ілюстрації книги межі ХІХ – початку ХХ століття, пробували відтворити особливості такої композиції у власних графічних пошуках на сучасному їм етапі. Зокрема, такі експерименти відомі з доробку Івана Їжакевича, творча діяльність якого тривала до 1960-х років. Митець шукав досконалості композиції витіюватого ініціалу, вписаного у квадрат, котрий намагався розробляти, виходячи з позицій картон'єра, — розбиваючи на більш дрібні квадрати його площину за принципом кальки. Цей цікавий експеримент художник практикував з метою досягнути досконалі пропорції церковнослов'янських (давньослов'янських) шрифтів та загального ансамблю оформлення книги, оздобленої у стилістиці киеворуської доби.

Пластично виразною є графіка рукописної книги XVI–XVII століть, створеної на території сучасної України. В означений період книговидавнича справа тут досягла свого найвищого розквіту, завдяки поєднанню пізньоренесансово-маньєристичних і ранньобарокових рис. Після Біблії Піскатора, яка багато в чому стала взірцевою в іконографічних ізводах ілюстративного ряду видань всієї Європи (не дивлячись на те, що мала латинський канон зображень святих), в українській книжковій справі позначився перехід до більшої декоративності, ошатності та мальовничості декору.

У цей час помітною домінантою у книжковій графіці стали рослинні мотиви, що поступово заповнили як рукописну книгу, так і перші стародруки вітчизняного походження, пов'язані із видавничою діяльністю Івана Федорова (Феодоровича) у Заблудові 1566–1572 рр. (межа Польщі та Білорусі, Підляшшя), де майстер видав «Євангеліє учительне» та «Псалтир з часословцем»; Львові 1572–1575 рр., де надрукував свої «Апостол» 1573/1574 рр. та «Буквар» 1574 р.; а також Дермані й Острозі (терени сучасної Рівненської області) 1575–1581 рр., коли опублікував «Греко-руську церковнослов'янську книгу для читання» 1578 р., «Азбуку» («Читанку») 1578 р., «Новий Заповіт до Псалтиря» 1580 р., «Острозьку Біблію» 1581 р. Тощо; і знову у Львові 1581–1583 рр. [1; 2; 3].

Крім того, поруч із друківаними книжками, взорованими в оформленні європейської гравюри — насамперед, Німеччини, Італії, Нідерландів, в Україні ще досить довго продовжувався розвиток рукописної авторської книги. Хоча після титанічної праці Івана Федорова, що здійснювалася на

території України упродовж 1570-х – першої половини 1580-х рр., місцеві книжкові видання від кінця XVI століття все більше візуально орієнтувалися на Біблії Герарда де Йоде 1585 року, Маттіаса Меріана 1630 р., датського короля Крістіана IV 1633 р., Ніколаума Іоаннеса Піскатора 1674 р., Кристофа Вайгеля 1680 р., в результаті чого з'явився український феномен кужбушків (спотворена назва від «кунстбушків» – “мистецьких книжечок” у перекладі з німецької) – мальовничих видань межі XVII–XVIII сторіч, що майстерно виготовлялися іконописцями та представниками київської граверної школи у Києво-Печерській лаврі доби бароко. Сам номінатив «кужбушки» до наукового термінообігу ввів мистецтвознавець М. Істомін для позначення взірцевих художніх альбомів наставничо-педагогічного наочного матеріалу, які використовувалися в якості навчального посібника лаврськими іконописцями від XVII століття [4].

Наприкінці XVII століття, завдяки навчання багатьох українських майстрів за кордоном, місцеві гравери опанували різцеву гравюру на міді. Зокрема, Олександр Тарасевич, який навчався в Аугсбурзі (як і його брат Леонтій), працював гравером-ілюстратором у Кракові, Замості, виконував замовлення у білоруському містечку Глуську та у Вільно (нині Вільнюс, столиця Литви) — ще до повернення до Києва. Брати Тарасевичі та Інокентій Щирський, вдосконаливши власну професійну майстерність після детального ознайомлення з технологіями виконання західноєвропейської гравюри, на межі XVII і XVIII століть започаткували у Києві надзвичайно потужну школу граверів, до якої пізніше долучилися й визначні мідеритисти й офортисти доби так

званого «мазепинського бароко»: Никодим Зубрицький, Данило Гальяховський, Іван Мігура, майстер Тит.

Цей період після перших успіхів ксилографії у XVI столітті, пов'язаного з ім'ям Івана Федорова, став етапом другого піднесення вітчизняної графіки, насамперед книжкової. Так, у Львові початку XVIII ст. працювали Діонісій Синкевич та Василь Ушакевич — талановиті майстри, чії здобутки означеного часу можна порівняти хіба що з ілюструванням «Іфіки ієрополітики» (віршованого зводу етичних норм, повчань та філософічних роздумів) Никодима Зубрицького у Києві [5].

Майстри київської школи граверів межі XVII–XVIII століть, у свою чергу, підготували ґрунт для третього злету української гравюри в XVIII столітті, пов'язаного з іменами Григорія Левицького-Носа, що 13 років мешкав і навчався у Вроцлаві, працював у Києві з 1735 по 1755 рр. (батька визначного вітчизняного живописця Дмитра Левицького), й Оверкія Козачковського (відомо близько 20 його гравюр, які він виконував по дереву у Києві впродовж 1721–1787 рр., інколи підписуючись заголовним ініціалами власних імені та прізвища).

Книги у доробку вищезазначених майстрів, розроблені переважно в якості подарунків храмам від тогочасних ктиторів-донаторів, виконувалися по-справжньому філігранно, досконало, як довершений ювелірний твір. Наприклад, Григорій Левицький-Ніс, котрий у середині XVIII століття обіймав посаду «справника» друкарні Києво-Печерської лаври, зробив високоцінний внесок до вітчизняного графічного протодизайну ілюструванням відомих «Апостола»

1738 р. та «Філософії Аристотелевої» (диспуту на честь останнього українського гетьмана Кирила та його брата Олексія Розумовських у Києво-Могилянській академії з гербом та деревом родоводу останніх) [6].

Визначні досягнення майстрів книжкової графіки доби бароко – часу найвищого злету української культури – лягли в основу подальших напрацювань у галузі оформлення книги й розвитку естампних технік аж до наших днів. Вже з XIX століття, попри відсутність відповідних науково-аналітичних розвідок, ансамбль книги сприймався як цілісний організм із власною архітектонікою й композиційною та художньо-образною структурованістю. Велика увага також приділялася вибору паперу — зокрема, гербового, з водяними знаками, для книги; оформленню шкіряних оправ золотим і срібним тисненням, виконанню ошатних прикрас з різьбленням і чеканкою, доповненням коштовним камінням і перлами, символічними вставками із розп'яттям по верху палітурки оправи та по її кутах – постатей євангелістів. Визнаними майстрами декорування книжкового блоку стали саме Григорій Левицький-Ніс та Оверкій Козачковський, які за взірцем «Апостола» Івана Федорова та закордонних книг виконували ансамбль першої титульної сторінки (котру називали «форта») у вигляді архітектурного порталу, що зафіксувався традиційною рисою українського книжкового дизайну наступних століть.

Варто також зауважити, що винайдена наприкінці XVIII ст. техніка офорту (літографії на камені) активно популяризувалась та удосконалювалась упродовж XIX століття — зокрема, у творчості представників

академізму і романтизму Д. Безперчого (ілюстрації до літературного надбання М. Гоголя) та Т. Шевченка, вершиною художнього доробку якого був цикл гравюр до серії «Живописна Україна». Крім того, збагачувався арсенал художніх технік та прийомів виконання ручної графіки, в якій, окрім олівців, активно застосовували туш, перо, акварель, сепії, соуси, сангіну тощо.

Паралельно з графічними експериментами та вдосконаленнями, у цей період в Україні відбувалися події соціополітичного характеру, що виявилися не менш знаковими для історії розвитку вітчизняної книжкової справи і, безумовно, відбилися на українському дизайні книги. Так, вже на початку XVIII століття імператор Петро I, бажаючи обмежити автономію України у складі Російської імперії, в одному зі своїх указів встановив заборону на друк книг без цензурного контролю [7]. Результатом стало вилучення і знищення церковної літератури, надрукованої українською мовою з фондів монастирських бібліотек. І це відбувалося у той час, коли українська книга являла собою скарбницю сакрального змісту через її провідну роль, перш за все, у церковних обрядах і таїнствах.

Від початку доби Просвітництва кінця XVIII ст. українські художники-графіки намагалися більше уваги приділяти гуманістичному образу людини. У цей час гравери переважно зосереджувалися на пошуку художньо-образних рішень у техніках акватинти, офорту, деревориту, дереворізу, мідьориту. Активно запрацювали літографські майстерні в Одесі, Харкові, Почаєві, Чернігові, Києві. А з 1860-х років в україномовній книзі — зокрема, Галичини — спостерігається

перехід від використання церковнослов'янського шрифту до цивільного, що позначилося осучасненням тематичного репертуару видань та їхнього загального стилістичного вирішення, пов'язаного із самоідентифікацією українців доби піднесення староукраїнської культури [8]. Проте, такі художники книги, як І. Їжакевич, виховані на традиційній культурі оформлення іконічних видань, впродовж власної діяльності зберігали тонкий каліграфічний рисунок в оформленні книги, що апелював до високого стилю попередньої доби.

Циркуляр про заборону друку книг українською мовою (відомий як Валуєвський указ 1863 р.) спричинив етап занепаду книговидавництва в Україні на кілька десятиліть, проте, і в цей час можна виділити певні досягнення у сфері книжкової справи. Так, окремі художники досягли успіху в ілюструванні періодичних видань (наприклад, І. Їжакевич) штибу «Ниви», котрі виходили величезними накладками й поширювалися теренами всієї України й інших земель. Активну діяльність у галузі ілюстрування здійснював О. Сластьон у Миргороді, який, переважно, розробляв оздоблення до історичних фольклорних пісень та дум. Його творчими здобутками були оригінальна техніка з використанням пера, олівця із розмивками тушшю та білилом, композиційні поєднання елементів типографіки з картушами, віньєтками, буквицями тощо.

На межі сторіч до мистецтва ілюстрації долучилися А. Красовський, що працював у жанрі карикатури для «Одеської вудочки», А. Ждаха, котрий так само, як і О. Сластьон, займався ілюструванням історичних фольклорних

пісень та народних дум, а також художнім оздобленням «Кобзаря» Т. Шевченка та творів Г. Квітки-Основ'яненка. У Львові над книжковою графікою працював К. Сіхульський, яскравий представник сецесії.

На початку – у першій третині XX століття у жанрі книжкової графіки в Україні відзначилися М. Жук, бойчукістка С. Налепінська-Бойчук, авангардист А. Петрицький, автор національних грошових банкнот Г. Нарбут, орнаменталіст і колорист В. Кричевський, майстриня філігранних декоративних композицій О. Кульчицька, Ніл Хасевич та інші.

У середині – другій половині XX століття до лав майстрів книги долучились В. Касіян, С. Караффа-Корбут, О. Яблонська, В. Чебанік, А. Горська, А. Базилевич, Г. Гавриленко, Г. Якутович, С. Якутович, Г. Галинська, В. Перевальський, О. Денисенко та багато інших художників-дизайнерів книги. Тут важливо наголосити, що вищезгадані художники у той чи інший індивідуальний спосіб творчо адаптували мистецьку спадщину попередників до потреб книжкової графіки доби об'єднаної України у складі СРСР, а згодом — періоду незалежності, напрацьовуючи при цьому власний арсенал засобів графічної виразності. Тобто щоразу, звертаючись до історичних витоків сучасного книжкового дизайну, або навіть підсвідомо транслюючи візуальні образи, виховані давніми зразками мистецтва книги, митець художньо переосмислював визнані шедеври, відшукуючи новий зміст.

Варто зазначити, що у радянський період в Україні існувала система цензури, яка не була інновацією в історії дизайну книги, а, навпаки, презентувала адаптований інваріант давнього досвіду попередньої влади. Наполегливі

наративи керівництва стосовно візуального оформлення книжкових видань спричинили появу окремого методу соцреалізму, представленого численними зразками книжкового матеріалу відповідного періоду. Ставлення критиків до цього явища змінювалося у силу обставин у різні часи: сучасники переважно підтримували тенденції книжкової графіки, породжені художньою цензурою, наступні ж покоління дослідників прагнули оцінити масштаби мистецьких втрат української ілюстрації за хронологією радянського впливу.

Так, ще пару десятків років тому ми спостерігали різні підходи до визначення проєктно-художніх особливостей вітчизняної книги радянського періоду. Наприклад, Н. Барна у своїй монографії «Дизайн у контексті художньої культури XX–XXI століття» зауважує, що «зараз мистецтво тоталітаризму сприймається як цілком нормальне явище, соцарт або соцреалізм стають ностальгічною реальністю» [9, 45]. Хоча серед сучасників-практиків даного часового відрізка виникав абсолютно природній, виправданий опір такій ситуації, спрямований, перш за все, проти тиску антидуховних категорій, нав'язування шаблонності, що суттєво обмежувало творчу діяльність.

Тим не менше, ностальгічні прояви за радянською минувиною ще зовсім нещодавно можна було зустріти у дизайн-оформленні деяких примірників сучасної книжкової продукції на українських полицях. Художні риси, візуально близькі до так званого соц-арту, переважно проступали у певних ілюстративних образах та загальній сторінковій композиції — ймовірно, з метою створення для читача певних

ретро-імітацій. Сьогодні ж, після початку повномасштабного вторгнення росії на територію суверенної України, навряд чи буде актуальним жодне подібне стилістичне запозичення.

Враховуючи те, що в українській книжковій графіці активна фаза впровадження дизайн-технологій припадає на кінець 1920-х – 1930-ті рр., а в Радянському Союзі від 1932 р. (часу перебудови мистецьких організацій) і до Другої світової війни та кількох років потому власне дизайн як вияв бізнес-підходу, пов'язаного з філософією розвитку капіталістичного суспільства, свідомо гальмувався, повноцінно художнє проєктування, художнє конструювання, художнє моделювання і мистецькі технології показали свої перші кроки в оформленні української книги лиш з другої половини ХХ століття. Це відбулося саме тоді, коли всі етнічні території України нарешті об'єдналися у межах однієї держави і мистецькі напрацювання різних її етнокультурних регіонів почали творчо осмислюватися у загальному фокусі графічного розвитку Заходу та Сходу, в тому числі — і книжкового дизайну.

Так, з 1950-х років до українського дизайну книги, котрий де-факто на той момент ще знаходився на етапі становлення, крім таких майстрів старої школи, як «каріатида» української графіки С. Караффа-Корбут (за Л. Семикіною) та В. Касіян, прийшли Г. Гавриленко і Г. Якутович. У творчості останніх на підґрунті напрацювань Н. Хасевича, О. Кульчицької, М. Жука, В. Єрмоленка й інших визначних художників почалися трансформативні процеси стилістики книги на користь осучаснених лапідарних образів. Характерними прикладами творів, виконаних на хвилі

«хрущовської відлиги», стали оновлені візії дизайну книжкових видань межі 1950-х і 1960-х років.

Паралельно, 1959 р. видатний майстер в галузі книжкового дизайну В. Лазурський завершив розробку свого епохального однойменного кириличного шрифту, який був удостоєний Золотої медалі як відзнаки на Міжнародній виставці мистецтв у Лейпцігу. У допрацюванні дизайнера В. Єфімова на основі оригіналів цього шрифту 1962 р. було розроблено гарнітуру для друку, що, після шрифтових проєктів митців попереднього покоління Г. Нарбута, М. Жука і В. Кричевського, спричинило «переворот мислення» у вказаній царині.

Приблизно від 1970-х років дизайн книги в Україні нарешті почав сприйматися як творчий процес, споріднений з книжковою графікою, хоча й надалі, впритул до 1990-х років, ще не позбувся державного контролю. У цей час загалом в українській мистецькій царині ще відчувалася присутність ідеологічних партійних завдань, які передбачали, у першу чергу, формування комуністичної психології суспільства за допомогою мистецьких важелів. Одним з таких була книга, даючи багаторакурсний простір для потрібної роботи з народними масами [10; 11; 12]. Саме тому діяльність майстрів книги і видавничих підприємств у той час характеризувалася потужністю, стабільністю і прогнозованістю, а книжкова продукція у певному сенсі мала риси агітаційного мистецтва. Обмеження творчої свободи дизайнерів книги та їхня залежність від державного замовлення частково компенсувалися економічною стабільністю і гідними умовами для удосконалення фахової майстерності.

Так, на думку окремих мистецтвознавців, що займалися вивченням української графіки радянського періоду [10], ілюстрація книги, не дивлячись на певні утиски та догми, на початку 1980-х років вийшла за межі звичного до того часу утилітарно-функціонального книжкового оздоблення. Відповідно, ілюстрування стало тією галуззю мистецтва, в якій плекалися високохудожні вимоги до якості оформлення, креативна складова творчості та професійна майстерність. До того ж, ілюстрація цієї доби мала широкі можливості ідеологічно-мистецького впливу на середовище, тому стала тим компонентом книжкового дизайну, що нині є неоціненним джерелом для культурно-мистецького аналізу зрізу інформації означеного періоду.

Щодо технологічного боку книжкової справи тієї ж доби, київський знавець І. Шалінський наголошує на стабілізації нового етапу піднесення та поступу найбільш продуктивних напрацювань видавничої діяльності і уточнює: «Будь-які зображальні форми тиражувалися за допомогою усіх різновидів високого, глибокого, плоского друку, із залученням додаткових поліграфічних аксесуарів і технологій, не виходячи за межі сталих стилістичних рішень та певного набору композиційних варіацій» [13, 212].

Вочевидь, українська книга 80-х років минулого століття постає культурно-мистецьким феноменом, який характеризується, насамперед, потягом до вільних концептуальних виявів у будь-якому напрямку творчості, високомистецьким і досить високотехнологічним рівнем виконання графічних композицій, опертям на найкращі традиції мистецтва книги попередніх періодів часу.

Спираючись на роботи високопрофесійних художників української книжкової продукції 1980-х років, слід відзначити їхнє фахове виконання творів, що базується на засадах кращих традицій мистецтва графіки окремих регіональних шкіл. Оновлення лав художників книги молодими майстрами, популяризація книжкового дизайну як окремого виду графічного мистецтва, розвиток інноваційних технологій у поліграфічній справі, співіснування ручних і комп'ютерних графічних технік в єдиному просторі доповнюють перелік чинників, що так чи інакше вплинули на трансформації образної системи книги в Україні зазначеного періоду.

З точки зору дизайну, еволюція української книги означеного періоду виглядає досить неоднозначно. З одного боку, книговидавнича справа не існує у вакуумі, а є невід'ємною частиною соціокультурного розвитку країни. Адже суспільні проблеми, державні кризові процеси визначають темп, рівень діяльності та інші характеристики кожного колективу видавництва і відповідно впливають на якість його продукції. З іншого боку, на розвитку книжкового дизайну на території України 1980–1990-х років минулого століття позначилися тогочасні загальні мистецькі тенденції, котрі формували нову культурну реальність під назвою «постмодернізм». Автономізація особистості у колективному соціумі, еkleктика у художній самореалізації, взаємопроникнення стилів як прояви цих перетворень поступово захопили й книжковий простір, змінюючи його звичні образи [14].

Від початку 90-х років минулого століття категорія традиційності в українській книжковій графіці набула

особливого, більш показового значення, що зумовлено змінами у ментальності соціуму новоутвореної унітарної країни. Так, ступінь національної орієнтованості мистецтва книги вказаного періоду, рівень загального духовного розвитку нації, нові пріоритети в образотворчості, роль системи державного управління у мистецькій сфері вплинули на появу у художньому образі книги традиційно-національних рис. Тому сьогодні можемо цілком аргументовано констатувати яскраво окреслену рельєфність традиції проєктування книжкових видань в українському культурно-мистецькому просторі, котру варто берегти, досліджувати і вдосконалювати.

Висновки. Отже, як було зазначено у даній роботі, підґрунтям сучасного українського дизайну книги стали надбання відповідних визнаних майстрів (художників, писарів, друкарів, ілюстраторів, верстальників, художніх редакторів, дизайнерів), чия діяльність протягом майже десятиох століть формувала унікальний мистецький простір. Враховуючи критичні зауваження деяких сучасних експертів книжкової справи, котрі твердять, що сьогодні в Україні немає підстав говорити про мистецтво книги, оскільки книговидавничий процес перетворився на суто технічну поліграфічну діяльність, варто все ж констатувати помітне відродження української книги як потужного візуально-комунікативного та іміджетворчого національного проєкту. Адже попри паралельне існування різних альтернативних форм (електронні та інтерактивні видання, комікси та графічні романи тощо) та активну комерціалізацію видавничої галузі, класична паперова друкowana книга не втрачає своїх позицій ні

на художньому, ні на інформативному рівнях, залишаючись привабливою як для читача, так і для розробника-видавця. Цей факт якнайкраще ілюструє перспективи української проєктувальної традиції в дизайні книги і мотивує до розвитку.

Список використаних джерел

1. Александрович В. Боргове зобов'язання друкаря Івана Федоровича перед краківським купцем Фольтином Бертольдо від 29 травня 1581 року. *Український археографічний щорічник. Нова серія*. Київ; Нью-Йорк, 2002. Вип. 7. С. 297–302.

2. Свенціцький І. Початки книгопечатання на землях України: в пам'ять 350-ліття першої друкованої книжки на Україні у Львові 1573–74 р. *Наукова фундація Галицького Митрополита Андрія Шептицького «Національний музей» (Львів)*. Жовква: Печатня монастиря Св. Василя В., 1924. 245 с.

3. Огієнко І. Історія українського друкарства. *Пам'ятки історичної думки України*. Київ, 1994. 446 с.

4. Истомин М. П. К вопросу о древней иконописи Киево-Печерской Лавры. Приложение: Описание иконописи Киево-Печерской Лавры. *Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца*. Київ, 1897. С. V, Приложение. С. 44

5. Українська графіка ХІ — початку ХХ ст. : альбом / автор-упорядник А. О. В'юник ; редактор Ю. О. Іванченко. Київ : Мистецтво, 1994. 326 с.

6. Старинная южно-русская гравюра. URL: <https://old.library.kr.ua/elib/gravura.html> (дата звернення: 26.07.2022)

7. Каракоз О. Історія книги. Київ: Ліра-К, 2018, 360 с.

8. Борисенко О. М. Становлення і розвиток комунікативного дизайну в Галичині другої половини XIX – першої третини XX століть: дис. ... канд. мистецтвозн-ва. 17.00.07. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2019. 262 с.

9. Барна Н. Дизайн у контексті художньої культури XX–XXI століття. Київ : університет “Україна”, 2015. 353 с.

10. Авраменко О. Зміни парадигми функціонування образотворчого мистецтва в Україні 1950-х – початку 1990-х років. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України XX ст.: у 2 кн.* Київ, 2006. Кн. 2. С. 193–239.

11. Скляренко Г. Українське мистецтво другої половини 1980–2000-х років: події, явища, спрямування. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України XX ст.: у 2 кн.* Київ: Інтертехнологія, 2006. Кн. 2. С. 353–391.

12. Лагутенко О. А. Українська графіка XX століття. Київ: Грані-Т, 2011. 184 с.

13. Шалінський І. Художня та комп’ютерна єдність формотворчих засад поліграфічного дизайну. *Мистецтвознавство України.* 2009. №10. С. 210–214.

14. Олійник В. Трансформації образної системи в дизайні української книги 1980–1990-х років: дис. ... канд. мистецтвозн-ва: 17.00.07. Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, 2018. 334 с.

ODDÍL 8. TECHNICKÉ VĚDY

§8.1 ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПОВІТРЯНИХ СУДЕН ДЛЯ ВИКОНАННЯ АВІАЦІЙНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ (Залевський А.В., Льотна академія Національного авіаційного університету)

Вступ. Інфраструктурний характер цивільної авіації, її роль і значення, як динамічної та високотехнологічної галузі сучасної економіки, з однієї сторони, та специфічні особливості авіатранспортного виробництва, з іншої, визначають актуальність проблеми підвищення ефективності використання повітряних суден (ПС) для виконання авіаційних перевезень, важливою складовою якої є об'єктивність і коректність її оцінювання. Необхідність вирішення вказаної наукової проблеми зумовлена також практичними завданнями сталого інноваційного розвитку авіаційного транспорту, його мультиплікативним впливом на інші сфери суспільного виробництва.

Виклад основного матеріалу. Визначення ефективності використання ПС для виконання авіаційних перевезень характеризується двома основними методологічними проблемами різних рівнів: по-перше, відсутністю єдиної, універсальної міри, загальної для різних підходів до оцінювання ефективності, по-друге, специфічними особливостями результатів і витрат, характерних для авіатранспортного виробництва.

Стосовно першої, загальної проблеми, відзначимо існування різних мір для оцінювання ефективності через

результати та витрати, при їх вимірюванні в різних одиницях. Найбільш поширеними є три підходи – вимірювання в натуральних, грошових та безрозмірних одиницях [1, с. 12].

Оцінка результатів і витрат в натуральних одиницях не вирішує проблеми співставлення різноякісних понять, оскільки в рамках даного підходу може існувати стільки одиниць вимірювання, скільки найменувань містять різноманітні цінності. Виходячи з цього, неможливо їх порівнювати, а тим більше об'єктивно і коректно оцінювати.

В основі другого підходу лежить традиційний економічний принцип монетарного обліку змін. Однак монетарні оцінки є відносною, хиткою і недостатньою мірою. Гроші є знаковим підтвердженням потужності – можливості здійснювати дії в часі. І якщо такої можливості немає, то і підтверджувати немає що.

Третій підхід пов'язаний з використанням так званих «безрозмірних» оцінок, ілюзорних по своїй суті, оскільки в них неявно використовуються певні вимірювані величини, або штучно, без яких-небудь законних підстав введені шкали, які не дають можливості адекватно оцінювати реальні процеси.

В залежності від того, в яких одиницях вимірюється результат і витрати, розрізняють: технічну ефективність (результат і витрати вимірюються в натуральних одиницях), економічну ефективність (результат і витрати вимірюються в грошових одиницях) і техніко-економічну ефективність (результати і витрати вимірюються в різних одиницях).

Таким чином, маємо різні підходи до визначення ефективності, кожний зі своїми перевагами і недоліками щодо їх адекватності, та відсутність одного, універсального,

об'єктивного способу на основі єдиної міри оцінювання результатів і витрат. Як показує аналіз, зазначена проблема може бути вирішена на основі теорії сталого розвитку [2].

Друга методологічна проблема безпосередньо стосується визначення ефективності використання ПС для авіаційних перевезень і зумовлена специфічними особливостями авіаційного транспорту, зокрема, відсутністю сировини, речової продукції та звичних виробничих технологій перетворення першої у другу [3].

Продукцією авіаційного транспорту є авіаційні послуги, а результатом їх надання – ефект від авіаційного перевезення у вигляді переміщення за певним повітряним маршрутом пасажирів/вантажів. Як на нашу думку, цей ефект насамперед проявляється в економії часу завдяки безумовним перевагам авіаційного транспорту в швидкості.

Окрім цього, виконання авіаційних перевезень є діяльністю, при якій співпадають процеси виробництва та споживання авіаційних послуг. Відповідно, продукцію авіатransпортного виробництва неможливо попередньо протестувати, оцінити її якість і зберігати, створюючи запаси.

Резервувати, таким чином, можна лише виробничі потужності – можливості збільшення обсягів авіаційних перевезень за рахунок максимізації використання транспортної потужності ПС. Це можливо на основі підвищення ефективності експлуатації ПС – збільшення часу технічного використання ПС як авіаційних транспортних засобів, економії часу в процесі виробництва-споживання (обслуговування пасажирів / вантажів), підвищення завантаженості рейсів при виконанні пасажирських / вантажних авіаційних перевезень.

При цьому не зайняті пасажирські місця чи не задіяні перевізні можливості (при вантажних авіаційних перевезеннях) не можуть бути використані в наступних рейсах. Однак, вони ж, як уявляється, характеризують якість організації (управління) авіатранспортним виробництвом, відображаючи реальну корисність авіаційних перевезень з позиції споживача по задоволенню його потреб в переміщенні повітряним шляхом з аеропорту відправлення в аеропорт призначення, а не їх ілюзорну корисність з точки зору виробника по досягненню його комерційної мети – отримання прибутку.

Ще однією специфічною особливістю авіаційного транспорту є те, що споживач приймає безпосередню участь в процесі їх виробництва-споживання нарівні з виробником – постачальником послуг, є об'єктом обслуговування і, відповідно, має вплив на ці процеси та, виходячи з їх якості, визначає попит на авіаційні послуги. Це, з однієї сторони, затрудняє визначення ефективності транспортного використання ПС, а, з іншої, полегшує, оскільки результативність авіатранспортного виробництва фактично проявляється у фактичній завантаженості рейсів при виконанні пасажирських / вантажних авіаційних перевезень.

Виходячи із зазначених особливостей авіатранспортного виробництва, визначення його результатів (переміщення пасажирів / вантажів повітряним шляхом між аеропортами відправлення-призначення), витрат ресурсів, необхідних для отримання цього результату і, відповідно, ефективності використання ПС для виконання авіаперевезень є певною методологічною проблемою, вирішення якої можливе на

основі адаптації теорії сталого розвитку до галузевих потреб авіаційного транспорту.

Науковою основою для вирішення вищезазначених методологічних проблем визначення ефективності використання ПС для виконання авіаційних перевезень є вчення про сталий розвиток системи «природа-суспільство-людина», яке має свою власну універсальну мову, свій інструментарій та методологію проектування [4].

В основу даного вчення покладено універсальну просторово-часову систему загальних законів природи, стандартним зображенням яких є:

$$L^R T^S = \text{const}, -\infty < R < +\infty, -\infty < S < +\infty, \quad (1)$$

де L – розмірність протяжності (просторова), м;

T – розмірність тривалості (часова), с;

R, S – цілі натуральні числа.

Стверджується, що величина $[L^R T^S]$ є інваріантом в рамках певного класу систем, заданого розмірністю LT -величин.

Особливе місце серед загальних законів природи займає фундаментальний закон збереження потужності, відповідно до якого величина з розмірністю $[L^5 T^{-5}]$ (потужність), є універсальним інваріантом у класі відкритих систем різної природи.

Згідно з цим законом, повна потужність $N(t)$ як потенційна можливість на вході системи дорівнює сумі корисної потужності $P(t)$ як реальної її можливості та потужності втрат $G(t)$ як втраченій можливості на виході системи:

$$N(t) = P(t) + G(t) = \text{const}, [L^5 T^{-5}]. \quad (2)$$

Із цього закону випливає, що будь-яка зміна корисної (активної) потужності компенсується зміною потужності втрат (пасивної) і знаходиться під контролем повної потужності системи.

Відношення корисної потужності на виході системи $P(t)$ до повної потужності на її вході $N(t)$ є універсальною мірою ефективності на будь-якому рівні управління для систем будь-якої природи

$$\varepsilon(t) = \frac{P(t)}{N(t)}, [L^0T^0], \quad (3)$$

де $\varepsilon(t)$ – ефективність використання повної потужності, $[L^0T^0]$.

У прикладному аспекті ефективність використання повної потужності визначається добутком:

$$\varepsilon(t) = \eta(t) \cdot \mu(t), [L^0T^0], \quad (4)$$

де $\eta(t)$ – коефіцієнт досконалості технологій (перетворення), $0 \leq \eta(t) < 1$, $[L^0T^0]$.

$\mu(t)$ – коефіцієнт якості організації (управління):

$$\mu(t) = \begin{cases} 1 - \epsilon \text{ споживач,} \\ 0 - \text{немає споживача.} \end{cases}, [L^0T^0]. \quad (5)$$

Зазначені фундаментальні положення вчення про сталий розвиток систем в повній мірі можуть бути застосовані до аналізу процесів використання ПС для виконання авіаційних перевезень та відповідно адаптовані з урахуванням вищезазначених специфічних особливостей авіатранспортного виробництва [5].

Базуючись на положеннях енергетичного підходу, який складає основу вчення про сталий розвиток, автором було

розроблено, апробовано та вдосконалено [6-9] методичні основи оцінки ефективності використання ПС для виконання авіаперевезень за повнотою використання їх транспортної потужності, як відношення реальних можливостей використання ПС за цільовим призначенням в авіатранспортному процесі до потенційних транспортних можливостей при експлуатації ПС, із застосуванням універсальної міри ефективності – $\varepsilon(t)$.

При цьому за своїм змістовим наповненням реальна можливість використання ПС – корисна транспортна потужність на виході авіаційної транспортної системи є результатом (ефектом) виконання авіаційних перевезень – переміщенням пасажирів / вантажів повітряним шляхом з аеропорту відправлення до аеропорту призначення, а потенційна можливість використання ПС – повна транспортна потужність на вході авіаційної транспортної системи характеризує наявні ресурси для підготовки, забезпечення та виконання авіатранспортного процесу.

Відповідно, ефективність використання ПС для виконання авіаційних перевезень є відношенням корисної транспортної потужності до повної транспортної потужності ПС і може визначатися за формулою (3).

З іншої сторони, відповідно до формули (4), ефективність використання ПС для виконання авіаційних перевезень визначається мультиплікативністю коефіцієнта досконалості авіаційних транспортних технологій і коефіцієнта якості організації (управління) авіатранспортним виробництвом, основою яких є використання ПС за цільовим призначенням для виконання авіаційних перевезень.

Виходячи зі специфічних особливостей авіаційного транспорту, досконалість авіаційних транспортних технологій проявляється у скороченні часу обслуговування авіаційних перевезень, що автоматично забезпечує зростання інтенсивності використання ПС за їх призначенням.

Тому коефіцієнт досконалості авіаційних транспортних технологій, який характеризує рівень виробничо-технологічного забезпечення авіатransпортного процесу, пропонується оцінювати інтенсивністю використання ПС в процесі експлуатації:

$$\eta(t) = \frac{f}{K}, [L^0 T^0], \quad (6)$$

де f – час використання ПС для виконання авіаперевезень, $[L^0 T^1]$;

K – загальний (календарний) термін експлуатації ПС, $[L^0 T^1]$.

Якість організації (управління) авіатransпортним виробництвом, базуючись на (5) та виходячи з особливостей транспортної продукції, проявляється у наявності певної кількості споживачів авіаційних послуг (усіх пасажирів, які одночасно перебувають на борту ПС) і характеризує повноту використання транспортних (перевізних) можливостей ПС.

Відповідно, коефіцієнт якості організації (управління) авіатransпортним виробництвом пропонується оцінювати рівнем використання пасажиромісткості / вантажопідйомності ПС при виконанні пасажирських / вантажних авіаційних перевезень – загальноприйнятним коефіцієнтом зайнятості пасажирських крісел / комерційного завантаження:

$$\mu(t) = \frac{w}{W}, [L^0T^0], \quad (7)$$

де w – кількість перевезених пасажирів / вантажів ПС, $[L^0T^0]$;

W – пасажиромісткість / вантажопідйомність ПС, $[L^0T^0]$;

Цей показник, як на наш погляд, найбільш об'єктивно та коректно оцінює якість організації (управління) авіатранспортним виробництвом, адекватно відображаючи рівень організаційно-управлінського забезпечення авіатранспортного процесу.

У підсумку, на основі (4) з урахуванням (6) та (7), ефективність використання ПС для виконання авіаційних перевезень визначається:

$$\varepsilon_{nc}(t) = \eta(t) \cdot \mu(t) = \frac{f}{K} \cdot \frac{w}{W}, [L^0T^0], \quad (8)$$

де $\varepsilon_{nc}(t)$ – ефективність використання ПС для виконання авіаційних перевезень, $0 \leq \varepsilon(t) < 1$, $[L^0T^0]$;

$\eta(t)$ – коефіцієнт досконалості авіаційних транспортних технологій, $0 \leq \eta(t) < 1$, $[L^0T^0]$;

$\mu(t)$ – коефіцієнт якості організації (управління) авіатранспортним виробництвом, $0 \leq \mu(t) < 1$, $[L^0T^0]$;

f – час використання ПС для виконання авіаперевезень, $[L^0T^1]$;

K – загальний (календарний) термін експлуатації ПС, $[L^0T^1]$;

w – кількість перевезених пасажирів / вантажів ПС, $[L^0T^0]$;

W – пасажиромісткість / вантажопідйомність ПС, $[L^0T^0]$.

Таким чином, ефективність використання ПС для виконання авіаційних перевезень характеризує фактичні рівні виробничо-технологічного та організаційно-управлінського

забезпечення авіатранспортного процесу, оцінюється мультиплікативністю коефіцієнта досконалості авіаційних транспортних технологій і коефіцієнта якості організації (управління) авіатранспортним виробництвом, які визначаються, відповідно, інтенсивністю технічного використання ПС і повнотою використання пасажиромісткості / вантажопідйомності ПС.

Висновки. На основі адаптації теорії сталого розвитку з використанням фундаментального закону збереження потужності обґрунтовано можливість оцінювання ефективності використання ПС для виконання авіаційних перевезень за ступенем реалізації потенційних транспортних можливостей ПС як відношення корисної (реалізованої) транспортної потужності до повної (наявної) транспортної потужності ПС.

В прикладному аспекті ефективність використання ПС для виконання авіаційних перевезень визначається мультиплікативністю коефіцієнта досконалості авіаційних транспортних технологій і коефіцієнта якості організації (управління) авіатранспортним виробництвом.

Запропоновано й обґрунтовано способи розрахунку вказаних коефіцієнтів ефективності використання ПС для авіаційних перевезень відношенням часу використання ПС до загального (календарного) терміну експлуатації ПС і кількості перевезених пасажирів / вантажів до пасажиромісткості / вантажопідйомності ПС, відповідно.

Перспективним напрямом дослідження з даної проблематики є уточнення запропонованих коефіцієнтів ефективності використання ПС для виконання авіаційних

перевезень на основі поглиблення аналізу чинників авіаційних транспортних технологій і організації (управління) авіатранспортним виробництвом та оцінювання їх впливу на підвищення корисної транспортної потужності при експлуатації ПС.

Список використаних джерел:

1. Большаков Б.Е. Введение в науку устойчивого развития. *Устойчивое инновационное развитие: проектирование и управление*. 2011. Т. 7. № 2 (11). 34 с.
2. Кузнецов О.Л., Кузнецов П.Г., Большаков Б.Е. Система природа-общество-человек. Устойчивое развитие. Москва, Дубна, 2000. 272 с.
3. Громов Н.Н., Персианов В.А., Усков Н.С. Менеджмент на транспорте. Москва: Академия, 2003. 528 с.
4. Кузнецов О.Л., Большаков Б.Е. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа-общество-человек. Санкт-Петербург, Москва, Дубна, 2001. 616 с.
5. Образцова Р.И., Кузнецов П.Г., Пшеничников С.Б. Инженерно-экономический анализ транспортных систем. Методология проектирования автоматизированной системы управления. Москва: Наука, 1990. 191 с.
6. Залевський А.В., Залевський М.А. Аналіз показників ефективності технічного використання повітряних суден. *Управління високошвидкісних рухомими об'єктами та професійна підготовка операторів складних систем: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кіровоград, 27-28 листопада 2014 р.* Кіровоград, 2014. С. 256-257.

7. Залевський А.В. Універсальна методика оцінки ефективності транспортного обслуговування авіаційних подорожей. *Теоретичні та прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Кіровоград, 1-2 квітня 2016 р. Кіровоград, 2016. С. 13-24.

8. Залевський А.В. Оцінка ефективності транспортного обслуговування туристичних авіаційних перевезень. *Науковий вісник Льотної академії*. Серія: «Економіка, менеджмент та право». 2019. № 1. С. 156-163.

9. Залевський А.В. Енергетичний підхід до оцінки ефективності експлуатації повітряного судна. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XXVII Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. І.В. Харченко, Є.О. Романенка. м. Ліон (Франція): ГО «ВАДНД», 07 грудня 2022 р. С. 329-333/

ODDÍL 9. LÉKAŘSKÉ VĚDY

§9.1 ЗМІНИ У БУДОВІ ЛІМФОЇДНОЇ ТКАНИНИ ЯК МОРФОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТТЯ ОКРЕМИХ КЛІНІЧНИХ АСПЕКТІВ ПЕРЕБІГУ КОРОВОЇ ІНФЕКЦІЇ (Торяник І.І., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Мінухін В.В., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Калініченко С.В., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Моїсєєнко Т.М., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Христян Г.Є., ДУ «Інститут мікробіології та імунології ім. І.І. Мечникова НАМН України», Мельник А.Л., Запорізький державний медичний університет)

Вступ. Нагальність переосмислення проблеми розвитку, розповсюдження, діагностики та привентації корової інфекції стала зрозумілою останніми роками, коли рівень захворюваності на неї сягнув карколомних показників [1, 2]. Сотні захворюлих осіб, десятки леталізацій підкреслили важливість дослідження сучасного кору, його особливий статус. Надзвичайну небезпеку становили моменти захворювань у щепленого контингенту, який демонстрував появу блискавичних форм, стійких маніфестацій хвороби, давно забутих варіантів тяжкого перебігу, з ускладненнями з боку провідних систем організму дітей і навіть дорослого контингенту [3, 4]. Останнє спонукало посилення профілактичних заходів серед населення, задіяння

новаторських методів детекції збудника /чи ознак його перебування у організмі людини з метою ґрунтації певних аспектів перебігу цієї хвороби [5, 6]. Отже, структурно-функціональна домінанта у методології вивчення кору посіла провідне місце. З метою об'єктивізації доказової бази дослідження сучасних аспектів перебігу корової інфекції, їхнього впливу на епідпроцес опрацьовано поетапну програму з комплексом клініко-лабораторних, макромікроскопічних, гістологічних, генетичних, біоінформаційних, статистичних методів. Останній, у тому числі, сприяв ґрунтовній структурно-функціональній оцінці стану таргетних щодо збудників клітин/органів (епітелій, лімфоїдний апарат апендикса) хворих осіб. Започаткована методологічна платформа водночас сприяла пошуку нових та вдосконаленню існуючих критеріїв клініко-лабораторної, морфологічної діагностики корової інфекції, об'єктивній оцінці епідемічної складової; ймовірному моніторингу оптимальних заходів профілактики, скринінгу прогнозу ризику виникнення ускладнень, хронізацій, інвалідності, летального виходу.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом дослідження стали хворі на корову інфекцію особи обоєї статі віком від 0 до 49 років (табл.1), що відігравали роль донаторів зразків біологічного матеріалу (ЗБМ) у залежності від *status praesens objectivus, anamnesis epidemicus, morbi et vitae*, обтяжливих клінічних обставин, своєчасності та ефективності задіяних до них терапевтичних заходів. З огляду на останнє, об'єм вибірки складав як біопсійний, так і некропсійний архіви; власні ретроспективні анали. Кожен із учасників/родичів надавав згоду на участь у дослідженні відповідно до існуючого законодавства та принципів біоетики та медичної танатології [7].

Таблиця.1

Вікова градація осіб, задіяних у дослідженні, $\Sigma=38$

№ з/п	Вікові параметри постнатального онтогенезу	Кількість осіб ($\Sigma=15$) (в абсолютних та відносних, % показниках)	Кількість осіб ($\Sigma=23$) (в абсолютних та відносних, % показниках)
1	1 місяць	1(6,67%)	2 (8,70%)
2	3-6 місяці	1(6,67%)	1(4,35%)
3	0,5-2 роки	1(6,67%)	3 (13,03%)
4	3-12 років	2(13,33)	6 (26,09%)
5	13-16 років	1(6,67%)	1(4,35%)
6	17-19 років	2 (13, 33%)	3(13,03%)
7	20-29 років	3 (20, 00 %)	4 (17,40%)
8	30-39 років	2 (13,33 %)	2(8,70%)
9	40-49 років	2 (13,33%)	1(4,35%)

З метою структурно-функціональної ґрунтації окремих аспектів характерної кору клінічної симптоматики, коморбідних йому станів проводили стандартне оглядове макромікроскопічне дослідження померлих. Останнє базувалось на принципах морфологічного аналізу. Сутність дослідження зводилась до оцінки мікротопографічних даних, аналізу та узагальнення макромікроскопічних параметрів тіла, таргетного органу. У цілому дослідження складалось із таких поступових етапів: оцінка клініко-анатомічної (топографічної) специфіки *locus morbi* біологічних об'єктів КГ; дослідження та порівняльний аналіз із показниками ІК групи; характеристика макроскопічної структури та органолептичних / біомеханічних параметрів біологічних об'єктів, що належали до КГ та порівняння останніх із результатами в групі ІК. Оцінка клініко-анатомічної

(топографічної) специфіки *locus morbi* полягала у ретельному вивченні особливостей їхньої просторової конфігурації, локалізації у звичній/тривіальній системі площин (фронтальна, сагітальна, горизонтальна), вісів (вертикальна, сагітальна, поперекова) такоординат (OX; OY; OZ), білатеральної симетрії (dexter/sinister), сегментної орієнтації (anterior/posterior, cranialis/caudalis), глибини та поширової будови (superficialis/profundus). До того проводили аналіз голо-, скелетотопії, специфічних змін у співвідношенні (синтопія), розташування останніх відносно магістральних судин (вазотопія), розосередження у просторових координатах порожнин (голотопія). Органолептично ad oculi визначали зовнішній вигляд органу (на предмет наявності та ступені ушкоджень цілісності структури, мацерацій, артефактів, крововиливів), колір (гіперрагічний, ксенотичний, цианотичний, блідий) наявність стороннього, неприємного запаху (гнилісний, кислий, бродильний, гіркавий), зайві/недостатні сухість/вологість досліджених органів. Аналіз біомеханічних показників зводився до визначення тургору органу (у разі пробних натиснень у 5-ти точках/зонах), щільності (відсутності розривів у разі розтягнення, стиснення), пружності (здатності до відновлення форми, її строки/терміни), пластичності (гнучкості), пойкило-, анізоморфність (зміни форми, розмірів, об'єму, у тому числі, атрофія, мегалія, набряк, гідратація, гіпо-гіперволія). Для визначення специфіки тканинних реакцій таргетного органу (апендикс) досліджували шматочки (0,5 куб.см) строми, епітелію, лімфоїдної тканини його регіонарних лімфовузлів, судин у групах ІК та КГ хворих на кір. Біологічний

(секційний) матеріал, взятий від прооперованих та померлих, обережно видаляли, відокремлювали шматочки з ділянками оболонок, строми, фрагментами магістральних судин. Ретельно промивали у проточній воді. Фіксували не менше 24 годин у 12 %-му розчині формаліну на фосфатному буфері (рН=7,0-7,2), при $t^0 = 18-20^0 \text{ C}^0$ у склокерамічному посуді із щільно притертими корками. Далі зневоднювали методом проведення матеріалу через систему розчинів етилових спиртів від 30^0 до абсолютного спирту включно, заливали у смоли (парафін/ целоїдин за потребами дослідження). З парафінових / целоїдинових блоків виготовляли серії гістологічних зрізів товщиною від 5 до 10-15 мкм. З метою детального вивчення будови окремих мікроструктур апендиксів, судин, препарати різали за допомогою мікротому (МК-25) в одній із трьох взаємно перпендикулярних площин (фронтальній, горизонтальній, сагітальній). Отримані зрізи забарвлювали у залежності від задач пошуку, його стратегії, з урахуванням типу тканини (гематоксилін-еозин, за Ван-Гізеном). Гістологічне дослідження речовини органів, їхніх судин, оболонок проводили за традиційною схемою, поетапно. Для мікроскопічного аналізу матеріалу застосовували світлооптичну систему мікроскопу «Olympus BX-41», Японія (х 40; х 100; х 200; х 400). Дослідженню піддавали оболонки, строми, судини. Співставлення контрольних зразків із клінічними проводили у порівняльному аспекті. Мікроскопічному вивченню підлягали ділянки з вогнищами запалення, крововиливів, некрозів, деструктивно-дегенеративних змін, регенерації. Конкретизації належали зміни у судинному руслі (стази, тромбози, діapedез

еритроцитів, агрегатні властивості). Результати заносили до робочого журналу з морфологічних досліджень експериментального та клінічного матеріалу.

Дослідження структурно-функціональні змін у апендиксах осіб, які належали до групи інтактного контролю (ІК) чітко відповідала статеві-віковим параметрам постнатального онтогенезу за умов анатомо-фізіологічної норми. Параметри пойкило- та анізоморфності відповідали варіантам вікової анатомічної мінливості. На поперековому розрізі кожен із морфоскопічно проаналізованих органів мав вільній трикутної форми отвір, без мінімальних ознак облітерації (характерна для дитячого організму ознака). Слизова оболонка оснащена кишковими криптами, бокалоподібними клітинами. Дно крипт містило певне число екзокриноцитів з поодинокими ацидофільними гранулами. Власна пластина без чіткої межі переходила у підслизову основу, насичену численними доволі великим за розмірами, з наявною тенденцією до злиття лімфоїдними утвореннями. Лімфоїдні фолікули різнились за наявністю чітко диференційованих гермінативних центрів з ознаками активації (вогнищами/осередками просвітлень). Явищ нодулярної лімфоїдної гіперплазії, збільшення чисельності лімфоїдних вузликів, зональної дезорганізації фолікулярного апарату у препаратах інтактного контролю не спостерігали. Спустошення гермінативних центрів виявлено не було. Лімфоцити активно мігрували у розташовані поблизу зони власної пластини, епітелій апендиксу. Підслизова основа (без ознак набряку) щедро насичена густою сіткою кровоносних судин, що у власних отворах містили численні скупчення

вільних еритроцитів. Деталізація структурно-функціональних параметрів лімфатичних утворень апендиксу з найбільш характерними змінами у ІК та за умов корової інфекції (КГ) представлена у таблиці 2. Тромби стази дефекти, периваскулярні крововиливи встановлені не були. М'язова оболонка відростків долучала два шари (прокольний та циркулярний) Зовнішня оболонка була представлена серозною висилкою, ознак розвитку запальних процесів, набряку, ексудацій не долучала.

Таблиця 2.

Порівняльна характеристика структурно-функціональних параметрів лімфатичних утворень апендиксу у КГ та за умов корової інфекції (КГ)

Ознаки	Органи (лімфатичні вузли)	
	ІК	КГ
Збільшення чисельності лімфоїдних вузликів	-	+
Нодулярна лімфоїдна гіперплазія	-	+
Зональна дезорганізація фолікулярного апарату	-	+
Спустошення гермінативних центрів	-	+
Наявність ділянок просвітлень у гермінативних центрах	+	-
Набряк слизових	-	+
Еозинофіли слизових	Толерантні	+

Аналіз біологічного матеріалу, взятого (як пре-, так і постмортально) від хворих з коровою інфекцією у клінічній

групі спостереження (КТ), показав, що *ad oculi* апендикс помітно збільшений у розмірах, запальний, з ознаками набряку. Морфологічні зміни органу відповідали профілю нозологічного прототипу кору [6, 8]. Отвір органу округлої форми, облітерований поліморфними конгломератами слизу із вмістом поодиноких еритроцитів. Відросток наповнений водянистою рідиною з характерним неприємним запахом. На препаратах добре візуалізовані набряклі кишкові крипти, бокаловидні клітини з виразними дефектами апікальних відділів. Екзокриноцити містили велику кількість ацидофільних гранул, чергувались з позначеними гістологічно атрофічними структурами. Крипти доволі щільно розташовувались одне до одного, у окремих сегментах злипались. Попередньо ушкоджений за рахунок деструкції епітелій (ентеротелій) піддавався інтенсивній десквамації, сумісно із ушкодженими клітинами, переважним чином лімфоцитами, накопичувались у отворі апендикса, у подальшому ускладнював перебіг захворювання. Дно крипт вислано численними недиференційованими епітеліоцитами (від 7-8 до 11-15 у полі зору препаратів). Власна пластина слизової місцями розшарована, дещо дезорганізована, розмежована стосовно набряклої, порохнявої, із наявними запальними елементами м'язової пластини. Повздовжній м'язовий шар стінок органу розташований переривисто, мало контрастний. Циркулярний шар із ознаками розм'якнення волокон. Кровоносні судини підслизової основи звиясті, спалі, їхні окремі ділянки звужені, чергуються із розширеними фрагментами. На поперекових зрізах препаратів чітко диференційовані еритроцитарні тромби, у віддаленні від

яких знаходяться мегакаріоцити (у вигляді поодиноких екземплярів). Явище секвестрації представлене помірно. У окремих зразках наявні ознаки дефектів судинних стінок, осередки десквамації ендотеліоцитів, периваскулярних крововиливів. Зростання числа еритроцитів, що зосереджені за межами судинного русла, потенціювало макрофагальну активність з фактами еритрофагії. У певних зрізах звертала увагу наявність фактів ексудативних реакцій. Лімфоїдні вузлики, як проксимальні, дистальні, так і лімфоїдні муфти лімфоїдного апарату апендикса демонстрували ознаки виразної гіперплазії. Порівняно із контролем їхня чисельність та розміри були збільшені у 2-2,5 рази. На зазначеному тлі спостерігали дезорганізацію крайових зон із характерним клітинним розшаруванням примежових ділянок та наближених до них фрагментів. Як і у випадках ураження кишки, мантійна та маргінальна зони лімфоїдних вузликів, муфт окреслені слабо, малопомітно. Вони видаються розмитими, розпливчастими, з низьким хроматофільним контрастом. Їхня мікротопографічна диференціровка вкрай утруднена (у окремих випадках визначена виразною тенденцією до злиття). Герминативні центри вузликів просвітлені, деякі з ознаками клітинного спустошення, що великою мірою розглядали як результат функціонального виснаження структури. У площині зрізів зосереджені лімфо-, плазмоцити, що топографічно тяжіли до Т-зон. Останніми та гранулоцитами були активно просякнені стінки апендиксів: з одного боку інтенсивно проникали до епітеліальної висилки, з іншої, - щільно прилягали до серозної оболонки. (Саме ці фактори пояснювали клінічну картину появи позитивної

симптоматики за Щеткіним-Блюмбергом, як відображення розвитку запальних реакцій у шарах стінок органу за умов тяжких форм перебігу інфекції [8]). Загалом структурна динаміка лімфатичного апарату апендикса нагадувала зміни, що відбувались у інших органах лімфатичної системи (накшталт, селезінки[9]). Таким чином, розвиток корової інфекції призводив до суттєвого виснаження структурно-функціональних ресурсів спочатку органів провідних систем, а за цим організму – в цілому. Зазначена стратегія неодмінно призводила до розвитку декомпенсаторних розладів, об'єктом для яких стала сама слабка ланка у ланцюгу органів-мішеней (елементи лімфоїдного апарату). Морфологічні форми діагностованого запалення відповідали : поверхневому (простому) гострому (з формуванням первинного афекту); гострому гнійному (флегмонозному, апостематозному) та хронічному процесам. Перебіг кожної із зазначених форм характеризувався послідовним та цілковитим відтворенням етапів ідентичної за патофізіологічною суттю тенденції. Гостре запалення розпочиналось з утворення вогнищ деструкції на дні однієї із крипт слизової оболонки з позначеним набряком та лейкоцитарною інфільтрацією сусідньої ділянки підслизової основи, (що знаменувало собою утворення первинного афекту). За проведеними нами спостереженнями, кількість встановлених, таким чином, афектів не обмежувалась поодинокими фактами, іноді їхня чисельність досягала декількох десятків (у полі зору препарату). Подекуди спостерігали формування генералізованих осередків. Локальна гнійна інфільтрація ілюструвала стадію затухання, ознак розповсюдження не

мала, відповідала поверхневій формі запального процесу [6,8]. У відповідності до неї дефект слизовою оболонки тяжів до сталої епітелізації. На тлі гострого гнійного процесу лейкоцитарна інфільтрація розповсюджувалась всіма шарами стінок відростку (зі стовщенням, повнокрів'ям, утворенням порохнявого нальоту). За цим оболонки зазнавали деструкції, залишаючись збереженими лише у вигляді окремих ostrivciv (флегмонозно-виразковий процес) здорової тканини. У одному із випадків (n=1) спостерігали появу гнійників (апостематозна форма). Появу та розвиток лімфангїтіту, виразного тромбозу власних судин, розплавлення тканин, деструкції та остаточної руйнації оцінювали як старт гнійного запального процесу. Хронїчна форма супроводжувалась значним розростанням волокнистої сполучної тканини, що поєднувало атрофію слизової оболонки та м'язового шару. У окремих спостереженнях відмічали часткове відновлення слизової оболонки з заміщенням дефектів рубцевою тканиною, розростанням фіброзної сполучної тканини, звуженням отвору, позначеною облітерацією. Процеси, що відповідали хронїчній формі запалення, супроводжувались формуванням периапендукулярних спайок, осумковуванням. Морфологічні зміни у відростку залишались неоднаково виразними у його різних відділах. Слід зауважити, що наявність лейкоцитів у стінках апендиксу мала місце і без клінічної симптоматики апендициту (наприклад, за умов блискавичної смерті, тяжка форма перебігу корової інфекції).

Висновки. Зміни у будові органів лімфоїдної системи є доцїльним застосовувати у якості морфологічного підґрунтя з метою визначення та усвідомлення окремих клінічних

аспектів перебігу корової інфекції. Структурними маркерами зазначених процесів є сенс вважати інфільтраційні реакції, наявність ексудації, проліферативні явища, гіперхроматоз, гігантоклітинний метаморфоз, базофілізацію цитоплазми швидко проліферуючих клітин епітеліального походження.

Список використаних джерел:

1. Стан захворюваності на корову інфекцію у Харківській області в період 2017-2019 років / Калініченко С.В., Мелентьєва Х.В., Торяник І.І., Попова Л.О., Антушева Т.І. // *Annals of Mechnikov Institute*, №2. – С. 49-70 DOI: 10.5281/zenodo.4984923

2. Стан популяційного імунітету до кору у Харківській області / Калініченко С.В., Антушева Т.І., Торяник І.І., Моїсєєнко Т.М. // *The 2 nd International scientific and practical conference —Modern research in world science, Lviv, Ukraine, May 17, 2022.- P. 161-164.*

3. European Centre for Disease Prevention and Control. Measles outbreaks still ongoing in 2018 and fatalities reported from four countries. URL: <https://ecdc.europa.eu/en/news-events/measles-outbreaks-still-ongoing-2018-andfatalities-reported-four-countries>. Accessed: March 9, 2018.

4. Епідеміологія кору. Класичні тенденції та сучасність І.І. Торяник, Т.І. Антушева, С.В. Калініченко, Л.О. Попова // Науково- практична дистанційна конференція, присвячена пам'яті відомого вченого-мікробіолога, доктора медичних наук, професора І.Л. Дикого 19 березня 2020 року, Харків. – С. 82.

5. Особливості поширення корової інфекції в сучасних умовах / І.І. Торяник, Н.І. Філімонова, С.В. Калініченко, І.Ю. Дубиніна // Науково-практична дистанційна конференція, присвячена пам'яті відомого вченого-мікробіолога, доктора медичних наук, професора І.Л. Дикого 19 березня 2020 року, Харків. – С. 40.

6. Особливості патогенезу та клініки сучасного кору / І.І. Торяник, С.В. Калініченко, В.В. Мінухін, Т.М. Моїсєнко, Х.В. Мелентьєва, В.В. Гнатюк, М.І. Грищенко // IV науково-практичної конференції студентів та молодих вчених з міжнародною участю «Від експериментальної та клінічної патофізіології до досягнень сучасної медицини і фармації», 19 травня 2022 р., м. Харків.- с. 118-120.

7. Сутність, специфіка та принципи медико-правової галузі сучасної біоюристспруденції / В.І. Цимбалюк, В.О. Ольховський, Р.І. Бабіченко, М.С. Бабіченко, С.І. Данильченко // Актуальні проблеми сучасної медицини». 2017. Том 17, випуск 3 (59). С. 234-239.

8. Сучасні аспекти епідеміології та етіопатогенезу корової інфекції / Торяник І.І., Калініченко С.В., Мелентьєва Х.В., Кононенко Н.М., Попова Л.О., Остапєць М.О., Антушева Т.І. // Матеріали II науково-практичної конференції студентів та олодих вчених з міжнародною участю «Від експериментальної та клінічної патофізіології до досягнень сучасної медицини і фармації». – 15 травня, 2020, м. Харків. – с. 207

9. Гістопатологічні зміни селезінки у разі розвитку тяжких форм кору І.І. Торяник, С.В. Калініченко, Х.В. Мелентьєва, Л.О. Попова, Д.В. Мінухін, Н.М. Кононенко, Д.Г. Шуба// II науково-практична конференція студентів та молодих вчених з міжнародною участю «Від експериментальної та клінічної патофізіології ло досягнень сучасної медицини та фармації», 15 травня 2020 року, Харків. – С. 205-206.

ODDÍL 10. PENÍZE, FINANCE A ÚVĚR

§ 10.1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТТЯ «ПРОТИДІЯ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ ОТРИМАНИХ НЕЗАКОННИМ ШЛЯХОМ» В УМОВАХ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА (Миненко С.В., Сумський державний Університет)

Вступ. Незважаючи на динамічний розвиток суспільства та активні трансформаційні зміни глобальної економіки, реальний та фінансовий сектори досі включають офіційну та тіньову складову. В офіційній економіці всі господарські операції, що здійснюються економічними агентами знаходяться під наглядом та контролем держави. Кожен рух коштів регулюється нормативними актами, чітко відбувається в межах фінансової системи та підлягає оподаткуванню. Функціонування в офіційному секторі економіки дозволяє учасникам користуватись певними привілеями, а саме відсутністю адміністративних та кримінальних покарань, формування ділової репутації, а також реалізація тактичних і стратегічних цілей організації.

Поруч з офіційним сектором економіки існує тіньова економіка, тобто та, яка знаходиться поза полем зору держави. Відповідно до даних Міністерства економіки України, у 2021 році розміри тіньового сектору економіки України були на рівні 32% від обсягу офіційного ВВП [1].

Тіньовий сектор економіки привабливий для недобросовісних суб'єктів господарювання, які хочуть

зменшити свої витрати та для злочинців, грошові потоки яких прямо пов'язані з незаконною діяльністю (грабежі, крадіжки, обіг наркотиків, шахрайство, фінансування тероризму тощо).

Через тісну сплетеність зазначених секторів, у суб'єктів тіньової економіки постійно виникає необхідність надати фінансовим ресурсам, накопиченим у тіньовій економіці вигляду «чистих», офіційних. Тільки в офіційному секторі економіки є можливість отримувати товари і послуги найширшого спектру, оскільки в тіньовому секторі за нелегальні кошти можна отримати тільки нелегальний товар.

Значний обсяг тіньової економіки носить деструктивний характер для економічної безпеки національної економіки: від деформації податкової та бюджетної сфер, до неможливості побудувати адекватну макроекономічну політику, інвестиційний клімат, стабільну грошово-кредитну систему [2].

Легалізація доходів, отриманих незаконним шляхом спричиняє підвищення інфляції, зниження рівня валютної безпеки держави, підриє довіри до банківського сектору, зростання обсягу тіньової економіки [3] та зниження рівня довіри до країни на міжнародному ринку (через ризик потрапляння до чорного списку ФАТФ [4]). Через це держава прикладає значних зусиль для боротьби з легалізацією незаконних доходів.

Виклад основного матеріалу. Процес легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом складається з трьох етапів: розміщення, розшарування та інтеграція.

Розміщенням прийнято вважати введення коштів, отриманих незаконним шляхом у офіційну систему

фінансових операцій. Розміщення може бути реалізоване через придбання акцій чи інших цінних паперів, оформлення депозиту, здійснення банківського переказу тощо. Основна мета розміщення – вивести кошти від прямого зв'язку з безпосереднім злочином, внаслідок якого вони були отримані.

Розшарування коштів, раніше розміщених у офіційну систему фінансових операцій направлене на подальше приховування зв'язку з коштами та початковим злочином. Реалізується через перепродаж цінних паперів, придбання чи продаж нерухомості чи інших товарів, переведення коштів за кордон чи на інші рахунки. Під час розшарування незаконні кошти можуть переплітатись із законними.

Коли незаконно отримані кошти настільки зливаються з офіційно отриманими, що вся сума виглядає законно отриманою говорять про настання етапу інтеграції незаконних доходів. Протягом цього етапу злочинці отримують на перший погляд законні підстави володіння активами. В такому випадку тільки ретельне розслідування дозволяє встановити зв'язок між інтегрованими коштами після розміщення та розшарування і незаконно отриманими внаслідок злочину.

Цифровізація фінансово-економічних відносин відкрила нові можливості для злочинців у сфері легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. З одного боку, цифровий слід грошей стало простіше відслідковувати, саме тому одним із напрямків протидії легалізації доходів є контроль та орієнтування на поступову відмову від готівки. З іншого боку, зловмисники можуть створювати десятки акаунтів у платіжних системах та робити сотні транзакцій не виходячи з

дому. Генерація великих масивів даних в такому випадку логічно веде до застосування сучасних методів аналізу даних, заснованих на глибокому та машинному навчанні.

Методи легалізації незаконних доходів можуть бути різні: застосування недосконалості платіжних систем, створення та використання фіктивних підприємств, контрабанда, використання банківських переказів, укладання договорів псевдострахування, використання ломбардів та кредитних спілок, використання криптовалют.

Проте, з огляду нашого дослідження, їх доцільно поділити на дві групи: ті які не зазнали значних змін від цифровізації відносин, та ті, які виникли внаслідок цифровізації або ж зазнали значної модернізації внаслідок неї.

До першої групи можна віднести:

1. Використання контрабандного способу легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом полягає у махінаціях при декларуванні готівки, дорогоцінних банківських металів. Вчиняючи злочинні дії, порушуючи митні правила, шляхом декларування у іншій країні готівки в іноземній валюті як особистих заощаджень та ухилення від декларування їх при проходженні митниці в Україні реалізується розшарування доходів. Заплутаність митних правил в різних країнах, помилки, халатність чи злочинний умисел під час проходження особою митного контролю, використання «обхідних шляхів» на державному кордоні підвищує ризик легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом [5]. Безумовно митні органи значно збільшили власні інструменти контролю з розвитком цифровізації, так зараз сформовані значні бази даних перевірки митної вартості та інші системи

контролю за товарами, проте в межах схеми легалізації ці зміни не здійснюють суттєвий вплив.

2. Окремим прикладом легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом є використання страхових компаній. Зловмисниками здійснюється підробка страхових випадків, оформлення договорів псевдострахування, ухилення від оподаткування [6]. З точки зору діджиталізаційних процесів, які хоч і впливають на страхову сферу, проте сутнісно схеми легалізації не зазнали змін.

3. Використання ломбардів для обміну предметів розкоші та інших цінних активів на готівку та навпаки. Відповідно суттю схем є готівковий обіг, якого майже не стосується цифровізація.

До другої групи варто віднести:

1. Платіжні системи. За допомогою платіжних систем зловмисники здійснюють перерахунок коштів з рахунків на інші рахунки, в тому числі закордон, реалізуючи розшарування незаконних доходів. Використання мережі підставних осіб дозволяє зменшити розміри транзакції, уникаючи їх підозрілості, що ускладнює контроль та можливості виявлення фактів легалізації. Розвиток цифровізації спричинив зростання кількості платіжних систем та поширення доступу до них з будь-якої країни. Реєстрація гаманців у платіжних системах здійснюється за простішою ніж у банках процедурою.

2. Конвертаційні центри. Створення та використання конвертаційних центрів дозволяє зловмисникам перетворювати безготівкові кошти в готівкові, що спричиняє втрату їх цифрового сліду. Афілійовані з підприємствами

особи, які мають право прийняття рішень, в разі їх залучення до процесів легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом допомагають заплутувати походження коштів шляхом переуступки права вимоги по боргам, надання чи отримання благодійної допомоги. Цим самим замінюючи реальне походження коштів. Іншим способом використання конвертаційного центру – фіктивна господарська діяльність. Шляхом оформлення фіктивних платіжних доручень, отримання кредитів на діяльність, отримання коштів за державними цільовими програмами підтримки бізнесу здійснюється як розміщення, так і розшарування і інтеграція незаконних доходів [7].

Наразі, зареєструвати підприємницьку діяльність в Україні можна в режимі онлайн. Додатково до цього, цифровізація зумовила виникнення цілого ряду видів економічної діяльності, пов'язаної з інформаційними технологіями. Наприклад, розробка програмного забезпечення є по суті видом інтелектуальної діяльності, для підтримки якої не потрібно значного статутного капіталу чи основних фондів. Підприємства з орієнтацією на розробку програмного забезпечення підходять для легалізації незаконних доходів, оскільки легко імітувати факт надання послуг чи виконання робіт.

3. Банки. Банківські перекази мають бути під пильним контролем з точки зору протидії легалізації. Через банківські перекази найчастіше відбувається заплутування джерел походження коштів. Значна кількість транзакцій між фізичними особами з подальшим їх переказом чи виведення у готівку, перерахунок за роботи чи послуги фіктивного

підприємства, придбання цінних паперів через банки є шляхами легалізації незаконних доходів через банківські установи. Розвиток мобільного банкінгу та фінтех прискорили процес розшарування доходів, отриманих незаконним шляхом.

4. Віртуальні активи. Останнім часом серед злочинців часто стала використовуватись криптовалюта. Електронні кошти слугують засобом розшарування, оскільки можливість створення багатьох криптогаманців за короткий період часу з мінімальною, на відміну від банку, ідентифікацією особи. Здійснення тисяч транзакцій за допомогою сотень криптогаманців розмиває походження коштів і стає складно пов'язати кошти з первинним злочином [8].

Окремим підвидом можливих маніпуляцій за допомогою блокчейн-середовища є NFT. Унікальний в мережі, невзаємозамінний блокчейн токен (NFT) дозволяє надати цінності та закріпити авторське право за будь-яким цифровим об'єктом. Відтак, це дозволяє завищувати ціну на цифровий актив за допомогою аукціону та надавати злочинним коштам ознак легальності. Обсяг продажів NFT у 2020 році складав 250 млн дол. США, а у 2021 році уже понад 2 млрд дол. США [9].

Розуміючи це, криптобіржі вдаються до заходів протидії легалізації незаконних доходів, які базуються на встановленні ризиковості транзакції на основі аналізу співпраці особи з даркнетом чи сумнівними біржами.

Ускладнює роботу з протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом через цифрові активи недосконалість регулюючого законодавства у цій сфері, що дає змогу вільно користуватись різними способами обігу криптовалюти.

У користувачів криптовалюти є декілька шляхів конвертувати цифрові гроші у гривні на банківський рахунок чи за допомогою готівки.

Обмінники криптовалют надають сервіс для швидкого обміну криптовалют на фіатні кошти чи на інші криптовалюты. Діяльність таких обмінників не заборонена, проте ЗУ «Про віртуальні активи» ще не набрав чинності.

Крипто біржі дозволяють купувати та продавати різні види криптоактивів. В Україні діє декілька криптобірж, найбільші з них: KUNA, WhiteBIT, BTC TRADE UA, QMALL. Проте, через середовище інтернет та недосконалість регуляції на міжнародному ринку крипто бірж поняття кордонів для віртуальних активів розмивається. Відтак, є можливість переводити грошові суми кому-завгодно за кордоном. Криптобіржі дозволяють P2P обмін, за курсом, обговореним у онлайн-чаті, що дає ширші можливості для легалізації незаконних доходів.

Криптовалюти можна обмінювати через електронні платіжні системи, такі як PayPal, Perfect Money, Payeer, Portmone, Ruray. З березня 2022 року PayPal почав в Україні повноцінну роботу [10]. З одного боку це дозволило швидко переказувати кошти фізичним особам з-за кордону, оминаючи тривалий час очікування банківського переказу. А з іншого боку – надало можливість зловмисникам заплутувати шляхи переказу незаконних доходів: криптовалюта – електронна платіжна система – банківський рахунок.

Використання криптоматів дозволяє переводити готівку одразу в криптовалюту [11]. Таким способом готівка, яка найчастіше використовується злочинцями обмінюється в

криптовалюту, з чого починається процес легалізації незаконних доходів.

Питання впливу цифровізації на легалізацію незаконних доходів та її протидію все частіше стає предметом наукових досліджень.

Таким чином, справедливо зробити висновок, що тіньовий сектор економіки активно розвивається паралельно із розвитком суспільства, а цифровізація значно вплинула на трансформаційні процеси легалізації кримінальних доходів збільшивши їх різноманітність та механізми реалізації. Виходячи з цього, державні органи влади повинні випереджаючими темпами розвивати власну систему протидії легалізації доходів одержаних незаконним шляхом, а також вивчати випереджаючи міжнародні практики та проводити їх імплементацію у національне законодавство.

Переходячи до дослідження теоретичної сутності поняття «протидія легалізації доходів отриманих незаконним шляхом» зауважимо, що даний процес запропоновано реалізувати з використанням програмного продукту VOSviewer. Отже, провівши бібліометричний аналіз наукових публікацій, що індексуються наукометричною базою даних Scopus за допомогою програмного продукту VOSviewer розглянемо зв'язки між категоріями, які досліджують провідні науковці світу. На рисунку 1 представлена мапа зі взаємозв'язками поняття «протидія легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом (anti-money laundering) з іншими категоріями, відповідно до публікацій за 2012-2022 роки. Дослідження дозволило виділити 6 основних кластерів, які на рисунку 1 відповідають зеленому, червоному,

[illegible]

Рис.1. Наукова бібліографія поняття «anti-money laundering» (протидія легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом) за 2012-2022 рр.

Відповідно до рисунку 1, можна простежити зв'язок поняття «протидія легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом» з такими категоріями як легалізація грошей, легалізація, тероризм та фінансування тероризму, ризик менеджмент, банківський нагляд, злочин, комплаєнс. Значна частина зв'язків присвячена економіко-математичним

методам та машинному навчанню: нейронні мережі, кластеризація, ряди Маркова, бази даних, машинне навчання, великі дані.

Окремо, по фіолетовому кластеру можемо прослідкувати направленість досліджень, пов'язаних із сучасними інформаційними технологіями: блокчейн, розумний контракт, розподілений реєстр, криптовалюта та інформаційні сервіси.

Продовжуючи дослідження у часовому контексті, що відображений на рисунку 2, робимо висновок, що використання економетричних методів та моделей досліджувалось науковцями поряд з протидією легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, починаючи з 2012 року. Цьому свідчать фіолетовий колір блоків «clustering», «data sets», «neural networks», «database systems». А дослідження останніх років саме присвячені зв'язку криптовалюти та протидії легалізації незаконних доходів «cryptocurrency anti-money laundering», «block-chain», «distributed ledger», «smart contract», «art market». Зелено-жовтий відтінок свідчить, що особливу увагу цій тематиці почали приділяти у 2020-2022 роках. Окремо варто виділити наявність зв'язку в публікаціях присвячених протидії легалізації незаконних доходів та методами збереження конфіденційності «privacy-preserving techniques». Оскільки розвиток цифровізації з одного боку генерує велику кількість даних, які стають публічними в інтернеті, що порушує принципи конфіденційності, а з іншого боку, дотримання конфіденційності допомагає злочинцям реалізовувати схеми легалізації незаконних доходів. Тому значна частина

Аналіз візуалізаційних карт, зображених на рисунку 1 та 2 підтверджує необхідність продовжувати дослідження у сфері взаємозв'язків між цифровими технологіями та протидією легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом.

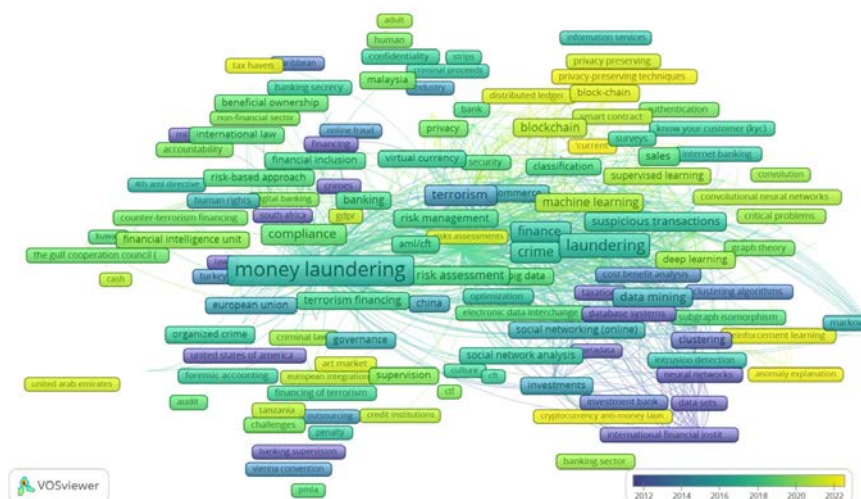

Рис.2. Візуалізація часового виміру досліджень стосовно протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, опублікованих у виданнях, що індексуються наукометричною базою даних Scopus у 2012-2022 роках

Зосереджуючись на безпосередньому взаємозв'язку цифровізації та протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, можна виділити наступну залежність

(рисунок 3): «anti-money laundering» – «digitalization» – «money laundering» – «cryptocurrency». Цифровізація найчастіше в наукових працях зустрічається у взаємозв'язку з протидією легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом. Тоді як у контексті легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом частіше зустрічається термін криптовалюта.

Рис. 3. Візуалізація взаємозв'язку протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом з цифровізацією відповідно до досліджень, опублікованих у виданнях, що індексуються наукометричною базою даних Scopus у 2012-2022 роках

Переходячи до аналізу наукового доробку в сфері протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом варто зазначити, що дана тема є популярною як серед науковців-економістів, так і серед науковців у галузі юриспруденції.

Вплив легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом на сталий розвиток досліджували Z. Dobrowolski та L. Sulkowski [12]. Визначення ризику легалізації доходів,

отриманих незаконним шляхом для бізнес-сектору стало основою для дослідження J. Ferwerda та E.R. Kleemans [13].

Застосування методів data mining для протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом досліджували A. Salehi, M. Ghazanfari та M. Fathian [14]. Натомість A.I. Canhoto [15] досліджувала можливості використання методів машинного навчання для протидії легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом.

Переходячи до дослідження наукових робіт присвячених впливу цифровізації на роботу суб'єктів системи протидії легалізації кримінальним доходам, зазначимо, що безумовно діджиталізація підвищує якість фінансового моніторингу в банках [16]. та сприяє ефективнішому впровадженню рекомендацій FATF у сфері anti-money laundering. До схожого висновку дійшли і K. Said та D.Karimi [17], зазначаючи що автоматизація банківських процесів підвищує фінансову безпеку банку та покращує фінансовий моніторинг. Особливо вагомий вплив діджиталізації на легалізацію незаконних доходів прослідковується через зменшення кількості готівки в обігу [18]. Останні дослідження свідчать що фінтех широко впроваджується в банках в країнах що розвиваються [19], що дозволяє набагато швидше приєднатись фінансовим установам даних країн до глобальної системи протидії легалізації кримінальним доходам. Значна група науковців – K. Djalilov та J. Hölscher [20]; K. Djalilov та C. Hartwell [21] дійшла висновку про те, що впровадження цифрових технологій в комплексі покращує можливості банківського середовища та безумовно впливає на можливість оперативного виявлення незаконних операцій. Окрім

зазначеного, не можна нехтувати тим, що цифровізація пришвидшує роботу співробітника відповідного органу системи протидії легілації: інтерактивний пошук замінює довге перелистування папірців, тобто економляться людино-години роботи [22, 23].

А. Addo та Р.К. Senyo [24] у своїх дослідженнях зупиняються на вивченні впливу цифровізації на правоохоронну діяльність, а саме боротьбу з корупцією. Так, вони визначають, що цифровізація є потужним антикорупційним інструментом. Приклади застосування цифрових технологій у прокурорській діяльності досліджував Denis de Castro Halis [25], автор зазначає, що засоби цифровізації одночасно з підвищенням швидкості обробки документів формують й засади до їх безпосереднього контролю, забезпечуючи незалежність слідства та відповідність його законам. Окремо варто розглянути застосування сучасних технологій у судовій діяльності. Автор Yu. Mulyana [26] зазначає, що цифровізація судів починається з електронного документообігу, але не обмежується ним: всі процеси пов'язані зі справами можуть обслуговуватись в електронному суді, або наприклад суди можуть проводитись у онлайн-форматі, що пришвидшує процес.

Легалізацію доходів, отриманих незаконним шляхом за допомогою криптовалюти досліджував С. Wronka, зосереджуючись не тільки на аналізі сутності легалізації, а й можливих превентивних заходів їй протидії [27]. D. Dupuis та К. Gleason займались питанням необхідності регулювання обігу криптовалюти, в контексті протидії легалізації незаконних доходів [28].

Висновки. Отже, справедливо зробити висновок, що в сучасному науковому середовищі протидії легалізації доходів отриманих незаконним шляхом в умовах діджиталізації суспільства відводиться значна роль та розглядають в своїй більшості як комплекс заходів з попередження, виявлення та подальшого покарання злочинних дій, спрямованих на приховання чи маскуванню незаконного походження коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна з метою надання правомірного вигляду володінню, їх використанню або розпорядженню ними чи дій, спрямованих на приховання джерел їх походження, а також вчинення з такими коштами або іншим майном фінансової операції чи укладення щодо них угоди за умови усвідомлення особою того, що вони були одержані злочинним шляхом

Фінансування. Робота виконана в рамках держбюджетних науково-дослідних робіт: 0121U109559 «Національна безпека через конвергенцію систем фінансового моніторингу та кібербезпеки: інтелектуальне моделювання механізмів регулювання фінансового ринку».

Список використаних джерел:

1. Загальні тенденції тіньової економіки у 2021 році. Міністерство економіки України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=74e86de5-126a-4849-94d5-7d4ea048e4b8> (дата звернення: 06.12.2022).

2. Гордійчук, М. Тіньова економіка: позитивні та негативні аспекти. *Траєкторія науки*, 2019. №5(3), С. 2001-2007. URL: <https://pathofscience.org/index.php/ps/article/download/599/613> (дата звернення: 06.12.2022).

3. Живко З. Б., Родченко С. С., Висоцька І. Б. Вплив легалізації доходів, отриманих незаконним шляхом, на економічну безпеку. *Соціально-гуманітарний вісник*, 2021. №37, С. 48-51. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4195/1/вплив%20легалізації%20доходів.pdf> (дата звернення: 06.12.2022)

4. High-Risk Jurisdictions subject to a Call for Action – 21 October 2022. *The Financial Action Task Force (FATF)*. URL: <https://www.fatf-gafi.org/publications/high-risk-and-other-monitored-jurisdictions/documents/call-for-action-october-2022.html> (date accessed: 06.12.2022)

5. Типологічне дослідження «Ризики використання суб'єктів з непрозорою структурою власності у схемах відмивання кримінальних доходів». *Державна служба фінансового моніторингу України*. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/Типолог%20ДСФМУ/2018%2012%2028_Турpology2018_UA.pdf (дата звернення: 06.12.2022)

6. Типологічне дослідження «Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму». *Державна служба фінансового моніторингу України*. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/Типолог%20ДСФМУ/2012%2027%2012_2012.pdf (дата звернення: 06.12.2022)

7. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом,- «Використання готівки у схемах відмивання

злочинних доходів». *Державна служба фінансового моніторингу України*. URL: https://fiu.gov.ua/assets/userfiles/411/Типолог%20ДСФМУ/2011%2012%2029_gotivka.pdf (дата звернення: 06.12.2022)

8. Lemire K.A. Cryptocurrency and anti-money laundering enforcement. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/legal/transactional/cryptocurrency-anti-money-laundering-enforcement-2022-09-26> (date accessed: 06.12.2022)

9. Що таке NFT і як на ньому заробити. *МінфінMedia*. URL: <https://minfin.com.ua/ua/invest/articles/scho-take-nft-i-yak-na-pomu-zarobyty/> (дата звернення: 06.12.2022)

10. PayPal в Україні під час війни спростив отримання міжнародних переказів на банківські картки. Як саме? *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/06/16/688135> (дата звернення: 06.12.2022)

11. В Україні з'явилися перші криптомати для біткойнів. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28729154.html> (дата звернення: 06.12.2022)

12. Dobrowolski Z., Sułkowski Ł. Implementing a Sustainable Model for Anti-Money Laundering in the United Nations Development Goals. *Sustainability*, 2020. 12(1):244. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12010244>

13. Ferwerda J., Kleemans E.R. Estimating Money Laundering Risks: An Application to Business Sectors in the Netherlands. *Eur J Crim Policy Res*, 2019. №25, P. 45–62. URL: <https://doi.org/10.1007/s10610-018-9391-4>

14. Salehi A., Ghazanfari M., Fathian M. Data mining techniques for anti money laundering. *International Journal of Applied Engineering Research*, 2017. №12(20), P. 10084–10094. DOI: <https://doi.org/10.5120/ijca2016910953>

15. Canhoto A.I. Leveraging machine learning in the global fight against money laundering and terrorism financing: An affordances perspective. *Journal of Business Research*, 2021. №131, P. 441-452. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.10.012>

16. Vovk V, Zhezherun Y, Bilovodska O, Babenko V, Biriukova A. Financial Monitoring in the Bank as a Market Instrument in the Conditions of Innovative Development and Digitalization of Economy: Management and Legal Aspects of the Risk-Based Approach. *IJIEPR*, 2020. №31(4). P. 559-570 URL: <http://ijiepr.iust.ac.ir/article-1-1141-en.html>

17. Said Kh., Karimi D. Impact de la Digitalisation sur la Performance Bancaire dans la Prévention et la Lutte contre le Blanchiment de Capitaux. *African Scientific Journal*, 2022. №3(12), P. 461-476. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6874059>

18. Kobushko I., Tiutiunyk I., Kobushko I., Starinskyi M., Zavalna, Z. The triadic approach to cash management: Communication, advocacy, and legal aspects. *Estudios De Economia Aplicada*, 2021. №39(7). DOI: 10.25115/eea.v39i7.5071

19. Boiko A., Zwolińska-Ligaj M., Bozhenko V., Florczak E., Ovcharenko V. Readiness for implementing innovations in banking in advanced and emerging economies. *Journal of International Studies*, 2021. №14(4), P. 236-250. doi:10.14254/2071-8330.2021/14-4/16

20. Djalilov, K., & Hölscher, J. (2016). Comparative analyses of the banking environment in transition countries. *Economic Annals*, 61(208), 7-25. doi:10.2298/EKA1608007D

21. Djalilov K., Hartwell C. Do social and environmental capabilities improve bank stability? evidence from transition countries. *Post-Communist Economies*, 2021. №34(5), P.624-646. DOI: 10.1080/14631377.2021.1965359

22. Kuzior A., Kettler K., Rąb Ł. Digitalization of work and human resources processes as a way to create a sustainable and ethical organization. *Energies*, 2022. №15(1), 172. DOI: 10.3390/en15010172

23. Antonyuk N., Plikus I., Jammal M. Human Capital Quality Assurance under the Conditions of Digital Business Transformation and COVID-19 Impact. *Health Economics and Management Review*, 2021. 2(3), 39-47. DOI: <https://doi.org/10.21272/hem.2021.3-04>

24. Addo A., Senyo PK. Digitalization and government corruption in developing countries: towards a framework and research agenda. *Academy of Management Proceedings*, 2020. №1. DOI: 10.5465/AMBPP.2020.16765abstract

25. de Castro Halis D. Digitalization and Dissent in Legal Cultures. Chinese and Other Perspectives. Naveiñ Reet: *Nordic Journal of Law and Social Research (NNJLSR)*, 2019. №9, P. 127-152. URL: <https://tidsskrift.dk/nnjlsr/issue/download/8857/1189#page=129>

26. MulyanaY. Digitalization of the court in the settlement of cases. *International Journal of Latin Notary*, 2021. №1(2), P. 36-42. URL: <https://i-latinnotary.notariat.unpas.ac.id/index.php/jurnal/article/view/6>

27. Wronka C. Money laundering through cryptocurrencies - analysis of the phenomenon and appropriate prevention measures. *Journal of Money Laundering Control*, 2022. №25(1), P.79-94. DOI: <https://doi.org/10.1108/JMLC-02-2021-0017>

28. Dupuis D., Gleason K. Money laundering with cryptocurrency: open doors and the regulatory dialectic. *Journal of Financial Crime*, 2020. №28(1), P. 60-74. DOI: <https://doi.org/10.1108/JFC-06-2020-0113>

ODDÍL 11. CESTOVNÍ RUCH

§11.1 VIRTUÁLNÍ TURIZM: MOŽLIVOSTI ROZVITKU V UKRAÍNĚ (Луцик М.В., Національний університет «Львівська політехніка»)

Вступ. Сучасний етап розвитку світової цивілізації визначається зростаючою роллю інформаційних технологій, що радикально змінюють ритм суспільного життя. Згідно з програмою ЮНЕСКО «Інформація для всіх», що здійснюється під егідою ООН, сформувалося, так зване світове «інформаційне суспільство», яке функціонує на основі інформаційних технологій і надає інформаційні послуги в глобальному масштабі [4]. Саме завдяки розвиткові Інтернет-технологій відбулось виникненням нової форми буття – віртуальної реальності. У світі налічується 2,7 млрд. користувачів Інтернету, життя котрих все більше набуває ознак віртуальності, а заглиблення в on-line – масштабності. За короткий період часу сформувалася й нова віртуальна культура, вплив якої поширився на весь життєвий світ сучасної людини, включаючи й таку галузь, як туризм. Туристична індустрія постійно розвивається, трансформується, видозмінюється. Розвиток технологій мультимедійних систем, впливає на якість та суттєво змінює туристичні послуги, що однозначно впливає на планування та продажі турів, туристичних продуктів. Адже за допомогою візуалізації можна отримати відповідну інформацію про певну країну, регіон. А на період непередбаченої ситуації – карантину спричиненого COVID-19, замінити реальні подорожі

на «віртуальні подорожі по мережі», коли пряме людське спілкування замінює віртуальна реальність, яка дозволяє здійснити очно/заочне спілкування з природними, історичними, архітектурними й іншими духовними і реальними об'єктами дійсності. Тобто віртуалізація зумовила виникнення нового виду туризму – віртуального.

Теоретичні основи віртуальної реальності сформульовано наприкінці 1970-х рр. [1, с.32]. В існуючому дискурсі щодо віртуалізації суспільства дискутуються і питання віртуального туризму [2]. У деяких західних дослідженнях кінця ХХ ст. акцентувалося на посиленні попиту на види туризму з новим досвідом туристичної практики, зокрема віртуальним [2]. Деякі вчені зазначають, що з підвищенням рівня знань і якості товарів та послуг більшість підприємств наближають свою організаційну структуру до віртуальної. В індустрії туризму в цьому сенсі теж відбуваються важливі зміни [1]. Дослідники піднімають широке коло питань, зокрема стосовно доступності інформації з туристичних регіонів завдяки віртуальному туризму [1, 3] та розгляду останнього як його нової, не фізичної форми [1, 2]. На думку багатьох дослідників, існують різні фактори, які впливають на віртуальний туризм, але обговорюються переважно два основні питання: електронна готовність (E-Readiness) і сумісність мережі й віртуального туризму. Отож, спробуємо здійснити аналіз можливостей і тенденцій розвитку віртуального туризму в Україні та його вплив на соціум.

Виклад основного матеріалу. Спосіб життя та інноваційні методи роботи, універсальний доступ до

інформації та інтерпретація різноманітних статистичних даних, доводить, що машини все більше *витісняють людину* зі звичної для них сфери діяльності. Раціоналізація соціальних процесів сприяла посиленню впливу віртуальних практик на різні сфери життєдіяльності сучасної людини. Змінився світ, змінились вимоги, людина навчається, працює, здійснює бізнес-операції, подорожує, спілкується, проводить дозволя або навіть відпочиває у віртуальному форматі, тобто перебуває у віртуальній реальності (VR).

Віртуальна реальність – різновид реальності в формі тотожності матеріального й ідеального, що створюється та існує завдяки іншій реальності. У вужчому розумінні, це передовсім ілюзія дійсності, створена за допомогою комп'ютерних систем, які забезпечують зорові, звукові та інші відчуття.

Останнім часом поняття «віртуальна реальність» трактується як інтерактивна, символічна реальність, яка створюється за допомогою новітніх комп'ютерних технологій [2, с. 52.]. Проте ця віртуальна реальність, тобто комп'ютерне/машинне тривимірне середовище, з яким взаємодіє людина, міцно увійшло у всі сфери життя і стало найсуттєвішою характеристикою сучасної соціальної реальності. Сфери використання VR значно зросли: навчання, наука, медицина, архітектура, дизайн, військова справа, розваги, і звичайно ж відпочинок, подорожі, тобто віртуальний туризм. Насправді VR-можливості дуже широкі: абітурієнти можуть ознайомитися із своїми майбутніми університетами та прогулятися їхніми територіями, навіть не виходячи з дому. Люди можуть на власні очі побачити точне відтворення квартир, які вони збираються

придбати, та зайти в будь-яку кімнату ще до початку будівництва. Будь-хто може відпочивати, подорожувати як заманеться: стрибнути з парашутом або покататися на лижах, відвідати екзотичні острови, чи помилуватися Північним саявом. Навіть діти можуть опинитися в центрі самої казки перед сном та взаємодіяти з персонажами, а ще подорожувати на інші планети [3, 4].

Становлення та розвиток інформаційного співтовариства зумовлюють можливість створення й просування нової туристично-віртуальної сфери, яка базується на взаємодії не з реальними предметами і відчуттями буття, а з їх спеціально розробленими моделями, графічними зображеннями (зокрема пейзажними) та віртуальними образами.

Існують різні трактування поняття віртуального туризму. Одне з них: «віртуальний тур» – спосіб реалістичного відображення тривимірного багатоелементного простору на плоскому екрані. Елементами віртуального туру, зазвичай, є сферичні панорами, з'єднані між собою інтерактивними посиленнями-переходами. Він створює в глядача «ефект присутності» – яскраві зорові образи, що запам'ятовуються» [1]. У цьому визначенні учасник віртуального туру є лише пасивним глядачем. Але головна перевага таких віртуальних турів – їх доступність для будь-якого користувача мережевих технологій і відсутність необхідності будь-яких істотних додаткових витрат. Цільова аудиторія для таких віртуальних турів є надзвичайно широкою, такі подорожі доступні усім: пересічні люди, що за браком вільного часу не мають можливості подорожувати, малозабезпечені верстви населення, люди з обмеженими фізичними можливостями, люди що

перебувають вимушено на карантині тощо. За таких умов віртуальні подорожі можуть замінити реальні, й людина може хоча б віртуально відвідати ті місця, в яких ніколи не була особисто. А ще віртуальні тури – це своєрідне переміщення в часі – у майбутні та минулі реальні подорожі. Якщо людина планує подорож, їй цікаво поглянути на визначні пам'ятки, які вона зможе скоро побачити. Але цікавіший ефект віртуальних турів – оновлення вже пережитих і, можливо, забутих вражень та їх посилення [4].

Віртуальний тур, так званий 3d тур – рекламний продукт, що має унікальний дизайн, і включає в себе ряд сферичних панорам з можливістю переходів з кімнати в кімнату, з парку в сквер, з номера в хол готелю. Завдяки такому продукту турист буквально переміщається в задане панорамою місце, може побродити по вулицях міста, відвідати кімнати готелю, подивитися спа-салони, підібрати квартиру, віллу, дачу, туристичну базу для відпочинку, вибрати зал, бар, кафе, ресторан і багато іншого.

Найголовніша перевага віртуального туризму – інтерактивність – вона дозволяє туристу не просто пасивно спостерігати, а й активно брати участь. Ця послуга – це не набір фотознімків або панорам, це принципово інше рішення, що наповнене колосальними можливостями з інтерактивної взаємодії віртуальних турів безпосередньо з туристом, аби надати останньому можливість «оглянути» визначні пам'ятки туристичної поїздки, дозволити побродити залами відомих музеїв та виставок. Однозначно, що позиціонування країни, регіону, міста на Web-сайті, де є віртуальні подорожі, екскурсії, музеї само по собі викликає значний інтерес з боку потенційних

туристів/користувачів Інтернету. Розміщення інформації на Web-сайті є однією з найпотужніших можливостей залучення уваги потенційних клієнтів, а значить, дозволить просувати ефективніше рекламу. Тому сьогодні створюються цілі віртуальні проекти, за допомогою яких просувають національний турпродукт і привертають у регіон туристський потік. Віртуальні екскурсії є новою і дуже ефектною послугою на ринку, що, безумовно, позиціонує відповідний заклад/компанію, яка найвигідніше виділяється на ринку. Так, наприклад, колишній королівський палац, а нині найбільш відвідуваний у світі музей – «Лувр» – за державної участі та підтримки спонсорів в особі директора Жана-Люка Мартінеса створив віртуальний тур Лувром. Це, мабуть, один із найбільш відомих віртуальних музеїв у світі, що чимось нагадує комп'ютерну 3D-гру. Використовуючи віртуальний тур Лувром, можна отримувати повноцінну інформацію про всі цікаві предмети, а також пильно й ретельно розглянути будь-яку картину. І, безумовно, проект додав ще один плюс до іміджу країни в цілому й Парижа зокрема. Більшість людей на планеті ніколи не поїдуть до Парижа, ніколи не пройдуться площею Тріумфальної арки, ніколи не побачать вічного вогню біля її підніжжя. Але два мільярди людей можуть її побачити просто зараз, завдяки VR, завдяки картам Google. Саме у цьому реальний механізм дії віртуального туризму.

Безперечно, використання віртуальних турів особливо бурхливо розвинулось саме через пандемію COVID-19. Україна в цьому напрямі також робить старання не відставати від світових трендів, зокрема турагенства та туроператори, які прагнуть рухатися вперед і не втрачати потенційного туриста уже запустили віртуальні тури. Україна стала однією з країн,

вулицями якої можна «прогулятись», не покидаючи власної кімнати. Особливо активно користуються віртуальними мапами туристи. Адже це так зручно, заочно побачити місто, і не відчувати себе в ньому розгубленим, ніяково запитуючи у перехожих, як знайти те чи інше місце. А ще 3D-панорами спонукають до прийняття певних рішень, виникає неймовірне натхнення скоріше запакувати валізи та купити квиток на найближчий поїзд. Запаморочливі 3D-панорами всередині та ззовні приміщення, в тому числі з висоти пташиного польоту, з висоти польоту квадрокоптера допомагають туристу вибрати відповідну локацію для подорожей [1, 2].

Отож, віртуальним туристам пропонують наступні віртуальні тури. Для прогулянок-онлайн доступні 7 локацій українських музеїв просто неба. Кожен з них являє собою віртуальну подорож, під час якої можна перенестися на століття назад і доторкнутися до минулого. Мова йде про такі музеї: Національний музей народної архітектури та побуту в Ужгороді; Національний музей народної архітектури та побуту України у Пирогові; Музей просто неба «Мамаєва слобода»; Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини; Музей просто неба «Резиденція Бодана Хмельницького»; Музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай»; Музей просто неба «Запорізька січ» [4].

Окрім того, на віртуальній екскурсії можна побувати ще у таких музеях:

✓ Музей Ханенків (Київ). У художньому музеї презентують видатні колекції світового мистецтва. В одному із виставкових залів відкрито постійну експозицію колекції

мистецтва Азії. Окремим архітектурним витвором є сам особняк родини Ханенків [4].

✓ Музей «Бджільництво Гуцульщини» (Косів). Музей розташований та території природного парку "Гуцульщина" в Івано-франківській області. Він створений, щоб популяризувати традиції бджільництва та зберегти історію пасічницької справи гуцулів. Тут можна побачити колекцію шишок та зрізів дерев, а також насолодитися панорамами довкола музею [3].

✓ Музей Волинської ікони (Луцьк). У музеї можна побачити ікони, намальовані волинськими майстрами у XVI-XVIII ст. Загалом збірка музею налічує понад 600 ікон, проте у закладі експонується близько 100 [4].

VR-тури розроблено і іншими локаціями України (табл. 1).

Таблиця 1

Віртуальні подорожі Україною

№ за п.	Назва локації	Коротка характеристика
Храми		
1	Карпатські дерев'яні церкви (Львівська, Закарпатська та Івано-Франківська область)	У Карпатах збереглися старовинні дерев'яні церкви з унікальними архітектурними формами, різьбою, іконами та стінописом. Вони внесені до переліку світової спадщини ЮНЕСКО. Віртуально можна відвідати такі дерев'яні храми: Церква Святого Архангела Михаїла (Ужок); Церква Зішестя Святого Духа (Потелич); Церква Пресвятої Трійці (Жовква); Церква Зішестя Святого Духа (Рогатин); Церква Собору Пресвятої Богородиці (Матків); Церква Святого Юра (Дрогобич); Церква Вознесіння Господнього (Ясіня); Церква Різдва Пресвятої Богородиці (Нижній Вербіж).
2	Софіївський собор (Київ)	Одна з найпопулярніших туристичних локацій у столиці. Собор був збудований ще у 1037 році князем Ярославом. В онлайн-версії храму є інформація про ікони та сюжети, які зображені на стінах.

3	Кирилівська церква (Київ)	Якщо вам до вподоби релігійний туризм, можете також віртуально завітати до Кирилівської церкви. Храм був збудований у XII столітті, проте згодом зазнав реставрації. Під час віртуального туру можна відвідати всі приміщення церкви, детально розглянути ікони та прочитати факти про них. Серед олійного розпису, виконаного під час реставрації храму, особливе місце належить роботам відомого українського художника Михайла Врубеля.
4	Михайлівський собор (Київ)	Михайлівський собор був побудований ще у 1108 році, проте кілька разів перебудовувався та реставрувався. Відродження сучасного храму почалося у 1997 році. Цей віртуальний тур супроводжується аудіоекскурсією, де можна більше дізнатися про історію храму. Проте здійснити онлайн-прогулянку можна лише довкола собору.
5	Андріївська церква (Київ)	Храм знаходиться в серці київського Подолу і часто привертає увагу туристів. На жаль, поки немає віртуального туру всередині церкви після реставрації. Проте якщо ви не знаєте історію храму – можете віртуально прогулятися довкола церкви та послухати невелику аудіоекскурсію.
Театри		
6	Оперні театри (вся Україна)	Це місця, де перетинаються музика, література, акторська майстерність та неповторна архітектура. Оперні театри України мають унікальну побудову. Під час віртуальних турів театрами можна побувати за кулісами та в інших місцях, закритих для глядачів. Онлайн-екскурсії мають аудіосупровід. Список: Одеський національний академічний театр опери та балету; Львівський національний академічний театр опери та балету ім. Соломії Крушельницької; Чернівецький музично-драматичний театр ім. Ольги Кобилянської; Національний академічний театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка; Київський національний академічний театр оперети.
Замки та фортеці		
7	Дубенський замок (Дубно).	Фортеця є визначною пам'яткою історії та архітектури України. Замок був збудований князем Костянтином Острозьким у 1492 році. Під час віртуального туру зможете побачити, як він виглядає нині, а також завітати до місцевого музею.

8	Палац Кирила Розумовського (Батурин)	Палац був збудований у 1794 році, проте до сучасного вигляду його реставрували у 2009 році. Зараз там розміщені виставкові зали, де зберігаються експонати про історичне минуле гетьманського Батурина. У залах палацу зберігаються меблі, предмети інтер'єру, картини та ікони XVIII-XIX ст. Віртуальний тур палацом має аудіосупровід.
9	Острозький замок (Острог)	Протягом XIV-XVI ст. замок був родовим помешканням князів Острозьких. Згодом тут було відкрито красназавчий музей, де зберігаються археологічні колекції, експонати живопису, етнографії, народної творчості, кераміки та зразки козацької зброї. У замку зберігається найбільша колекція ікон Острозької майстерні іконопису XVIII ст. Тут можна переглянути документальні відео про замок у форматі 360°.
10	Білгород-Дністровська фортеця	Це одна з небогатих твердинь, яка добре збереглась до нашого часу. Тур містить 9 панорам, кожна з яких має свій музичний супровід. В турі є текстові описи деяких об'єктів.
11	Будинок вчених (Одеса)	Пропонує віртуальну екскурсію по графському маєтку родини Толстих в Одесі. Тур містить 11 панорам садиби з фоновим музичним супроводом.
Національні парки та заповідники		
12	Голосіївський (Київ)	Цей природний парк розташований в південній частині столиці. На його території знаходяться широколистяні та хвойні ліси, є озеро та ставки. У відео-турі можна побачити весь парк з висоти пташиного польоту.
13	Нижньодністровський (Одеська область)	Цей парк омивається річкою Дністер. Також на його території є багато водоймів, зокрема лимани та затоки.
14	Гетьманський (Сумська область)	На території парку протікає річка Ворскла, поруч також є заплави та болота. Площа парку – понад 23 тис. га різноманітного ландшафту. Тут є луки, соснові та дубові ліси.
15	Вижницький (Чернівецька область)	За площею він один з найменших парків українських Карпат. Це низькогірна частина, де переважають ліси з бука та ялиці. На території парку можна помилуватися урочищем Лужки, де протікає джерело з мінеральними водами.

16	Ужанський (Закарпатська область)	Цей природний парк розташований у межах українських Карпат. На його території є багато старовинних лісів, а в селі Стужиця росте «Дуб Чемпіон». Це один з найстаріших дубів країни, якому вже 1300 років. Також на території парку можна побачити кордон Кременець-Троїстик – це стик трьох кордонів між Україною, Польщею та Словаччиною.
17	Гуцульщина (Івано-Франківська область)	Парк розташований на території покутсько-буковинських Карпат, тому тут є багато лісів та водоймів. Цікавою природною місщиною також є полонина Росохата, де знаходиться колиба з сироварнею. Крім того, на території парку є мاستок Святого Миколая – його також можна оглянути віртуально.
18	Сколівські Бескиди (Львівська область)	Парк охоплює частину річки Стрий та Опір, тут також знаходяться два водоспади, гори та наскельна фортеця-град – «Тустань». Популярною локацією також є Мертве озеро, де відсутні будь-які живі організми через високий вміст сірководню. Також тут можна побачити пам'ятки архітектури XIX ст. – палац Гредлів.
19	Зачарований край (Закарпатська область)	Більшу частину парку займають саме букові ліси – чудове місце для пішого маршруту. Крім того, парком протікає притока Тиси – річка Боржава. Найбільшою вершиною парку є гора Бужора, проте також можна побачити скелі фантастичних форм, наприклад Смерековий Камінь.
20	Черемоський (Чернівецька область)	Цей природний парк – комбінація гірських вершин, скель, глибоких ущелин, полонин та смерекових лісів. Віртуально можна відвідати також ставок Кляуза Перкалаб. А на одній із полонин розташована церква Святого Івана Хрестителя.
21	Верховинський (Івано-Франківська область)	Парк охоплює території поблизу Чивчинських і Гринявських гір. Можна також здійснити віртуальну екскурсію місцевим еколого-освітнім візит-центром.
22	Карпатський (Івано-Франківська область)	Парк відомий своїми горами та унікальними лісами. Популярною туристичною локацією є Скелі Довбуша, як розповідають перекази, колись ці печери були сховищем для опришків. Красиву панораму карпатських гір можна також побачити на полонині Маковиця, або піднятися на вершечок однойменної гори.

23	Дермансько-Острозький (Рівненська область)	Це поєднання мальовничих пагорбів та річкових долин. Невеликі скелі можна відшукати в урочищах, які входять до території парку. Наприклад, є можливість віртуально прогулятися урочищем «Зінків камінь».
24	Кременецькі гори (Тернопільська область)	Переважно вся територія парку вкрита лісами, але тут можна знайти Дівочі скелі. Їхнє походження супроводжується легендами про дівчат, яких взяли у полон. Проте найпопулярнішою історичною перлиною цього природного парку є Кременецька фортеця.
25	Ботанічний сад ім. Гришка (Київ)	У ботсаду Гришка є теплиці з екзотичними рослинами – африканськими кактусами, величезними фікусами та дикими орхідеями. Зазвичай, у цих теплицях дуже жарко та вологе повітря – такого клімату потребують рослини. А онлайн ними можна прогулятися без жодного дискомфорту.
26	Дендропарк «Софіївка» (Умань)	Це місце називають одним з «семи чудес» України. Туристів приваблюють його мальовничі пейзажі та велика територія різноманітних насаджень. Численні статуї, альтанки та фонтани на території парку виконані в стилі давньогрецької міфології.

*складено автором за [4–7].

Щомісяця перелік локацій, доступних для віртуального туриста розширюється. Віртуальні DESTINATIONI надають відвідувачам безплатний доступ до культурної спадщини й світових мистецьких досягнень. Рейтинг відвідуваності сайтів та сторінок віртуальних пам'яток надзвичайно високий: вони є каналом поширення культурних цінностей і долучення населення до культури.

Також віртуально можна ознайомитися з іншими визначними пам'ятками Києва і Чернівців, Львова та Одеси, а також побувати в Харківській, Дніпропетровській, Запорізькій, Черкаській та Вінницькій областях. Зокрема, у м. Львові під час карантину у створили проєкт «Тиша у

Львові». Всі охочі мали можливість побачити Львів у форматі 360-градусної панорами. Місто знімали кілька днів підряд о 5 годині ранку. Організатори проєкту сфотографували Львів без людей, адже таке можна побачити тільки під час карантину. Варто відмітити й віртуальний тур Личаківським цвинтарем – державний історико-культурний музей-заповідник «Личаківський цвинтар» – меморіальне кладовище у Львові. На 86 полях загальною площею 40 га тут розміщені понад 300 тис. поховань (зокрема понад 2000 гробівців), на могилах встановлено близько 500 скульптур і рельєфів. Окрім того, ресторани, кав'ярні, бенкетні зали міста теж активно використовують 3Д-панорами для демонстрації атмосфери, яка панує у закладі, та дистанційного показу локацій для попереднього бронювання столиків або приміщень під бенкет/корпоратив.

На сьогодні віртуальний туризм в умовах війни, що панує на теренах України в результаті загарбницького нападу Російської Федерації отримує додаткові стимули, адже, по суті, це єдиний телепорт, що дозволяє не виходячи з дому, бомбосховища або укриття потрапити до музею, відвідати видатні історичні місця або подивитися виставу.

Станом на 3 серпня 2022 р. щонайменше 500 об'єктів культурної спадщини України зруйновано, пошкоджено чи викрадено з початку повномасштабної російсько-української війни. Від влучань російських ракет знищуються зразки давніх ремесел, унікальні пам'ятки архітектури, цілі архіви, які відновити вкрай важко чи взагалі неможливо. У таких умовах потреба збереження культурної спадщини є особливо гострою. Це можливо завдяки сучасним технологіям

оцифрування. Проте і цифрові дані можуть бути пошкоджені: фізично (якщо їх зберігають на носіях) або через кібератаки російських хакерів. Тому важливо забезпечити вже оцифровані дані від можливих загроз і зберегти їхню цілісність.

Збереження пам'яток було актуальним і до російсько-української війни, адже завжди існує загроза знищення чи пошкодження, як-от пожежа, повінь, посилення техногенного впливу на довкілля, викрадення тощо. Крім того, сусідство з країною-агресоркою змушує грати на випередження і подбати заздалегідь про оцифрування і збереження культурного фонду країни.

Зараз, під час повномасштабної війни Росії проти України, це питання особливо на часі. Якщо Росія влучає ракетою по історичній будівлі, ми можемо безповоротно втратити знання про те, який вигляд вона мала, як і з чого була зроблена; якщо влучає у галерею чи музей – можна втратити фонди. Також є загроза знищення історичних архівів: наприклад, під час окупації Бучі російські війська обстріляли будинок, у якому містився архів українського політика В'ячеслава Чорновола та дисидента-шістдесятника, політв'язня Миколи Плахотнюка.

Хоча цифрове збереження не замінює фізичного об'єкта, воно може допомогти зберегти пам'ять, повернути викрадене та відновити зруйноване. Аби мати змогу відбудувати все зруйноване чи пошкоджене російськими загарбниками культурне надбання українського народу, необхідно зберегти якомога більше точних цифрових даних для нащадків.

Волонтери та креативні команди активно оцифровують не тільки документи, мапи, книжки, твори живопису, музики,

кіно, а й цілі пам'ятки і будинки. Для цього використовують зокрема такі методи: 3D моделі, 3D-сканування, бази даних і цифрові паспорти, доповнену реальність, зйомку за допомогою дрона, лазерне сканування, фотограмметрію, цифровий сторітелінг, VR. Наприклад, волонтери й активісти Львова сканують архітектурні пам'ятки свого міста на 3D-сканерах.

Важливо, щоб у першу чергу самі музеї та державні установи дбали про збереження своїх архівів, зокрема й цифрових. У травні 2022 року Україна презентувала партнерам із Польщі та Литви проєкт «Музей, у межах якого планують створити Єдиний портал культурних цінностей Музейного фонду України. Діджиталізація української культурної спадщини фінансуватиметься зі спеціально створеного фонду «Люблінський трикутник». Організація «Штаб порятунку спадщини» зазначає, що цифрові дані, що зберігаються на флешках, дисках, вінчестерах або серверах в Україні, перебувають під загрозою втрати. Безпечнішим є збереження даних у хмарних сховищах на закордонних серверах, як це зробили, наприклад, засновники електронного ресурсу «Цифровий архів фольклору Слобожанщини і Полтавщини», де зібрали автентичний музичний фольклор східних регіонів України. Цифрові дані на сайті доступні всім охочим, а копії надійно зберігаються за межами України. Міністерство культури та інформаційної політики 12 липня анонсувало створення цифрової платформи управління національною культурною спадщиною у співпраці з ЮНЕСКО. На платформі збиратимуть, генеруватимуть, контролюватимуть і зберігатимуть інформацію про культурну спадщину, доступ до неї буде відкритим.

Існує безліч проектів та ініціатив щодо оцифрування культурної та природної спадщини України, зокрема команди Ukraïner, Skeiron, громадська організація Pixelated Realities, організація AERO 3D, проєкт «Врятувати українську культурну спадщину онлайн» (SUCHO).

Активні процеси оцифрування культурної спадщини, а також максимальний захист цифрових даних відкривають нові можливості для віртуального туризму та створюють значно ширшу ресурсну базу матеріалу для вр-мандрівок.

Зокрема, 17 травня 2022 р. в Україні запустили віртуальний музей пам'яті війни – онлайн-проєкт, в якому показали наслідки російського вторгнення до Київської області. Відповідний розділ з'явився на туристичному порталі Київщини. Завдяки технології віртуальної реальності, на сайті можна пройти 3D-турами по розбомблених містах. Серед них: Ірпінь; Буча; Гостомель; Бородянка; Горенка; Стоянка.

21 червня на сайті «Чернігівщина туристична» департаменту культури і туризму, національностей та релігій ОВА з'явився віртуальний музей пам'яті війни. На сайті є 3D-зображення зруйнованих і пошкоджених будівель у Чернігові: молодіжного центру, стадіону імені Гагаріна, бібліотеки імені Короленка, художнього музею та інших. Окрім того, – приватний сектор передмість Чернігова та багатоповерхівки.

Висновки. Таким чином, ВР стає дедалі більшою реальністю. Віртуальний досвід допомагає наблизитися до реальності й дозволяє проходити такими місцями і побачити такі речі, які не є доступними в іншому разі. Завдання туристичної індустрії – вирішити питання: чи замінює віртуальний туризм реальний, чи конкурує з ним, чи може

бути інтегрованим з метою поглиблення туристичного досвіду. Упровадження комп'ютерних технологій набуло в туризмі особливого значення, завдяки чому можна говорити про початок так званої дигітальної революції в туристському секторі, яка відкриває для мандрівників нові можливості, коли для реалізації своїх мрій потрібно лише увійти в Інтернет.

Дослідження свідчить, що в сучасному світі можливий вихід за межі нашої матеріальності, а також подолання просторових обмежень. Віртуальний туризм, віртуальне відвідування музеїв створюють відчуття причетності до того що пізнаєш, бачиш. Росія системно намагається знищувати все українське. А тому захист культурної спадщини, в тому числі цифрової — один із фронтів боротьби проти російської агресії.

Список використаних джерел:

1. Верес К.О. Інноваційні технології в екскурсійному супроводі. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17392/3/Innovative%20technology%20of%20excurtion%20accompanied.pdf>

2. Коваленко О.В. Використання віртуальних екскурсій як сучасних форм організації навчального процесу. URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/9/part_1/22.pdf

3. Сущенко О.А., Кравченко В.В. Становлення віртуального туризму як напряму розвитку інформатизації діяльності туристичного підприємства. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_tech_2018_140_6

4. Музеї онлайн. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/infohraphics>
5. Музеї України просто неба. URL: <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/>
6. Національний художній музей України. Просвітницькі програми музею. URL: <http://namu.kiev.ua/ua/educational-programs/namu.html>
7. Кращі музеї, куди можна потрапити онлайн. URL: <https://34travel.me/post/online-museums>
8. Сервіс Google Arts and Culture. URL: <https://artsandculture.google.com/>
9. 41 найкращий віртуальний музей світу, який необхідно відвідати. URL: https://www.canva.com/ru_ru/obuchenie/virtualnye-ekskursii/

References:

1. Veres K.O. Innovatsiini tekhnolohii v ekskursiinomu suprovodi [Innovative technologies in excursion accompaniment]. Retrieved from: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/17392/3/Innovative%20technology%20of%20excurtion%20accompained.pdf>
2. Kovalenko O.V. Vykorystannia virtualnykh ekskursii yak suchasnykh form orhanizatsii navchalnoho protsesu [Using of virtual tours as modern forms of organization of the educational process]. Retrieved from: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2019/9/part_1/22.pdf
3. Muzei onlain [Museums online]. Retrieved from: <http://incognita.day.kyiv.ua/infohraphics>
4. Muzei Ukrainy prosto neba [Open-air museums of Ukraine]. Retrieved from: <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/>

5. Natsionalnyi khudozhnii muzei Ukrainy. Prosvitnytski prohramy muzeiu [National Art Museum of Ukraine. Educational programs of the museum]. Retrieved from: <http://namu.kiev.ua/ua/educational-programs/namu.html>

6. Sushchenko O.A., Kravchenko V.V. Stanovlennia virtualnoho turyzmu yak napriamu rozvytku informatyzatsii diialnosti turystychnoho pidpriiemstva [Formation of virtual tourism as a direction of development of informatization of activity of the tourist enterprise]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_tech_2018_140_6

7. Krashchi muzei, kudy mozhna potrapyty onlain [The best museums where you can get online]. Retrieved from: <https://34travel.me/post/online-museums>

8. Servis Google Arts and Culture [Google Arts and Culture service]. Retrieved from: <https://artsandculture.google.com/> 9. 41 naikrashchyi virtualnyi muzei svitu, yakyi neobkhidno vidvidaty [41 best virtual museums in the world to visit]. Retrieved from: https://www.canva.com/ru_ru/obuchenie/virtualnye-ekskursii/

ODDÍL 12. MEZINÁRODNÍ EKONOMIE

§12.1 ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ПОЄДНАННЯ ГРАНТОВОГО ФІНАНСУВАННЯ ТА ПРИВАТНОГО ІНВЕСТИВАННЯ НА ОСНОВІ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА (Сердюк О.С., Інститут економіки промисловості НАН України, Петрова І.П., Інститут економіки промисловості НАН України)

Вступ. Важливими для залучення іноземних інвестицій є імплементація кращих міжнародних практик у національне законодавство. У цьому контексті постає необхідність вивчення досвіду «комбінованих» проєктів на основі публічно-приватного партнерства (ППП). «Комбінований» проєкт – це проєкт, що виконується за угодою PPP та який поєднує державне і приватне фінансування, де частина державного фінансування надається безпосередньо у формі гранту від Структурних фондів Європейського Союзу (ЄС) або інших міжнародних організацій [1; 2]. Різноманітні схеми поєднання грантового фінансування та приватного інвестування на основі публічно-приватного партнерства отримали назву «комбінованих» моделей фінансування проєктів PPP [3-5].

Виклад основного матеріалу. Попередні правила фінансування ЄС на 1994-2013 рр. не містили жодних положень щодо PPP. Тим не менш, «комбіновані» проєкти були (і можуть продовжувати бути) структуровані кількома способами. Важливо розуміти, що ці структури були

принципово адаптовані для роботи з механізмами затвердження гранту та виплати коштів, які були створені для звичайних форм закупівель (тобто оплата лише авансових капітальних витрат у міру виникнення таких витрат) [5].

Наприклад, найбільш поширеною формою залучення приватного сектору є проектування, будівництво, фінансування, експлуатація (Design, Build, Finance, Operate) для об'єктів інфраструктури. Для публічного сектору такий формат є будівництвом нової інфраструктури «у розстрочку». Значна частина фінансування надається з Фонду ЄС, інших країн у формі грантів під час будівництва, а залишок покривається з державного/місцевого бюджетів у розстрочку протягом визначеного періоду як плата за експлуатаційну готовність за умови належного утримання об'єкта (плата залежить від ефективності приватного інвестора).

Нижче наведено потенційні схеми, які поєднують гранти з приватним фінансуванням, представлені у зростаючих рівнях складності. Кожен приклад ілюструє певні обмеження в контексті публічно-приватного партнерства.

Грант ЄС як внесок у капітальні витрати в контракті лише на будівництво. Грант ЄС як внесок у капітальні витрати в контракті лише на будівництво є найпростішою структурою з огляду надання гранту на будівництво без приватного фінансування та з обмеженою передачею ризиків кредиторам/інвесторам (рис. 1). Приватний сектор отримує операційні та експлуатаційні платежі. Ці платежі не включають елементів погашення капіталу.

Таким чином, хоча приватний сектор займається довгостроковою експлуатацією та обслуговуванням у другому

контракті, перший контракт навряд чи є ППП, оскільки немає капіталу приватного сектора, та й відповідно отримання довгострокової ефективності. Окрім того, можуть виникнути потенційні проблеми взаємодії між окремим підрядником та оператором, а також може бути проблематичним належне узгодження терміну закупівель за двома окремими контрактами.

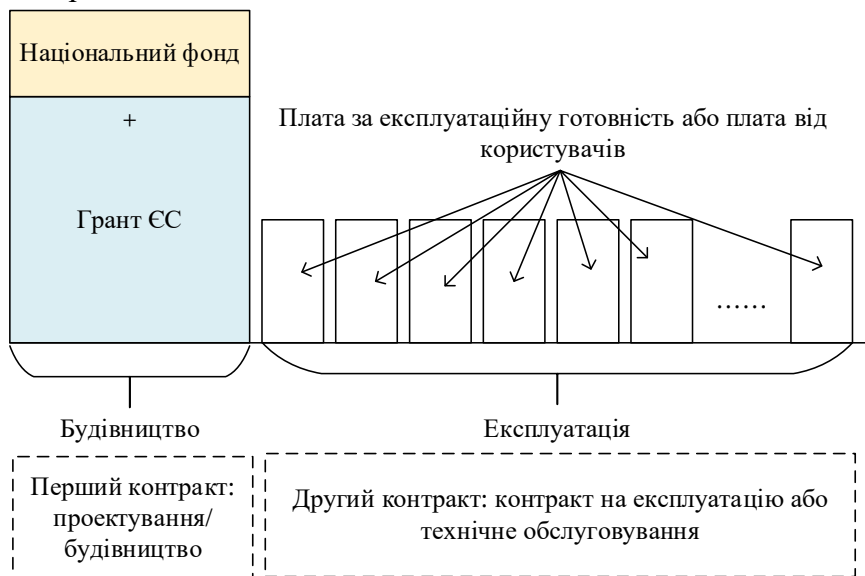

Рис. 1. Структура фінансування гранту ЄС у капітальні витрати лише на будівництво

Грант ЄС як внесок у капітальні витрати на основі єдиного контракту, що охоплює будівництво та експлуатацію з приватним партнером, відповідальним за функції проектування, будівництва та експлуатацію (Design, Build and Operate – DBO), але не за надання фінансування (рис. 2).

Ця структура потенційно пов'язана з меншими ризиками поєднання, оскільки єдиний контракт зобов'язує приватного партнера як до проектування та будівництва активу, так і для його подальшої експлуатації та обслуговування. Платежі приватному сектору на етапі експлуатації покривають лише експлуатаційні витрати та витрати на технічне обслуговування і не включають жодних елементів відшкодування капіталу, оскільки будівництво повністю фінансується державою, приватне фінансування не ризикує довгостроковими зобов'язаннями, що є основною особливістю PPP.

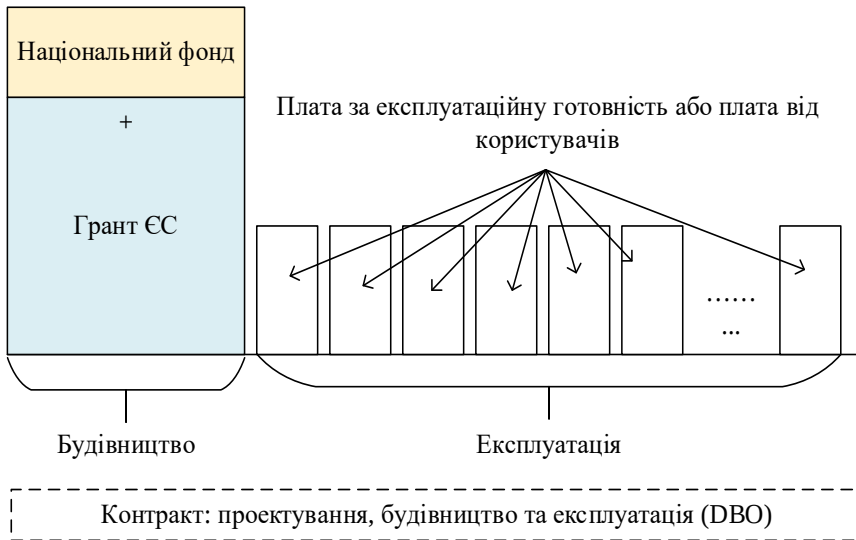

Рис. 2. Структура гранту ЄС як внесок у капітальні витрати на основі єдиного контракту

Паралельне фінансування та фінансування капітальних витрат на основі двох окремих контрактів – структура фінансування складається з двох контрактів:

перший контракт: контракт на проектування та будівництво, який фінансується з національних фондів та фондів ЄС для першого об'єкта інфраструктури;

другий контракт: контракт на проектування, будівництво, фінансування та експлуатацію (Design, Build, Finance and Operate – DBFO), що фінансується приватним сектором для другого об'єкта інфраструктури (рис. 3).

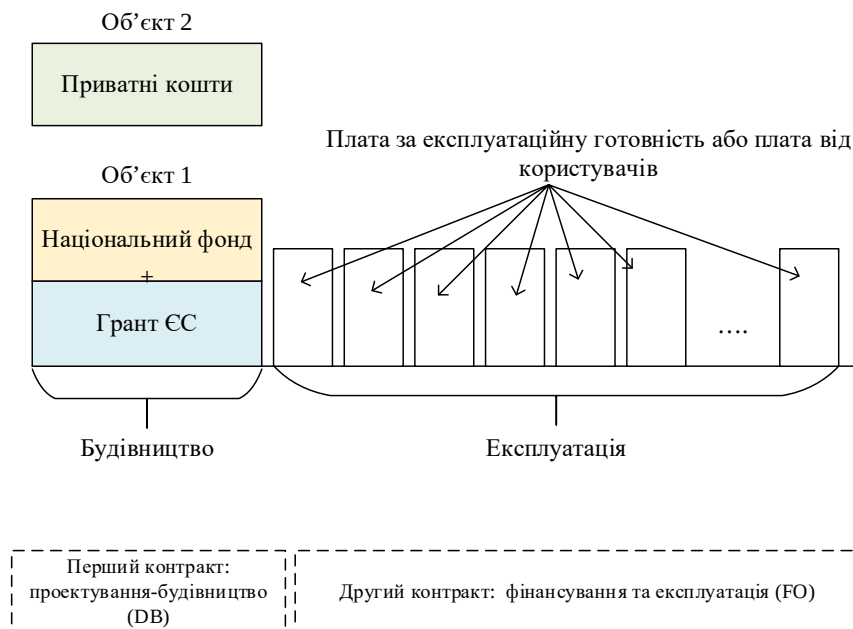

Рис. 3. Паралельне фінансування та фінансування капітальних витрат на основі двох окремих контрактів

Другий контракт також охоплює експлуатацію першого об'єкту інфраструктури, що фінансується з національних фондів та фондів ЄС (прикладом може бути проектування,

будівництво, експлуатація та фінансування будівлі лікарні приватним партнером, а також проектування та будівництво лише окремої будівлі лікарні, що фінансується за рахунок національних і грантових ресурсів, але згодом підтримується приватним партнером).

Розподіл на два контракти спрощує структурування гранту, оскільки заявку на грант необхідно подати тільки для першого контракту. У той же час це також допускає передачу вищого ризику приватному партнеру (оскільки приватне фінансування нині наражається на ризик неефективності до другого договору). Однак, ця структура більш складна, ніж описані вище, тому що включає використання двох окремих контрактів різного характеру і двох процесів закупівель та будівництва, що виконуються одночасно (хоча два контракти можуть бути передані одному підряднику, щоб пом'якшити потенційні проблеми). Структура також може спричинити значні ризики поєднання між двома контрактами.

Фінансування частини капітальних витрат на основі єдиного контракту на проектування, будівництво, фінансування та експлуатацію (Design, Build, Finance and Operate – DBFO). Ця структура, в якій гранти ЄС використовуються для фінансування частини капітальних витрат, дозволяє використовувати позикові кошти для приватного фінансування та передавати більш високий ризик приватному партнеру (рис. 4).

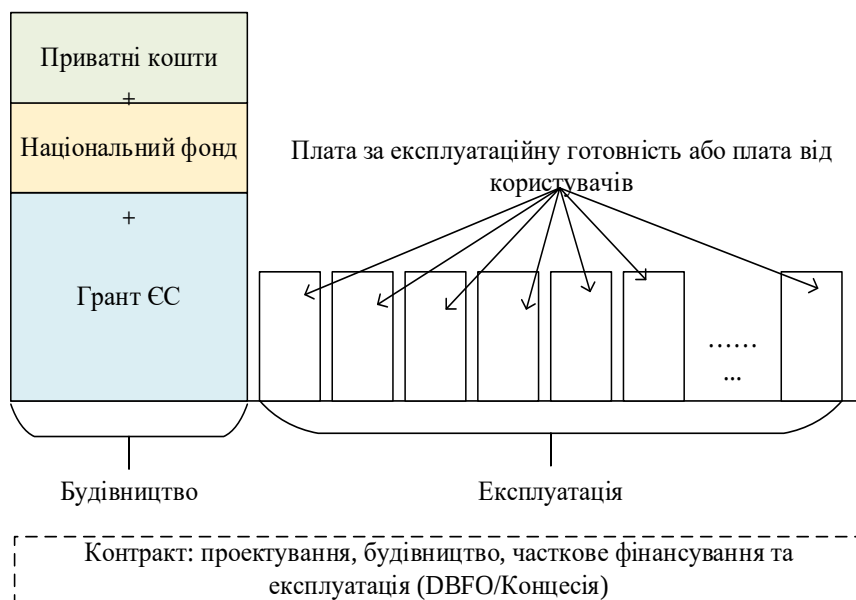

Рис. 4. Структура фінансування частини капітальних витрат на основі єдиного контракту на проектування, будівництво, фінансування та експлуатацію

Як у попередніх моделях фінансування обмежується витратами тільки в період будівництва (тобто гранти ЄС не використовуються на етапі експлуатації). Це може бути не дуже стримуючим фактором, якщо рівень національного та грантового фінансування, порівняно з рівнем приватного фінансування, є досить малим, що дозволяє залучити достатню кількість приватних коштів для довгострокової ефективності. Однак координація управління та термінів процесу ППП та подання заявки на грант ЄС також може бути складним завданням.

Слід зазначити, що вищенаведені моделі фінансування мають особливості у розподілі ризиків на приватний сектор. По суті, у попередньому програмному періоді (2007-2013 рр.) грантове фінансування ЄС було призначено для оплати вкладів проєкту відповідно до традиційних підходів до закупівель. З іншого боку, суть ППП полягає в підході до закупівель, заснованому на оплаті результатів. Якщо грантовий компонент проєкту ЄС є значним, це обмежує одну з фундаментальних переваг публічно-приватного партнерства, оскільки рівень приватного фінансування може або не існувати, або бути нижчим за оптимальний, таким чином ставлячи під сумнів обґрунтування використання публічно-приватного партнерства.

Європейським центром з експертизи ППП (ЕРЕС) [1] проаналізовано 50 «комбінованих» проєктів ППП у 13 країнах, які передбачали використання грантів, отриманих від європейських структурних фондів або фондів згуртованості в періоди програмування з 1994-1999 рр. по 2007-2013 рр. За вартістю домінували транспортні проєкти, але за кількістю проєкти в ІКТ були найпоширенішими. Найбільше таких проєктів було у Франції, Словенії та Греції.

Особливостями впровадження «комбінованих» моделей фінансування є: відсутність гнучкості в процедурах надання гранту; наявність певного рівня національного фінансування для отримання доступу до гранту ЄС; ризик повернення гранту у разі суттєвих змін у застосованій тарифній політиці, що призведе до зміни потоку доходів у майбутньому; труднощі та невизначеність, пов'язані з невідомістю рівня гранту або «дефіциту фінансування», який необхідно покрити,

доки не будуть відомі результати закупівель ППП (у випадку, якщо сума гранту виявилася менше, ніж очікувалося).

Однак, у нових положеннях для програмного періоду 2014-2020 років було внесено зміни для усунення недоліків. Для порівняння з попередніми моделями, описаними вище, однією з ключових змін було надання можливості для грантів ЄС співфінансувати виплати прийнятних капітальних витрат, але таким чином, щоб оплата приватному партнеру могла здійснюватися протягом операційного періоду проєкту (навіть якщо він виходить за межі поточного програмного періоду) (рис. 5).

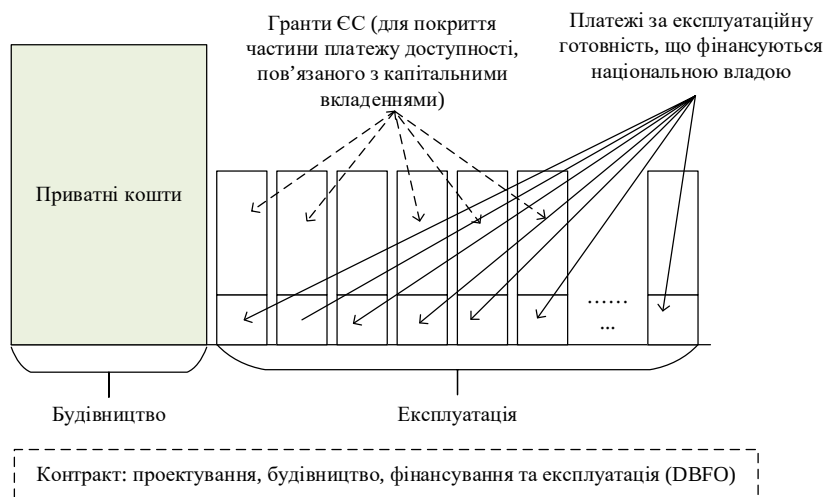

Рис. 5. Модифікована структура співфінансування виплати прийнятних капітальних витрат в контракті DBFO

Переглянуті правила для поточного програмного періоду є значним поліпшенням умов та застосування фінансової підтримки ЄС для «комбінованих проєктів». Публічно-

приватне партнерство визнано формою реалізації проєктів, яка може отримати доступ до грантів із структурних та інвестиційних фондів Європейського Союзу, а правила краще адаптовані до вимог ППП. Однією з важливих змін стало надання таких грантів для підтримки довгострокових механізмів оплати на основі результатів, які є ключовими для багатьох форм ППП. Інші аспекти вдосконалення включають наявність альтернативних і більш простих способів визначення суми гранту для проєктів, що приносять дохід, і можливість отримати схвалення гранту до визначення приватного партнера. Ці заходи можуть як прискорити загальний процес «комбінування», тай і усунути ризики для органів, що здійснюють закупівлі та покращити умови підтримки щодо надання грантів.

Висновки. Досліджено досвід поєднання публічно-приватного партнерства із фондами ЄС як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Обґрунтовується, що публічно-приватне партнерство слід обирати для того, щоб: найкраще використовувати грантові кошти ЄС для проєктів, узгоджених із цілями політики Європейського Союзу; підвищити визначеність витрат і часу державних закупівель; надавати кращі державні послуги громадянам; досягти очевидного співвідношення ціни та якості порівняно з альтернативами.

Проєкти, що поєднують ППП з фондами ЄС, підпадають під дію як правил публічно-приватного партнерства, так і принципів для європейських фондів. З такими «комбінованими» проєктами пов'язані певні ризики (наприклад, недостатня інституціональна здатність публічної влади країн, яким надавалася така підтримка; організаційні та

інституціональні «провали» у системі управління країнами, яким надавалася підтримка; відсутність положень в національному законодавстві щодо використання європейських фондів у реалізації ППП; відсутність необхідної координації у взаємодії публічних інститутів, задіяних у адмініструванні допомоги від ЄС, з тими, що займаються плануванням та закупівлями у сфері ППП) [1].

Інакше кажучи, інституціональна здатність публічної влади країн, яким надавалася підтримка з боку фондів ЄС, виявилася недостатньою не лише у сфері публічно-приватного партнерства, а й у використанні технічної допомоги ЄС загалом.

Однак, з новими правилами на період програмування ЄС у 2014-2020 рр. відбулося значне покращення умов та застосування фінансової підтримки ЄС для «комбінованих» проєктів. ППП тепер чітко визнається як форма реалізації проєктів, яка може отримати доступ до грантів з європейських структурних та інвестиційних фондів, а правила краще пристосовані до вимог публічно-приватного партнерства. Одним з важливих нововведень стало надання таких грантів ЄС для можливості підтримувати довгострокові механізми виплат на основі ефективності, які є основою багатьох форм ППП. Інші напрями вдосконалення включають доступність альтернативних і простіших способів визначення суми гранту для прибуткових проєктів та можливість отримати схвалення гранту до визначення приватного партнера. Ці заходи можуть як пришвидшити загальний процес «комбінування», так і усунути ризики для відповідальних органів щодо підтримки надання грантів.

Список використаних джерел:

1. Using EU Funds in PPPs. Explaining the how and Starting the Discussion on the Future. EPEC. May. 2011. URL: https://www.eib.org/attachments/epec/epec_using_eu_funds_in_ppps_en.pdf
2. EU Funds in PPPs Project Stocktake and Case Studies. EPEC. June 2012. URL: https://www.eib.org/attachments/epec/epec_project_stocktake_eu_funds_in_ppps_en.pdf
3. Hybrid PPPs: Levering EU Funds and Private Capital. PwC/PPIAF. Washington: Public Private Infrastructure Advisory Facility. 2006. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/754071468139203978/pdf/375530Hybrid0PPPs01PUBLIC1.pdf>
4. Goldsmith, H. Combining PPP with EU Grants. In: Schwartz, G., Corbacho, A., Funke, K. (eds) Public Investment and Public-Private Partnerships. Procyclicality of Financial Systems in Asia. Palgrave Macmillan, London, 2008. https://doi.org/10.1057/9780230593992_11
5. Blending EU Structural and Investment Funds and PPPs in the 2014-2020 Programming Period. Guidance Note European PPP Expertise Centre. January 2016. URL: https://www.eib.org/attachments/epec/epec_blending_ue_structural_investment_funds_ppps_en.pdf

ODDÍL 13. INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

§13.1 ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНИХ І КОМЕРЦІЙНИХ УСТАНОВАХ (Синиціна Ю.П., Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ)

Вступ. Бурхливий розвиток інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД) у вітчизняних державних і комерційних установах набув ознак однієї з істотних тенденцій останнього часу. Його реалізація зумовлена певними об'єктивними чинниками: з одного боку, це демократизація суспільного життя, розвиток ринкових відносин, легітимність, стрімкий розвиток підприємницької діяльності, а з іншого – підвищення значення інтелектуальної складової в прийнятті рішень в управлінні сферах суспільного життя, а також зростаючий потік інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень та здійснення інших видів соціальної діяльності. Розвиток інформаційно-аналітичної діяльності (ІАД) у вітчизняних державних і комерційних установах призводить до постійного удосконалення питань інформаційної безпеки, яка в свою чергу тісно пов'язана з питаннями економічної безпеки. Особливості питання інформаційної безпеки також тісно пов'язано з постійним розвитком інформаційних технологій. Особливого значення набувають інформаційні технології, які в своїй складовій використовують сучасні методики застосування штучного інтелекту для визначення актуальних інформаційних та економічних загроз. Розвиток

систем штучного інтелекту (Artificial Intelligence), даталогії (Data Science) та машинного навчання (Machine Learning) вже сьогодні дозволяє людству робити те, що раніше могли тільки уявити: розпізнавання зображень та мови, ідентифікація особистості, прийняття надскладних рішень, прогнозування поведінки людини, автокерування транспортом, побудова універсальних маршрутів тощо. Діджиталізація як цифрова трансформація повсякденних речей настільки міцно увійшла в наше життя, що ще у 2001 році був введений новий показник рівня розвитку країн світу – індекс цифрової готовності NRI (Networked Readiness Index), який призначений охарактеризувати ступінь розвитку інформаційно-комунікаційних систем відповідної країни та є важливим показником її розвитку і перспективності для інвестицій. Саме тому питання застосування штучного інтелекту як інструменту інформаційної безпеки державних і комерційних установах наразі є актуальним.

Виклад основного матеріалу. За останні кілька років ІТ-технології стали активно впроваджуватися в інфраструктуру інформаційного захисту бізнесу. Так, в минулому році обсяг світового ринку технологій штучного інтелекту в інформаційну безпеку досяг позначки в 8 млрд доларів США. До 2025 року очікується зростання обсягу цієї галузі до 30 млрд доларів. В цьому немає нічого дивного, оскільки більшість рішень в сфері інформаційної безпеки так чи інакше засновані на штучному інтелекті. Практично будь-який класичний антивірус використовує деякі можливості зі сфери машинного навчання і великих даних. Йде вже не просто локальне порівняння підозрілого файлу з

контрольним ділянкою шкідливої програми, що зберігаються в базі антивірусу. Використовується ще й поведінковий аналіз, здатний виявити небезпечні об'єкти, ознаки яких відсутні в антивірусній базі, а також інші комплексні технології.

Вагомі внески у досліджені правових питань щодо застосування штучного інтелекту внесені О.А. Барановим, В.М. Брижко, К.С. Мельником, В.Г. Пилипчуком та іншими. Питанням ролі і місця штучного інтелекту в сфері кримінально-правових відносин приділено увагу в роботах В.А. Мисливого, М.В. Карчевського та Н.А. Савінової. Втім, за кожним стриманим кроком наукового пошуку відкриваються ще більші горизонти безмежного пізнання дійсності [1, 2].

Принципи та завдання розвитку технологій штучного інтелекту в Україні є одним із пріоритетних напрямів у сфері науково-технологічних досліджень. Метою Концепції є визначення пріоритетних напрямів і основних завдань розвитку технологій штучного інтелекту для задоволення прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб, побудови конкурентоспроможної національної економіки, вдосконалення системи публічного управління. Україна, яка є членом Спеціального комітету із штучного інтелекту при Раді Європи, у жовтні 2019 року приєдналася до Рекомендацій Організації економічного співробітництва і розвитку з питань штучного інтелекту (Organisation for Economic Co-operation and Development, Recommendation of the Council on Artificial Intelligence, OECD/LEGAL/0449). Основним завданням у сфері кібербезпеки під час реалізації державної політики

розвитку галузі штучного інтелекту є захист комунікаційних, інформаційних та технологічних систем, інформаційних технологій, передусім тих, що використовуються операторами (постачальниками) ключових послуг (включаючи об'єкти критичної інфраструктури) і є важливими для безперервності функціонування держави, суспільства та безпеки громадян [3].

Застосування технологій штучного інтелекту в забезпеченні інформаційної безпеки є одним із факторів, що сприятиме забезпеченню національних інтересів. Зокрема, моніторинг соціальних мереж та інтернет-ресурсів електронних медіа з використанням технологій штучного інтелекту дає можливість виявляти системні тренди і проблематику, діяти на випередження, аналізувати цільову аудиторію.

Для досягнення мети Концепції у зазначеній сфері слід забезпечити виконання таких завдань:

- формування і використання інформаційного ресурсу, забезпечення високих темпів його наповнення і заданих критеріїв якості (доступності, достовірності, своєчасності, повноти);
- створення захищеного національного інформаційного простору за допомогою технологій штучного інтелекту;
- виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії, намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Застосування нейронних мереж у інтелектуальній системі підтримки прийняття рішень на підприємстві

наведено в роботі [4, 5]. За результатами дослідження було сформульовано модель аналізу та розглянути практичні аспекти застосування нейронних мереж (НС) у маркетинговій інформаційній системі (MIC) підприємства з ціллю удосконалення інформаційної системи підприємства шляхом впровадження інтелектуальної системи підтримки прийняття рішень (IDSS) з використанням нейронної мережі [4, 5]. Нині основу існуючих DSS лежать методи штучного інтелекту. Створення інтелектуального DSS стало природним продовженням повсюдного використання DSS класичного типу. Інтелектуальний DSS забезпечує інформаційну підтримку всім виробничим процесам та процесам безпеки в умовах державних і комерційних організаціях та установах.

Загальні відомості щодо застосування інтелектуальних систем у правоохоронній сфері наведено авторами у роботах [6, 7], а саме правоохоронці використовують програмні комплекси, які дозволяють автоматично розпізнавати обличчя, порівнюючи із системами відеоспостереження та інформацією яка вже є у базі, фіксація даних щодо правопорушень на дорогах, що реалізується за допомогою комплексів автоматичної фіксації (спеціальних технічних засобів, які в свою чергу, укомплектованих функціями фото- і відеозапису, що надає можливість в автоматичному режимі здійснювати виявлення та документування в базах даних фактичних подій, які містять ознаки адміністративних правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху та інше.

Авторами у роботі [7] запропонована Концепція моделювання поведінки взаємодіючих агентів, базис якої становить тривірнева структура моделювання суб'єктів та

бізнес-процесів контурів функціонування організації та системи безпеки, що базується на моделюванні поведінки антагоністичних агентів. Запропонована методологія моделювання поведінки взаємодіючих агентів, яка заснована на Концепції поведінки антагоністичних агентів, дозволяє оцінити та підвищити поточний рівень безпеки за рахунок зменшення у 1,76 разів кількості реалізації гібридних за-гроз, що забезпечує зменшення збитків у 1,65 рази та збільшення часу вибору засобів протистояння за рахунок скорочення на 38% часу для ідентифікації загрози в онлайн режимі.

У роботах Пчелянського Д. та Воїнова С. досліджено технологічні аспекти створення систем штучного інтелекту, розкрито різні підходи до їх конструювання. Показано місце експертних систем і нейромережових технологій у цьому процесі, розкрито сутність та уявлення про штучний інтелект, який постійно змінюється, трансформується бачення шляхів його розвитку, підходи до вивчення та функціонування в цілому [8].

Звичайно, крім антивірусів і фایрволів є і більш сучасні рішення і методи на основі штучного інтелекту такі як: Threat Intelligence, Threat Hunting, Anti-APT, Anti-fraud.

Threat Intelligence - метод дає можливість дізнатися про загрозу бізнесу до того, як вона буде реалізована і спричинить за собою збитки. Йдеться про активну захисту, «кіберрозвідку» з пошуком інформації про можливі загрози. Співробітники відділу інформаційної безпеки або аналітики SOC збирають відомості, аналізують і обробляють дані з так званих «фідів». Це - потоки даних, що містять індикатори компрометації, т.інш. Ознаки, за якими можна розпізнати

потенційну загрозу, такі як хеш-кодування шкідливих файлів, IP-адреси і домени, пов'язані зі злочинною активністю. Threat Intelligence необхідно використовувати у взаємозв'язку з іншими процесами забезпечення інформаційної безпеки, включаючи реагування на інциденти, управління ризиками та уразливими, виявлення шахрайства. Цей метод підвищує як якість, так і швидкість реагування на інциденти.

Threat Hunting - «полювання» на кіберзагрози - це проактивний підхід до протидії їм. Замість того щоб реагувати на вже трапився інцидент, Threat Hunting пропонує виявляти потенційні загрози. Важливу роль в цьому випадку грає телеметрія в режимі реального часу, яка дозволяє отримати всі необхідні дані для глибокого аналізу потенційних загроз. Threat Hunting дає можливість попереджати комплексні загрози, які часто призводять до доступу зловмисників всередину захисного периметра компанії і довгострокового перебування в цьому периметрі. Про Threat Hunting можна говорити як про моделювання атаки. Вивчивши застосовувані техніки і методи проникнення зловмисників в корпоративну мережу, а також те, як проходить певна атака, експерт по ІБ робить висновки про те, де може пройти проникнення або зараження, і вживає превентивних заходів.

Кіберзлочинці активно використовують складні атаки, мета яких - проникнення в інфраструктуру компанії і несанкціонована експлуатація цієї інфраструктури в корисливих або особистих цілях. Як правило, АРТ-атаки ретельно готуються професійними кіберзлочинцями зі значними ресурсами. За даними Positive Technologies, дві третини представників фінансової галузі стикалися з

наслідками кібератак (34% опитаних представників галузі заявили, що їх організації понесли прямі фінансові втрати). У 2018 році збиток від АРТ-атак з боку лише двох угруповань кіберзлочинців - Cobalt і Silence - склав 58 млн грн. Для боротьби з цим різновидом атак активно використовуються ІТ-технології. Зокрема, вони допомагають виявити ознаки присутності зловмисників при роботі з системою пасток Honey Tokens. Крім того, на основі штучного інтелекту розгортаються і SIEM-системи, що дозволяють аналізувати події в ІТ-інфраструктурі компанії.

Anti-fraud. Банківські та фінансові організації активно використовують комплекси фродмоніторинга на основі штучного інтелекту. Це - системи, які призначені для оцінки фінансових транзакцій в Інтернеті на предмет наявності ознак шахрайства. В їх основі - технологія машинного навчання, як з учителем (supervised learning), так і без нього (unsupervised learning). Anti-fraud -рішення дозволяють не тільки запобігати шахрайські операції, але і управляти ризиками. Аналіз поведінки співробітників. Простий приклад - вивчення активності облікового запису співробітника бухгалтерії. Аналіз показує, що співробітник проявляє активність з 8 ранку до 6 вечора і обмінюється інформацією приблизно з одними і тими ж контактами, використовує певний набір ресурсів. Система на основі штучного інтелекту становить модель поведінки цього облікового запису. В один чудовий день, наприклад в суботу, система «бачить», що обліковий запис бухгалтера раптово проявила активність о другій годині ночі, запитавши інформацію з незвичайного для неї джерела. Це вже - аномалія, підозріла поведінка, що фіксується системою.

Далі з'ясовується причина активності облікового запису і остання або блокується (якщо відбувається - результат злому), або ні (адже можливо, що бухгалтер просто робить терміновий звіт, для підготовки якого потрібні додаткові дані). Аналогічним чином аналізуються і дії клієнтів організації, наприклад банку.

В цілому всі методи і рішення можна розділити на зовнішні, які спрямовані на аналіз дій користувачів і подій поза захисного периметра організації, і внутрішні, спрямовані на аналіз подій і поведінки користувачів всередині організації. І там, і там зараз активно використовуються машинне навчання, робота з великими даними, штучний інтелект. Системи, подібні описаним вище, вкрай необхідні багатьом промисловим підприємствам, страховим, банківським і фінансовим компаніям, низки критично важливих державних організацій. Використання штучного інтелекту і машинного навчання зазвичай передбачає наявність з'єднання як по локальній мережі, так і з Інтернетом. Відповідно, застосовувати ці технології не можна там, де необхідно звести до нуля ймовірність підключення зловмисників ззовні. Це - критично важливі об'єкти енергетичної інфраструктури країни, наприклад АЕС. Це - військово-промислові підприємства, зокрема ті, що виготовляють озброєння. Що стосується бізнесу, то ШІ-технології і машинне навчання необхідні державних і комерційних установах, які мають справу з величезними обсягами даних, тисячами транзакцій і десятками тисяч користувачів. Впроваджувати машинне навчання і технології штучного інтелекту в рамках малого бізнесу не завжди має сенс. Ще один важливий момент:

штучний інтелект - не панацея, а доповнення до основного інструментарію фахівців з інформаційної безпеки. Не варто вважати, що якщо підключити сервіс з елементами штучного інтелекту до банківської системи без налаштування відповідних бізнес- і організаційних процесів, то все відразу стане добре. Технології з використанням штучного інтелекту - це не сервіс і не коробка з товаром, які відразу ж вирішують всі проблеми з інформаційною безпекою. Останнє слово і прийняття остаточного рішення все одно повинні залишатися за фахівцем з інформаційної безпеки.

Висновки. Як висновок варто сказати, що зараз в темі застосування штучного інтелекту для захисту інформаційних систем досить багато трендів і актуальність багатьох з них буде активно рости найближчим часом. Вагомий внесок у розвиток застосування штучного інтелекту в процесі оптимізації інформаційної безпеки в умовах державних і комерційних установах вносить перехід величезної кількості людей на віддалений режим роботи під час вже пандемії та військових дій на території України. Багатьом організаціям знову доводиться перебудовувати процеси забезпечення інформаційної безпеки, використовувати нові засоби для розпізнавання «свій-чужий». Навантаження на підрозділи інформаційної безпеки різних державних і комерційних установах поступово зростає, а це значить, що без додаткових інструментів, включаючи ті, що засновані на штучному інтелекті, обійтися не вийде: ризиків в умовах «розмитого периметра» стає набагато більше. Якщо ми говоримо про тренди та напрямки в сфері інформаційної безпеки державних і комерційних установах сьогодення і найближчого

майбутнього, які в своєму арсеналі в тому чи іншому вигляді використовують штучний інтелект, то це - EDR- / XDR-рішення для кінцевих хостів, UEBA, SGRC-продукти, Honey Tokens і інші розробки класу Deception, IRP (Incident Response), TI- / TH-платформи і т. д. Рішень і напрямків - значна кількість, і важливо розумно і усвідомлено їх застосовувати.

Список використаних джерел:

1. Радутний О.Е. Штучний інтелект, інформаційна безпека та законотворчий процес (кримінально-правовий аспект). *Інформація і право*. 2018. № 1(24). С.149–158
2. Nikolskiy YU.V., Pasichnyk V.V., Shcherbyna YU.M. *Systemy shtuchnoho intelektu: navch. posib*. L'viv: Mahnoliya, 2015. 279 pp.
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 No 1556-р // Кабінет Міністрів України: офіц. сайт . URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220> (дата звернення: 05.12.2022)
4. Synytsina Y., Abramov S., Manole A. Improving the information system of the enterprise through the use of neural networks. 2022. Vol. 2, № 15. P. 127 – 138. DOI: 10.31733/2786-491X-2022-1-127-138 (дата звернення: 06.12. 2022).
5. Synytsina Y., Kaut O., Fonareva T. Intelligent decision support systems in the enterprise management process. *Infrastruktura rynku*, 32. – 2019

6. Синиціна Ю.П., Прокопов С.О., Рижков Е.В. Спеціальна техніка в правоохоронній діяльності: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 244 с. URL: <http://85.198.129.37/handle/123456789/8735> (дата звернення: 05.12.2022).

7. Milov O. et al. Development of the space-time structure of the methodology for modeling the behavior of antagonistic agents of the security system. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2020. Т. 6. №. 2. PP. 30-32. DOI: 10.15587/1729-4061.2020.218660 (дата звернення: 06.12.2022).

8. Пчелянський, Д., Воїнова, С. Штучний інтелект: перспективи та тенденції розвитку. *Automation of Technological and Business Processes*. 2019. № 11(3) URL: <https://doi.org/10.15673/atbp.v11i3.1500> (дата звернення: 05.12.2022).

Vydavatel:

Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.
se sídlem V Lázních 688, Jesenice 252 42
IČO 03562671 Česká republika

MODERNÍ ASPEKTY VĚDY

Svazek XXVI mezinárodní kolektivní monografie

Podepsáno k tisku 09. prosinec2022
Formát 60x90/8. Ofsetový papír a tisk
Headset Times New Roman.
Mysl. tisk. oblouk. 8.2. Náklad 100 kopií.